NOTA BENE

LISE VOGEL

MARKSİZM VE KADINLARIN EZİLMİŞLİĞİ

BİRLEŞTİRİCİ BİR KURAMA DOĞRU

ÖNSÖZ: DAVID MC NALLY - SUSAN FERGUSON
ÇEVİRİ: ÇİĞDEM ÇİDAMLI

MARKSİZM
ve
KADINLARIN EZİLMİŞLİĞİ

Birleştirici Bir Kurama Doğru

Lise Vogel

Susan Ferguson ve David McNally tarafından yazılan
yeni giriş bölümüyle birlikte

Çeviri: Çiğdem Çıdamlı

NOTA BENE

NotaBene Yayınları

MARKSİZM ve KADINLARIN EZİLMİŞLİĞİ

Birleştirici Bir Kurama Doğru

Lise Vogel

Susan Ferguson ve David McNally tarafından yazılan yeni giriş bölümüyle birlikte

Orijinal Adı:
Marxism and the Oppression of Women
Toward a Unitary Theory

Copyright © 1983, 2013 Lise Vogel
Eserin 1. ve 2. baskısı 1983 ve 1987'de ABD'de Rutgers University Press tarafından yayımlandı.
Genişletilmiş yeni baskısı ise 2013'te Brill Academic Publishers tarafından
Historical Materialism Kitap Serisi içinde yayımlandı.
Elinizdeki çeviri 2013 tarihli yeni baskı için hazırlanan metin üzerinden yapılmıştır.

Çeviri: Çiğdem Çıdamlı
Çeviri Editörü: Aynur Özuğurlu
Kapak Tasarımı: Can Kaya
Dizgi: Ulaş Akyol

Baskı ve Cilt: Hermes Tanıtım Ofset Baskı Hiz. Kağ. Ltd. Şti. Sertifika No: 14847
Büyük Sanayi 1. Cad. No: 105 İskitler / ANKARA Tel: 0.312 384 34 32

1. Baskı
Kasım 2015
Ankara

ISBN : 978-605-9020-92-3

www.notabene.com.tr ● facebook.com/NotaBeneYayinlari ● twitter.com/NotaBeneY
© Renas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Ltd. Şti.
Merkez (Ankara): Bankacı Sok. 18/1 Çankaya /Ankara Tel: 312 417 05 44
İstanbul Büro: Hamalbaşı Sk. Üstündağ İş Merkezi No:14/123 Galatasaray/İstanbul Tel: 212 244 31 61
Sertifika No: 18074

İçindekiler

Önsöz 5

Teşekkür 9

Sermaye, Emek-Gücü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri:
Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği kitabının
Tarihsel Materyalizm baskısına giriş
Susan Ferguson ve David McNally 11

1. Giriş 43

Birinci Kısım: Sosyalist Feminizm

2. Tartışmalı On Yıl 57
3. Sosyalist Feminizm ve Kadın-Sorunu 77

İkinci Kısım: Marks ve Engels

4. İlk Görüşler 91
5. Marks: Olgunluk Yılları 109
6. Engels: Hatalı Bir Formülleştirme 131

Üçüncü Kısım: Sosyalist Hareket

7. İkinci Enternasyonal 157
8. Devrime Doğru 171

Dördüncü Kısım: Kadın-Sorunundan Kadınların Kurtuluşuna

9. İkili Miras 197
10. Emek-Gücünün Yeniden Üretimi 207
11. Ev İçi Emek ve Ötesi 227

Ek: Ev İçi Emek Yeniden 259

Kaynakça 279

Annem Ethel Morell Vogel,

Teyzem Anna Vogel Colloms ve

Babam Sidney Vogel'in sevgili anısına...

Önsöz

Bu projeyle ilgili çalışmalara on yıldan daha uzun zaman önce başladım. 1960'lı yılların sonlarındaki diğer pek çok kadın gibi, dönemin yükselen kadınların kurtuluşu hareketine olan bağlılığım, Marksist kuramı keşfetmemle aynı döneme denk düştü. Başlangıçta birçoğumuz, Marksist kuramın yalnızca kadınların kurtuluşu savunucuları olarak sorduğumuz soruları yanıtlayacak şekilde genişletilmesinin yeterli olacağını sanmıştık. Ancak çok kısa bir süre içinde, bunun fazlaca mekanik bir çözüm olduğunu ve geriye açıklanması gereken pek çok nokta bıraktığını kavradık. Karşımızda duran Marksist kuram ve kadınların ezilmişliğine dair sosyalist çalışma mirası, kapsamlı bir dönüşüm ihtiyacı sergiliyordu. Durumun kavranmasıyla birlikte, bazıları Marksizm'den büsbütün koptu. Bazılarıysa Marksist kuramı, sosyalist geleneğin yetersizliklerini aşacak bir "sosyalist-feminist" sentez geliştirmek üzere kullanmakta ısrarcı oldu. Ben bu yaklaşıma sempati duymakla birlikte, Marksist kuramı genişletmek şeklindeki ilk amaca sadık kaldım ve Marksist kuramın aslında ne olduğu meselesini inceleme ihtiyacıyla süratle yüz yüze geldim. Ayrıca kadın-sorunu adı verilen soruna değinen belli başlı on dokuzuncu yüzyıl metinleri üzerine yapılan dikkatli okumalar, kuramsal geleneğin de son derece çelişkili olduğunu apaçık ortaya koyuyordu. Son bir kaç yıldır bu çelişkilerle ve bu çelişkilerle bağlantılı meselelerle boğuşmaya çalışıyorum. Sonuçta bu kitap ortaya çıktı. Kitabın sunuş sıralamasının, bu meselelerle ilgili düşüncelerimin gelişme seyrine paralel bir şekle bürünmüş olması şaşırtıcı sayılmamalı. Dolayısıyla metin, sosyalist-feminist kurama ilişkin bir değerlendirmeyle başlamakta, on dokuzuncu yüzyıl metinlerine ilişkin eleştirel bir okumayla devam etmekte ve kadınların ezilmişliği hakkında, bu ezilmişliği toplumun genel yeniden

üretimi bağlamına yerleştiren kuramsal bir incelemeyle son bulmaktadır. Kitap üzerinde çalışırken, kadınların ezilmişliği meselesine yanıt vermek amacıyla girişilen sosyalist-feminist çabalara duyduğum saygı derinleşti. Yine de hala, gelecekte kadınların kurtuluşu adına verilecek savaşlara kuramsal kılavuzluk sunabilecek en iyi kaynağın, bir tür sosyalist-feminist sentezin inşasından ziyade, Marksist kuramın canlandırılmasından geçtiğine inanmaya devam ediyorum.

Kadınların ezilmişliği meselesi konusundaki çalışmalara ilk başlattığım sıralarda, Marks'ın bir metni dikkatimi çekmişti. Marks bu yazıda, dini ideolojilerle toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki hakkında yorumda bulunurken, kutsal Hıristiyan ailesini örnek alıyor ve şöyle diyordu: "O halde, dünyevi ailenin, kutsal ailenin sırrı olduğu bir kez keşfedildiğinde, dünyevi ailenin kendisi kuramsal anlamda eleştirilmeli ve pratik anlamda devrimcileştirilmelidir."[1] Bana, Marks da bu sözleriyle, aile-tecrübesine dair tarihsel materyalist bir yaklaşımın özünü yakalamış gibi gelmişti. Sosyalistler, aslında, sınırlı bir verimlilikle de olsa, bir asırdan daha uzun bir zaman boyunca "dünyevi aileyi" eleştirdikleri kadar devrimcileştirmeyi de denediler. Bence, günümüz kadınların kurtuluşu hareketinin yükselişine yol açan koşullar, en sonunda, çok daha yetkin bir eleştiri ve gerçek bir devrim imkânı yarattı. Ama imkân asla kesin bir şey değildir. Juliet Mitchell, 1971 kadar erken bir tarihte, kadınların kurtuluşu hareketinin durumunu, sosyalist analizi benimseyen kurtuluş savunucuları ile radikal-feminist analizi benimseyen feministler arasında kopabilecek potansiyel çatışma açısından analiz etmişti. Juliet Mitchell'in o yıllarda yaptığı gelecek öngörüsü, bence bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır:

> Feminist bilincimizi sonuna kadar geliştirmeli ve bu bilinci aynı zamanda ezilmişliğimize dair bilimsel sosyalist bir analize girişerek dönüştürmeliyiz. Bu iki süreç eş zamanlı biçimde yürümelidir - feminist bilinç 'doğallığında' sosyalizme dönüşmez, dönüşmesi de gerekmez: bu ikisi birlikte var olur ve birlikte incelenmelidir... Salt feminist bilinci geliştirecek olursak... elde edeceğimiz sonuç da, siyasal bir bilinç değil, Üçüncü Dünya ülkelerinde mevcut olan ulusal-şovenizminin veya işçi sınıfı

[1] Marks 1968, s.29. Vogel 1979. Bu metin, aslında, Marks'ın 1845 notlarının Engels tarafından 1888 yılında yeniden kaleme alınmış şeklidir. Engels'in versiyonunun daha doğru bir çevirisi ve konuyla ilgili tartışma için, bkz. 4. Bölüm'deki 5. dipnot

örgütlerinde mevcut olan ekonomizmin bir eşdeğeri; salt tek bir parçanın işleyişini; salt bu parçanın öz-çıkarını gören basit bir kendinde bakış olacaktır. Oysa siyasal bilinç tüm ezilmişlik biçimlerine tepki gösterir.[2]

Çalışmalarımı motive eden, tam da, kadınların ezilmişliğinin özgün karakterini ortaya çıkartırken, tüm ezilmişlik biçimlerine de tepki gösterilmesi ihtiyacıdır. Bu sayede kadın-meselesi denilen meseleye, net bir yanıt vermem mümkün oldu. Lillian Robinson'un şiirinden dizelerle söylersem:

Kadınlar?

Evet.[3]

Bazı ilginç makaleleri metne dâhil edemeyeceğim kadar geç fark ettim. Bunlar, hem ataerki kavramının sınırlı kapsamıyla, hem de cinsiyet, ırk ve sınıf kavramlarını kıyaslanabilir ezilmişlik kaynakları olarak koşutlaştırma girişiminin içsel olarak barındırdığı problemlerle ilgili olarak ileri sürdüğüm tezlerle ilişkili makalelerdi. Son dönemin toplumsal tarih çalışmaları, ataerki kavramının kadınların ezilmişliği, aile-tecrübesi ve toplumsal yeniden üretim arasındaki karmaşık bağlantıları açıklamakta yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Aile-ücreti ve cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık üzerine yapılmış olan iki çalışma olan May 1982 ve Baron 1982, özellikle ilgi çekicidir. Farklı ezilmişliklerin koşutlaştırılması meselesi, siyah kadınların tarihini belgeleyen ve ırksal-ulusal ezilmişliğin kadınlar açısından doğurduğu özgün sonuçları analiz eden bazı çalışmalarda ortaya konulmuştur. Örneğin Jacqueline Jones[4], Amerikan plantasyonlarındaki köle-ailelerinin, bir yandan, köle toplumu için bir destek, özerklik ve direniş alanını temsil ederken, bir yandan da, daha sonraki ataerkil aile ilişkilerinin tohumlarını attığını göstermektedir. Bonie Thornton Dill[5] ise, ezilen grupların tarihinin, bugün bu gruplara dâhil olan kadınların toplumsal katılımının önünde nasıl engeller oluşturduğunu analiz etmektedir. Bu tür çalışmalar, siyah kadınların çağdaş kadın hareketlerine karşı beslediği genel güvensizliğin altında yatan nedenlere ışık tutmaktadır, çünkü

[2] Mitchell 1971, s. 93-94

[3] Robinson 1975.

[4] Jones 1982, sf. 235–69.

[5] Thornton Dill 1983, sf. 131–50.

feministler tarafından cinsiyet ve ırk tahakkümü arasındaki analojiye ve kız kardeşliğe yapılan vurgular, ırksal ve ulusal ezilmişliğin özgün karakterini yadsıma eğilimindedir. Jones, Dill ve diğerleri, cinsiyet, ırk ve sınıfı kıyaslanabilir ezilmişlik kaynakları olarak basit biçimde birbiriyle koşutlaştırmaktan uzak durarak, siyah kadınların özgün kaygılarına yanıt veren stratejik bir yaklaşımın temelini atmışlardır. Dill'in sözleriyle, feministler ve sosyalistler, kadınları daha sağlam bir temelde birleştirebilecek toplumsal dönüşüm stratejileri geliştirmek istiyorlarsa, "[kadınların] benzerlikleri konusunda incelenmemiş varsayımlara dayalı küresel bir kurgu olarak kız kardeşlik kavramının" ötesine geçmelidirler.

Teşekkür

Bu kitap üzerinde çalıştığım yıllarda bana cesaret veren ve yararlı eleştirilerde bulunan tüm dostlarımın ve çalışma arkadaşlarımın her birini burada tek tek sıralamam mümkün değil. Sıcak destekleri için derin teşekkürlerimi sunuyorum. Elyazması ilk şeklini aldığında, pek çok kişinin eleştirel değerlendirmelerinden yararlandım. Özellikle Lee Austin, Egon Bittner, Ron Blackwell, Ralph Miliband, Molly Nolan ve Charlotte Weissberg'e bu baskıdaki yorumları için minnettarım. Aynı zamanda Jeanne Butterfield, Marlene Fried, Sheila Morfield, Susan Okin, Tim Patterson, Rayna Rapp, Carol Robb ve bazı araştırmacı grup üyelerine de teşekkürlerimi iletmek isterim. El yazımını basıma hazırlarken bazı dostlarım önemli ve kapsamlı bölümleri tekrar tekrar okuyarak bana yardımcı oldular: Jill Benderly, Ira Gerstein, Nancy Holmstrom, Beth Lyons ve Susan Reverby'ye, özellikle kuramsal tartışmalar ve siyasal ayrıntılar hakkında getirdikleri yorumlar ve öneriler için özel olarak teşekkür ediyorum. Rutgers University Press ekibine ve özellikle editörlüğümü yapan Marlie Wasserman'a bu projeye verdiği destek ve metnin editörlüğünü yapan Barbara Westergaard'a yüksek standartları, zekâsı ve sezgisi için takdirlerimi belirtmek istiyorum.

Son olarak, kurtuluş hareketlerinde yer alarak bu kuramsal projeye anlam veren tüm dünya kadınlarına teşekkür ederim. Onlar olmasaydı, bu kitap asla yazılamazdı.

Sermaye, Emek-gücü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri

Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği kitabının *Historical Materialism* baskısına giriş

Susan Ferguson ve David McNally

Her kitabın kendine has, ilginç bir yaşam öyküsü vardır. Kimileri bir toplumsal beğeni dalgası içinde başarının zirvelerine tırmanırken, kimileri hızla karanlıklara gömülür. Bir de, varlıklarını önemli ölçüde yeraltında sürdüren ve büyük bir sessizliği hiçe sayarak sözü yayan küçük, sadık okur gruplarının çabalarıyla canlı kalabilen kitaplar vardır. Lise Vogel'in *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği: Birleştirici Bir Kurama Doğru* kitabının öyküsü, bu sonuncuya örnek verilebilir. Vogel'in ilk kez 1983'te yayımlanan çalışması, sosyalist-feminist hareketin, tam da kitabın üstlendiği görevleri belirleyen büyük bir kargaşa içinde olduğu bir anda ortaya çıktı. Siyasal alanda neo-liberalizmin, entelektüel alanda ise post-modernizmin indirdiği balyoz darbeleri altında başı dönen işçi sınıfının, sosyalist hareketin ve kadın hareketinin geri çekilmesiyle yönünü kaybeden sosyalist feminizm, entelektüel ve siyasal yaşamın en ücra noktalarındaki umutsuz bir varoluşa sıkışıp kalmıştı. On yıl kadar öncesinde, Vogel'in kitabı gibi bir kitap, canlı tartışmalar için bir işaret fişeği görevi görebilirdi. 1980'lerin ortalarında ise, kültürel radar tarafından ancak zar zor fark edilecekti.

Fakat Vogel'in çalışmasının katışıksız özgünlüğü, onun radarın-kapsama alanı dışında hayatta kalmasına katkıda bulunarak, tümüyle kaybolup

gitmemesini sağladı. Anın elverişsizliğine rağmen, (bu girişin yazarları da dâhil) bazı Marksist ve sosyalist-feminist akademisyen ve eylemciler, okurları, sosyalist feminizmin fırlatıp attığı kuramsal tartışmalara yapılan belki de en incelikli Marksist müdahaleye yönlendirmek suretiyle, sözü yaydılar. Bugünse anti-kapitalist mücadelenin yeniden canlandığı ve Marksist, radikal düşüncenin küçük Rönesans'ının yaşandığı bir ortamda, kitabın yeniden yayımlanması, hem vakitli hem de zorunlu görünmektedir. Sonuçta, çeşitli ezilmişlik biçimlerine ilişkin izahatları kapsamlı bir anti-kapitalist analiz içinde bütünleştirecek kuramsal çalışmalara karşı büyüyen bir açlık söz konusudur. Bu bakımdan, *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*'nde ortaya konulan tezin ana hatları, kapitalizme ve kadınların ezilmişliğine dair tarihsel-materyalist kuramsallaştırmaların titizlikle geliştirilmesi için vazgeçilmez kaynaklar sunmaktadır.

Birinci ve öncelikli olarak, *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*, kitabın kuramsal çıkış noktasını Marks'ın *Kapital*'inin (1. Cilt) oluşturmasıyla ayırt edici bir yere sahiptir. Şüphesiz, pek çok sosyalist feminist, Marksist metinleri analitik amaçlar için kullanmıştır. Ancak, tipik olarak, temel başvuru kaynağını *Alman İdeolojisi* veya Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* gibi çalışmalar oluşturmuştur. Kuramcılar bu metinlerden yola çıkarak, maddi hayatın toplumsal üretimi ve yeniden üretimi meselesine odaklanma konusunda genel taahhütler türetmişlerdir. Fakat bu yazarlar, pek ender olarak, kapitalist üretim tarzının ancak, Marks'ın başyapıtı olan *Kapital*'de bulunabilecek olan olgun izahatının izini sürmüşlerdir. Oysa Vogel'in de kabul ettiği gibi, kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğine dair herhangi bir ciddi Marksist değerlendirme, bu devasa çalışmanın merkezi kuramsal kategorilerini hesaba katmakla yükümlüdür. Basitçe söylemek gerekirse, Marks'ın *Kapital*'deki eleştirel izleği, kapitalist üretim tarzının kendisini yeniden ürettiği derin yapısal süreçleri göstermek üzere tasarlanmış olan –meta, değer, para, sermaye, emek-gücü, artık-değer ve benzeri gibi– birbiriyle ilişkili bir kavramlar dizisi ortaya koymuştur. Bu yüzden, genel materyalist taahhütler övgüye değer olsa da, *Kapital*'in her bir bölümünde ortaya konulan özgün tarihsel-materyalist kuramsallaştırmalar, bizi belirgin biçimde daha yüksek bir kavramsal netliğe ulaştırır. Vogel, kadınların ezilmişliği sorununu *Kapital*'in kategorik çerçevesi içinde ortaya koyarak ve bunu yaparken modaya uymanın ötesine geçerek, sosyalist-feminist araştırmalar için

yeni bir yönelimin önünü açmıştır. Çalışması, her ne kadar bu bakımdan tam bir başarıya ulaşamamış olsa da, elde ettiği kazanımlar yine de kayda değerdir. Bunu görebilmek için, *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*'nin ortaya çıkmasından önceki on beş yılın sosyalist-feminist kuramsallaştırmalar alanında kısa bir keşif yolculuğuna çıkmaya ihtiyacımız vardır.

Sosyalist-feminizm: Ev içi emek, post-modern kuram ve toplumsal yeniden üretim

Sosyalist feminizm, 1970'ler boyunca güçlü bir araştırma projesiyle sürdürülen ayrıksı bir siyasal ve kuramsal akım olarak gelişti. Sosyalist feministler, büyük ölçüde, kadınların ezilmişliğini tutumların, ideolojilerin ve davranışların basit ürünleri olarak değil, kapitalizme içsel toplumsal-maddi ilişkilere dayalı bir durum olarak anlama taahhüdü üzerinde birleşmişlerdi. Bu düşünceyle, Marks'ın materyalist tarih kavramsallaştırmasıyla bağlantılı kuramsal yaklaşımlara yüzlerini döndüler.

Marksizm'in kendisini "burjuva" toplum kuramlarından en yaşamsal ayrıştırma yollarından birisi, materyalizme duyduğu bağlılık veya daha kesin bir ifadeyle, toplumsal-maddi hayatın, kendileri aracılığıyla üretildiği ve yeniden üretildiği cisimleşmiş insan pratiklerine dayalı bir kurama duyduğu bağlılıktır. Marksist olmak somut dünyaya, insanların ve nesnelerin tarihsel biçimde kurulmuş ilişkilerine dalmak ve bu dünyada keşfedilmiş örüntüleri, kuralları ve çelişkileri toplumsalın eleştirel izahatları olarak kabul etmek demektir. 1970'lerin ve 1980'lerin zengin, çığır açıcı Marksist-feminist yazınına, yani çağdaş kadın hareketinin sol kanadının giderek radikalleşen düşünceleriyle karşılıklı diyalog içinde gelişen çalışmalar gövdesine ilham veren de, bu yaklaşıma duyulan güvendi.[1] 1960'ların sonlarında ortaya çıkan ev içi emek tartışması, kadınların ezilmişliğinin toplumsal-maddi temellerini Marksist politik ekonominin kavram ve kuralları içinde saptama arayışını kristalize etti.

Bu tartışma –irdelemeye koyulduğu sorunlar, okurları sürüklediği güzergâhlar ve analitik çerçevesinin sonunda yerle bir olması– *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*'nin ortaya çıkacağı sahneyi hazırladı. Vogel,

[1] Sosyalist feminizmi Marksist feminizmden ayıracak kesin ve net bir çizgi olmasa da, Marksist feminizm kendisini açıkça özellikle tarihsel materyalizmle ve Marks'ın ekonomi-politik eleştirisiyle tanımlama eğiliminde olmuştur. Marksist feminizm terimini bu anlamda kullanıyoruz.

bu tartışmanın ana hatlarını 2. ve 9. bölümlerde bir ölçüde ayrıntısıyla tekrarlıyor olsa da, burada, bir an için durup, tartışmanın yörüngesini ve amaçlarını özetlemek yararlı olacaktır.

Önceki feminizmler haneyi kadın ezilmişliğinin bir alanı olarak tanımlamış ve bazıları ev içi alanı üretim alanıyla gevşek biçimlerde ilişkilendirmişti. Fakat Margaret Benston'un "Kadınların Kurtuluşunun Politik Ekonomisi" *(The Political Economy of Women's Liberation")* başlıklı makalesi 1969 yılında yayımlanana kadar, kadınların hane içinde gerçekleştirdikleri *çalışma* eleştirel incelemenin konusu haline gelmedi. Benston'un özgünlüğü, bu çalışmayı *üretken emek* –bir bütün olarak (kapitalist) toplumun yeniden üretiminin dayalı olduğu bir süreç veya etkinlikler dizisi– olarak kavrama önerisinde yatar.[2] Basitçe: ev içi emek olmadan işçiler kendilerini yeniden üretemezler ve işçiler olmadan da sermaye yeniden üretilemez.

Bu yalın hamlenin önemini abartmamak oldukça zor. Benston'nun formülleştirmesi, Simone de Beauvoir ve Betty Friedan gibi daha eski kuşaktan feministlerin sadece tanımlayabildikleri tecrübelerin içine yerleştirilebileceği analitik bir çerçeve üretti. Bu çerçevenin gücünü sezen sosyalist feministler, bunu izleyen on yıl boyunca, ev içi emeği kapitalist üretim tarzının bütünsel bir parçası olarak kuramsallaştırma işine soyundular. *Radical America, New Left Review, Review of Radical Political Economics, Cambridge Journal of Economics, Bulletin of the Conference of Socialist Economists* ve diğer[3] dergilerin sayfalarında kullanım-değeri, değişim-değeri, emek-gücü ve sınıf gibi Marksist kavramları, bu kavramların bulaşık yıkamaktan yemek pişirmeye, çamaşır yıkamaktan çocuk büyütmeye, hanenin sıradan gündelik işlerinin ekonomi-politik önemi hakkında açıklayabileceği her şeyi açıklamasını sağlamak amacıyla, didik didik ettiler.

Birbiriyle bağlantılı iki belirgin soru ortaya çıkmıştı: ev içi emek (artık) değer üretir mi? Ev içi emek, kendi başına, kapitalist üretim tarzından farklı bir üretim tarzını oluşturur mu? Vogel, bu soruları etraflıca ele

---

[2] Ancak burada net bir belirsizlik vardı: İnsani-üretim etkinliği olarak ev içi emek toplumsal yaşam için vazgeçilmez midir, yoksa aynı zamanda doğrudan doğruya sermayeyi de mi üretir? Bu soru üzerindeki görüş ayrılıkları, önemli bir sosyalist-feminist tartışma yaratmıştır.

[3] Hartmann 1981, sy. 34–5 n. 10'da Vogel'in tartıştığı katılımcılar haricinde katkıda bulunanların oldukça kapsamlı bir tanıtımını sunar. Ayrıca bkz. Luxton 2006, sy. 43 n. 14.

almak üzere Benston, Peggy Morton ve Mariarosa Dalla Costa'nın girişimlerinin izini sürerek, bu isimlerin yaptığı katkıların nasıl aşağıdaki yanıtlara yol açtığını göstermektedir: "Hayır", ev içi emek değişim-değeri değil, kullanım-değeri üretir; dolayısıyla, doğrudan artık-değer üretmez ve "belki", ev içi emek, kendi ayrıksı kapitalizm öncesi veya kapitalist olmayan mantığıyla işleyen, kendine özgü bir üretim tarzıdır.

Sonuç olarak, ev içi emek tartışması kadınların ezilmişliğine dair Marksist bir ekonomi-politik analiz potansiyeline dikkat çekmişse, ulaştığı sonuçlar da bu potansiyelin kesin sınırlarını ortaya çıkarmıştır. 1979'da, Maxine Molyneux ve Heidi Hartmann, (sırasıyla *New Left Review* ve *Capital and Class*'ta yayımlanan) iki ayrı makalede, bu sınırlara ilişkin keskin değerlendirmeler sundular. Ev içi emek tartışmasının ekonomik indirgemeciliğine, işlevselciliğine ve çözümleme düzeylerini karıştırmasına atıfta bulunarak, can çekiştiğini ilan ettiler. Zamanın pek az yorumcusu buna itiraz etti. Eleştirmenler, Marksizm'i bütünüyle gözden çıkarmamakla birlikte, Marksist politik ekonominin, kadınların ezilmişliği konusunda sınırlı bir kavrayıştan daha fazlasını önerme yeteneğine sahip olduğu konusunda kuşku içindeydiler. Aslında, Marksizm'i "cinsiyet-körü" diye adlandıran Hartmann, "özellikle feminist bir analizin"; bir ataerki kuramının, onu tamamlaması gerektiğini ilan ediyordu. Marksizm ile feminizm arasındaki "evlilik" veya umut verici birliktelik sona ermişti; "yeni bir Marksist feminist analiz yöneliminin" geliştirilebilmesi, ancak -her biri az çok farklı ve yer yer çelişik amaçlara sahip olan- iki hareketin saygılı bir şekilde bir arada yaşamayı öğrenebilmesi halinde mümkündü.[4]

Hartmann'ın makalesi (sosyalist-feminist olmaktan ziyade, sosyalist *ve* feminist olan bir yaklaşım) "ikili sistemler" yaklaşımı çağrısını belirginleştirirken, aslında (ev içi emek tartışmasına katılanlar da dâhil) pek çok sosyalist feministin zaten bu biçimde çalışmakta olduğu görülüyordu. Ancak, Hartmann'a yanıt veren 1981 tarihli *Women & Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* başlıklı derleme kitaba katkıda bulunanların da kanıtladığı gibi, ikili sistemler görüşü de derin kusurlara sahipti. Eleştirmenler, ikili sistemler kuramının, sadece iki ayrıksı alanın varlığı mantığını yeterince kuramsallaştıramamakla kalmadığını (bu şemada ırkçılık ve heteroseksizmin nereye

[4] Luxton 2006, sy. 2–3.

oturuyor, diye soruyorlardı); dahası, ataerkillikle kapitalizm arasındaki iç bağlantının doğasını da ikna edici biçimde açıklayamadığını savunuyorlardı. Iris Young, bu meselelerin temel bir yöntemsel kaçışı ifade ettiğini ileri sürüyordu: "İkili sistemler kuramı... kadınların ezilmişliği meselesini Marksizm'in ana meselelerine yapılan basit bir ilaveden ibaret [görerek]... geleneksel Marksizm'in üretim ilişkileri, tarihsel dönüşüm kuramı ve kapitalizmin yapısı hakkındaki analizini temelde hiç değiştirmeden sürdürmesine imkân vermektedir".[5]

Young bu konudaki çözümün aşağıdaki gibi bir kuramın geliştirilmesinden geçtiğini ileri sürüyordu:

> toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ve kadınların durumunun *asli* unsurları olduğu ilişkilerden türeyen ve bu ilişkileri güçlendiren bir toplumsal ilişkiler ve üretim ilişkileri kuramı. Feminizm, Marksizm ile evlenmek yerine, Marksizm'i aşmalı ve onu böylesine bir kurama dönüştürmelidir. Belirli bir tarihsel toplumsal oluşuma has maddi toplumsal ilişkileri, toplumsal cinsiyet ayrımcılığının asli bir öğe olduğu tek bir sistem olarak ele alan bir analitik çerçeveyi geliştirmeliyiz.[6]

Young'ın kadınların ezilmişliğine ilişkin böyle bir *birleştirici* kuramın –bir işbölümü analizi yoluyla– nasıl kotarılabileceğine dair önerisi hayal kırıklığı yaratmış olsa da,[7] Marksizm'in temel kategorilerine feminist bir gözle yeniden bakılabileceği ve kapsayıcı bir "üretim ilişkileri kuramıyla" bütünleştirilmiş bir toplumsal cinsiyet ilişkileri analizi yaratma düşüncesi, önemli ölçüde yeni bir araştırma hattının önünü açmıştır.

Ancak Young'ın önerisi talihsiz bir zamana denk gelmişti. Kolaylık olsun diye, neo-liberalizmin Margaret Thatcher ve Ronald Reagan'ın, sırasıyla 1979'da ve 1980'de seçilmesiyle tarihlendirebileceğimiz yükselişi, sol açısından emek hareketi ve toplumsal hareketlerin önceki kazanımlarının saldırgan biçimde geri alındığı yeni bir toplumsal geri çekilme dönemine denk düştü. Gerileme döneminin yarattığı şaşkınlıkla, pek çok eylemci-grup, ırkçılık karşıtı siyasetin ve *queer* siyasetinin, kendi birlik

---

[5] Young 1981, sy. 49.

[6] Young 1981, sy. 50.

[7] Vogel'in işaret ettiği gibi, Young'ın analizi de nihai olarak "tam da kaçınmak istediği ikiciliğin kendisini yeniden üretme riski taşımaktadır". Vogel 1983, sy. 192 n. 4.

ve kimlik varsayımlarına dair siyasal-örgütsel meydan okumalarıyla uğraşarak, içe kapandı. Siyasal geri çekilme ayrıca, kuramsal ayrılıkları ve yeni yönelimleri de tetikledi. Devrimci ve özgürlükçü siyasete duyulan sadakat artık kulağa giderek modası geçmiş, yepyeni bir çağa damgasını vuran toplumsal parçalanmışlıktan ve tüketim kültüründen bihaber şeyler gibi geliyordu. Dolayısıyla dönem, post-modern ve post-yapısal kuramların alâmetifarikası olan, "üst anlatılar" reddiyesine son derece uygun bir dönemdi. Tikellik kültü günün emri haline geldi; herhangi bir birleştirici kuram peşinde koşmak, fosilleşmiş "modernistlerin" antika uğraşları olarak üstünkörü bir tarzda reddedildi.

Sosyalist feminizm de bu politik ve entelektüel değişim rüzgârında eğilip büküldü. Michele Barrett'in *ideoloji* –yani kapitalizmi karakterize eden son derece sahici eşitleme dürtüsüne karşı koyabilen güçlü bir kapitalizm öncesi fikirler kümesi– olarak ataerki analizi, bu bakımdan oldukça kritikti.[8] Barrett'in Althusserci Marksizm'i daha önceki sosyalist feminizmin bilgilenme kaynağını oluşturan fazlasıyla mekanik modellere dair sağlıklı bir düzeltme gibi görünüyordu. Fakat aynı zamanda, sosyalist-feminizmin ev içi emek tartışmasını ayırt edici kılan son derece materyalist toplumsal-kuramsal yaklaşımının ta kendisinin yerini alan post-yapısalcı ve post-modern yaklaşımları da besledi (ve bu yaklaşımlar tarafından belki de soğuruldu). Kısa sürede post-yapısalcı yüksek kuram dalgasına kapılan sol-feminist akademisyenler, işyerlerinde veya topluluklar içinde feminist haklar ve özgürlükler için mücadele etmeyi sürdüren kimseler için genelde pek bir anlam ifade etmiyordu. Ancak, eylemci çevreleri de, çeşitli kimlik politikalarının ön plana çıkmasıyla birlikte, Marksizm'den keskin bir kaçışa tanık oldu. Bu bağlamda, genel olarak Marksizm'i, özel olarak Marksist politik ekonomiyi, kadınların ezilmişliğine dair kapsamlı bir kuram oluşturmak bakımından yetersiz, modası geçmiş ve ümitsizce indirgemeci bir izahat çerçevesi gibi görüp reddetmek, hem akademisyenler hem de eylemciler için neredeyse belitsel bir durum halini aldı. Bu arada, aksi yönde ısrar eden bir avuç aşırı-sol grup da, tarihsel materyalizmin, kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğini analiz etmek için sahici bir emek sarf etmesi gerektiğini kabul etmekte isteksizlik sergileyerek, geçmiş ortodoksileri savunmayı sürdürdü.

---

[8] Barrett'ın tarih yazımının eleştirisi için bkz. Brenner ve Ramas 1984.

Fakat kimi önemli istisnalar, özellikle de Marksçı politik ekonomiyle "toplumsal yeniden üretim" perspektifi üzerinden uğraşmaya devam edenler de vardı. Aslında, özellikle, sosyalist feminizm içindeki Marksist-feminist akımın, giderek, *başlı başına* ev içi emeğe odaklanmaktan ziyade, bir toplumsal-yeniden üretim çerçevesine ağırlık verdiğini söylemek adil olacaktır. Şüphesiz, toplumsal yeniden üretimci feminizm, Young'ın çağrısının ruhuna önemli ölçüde sadık kalmıştır. Kadınların kapitalizm koşulları altındaki ezilmişliğinin birleştirici, materyalist bir çerçeveyle açıklanabileceği önermesini paylaşır. Fakat bu çerçevenin temelini (Young'ın yaptığı gibi) toplumsal cinsiyete dayalı işbölümüne dayandırmak yerine, emek-gücünün gündelik ve nesilsel üretimini ve yeniden üretimini başlangıç noktası haline getirir.

Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği, bu yaklaşımın inşasındaki ilk katkılardan biridir. Çoğu Kanadalı olan diğer sosyalist feministler de, Vogel'le aşağı yukarı aynı dönemde benzer bir yönelime girmişlerdi, fakat Vogel'in kitabı, bu sorunsalın Marks'ın *Kapital*'inin kavramsal mimarisiyle ilişkili olarak ele alındığı, kuramsal anlamda en güçlü ve sürdürülebilir ilk denemelerden biridir.[9] Vogel'in de onayladığı gibi, her ne kadar böyle bir yaklaşım kadınların ezilmişliğinin kapitalizm koşulları altındaki yaşanma biçiminin tüm boyutlarını açıklama iddiasında bulunmasa da, bu ezilmişliği anlamak için sağlam bir maddi-sosyal temel kurmaktadır.[10] Böylelikle, daha önceki ev içi emek tartışmasının ve ikili sistemler kuramının yöntemsel zorluklarından kaçınırken, sosyalist feminizmi fikirlerle ve söylemle saplantılı biçimde uğraşmaktan da kurtarmıştır. Bu sayede, kadınların kapitalizm koşulları altındaki ezilmişliğine ilişkin hem materyalist hem de tarihsel olmayı amaçlayan bir kuramın parametrelerini ortaya koymaktadır.

Marks'ı yeniden incelemek: Emek-gücünün üretimini ve yeniden üretimini kuramsallaştırmak

Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği önemli bir alt başlığa sahiptir: *Birleştirici Bir Kurama Doğru*. Bu alt başlık, Vogel'in projesini, hem kadınların ezilmişliğine hem de kapitalist üretim tarzına dair tek,

[9] 1980'lerin başlarında toplumsal yeniden üretim feminist paradigmasını inceleyen ve geliştiren diğer çalışmalara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Ferguson 1999.

[10] Vogel 1983, sy. 138.

bütünlüklü bir kuramsal açıklama yaratmayı amaçlayan sosyalist-feminist arayışla bağlantı içine sokar. Vogel, maddi bir toplumsal cinsiyet-ezilmişlik açıklamasını Marks'ın kapitalizm analizine aşılamak –ve ikili-sistemler kuramının başına bela olan yöntemsel eklektizme düşmek yerine– *Kapital*'in kilit kategorilerinin menzilini, kadınların ezilmişliğinin köklerini titizlilikle açıklamak amacıyla genişletmeyi ve yaygınlaştırmayı önerir. Bunu yapmak, elbette, *Kapital*'e anti-doktriner bir tarzda yaklaşmayı; onun, kendi temel kavramlarını geliştirme ve genişletme çağrısında bulunan bir araştırma programı olarak sahip olduğu eleştirel-bilimsel ruhu vurgulamayı gerektirir. Vogel'in birleştirici bir kuram arayışı sadece bunu yapmakla yetinmez; ayrıca, *Kapital*'deki kuramsal boşlukları, metnin, bunun gerekli olmadığı –aslında *olmaması gerektiği*– halde fazlasıyla sessiz kaldığı yerleri, derinlemesine inceler.[11] Böylece *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği, Kapital*'in kendi kavramsal yeniliklerini, yazarının ve kuşaklar dolusu okurun atladığı mantıksal sonuçlara doğru sürükler.

Vogel'in ne yapmaya çalıştığını görmek için, Marks'ın *Kapital*'de yaptığı tartışmanın akışını, hem Vogel'in kilit sorun olarak tanımladığı sorunla (emek-gücünün biyolojik, toplumsal ve nesilsel yeniden üretimi) temas ettiği noktaları, hem de bu önemli konuyu incelemesi gerektiği halde sessizliğe büründüğü yerleri takip ederek izlemek yararlı olabilir.

Kapitalizm ve "özgün metası"

Kapital'de sahneye konulan dramın en önemli anı, artık-değer üretimi sisteminin tamamını ayakta tutan metanın -insanın emek-gücünün- sahneye çıktığı andır. Gözlerimiz bu "özgün metaya" çevrildiğinde,[12] sermayenin sırlarına ilişkin hayati bir ipucu yakalarız: yalnızca muazzam bir insan kitlesi mülksüzleştirilip emek piyasasında kendi çalışma kapasitelerini bir ücret karşılığında satarak geçim araçlarını aramaya zorlandığında, düzenli bir sermaye birikimi süreci başlatılabilir. Bir başka deyişle, sermaye ancak "üretim ve geçim araçları sahibinin özgür işçiyi piyasada kendi

[11] Vogel (1983, sy. 62) Marks'ın bu alandaki ihmalinin tarihsel olarak özgün bir işbölümünü doğallaştırma eğiliminden kaynaklandığı ileri sürmektedir. Bu açıkçası hikâyenin bir bölümüdür. İleride göreceğimiz gibi, Marks'ın görüşleri, ayrıca, işçi sınıfı ailesinin geri dönüşü olmayan bir çözülme içinde olduğu yolundaki inancı yüzünden çarpılmış olabilir.

[12] Marks 1976, sy. 270.

emek-gücünün satıcısı olarak karşısında bulduğu durumda doğar ve bu tek tarihsel koşul bir dünya tarihini kapsar".[13]

Marks, emek-gücünü tüm sistemin üzerinde durduğu dayanak noktası olarak tanımladıktan sonra, "Bu kendine özgü metayı, yani emek-gücünü, şimdi daha yakından incelememiz gerekiyor. Diğer bütün metalar gibi, onun da bir değeri vardır. Bu değer nasıl belirlenir?"[14] sorusunu sorar. Bu soru (yani emek-gücünün değerinin nasıl belirleneceği sorusu) Marksist akademisyenler arasında önemli tartışmalara neden olmuş ve pek çok sosyalist-feminist kuramcıyı da meşgul etmiştir. Fakat burada Marks'ı fazla aceleci şekilde takip edersek, aynı ölçüde güçlü –ve şimdiki amacımız açısından daha da önemli– bir soruyu atlama tehlikesine düşeriz: bu özgün metanın kendisi nasıl üretilmekte ve yeniden üretilmektedir? Marks, burada bir mesele olduğunun farkındadır, ancak işin özüne inmez. Vogel'in eleştirel kavrayışı ise, tam da bu noktada Marks'ın tartışmasını şu sorularla kesintiye uğratır: kapitalist ekonominin eksenini oluşturan bu "özgün metanın", emek-gücünün *olabilirliğinin koşulları* nelerdir? Emek-gücünün kendisinin üretilmesini sağlayan toplumsal süreçlerin doğası nedir? Vogel'in yanıtı kesindir. "Emek-gücü... kapitalist bir biçimde üretilmez" Daha ziyade, "akrabalığa dayalı bir alanda", "işçi sınıfı ailesi" içinde üretilir ve yeniden üretilir.[15] İşçi sınıfı ailesine odaklanmak başlı başına özgün bir hamle değildir. Vogel'in getirdiği yenilik (kendisi de yaş ve toplumsal cinsiyet farklılıkları temelinde örgütlenmiş olan) işçi sınıfı ailesine atfettiği toplumsal rolle ve onu analiz etme yollarıyla ilgilidir. Başlangıç olarak, işçi sınıfı ailesini özgün metanın, emek-gücünün üretiminin ve yeniden üretiminin toplumsal alanı olarak tanımlayan Vogel, bu aile biçiminin *içsel* yapısı ve dinamiklerinin ağırlıklı olduğu bir incelemeden, onun sermayenin yeniden üretimi ile olan *yapısal ilişkilerinin* ağırlıklı olduğu bir alana doğru kayar. Elbette, diğer feminist kuramcılar da işçi sınıfı aileşinin emek-gücünün yeniden üretimi üzerinden sermaye ile kurduğu ilişkilere odaklanmıştır. Fakat bu eleştirmenlerin çoğu, ev içi emeğin, sermayeye

[13] Marks 1976, sy. 274.

[14] Age.

[15] Vogel 1983, sy. 151, 170. Bu konuya Vogel'in metni yayınlanmazdan önce başkaları da şüphesiz değinmişti. Örneğin bkz. Seccombe 1974; Quick 1977 ve Gimenez 1978. Fakat Vogel'den önce bu konuyu sistematik ve *Kapital*'in 1. cildindeki tartışmalarla birlikte ele alan herhangi bir analizciye rastlanmamıştır.

değer ve artık-değer yaratan emek-gücünü üretmesi yüzünden, kendisinin de değer yaratan bir emek biçimi olması gerektiği gibi yanlış bir sonuca ulaşmıştır.[16] Vogel bu tezde neyin yanlış olduğunu net olarak kavrar: hane içindeki emek metalaştırılmamıştır; bu emek, satışıyla sermayedara artık-değer kazandıran metalar değil, kullanım değerleri üretir.

Bu kadarını başkaları da belirtmiştir, ancak bu ev içi emek kuramcılarının aksine, Vogel'in bu gerçeği kabul etmesi, onu kadınların ezilmişliğinin toplumsal-maddi temelinin hane içindeki cinsiyet ilişkileri içinde bulunabileceğini iddia etmesine yol açmaz. Aile, kapitalist toplumda kadınların ezilmişliği bakımından temel bir öğe olsa da, bu ezilmişliğin ekseni, ne kadar baskıcı ya da yabancılaştırıcı olursa olsun, kadınların erkekler ve çocuklar uğruna harcadığı ev içi emek değildir. Ezilmişlik, daha ziyade, ev içi emeğin sermaye açısından taşıdığı toplumsal öneme –emek-gücünün üretimi ve yeniden üretiminin kapitalist sistemin dinamiğini destekleyen, kapitalizmin kendisini yeniden üretmesini mümkün kılan zorunlu bir koşul olması olgusuna dayanır. Muhakkak hane içinde gerçekleştirilmesi gerekmese de (örneğin, devlet veya özel işletmeli yetiştirme yurtları da emek-gücünün yeniden üretimi sorumluluğunu üstlenmektedir), doğumun ve emzirmenin dişi cinsiyetli bedenler gerektiren biyo-fiziksel olgu uyarınca, önemli ölçüde özel, ev içi bir iş olarak yürütülüyor olması gerçeği, öncelikle, hane üzerinde eşitsiz toplumsal cinsiyet normlarına uyma basıncının niçin mevcut olduğunu açıklar. Yani, kadınlar kapitalist toplumda, ne evde harcadıkları emek sermayeye değer ürettiği için, ne de (elbette bu tutumlar zaman ve mekân boyunca sürmüş olsa da) erkekleri kadınlarla rekabete sokan tarih üstü ataerkil bir dürtü nedeniyle ezilirler. Kadınların kapitalizm koşulları altındaki ezilmişliğinin toplumsal-maddi kökleri, bunun yerine, hanenin sermayenin yeniden üretimi ile olan yapısal ilişkisiyle alakalıdır: sermaye ve devlet kadınların gelecekteki emekçi kuşaklarını üretme biyolojik kapasitelerini düzenleyebilmeye ihtiyaç duyar, sömürülmeye uygun emek-gücü böyle elde edilebilir.[17]

---

[16] Bu yanlış fikir, başkalarının yanı sıra, Dalla Costa ve James (1972); Gardiner 1975 ve Humphries 1977 tarafından da geliştirildi. Yakın zamanda Hensman (2011, sy. 7-10) tarafından tekrar edildi.

[17] Vogel'in bu bakımdan sunduğu katkıyı hatırlamak yararlı olabilir: kapitalizmde emek sürecinin toplumsal bir önkoşuluna (emek-gücünün yeniden üretimine) odaklanan Vogel, kadın ile erkek arasındaki ilişkinin tarih dışı, evrensel, tarih ötesi bir olgu olarak değil, bu tarihsel bağlamda kavranması gerektiğini öne sürerek, kadın ile sermaye arasındaki ilişkiyi ön plana taşır.

> Bu değerlendirmenin bir 'işlevselcilik' biçimi olması gerekmediğinin altı çizilmelidir. Çünkü buradaki tez, kapitalizmin heteroseksüel çekirdek aileyi bu saiklerle *yarattığı* değildir. Aksine, iddia şudur: kapitalizmden önce var olan aile-biçimleri akrabalık bağlarını korumak isteyen işçi sınıfı üyeleri tarafından savunulmuş ve bunlar kapitalist devletlerin bilinçli sosyal politikalarıyla güçlendirilmiş ve düzeltilmiştir (bu durumun her iki veçhesini sonraki bölümde tartışacağız). O halde, emek-gücünün özelleşmiş yeniden üretimiyle uyumlu aile-biçimleri, karmaşık ve kimi zaman da çelişkili toplumsal süreçler aracılığıyla hem muhafaza edilmiş, hem de modern bir burjuva toplumsal cinsiyet düzenine uyarlanmıştır.

Vogel, bu tezi geliştirirken, bize, toplumsal cinsiyetli aile-biçimlerinin kapitalist üretim tarzının mekânı ve zamanı içindeki kalıcılığını anlamak için tarihsel materyalist bir temel sunmaktadır. Bu önseziyle beraber, Marksist-feminist tartışmanın doğası da dönüşmüştür. Artık hanenin kendisi yeterli bir analitik çerçeve değildir; ev içi birim artık, sermayenin yeniden üretimiyle ilişki içinde kuramsallaştırılmaktadır. Aynı zamanda, evdeki çalışmanın özgünlüğü de, metalaştırılmış (dolayısıyla değer-üreten) emek süreçleriyle yanıltıcı biçimde birleştirilmek yerine muhafaza edilmektedir.

Bu perspektif, kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğini kapitalist üretim tarzının merkezi ilişkilerinin içine yerleştirir. Kapitalizm, emek-gücünün mevcut ve gelecekteki arzlarının üretimini ve yeniden üretimini güvence altına almak amacıyla, biyolojik yeniden üretim, aile-biçimleri ve çocuk yetiştirme üzerinde denetim icra edebileceği kurumsal mekanizmalara ve bir toplumsal cinsiyet düzeninin sürdürülmesine gereksinim duyar. Her ne kadar hanelerin içindeki kadın-erkek ilişkileri, erkek-egemen bir toplumsal cinsiyet düzenini ifade edip bunu toplumsal bakımdan yeniden üretebilirse de, kadınların ezilmişliğinin toplamı bunlardan ibaret değildir. Aslında, özel hanelerin (ilkesel anlamda) emek-gücünün üretim ve yeniden üretim alanları olarak oynadıkları stratejik rolden çıkan sonuç, iki veya daha fazla kadının aile reisi olduğu aileler gibi, aile reisinin kadın olduğu aileler veya tek ebeveynli ailelerin de toplumsal cinsiyete dayalı tahakküm matrisinin parçaları olduğudur. Yani, kapitalist toplumsal cinsiyet düzeni yapısal anlamda

tarih üstü bir ataerki veya ayrıksı bir ev içi üretim tarzı üzerine değil, kapitalist üretim tarzı ile işçi sınıfı haneleri arasında, emek-gücünün üretimi ve yeniden üretimi bakımından yaşamsal olan toplumsal eklemlenme üzerine kurulmuştur.[18]

Vogel'in Marks'ın analizine ilişkin geliştirdiği yenilikleri dayandırdığı temel noktayı belirledikten sonra, şimdi Marks'ın metnindeki mantıksal boşlukları ele alış şeklini göstermek amacıyla *Kapital*'e geri dönelim.

İşçi sınıfı ailesi ve emek-gücünün nesilsel yeniden üretimi

Marks, sermayenin emek-gücü arzının nesilsel anlamda yenilenmesine duyduğu ihtiyaçtan bihaber olmanın çok uzağındadır. Aslında, bunu kendi ücret kuramının içinde bina etmektedir. Marks, emek-gücü metasının ücret biçiminde ifade edilen değeri sorusunu ele alarak, bize bunun sadece, dolaysız ücretli emekçinin yeniden üretimiyle ilgili bir mesele olmadığını söyler. Nihayetinde:

> Emek-gücü sahibi ölümlüdür. O halde, piyasada bulunuşu, paranın durmaksızın sermayeye dönüşümünün gerekli kıldığı gibi sürekli olacaksa, emek-gücü satıcısının 'üreme yoluyla kendini ebedileştiren her canlı birey gibi' ebedileşmesi gerekir. Yıpranma ve ölüm sonucu piyasadan çekilen emek güçlerinin yeri, en azından aynı sayıda yeni emek-gücü ile sürekli olarak doldurulmalıdır. Dolayısıyla, emek güçlerinin üretimi için gerekli geçim araçlarının miktarı, yedeklerin, yani işçi çocuklarının geçim araçlarını da kapsar ve bu kendine özgü meta sahipleri soyu, meta piyasasında böyle ebedileşir.[19]

Fakat burada, bir sorunla karşılaşırız: Marks, üremenin ötesinde, "kendine özgü meta sahipleri soyu"nun gelecek kuşaklarının dünyaya getirildiği ve yetiştirildiği süreçler hakkında dikkate değer biçimde suskun kalır. Aslında, Marks, gelecekteki ücretli emekçilerin üretildiği

[18] Burada diğer toplumsal kurumlar, özellikle de okullar, önemli bir rol oynar. Fakat özel haneler emek-gücünün biyolojik-toplumsal üretimi ve yeniden üretiminin temel taşı olmaya devam eder.

[19] Marks 1976, sy. 275. (Marks 2011, sy. 173-74. Aksi belirtilmedikçe Kapital 1. Cilt'ten yapılan alıntılar Yordam baskısına aittir; bkz. İ.M. Selik ve N. Satılgan, *Kapital, 1. Cilt*, 2011, İstanbul: Yordam Yayınları – Ç.N.).

toplumsal ilişkileri ve pratikleri kuramsallaştırmak yerine, konu "işçi sınıfının sürekli bakımına ve yeniden üretilmesine" geldiğinde, bize, kapitalist bunu "iç rahatlığıyla işçinin kendini koruma ve neslini devam ettirme güdüsüne bırakabilir"[20] diyen, basit bir doğalcılığa geri döner.

Ama bu açıklama soruyu bariz biçimde yanıtsız bırakmaktır. Tıpkı üreme gibi, kendini koruma ve neslini devam ettirme güdüsü de, hayatın sosyo-kültürel yapıları içinde örgütlenir. Bu yapılar ise, saf doğalcı bir kuramın ileri sürebileceği üzere, verili kabul edilemezler, çünkü toplumsal-tarihsel biçimde yaratılır ve yeniden üretilirler. Bir başka deyişle, çocukların ve yetişkin emekçilerin varlığının sürdürülmesi ve yeniden üretimi, hayatın toplumsal-kurumsal yapılarının dışında söz konusu değildir. Günümüzde olduğu gibi, Marks'ın yaşadığı dönemde de, bu yapılar esasen aileler olarak bilinen, akrabalığa dayalı birimlerdir. Fakat Marks, kapitalist üretim tarzının işçi sınıfı ailesini yok ettiğini savunduğu için, burada bir sorunla karşılaşırız. İlerde ele alacağımız gibi, analizi bu bakımlardan parlak ve zaman zaman öngörülüdür. Fakat işçi sınıfı ailesinin yıkımının, emek-gücünün üretimi ve yeniden üretiminin gerçekleştiği toplumsal alanın yok olması anlamına geleceğini hiçbir yerde fark etmez. Sonuç olarak, bu alandaki kapitalist gelişmenin çelişkili karakterini teşhis etmekte başarısızlığa düşer: eğer akrabalığa dayalı aileler, emek-gücünün üretimi ve yeniden üretiminin temel alanları iseler, o halde, bu ailelerin altını oyan kapitalist ekonomik dinamikler, sermaye açısından bir bütün olarak son derece sorunlu olacaktır. Elbette, Marks, sermayenin işçi sınıfı haneleri üzerindeki yıkıcı etkilerinin şiddetle farkındaydı. *Kapital* kadın emeğinin yanı sıra, çocuk emeğine ilişkin öfkeli arasözlerle dolup taşar. Bu fenomenlerin zarar verici ev içi etkileri, aşağıdaki gözlemde olduğu gibi, sık sık dile getirilir:

> Bu nedenle, makinelerin kapitalist tarzda kullanımının ilk sonucu, kadın ve çocuk emeğidir! Bu muazzam yedek emek ve işçi kaynağı, çok geçmeden, işçi ailelerinin bütün üyelerini, yaş ve cinsiyet farkına bakmaksızın, doğrudan doğruya sermayenin egemenliği altına alarak ücretli işçi sayısını artırmakta yararlanılan bir araç haline gelir. Kapitalist için çalışma zorunluluğu, çocukların oyun zamanlarına el koymakla kalmaz; ev içinde,

[20] Marks 1976, sy. 718. (Marks 2011, sy. 378-79, Ç.N.).

> geleneksel sınırlar dâhilinde, ailenin kendisi için özgürce harcanabilecek emeğe de el koyar.[21]

Marks yukarıdaki paragrafa verdiği dipnotta, ayrıca, "sermaye, kendi değerlenmesini gerçekleştirmek amacıyla, tüketim için gereken aile emeğini gasp etmiştir"[22] gibi bir gözlemde de bulunur.

Bu pasajlar, Marks'ın ev içi çalışma gerçeğini, "evde özgürce harcanabilecek emek" ve "tüketim için gereken aile emeği" olarak tanımlayarak kayıt altına alma tarzı bakımından da önemlidir. Marks burada, kapitalizmin tam kalbinde duran özgün metanın, (kapitalist olmayan biçimde) üretimi ve yeniden üretiminin nasıl garanti altına alınacağı problemini tanımlamanın eşiğinde durmaktadır. Bu soruya doğrudan temas etmesi halinde, bu durumun endüstrileşme, makineleşme ve kadın-çocuk emeğindeki artışın işçi sınıfı ailelerini çökerttiği şeklindeki kendi iddiasının karşısına diktiği çelişkileri de hesaba katmak zorunda kalacaktı. Çünkü bu durumda bu iddia, akrabalığa dayalı işçi sınıfı ailesi gibi bir toplumsal kurumun, ücretli bir emekçi sınıfın yeniden üretimi için gerekli olduğu yolundaki teşhisine güçlükle oturacaktı. Bir başka pasajda, Marks'ın bu sorunun toplumsal cinsiyet boyutlarının kısmen farkında olduğuna tanık oluruz.

> Ailenin belirli işlevleri, söz gelişi çocukların bakımı ve beslenmeleri vb. tamamıyla baskı altına alınamayacağından, kendilerine sermaye tarafından el konulmuş anneler, bunların kimi ikamelerini bulmak zorundadır. Dikiş dikmek ve yama yapmak gibi ev içi işlerin yerine hazır eşyaların satın alınması konulmalıdır. Yani, evdeki emek sarfiyatının azalmasına, dışarıda daha fazla para harcanması eşlik eder. Bu durumda işçi sınıfı ailesinin üretim maliyeti artar ve bu maliyet daha yüksek gelirini dengeler. Buna ek olarak, geçim araçlarının tüketiminde ve hazırlanmasında tasarruf ve amaca uygunluk olanaksız hale gelir.[23]

Burada, Marks biyolojik farklılık sorusunu etkileyici biçimde ortaya koyar– hakkında sessiz kaldığı durum, gebelik veya doğum değil, "bakım ve beslenme"dir. Böyle yaparak, gelecek kuşakları üretme işinin

---

[21] Marks 1976, sy. 517. (Marks 2011, sy. 378-79, Ç.N.).

[22] Marks 1976, sy. 518 n. 38. (Marks 2011, sy. 379, n. 128, Ç.N.).

[23] Age, n. 39. (Marks 2011, sy. 379, n.139, Ç.N.).

biyolojik farklılığından kaynaklanan ayrıksı bir toplumsal cinsiyetlendirilmiş niteliğe sahip olduğunu zımnen kabul eder. Bu ise, şüphesiz, kapitalist toplumlarda kadınların niçin benzeri olmayan ezilmişlik biçimlerini tecrübe ettikleri sorusuna kapı aralar. Tam da bu noktada, Vogel, biyolojik farklılığın toplumsal anlamda örgütlenmesinin "toplumsal cinsiyet farklılıklarının toplumsal inşası için maddi bir önkoşul"[24] oluşturduğunu öne sürerek kritik bir katkıda bulunur. Erkekler de çocuk yetiştirme ve hanelerin sürdürülmesiyle bağlantılı ev içi emeğin kimi parçalarını pekâlâ üstlenebilecek olsalar da, biyolojik anlamda donanımlı olmadıkları süreçler mevcuttur. Fakat burada, gerçekten çok kesinlikli olmamız zorunludur. Kadınların ezilmişliğini dikte eden *başlı başına* biyoloji değildir; daha ziyade, sermayenin işçi sınıfının yeniden üretimini garanti altına almak için, kadınlara özgü biyolojik süreçlere (gebelik, doğum, emzirme) olan bağımlılığıdır. Sermayeyi ve onun devletini kadınların üremesini kontrol altına alıp düzenlemeye yönelten ve onları erkek-egemen bir toplumsal cinsiyet düzenini güçlendirmeye sevk eden, işte budur. Biyolojik farklılıkla bağlantılı bu toplumsal gerçek, kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğinin üzerinde örgütlendiği temeli oluşturur.[25]

Vogel'in analizi, bu bakımdan, *Kapital*'in mantığına sıkı sıkıya uymaktadır. Ancak, Marks bu argüman hattını takip etmediyse, bunun iki nedeni var gibi görünmektedir. İlk neden, yazılarında kadın-erkek ilişkilerini toplumsal değil, doğal ilişkiler olarak ele almaya dönük net bir eğilimin mevcut olmasıdır.[26] İkinci nedense, işçi sınıfının ataerkil aile yapılarından (yıkıcı biçimde) kurtulması olasılığından duyduğu heyecandır. Bu görüş hem *Alman İdeolojisi* (1846) hem de *Komünist Manifesto*'da (1948) açıkça ortaya çıkar. İlk metin proleter ailesinin "aslında yerle bir edilmiş" olduğunu iddia ederken, *Manifesto* "modern endüstrinin hareketi yüzünden, proleterlerin bütün aile bağlarının parçalanmış" olduğunda ısrar eder.[27] *Kapital* bu soruyla ilgili olarak daha önceki metinlerle önemli

---

[24] Vogel 1983, sy. 142.

[25] Bu toplumsal cinsiyet düzeninin bütün kadınların doğurmasına ihtiyaç duymadığının altını çizmek gerekir. Daha ziyade, gelecek nesli doğurma ve yetiştirme toplumsal sorumluluğunun kadınsı olarak kodlandığı toplumsal cinsiyet ilişkilerini zorunlu kılmaktadır. Bu noktada ayrıca bkz. Armstrong ve Armstrong 1983.

[26] Vogel 1983, sy. 62.

[27] Marks ve Engels 1975a, sy. 180; Marks ve Engels 1973, sy. 84.

bir süreklilik gösterir. Ayrıca, Marks, işçi sınıfı ailesinin bu dehşetli çözülüşünün daha ilerici bir toplumsal biçimin yolunu hazırladığında ısrarcıdır:

> Eski aile bağlarının kapitalist sistem içinde uğradığı çözülme ne derece korkunç ve iğrenç görünürse görünsün, modern sanayi kadınlara, gençlere ve her iki cinsten çocuklara, ev içi alan dışında, üretim sürecinde verdiği gibi belirleyici bir rol vererek, daha yüksek bir aile ve cinsiyetler arası ilişki biçimi için yeni bir ekonomik temel de yaratır. Elbette, Hıristiyan-Cermen aile biçimini mutlak ve nihai gibi görmek, tıpkı bu niteliği, üstelik de bir arada ele alındıklarında tarihsel gelişim içinde bir dizi oluşturan eski Roma, eski Yunan veya Doğu biçimlerine atfetmek kadar saçmadır. Dahası, kolektif işçi topluluğunun her iki cinsiyetten ve her yaştan bireylerden oluşması olgusu, her ne kadar bu olgu üretim sürecinin emekçi için değil, emekçinin üretim süreci için var olduğu, kendiliğinden gelişmiş, zalimce, kapitalist biçimi altında bulaşıcı bir yozlaşma ve kölelik kaynağı olsa da, uygun koşullar altında, muhakkak ki, bir insani gelişme kaynağı haline gelmek zorundadır. [28]

Kadınlarla erkekler, yetişkinlerle çocuklar arasındaki yeni ve "daha yüksek" ilişkilere dair bu ufuk ilham vericidir. Fakat hatalı bir önermeye, kapitalist gelişmenin işçi sınıfı ailesini kaçınılmaz biçimde çözülmek zorunda bırakacağı önermesine yaslanmaktadır. Aslında, Marks, özellikle Britanya'da Viktoryen Dönem boyunca, toplumsal cinsiyet farklılıklarını belirginleştiren ve işçi sınıfı ailesini güçlendiren düzenli yasama hareketlerinin taşıdığı genel önemi kaydetmekte başarısız olmuştur. Burada, özellikle (her ikisi de 1842 tarihli olan) Çocukların İstihdamı Komisyonu Raporu (iki bölümde) ve Kömür Madenlerini Düzenleme Yasası başta olmak üzere, parlamento komisyonları belirgin bir rol oynamıştır. Bu tür raporlar, çocuk emeğini ve çalışma saatlerini sınırlandırmaya ve kadın istihdamını kısıtlamaya dönük düzenlenmeleri teşvik etmiştir. Devlet, çocuklar için zorunlu parasız eğitim getiren yasalarla birlikte, bebek ve çocuk ölüm oranlarını azaltmak, çocukları sanayi kapitalizmine uygun uysallık ve vasıflarla "eğitmek" ve kadınların ev içi alanla özdeşliğini pekiştiren cinsiyetçi işbölümünü belirginleştirmek

[28] Marks 1976, sy. 620–1. (Marks 2011, sy. 468, Ç.N.).

üzere açık sorumluluklar üstlenmiştir. (Bu bakımdan, daha eziyetli ev içi hizmetlerine genellikle dokunulmazken, madenlerde kadınların çalışmasının sınırlandırılması dikkat çekicidir.) Kadınların ve kız çocukların madenlerde yer altında çalışmasını yasaklayan mevzuatla buluşan bütün bu süreçlere, kazma ve küreklerle yeraltında çalışan pantolonlu kadınlarla ilgili endişe verici anlatımlar da dâhil, ahlaki kaygılar eşlik etmiştir. Yani devlet, Viktoryen Dönem boyunca, büyük ölçüde anayurttaki ve sömürgelerdeki kirli, kültürsüz işçi sınıfı yığınlarından, bilhassa da saldırgan işçi sınıfı kadınlarından duyulan korku yüzünden teşvik edilen sağlık ve temizlik hizmetleri reformunun yanı sıra, kadın ve çocuk emeğine getirilen yeni kısıtlamalar, güçlendirilmiş bir toplumsal cinsiyet düzeni ve çocukların eğitimi konusunda sorumluluk üstlenmek gibi yollarla, işçi sınıfı ailesini yeniden oluşturmaya çalışmıştır.[29]

Kuşkusuz, işçi sınıfından insanlar da kendi hane yaşamlarını ve akrabalık ağlarını savunmak için mücadele ettiler. Böyle yaparak, (çocuk emeği üzerindeki kısıtlamalar, "aile ücretinin" erkeğe özgü kılınmasına dönük baskılar ve kadın istihdamı üzerindeki sınırlandırmalar gibi) uzun dönemde sermayenin çıkarına olan ve aynı zamanda egemen toplumsal cinsiyet düzenini destekleyen reformları farkında olmadan hızlandırdılar.[30] Sonuç olarak, kadınların ücretli istihdama katılım oranı on dokuzuncu yüzyıl boyunca yüzde 25 civarında sabitlendi ve çocuk istihdamı geriledi.[31] İşçi sınıfı ailesinin çözülmesi böylece durduruldu; aslında, tersine döndürüldü.

Marks'ın bunu kavramakta başarısız olması ve işçi sınıfı ailesinin çözülüyor olduğuna inanmayı sürdürmesi öğreticidir. Bu ise, kısmen, Marks'ın varsayılamaz bir durumu (yani, yeni emek-gücü arzlarının daima hem nesilsel hem de toplumsal olarak yeniden üretileceğini ve hâlihazırda var olan arzların sadece yeterli miktarlarda değil, aynı zamanda uygun "vasıflar" ve "becerilerle" her gün yeniden üretileceğini) verili kabul etmesinin yarattığı bir semptomdur. Marks, kapitalist sanayileşmenin proleter aileler üzerindeki yıkıcı etkileri hakkındaki kendi gözlemlerine rağmen, mesele

---

[29] Bkz. McClintock 1995, sy. 114–18. Yazar aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı bu tür paniklerin psikoanalitik boyutlarını da incelemektedir.

[30] Bkz. Clark 1995. Bu süreçlere ilişkin dikkatli bir değerlendirme için bkz. Humphries 1977 ve Laslett ve Brenner 1989.

[31] Humphries 1977, sy. 251.

işçi sınıfının yeniden üretimine geldiğinde, sermaye "bunu iç rahatlığıyla işçinin kendini koruma ve neslini devam ettirme güdüsüne bırakabilir" diyerek, naif bir doğalcı açıklamaya başvurmayı sürdürmüştür.

Yine de, görmüş olduğumuz gibi, Marks'ın kendi diyalektik mantığı, Vogel'in önerdiği türden bir düzeltmeye davetiye çıkarır. Tıpkı sermayenin yeniden üretimi gibi, emek-gücünün yeniden üretimi de eleştirel-toplumsal bir değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Ancak bu da, emek-gücünün biyolojik, toplumsal, gündelik ve nesilsel yeniden üretiminin ve bu yeniden üretimin kapitalist bir toplumda gerekli kıldığı biyolojik farklılığın toplumsal bir biçimde örgütlenmesi konusunda bir kuramsallaştırmaya gidilmeden, mümkün değildir. Kısaca, eğer kapitalizmde toplumsal cinsiyet ezilmişliğini *Kapital*'in kavramsal yapısıyla bağdaşan bir tarzda anlamlandıracaksak, toplumsal cinsiyet, aile ve kapitalist üretim tarzı arasındaki içsel ilişkiler ele alınmak zorundadır.

Eleştirmenler ve eleştiriler

Daha önce belirttiğimiz gibi, *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*'nin yayımlanması feminist ve Marksist çevrelerde pek heyecan yaratmadı. Önemli sayılabilecek yegâne akademik yanıt, 2000'li yılların en önemli sosyal-feminist çalışmalarından birinin yazarı olan Johanna Brenner tarafından kaleme alındı.[32] Brenner'e göre, Vogel'in kitabı radikal tarih yazımına bir katkı olarak, özellikle de "kadın-sorunu" hakkındaki Marksist geleneği yeniden ele alması ve onu erken dönem sosyalist hareketinin siyasal bağlamına yerleştirmesi bakımından dikkate değerdir. Brenner, Vogel'in, Marks'ın olgun çalışmalarından türetilen alternatif bir "toplumsal yeniden üretim" yaklaşımını tanımlarken, ikili-sistemler kuramının köklerine dair kavrayışımızı, bu kökü Engels ve Bebel'in klasiklerine kadar izleyerek genişlettiğini ileri sürer. Ancak, Brenner, Vogel'in kuramsal yeniliklerinden daha az etkilenmiştir ve öngördüğü toplumsal yeniden üretim çerçevesinin, özellikle toplumsal cinsiyet ezilmişliğinin tesis edilmesi ve sürdürülmesinde erkeklerin oynadığı aktif rol bakımından, kadınların ve erkeklerin çıkarları arasındaki çatışmaları yeterince hesaba

[32] Brenner 2000. Vogel'in kitabının akademik çevreler tarafından görmezden gelinmesi hakkında ek bir kanıt olarak, Haug'un (2005) toplumsal cinsiyet odaklı tarihsel materyalist çalışmalara ilişkin etkileyici incelemesinde bu çalışmaya değinilmemiş olmasını da belirtmek gerekir.

katmakta başarısız olduğunu iddia eder. Brenner, sonuç olarak, Vogel'in, aile sistemi içinde erkeklerin neden kadınlar üzerinde "neredeyse evrensel" bir iktidar icra ettiklerine dair kilit sosyalist-feminist soruları es geçtiğini ileri sürer.[33]

Brenner, ilgi çekici bir şekilde, bu başarısızlığı Vogel'in analizinin "yüksek soyutluk düzeyine ve genelliğine" bağlar. "Yeterli bir 'birleştirici' kuram en azından sınıf yapısının, ezilen sınıfların, aileleri ve haneleri içinde örgütlediği sınırları nasıl belirlediğine ve bu koşulların 'erkek egemen' aile sistemlerini teşvik edecek biçimde nasıl tesis edildiğine dair ayrıntılar içermelidir" diye ısrar eder. Brenner'e göre, böyle bir proje toplumun "maddi temeli"nin ötesinde, toplumsal cinsiyet hiyerarşisini oluşturan ideolojik ve politik yapılara göz atmayı da içerir. Bu türden bir açıklamadan yoksun olması nedeniyle Vogel, toplumsal yeniden üretim kuramının sadece "başlangıç aşamasını" sunmaktadır.[34]

Brenner'in yorumları, burada, Vogel'in çözmeye koyulduğu problemin ta kendisini, -ikilikçi veya saf anlamda betimleyici açıklamaların tersine- birleştirici bir kuramı mümkün kılacak, kuramsal anlamda vazgeçilmez bir ilk-basamak (sermaye, toplumsal cinsiyet ve toplumsal yeniden üretim) analizinin inşa edilmesi problemini ifade etmesi derecesinde yol göstericidir. Brenner aslında, Vogel'in *başlı başına* hane içindeki erkek iktidarı pratiğini kuramsallaştırmak veya bu iktidarın gelişiminin tarihsel bir izahatını sunmak için çaba göstermediğini belirtmekte haklıdır. Vogel, bunun yerine, erkek-egemen bir toplumsal cinsiyet düzenine dayalı bir aile sistemini zorunlu kılıyor gibi görünen temel kapitalist ilişkilerin neler olduğunu analiz etmekle ilgilenmektedir. Kendisinin de ifade ettiği gibi, "kapitalist toplumda kadınların ezilmişliğinin ve eşitsizliğin kalıcı kılınmasının maddi dayanağı olan ilişki, başlı başına cinsiyete dayalı işbölümü veya aile değil, kapitalist toplumsal yeniden üretim için gerekli olan ev içi emek sorumluluğudur".[35] Vogel, özellikle de sosyal kuramdaki dilbilimsel kırılmanın ardından ortaya çıkan birçok feminist düşüncenin

---

[33] Brenner 1984, sy. 699. Brenner, Vogel'in ne anarşist Emma Goldman'ın ne de Bolşevik Aleksandra Kollontai'nin çalışmalarını ayrıntılı şekilde incelememiş olduğunun altını çizerek "kadın-sorununa" ilişkin sosyalist geleneğin fazlasıyla dar bir değerlendirmesini sunduğu yönünde haklı bir eleştiri getirir.

[34] Age.

[35] Vogel 1983, sy. 170.

aksine, kadınların ezilmesine dayalı bir hane düzeninin toplumsal-maddi temellerini açıklığa kavuşturma peşindedir. Bu amaçla, özgün-kapitalist nitelikteki dinamiklerin, olası toplumsal yeniden üretim kurumları ve pratikleri yelpazesine nasıl kesin sınırlar dayattığını araştırmaktadır. Vogel, sermayenin emek-gücünü *hem* sömürmeye *hem de* yenilemeye duyduğu çelişkili ihtiyacı tanımlayarak –ve bu ihtiyacı, kadınların ve erkeklerin (veya kadın ve erkek cinsiyetli bedenlerin) söz konusu pratiklerin üreme ve bakım boyutlarıyla zorunlu biçimde farklılaştırılmış olan ilişkisi ışığında ele alarak– kapitalist sistemin, dünya-kapitalizminin zamanları ve mekânları boyunca sürekli olarak yaptığı gibi, ataerkil aile biçimlerini yeniden üretme eğiliminde olan toplumsal-maddi dinamiklerini tanımlar.

Burada, elbette, bir tunç yasasını değil, bir eğilimi ele alıyoruz. Toplumsal yeniden üretimin kapitalizmin zorunluluklarına yakalanmış cisimleşmiş bireyler aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve böyle de gerçekleştirilmek zorunda olması gerçeği, her türlü veya tüm aile biçimlerinin işlevsel biçimde belirlenmiş olduğu anlamına gelmez. Kültürel gelenekler ve toplumsal mücadeleler de eldeki hane düzenlemeleri yelpazesini şekillendirecektir. Fakat Vogel'in analizi, kapitalizm koşulları altında emek-gücünü biyolojik ve toplumsal anlamda yeniden üreten bir toplumsal alanın zorunlu olması gibi kilit bir meseleyi tanımlamak suretiyle, geniş bir tarihsel farklılıklar yelpazesine rağmen, kapitalist toplumların neden sürekli olarak erkek-egemen aile biçimlerini ürettiklerini anlamamıza imkân sağlar. Aynı biçimde, bekâr anne veya bekâr babanın aile reisliğine dayalı tek ebeveynli hanelerin yanı sıra, eşcinsel evliliklerinin ve hanelerinin de giderek yasal anlamda tanınması ve kabul görmesi örneğinde de görüldüğü gibi, ev içi biçimlerin niçin, kadınların ezilmişliği ortadan kalkmaksızın, ciddi değişimler geçirebildiğini anlama imkânı sunar. Çünkü egemen sınıflar toplumsal cinsiyet normlarının ve cinsel ahlakın serbestleştirilmesi karşısında ne kadar direnmiş olurlarsa olsunlar, bu değişimler üreme, besleme ve küçük çocukların yetiştirilmesine dair temel sorumlulukların toplumsal cinsiyetli niteliğini içsel anlamda ortadan kaldırmamıştır. Vogel bu biçimde, kadınların ezilmişliğini kapitalist üretim tarzının özsel niteliklerine mantıksal olarak bağlayan bir toplumsal yeniden üretim kuramı için gerçekten de bir "başlangıç aşaması" sunmaktadır.[36] Bu, onun eserindeki bir zayıflıktan

[36] Vogel'in daha sonradan *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*'ndeki kuramsal yöntemini açıklamak üzere Althusser'in ampirik tarafından kirletilmemiş aşırı soyutlanmış "Kuram"

ziyade, yukarıda ileri sürdüğümüz gibi, *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği* kitabının müstesna bir başarısıdır.

Vogel, *Kapital*'in kavramsal mimarisi içinde çalışarak yalnızca çok verimli bir tarihsel-materyalist sorgulama hattının önünü açmakla kalmaz; daha önceki sosyalist feminizmin kayda değer kimi zayıflıklarının da üstesinden gelir. Gördüğümüz gibi, özellikle, evde harcanan karşılığı ödenmemiş emeğin hem değer, hem de artık-değer ürettiği yolundaki hatalı iddiayı net biçimde çürütür. Ancak, aynı zamanda, ev içi emeğin, Marks'ın bu terimi *Kapital*'de kullandığı anlamıyla gerekli emeğin bir bileşeni olduğunu iddia etme tuzağına düşer.[37] Vogel, bu kitabın eki olarak yeniden yayımlanan, 2000 tarihli *Science and Society* dergisindeki makalesinde daha sonra kabul ettiği gibi, burada açıkça hata yapmıştır. Vogel, ücretli emekçilerin şimdiki ve gelecekteki nesillerini üreten ve yeniden üreten emeğin sermaye için toplumsal anlamda gerekli olduğu konusunda, elbette, haklıydı. Fakat "gerekli emek" terimi, Marks için, kendi artık-değer kuramında çok daha sınırlı bir anlama sahiptir: sermaye fonlarından (ücretler biçiminde) bir karşılık ödenmesi gereken emeğe, yani sermaye için *zorunlu bir maliyet* oluşturan emeğe işaret eder.[38] Bu yüzden Marks ücretlere, değişken sermaye olarak atıfta bulunur. Kapitalist bir toplumun yeniden üretimi için gerekli olan çok sayıda ücretlendirilmemiş çalışma (sermaye tarafından karşılığı ödenmesi gerekmeyen emek) vardır. Sermaye kuşkusuz, tıpkı yetişkinlerin akrabalığa dayalı birimlerde fiziksel, psikolojik ve toplumsal olarak yeniden üretilmesi gibi, çocukların da aynı birimlerde dünyaya getirilmesi, bakılması, beslenmesi, sevilmesi ve eğitilmesi olgusundan kesinlikle büyük yarar sağlar. Fakat tekil sermayeler burada zorunlu maliyetlerinin herhangi bir parçasını oluşturmayan toplumsal pratiklerden yarar sağlamaktadır.[39] Dolayısıyla

---

nosyonunu benimsemiş olması talihsizliktir (bkz. Vogel 2000). Kanımızca, Vogel'in yöntemini kapitalist bir toplumdaki aile biçimleri ve toplumsal cinsiyet düzeninin *olabilirlik koşullarını* saptayan bir yöntem olarak ele almak çok daha verimli olurdu.

[37] Vogel 1983, sy. 152-154. Aynı hata Hensman'da da görülür, Hensman 2011, sy. 8

[38] Elbette, gördüğümüz üzere, bu ücretler gelecek nesil işçilerin üretiminin sürdürülmesini sağlamaya yeterli olmak zorundadır. Fakat sermaye için *zorunlu maliyet,* dolaysız üretim sürecinde yer alan emekçilere yapılan dolaysız ödemedir.

[39] Elbette bu maliyetlerin bir kısmı kârdan alınan vergiler yoluyla devlet tarafından talep edilebilmektedir. Burada artık-değer oranına ilişkin tartışmayı etkilemeyeceğinden dolayı bu meseleyi ele almıyoruz.

burada, hem bu pratikler metalaştırılmadığı için (değerler değil, kullanım değerleri üretirler) hem de sermayenin işin içinde olduğu herhangi bir dolaysız maliyet-yapısı mevcut olmadığı için, herhangi bir artık-değer oranı da mevcut değildir.

Vogel'in bu noktaya ilişkin daha sonraki düzeltmesi, okurların metni okurken göz önünde bulundurmaları gereken önemli bir netleştirmedir. Dahası, bu aynı zamanda, *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*'ne ilham veren eleştirel-bilimsel ruhu hatırda tutmamızı sağlayarak, onu yenilenmeye, genişlemeye ve gelişmeye muktedir bir çalışma haline getirmektedir.

Yeni Gündemler: kesişimsellik, maddeci feminizm, toplumsal yeniden üretim ve süre giden birleştirici bir kuram arayışı

Gözlemlemiş olduğumuz gibi, *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği*, tam da neo-liberal saldırının şiddetine maruz kalan sosyalistlerin, işçi sınıfının ve radikal toplumsal hareketlerin geri çekilmeye başladığı çok olumsuz bir anda yayımlandı. Bu yeni ve düşmanca bağlam, canlı bir sosyalist-feminist kuram ve pratiğin serpilmesinin önüne güçlü engeller çıkarttı. Yıllar geçtikçe, politik ve entelektüel gündemler değişti ve toplumsal cinsiyete dayalı ezilmişlikle ilgili Marksist-bağlamlı kaygılar "modernist" kuramlar müzesine gönderildi. Tam da bu anda, on yıllardır hazırlanmakta olan dilbilimsel kırılma, beşeri ve sosyal bilimleri silip süpürdü ve solun çeşitli parçalarına damgasını vurdu. Her cinsten kaba materyalizmin sergilediği denli aşikâr bir indirgemecilikle, dil ve söylem, toplumsal hayatın *belirleyici* güçleri haline getirildi.[40] Emek ve cisimleşmiş beşeri pratiklerle ilgili meşguliyetler, büsbütün hezeyanlar olarak değilse bile antikalıklar olarak bir kenara itilirken, söylemsel-biçimde inşa edilmiş kimlikler siyasal analizin başlıca odak noktası haline geldi.

Toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıfa has katı gerçeklikler varlıklarını ısrarla sürdürür ve emperyal militarizm, özellikle de Birinci Körfez Savaşı boyunca yoğunlaşırken, söylem kuramının incelikli soyutlamacılığı ve politik müdahaleye olan mutlak mesafesi, belki de kaçınılmaz biçimde, bir karşı-tepki yarattı. Özgürlükçü politikaların yanı sıra materyalist eleştiri

[40] Bu gelişmelere ilişkin Marksist değerlendirmelerin bir örneklemi için bkz. Jameson 1972; Palmer 1990; Hennessy 1993 ve McNally 2001.

tarzına sadık kuramcılar, kısa sürede, "post teorinin" kötürümleştirici sınırlamalarına karşı kuramsal yanıtlar vermeye başladılar. 1990'ların başları, önemli ölçüde siyah feminizm ve maddeci feminizm bayrakları altında başlatılan bu karşı dalganın kritik anlarına tanık oldu.[41]

Özellikle siyah feminizm, geniş bir kuramsal tartışmalar yelpazesi içinde hızla asli bir referans noktası haline gelen ve "kesişimsellik" olarak bilinen çerçeveyi ortaya çıkartan gündemin sürükleyicisi oldu. Bu yaklaşım Afrika kökenli Amerikalı sosyalist-feminist kadın örgütlerinin, özellikle 1974'te Boston'da eylemci-akademisyen Barbara Smith'in önemli bir rol oynadığı Combahee River Kolektifi'nin deneyimlerine dayanan derin köklere sahipti. Üreme hakları, hapishanelerin kapatılması, tecavüz, lezbiyen hakları, cebri kısırlaştırma ve diğer temalar etrafında kampanyalar yürüten Combahee River Kolektifi ve benzer siyah-feminist girişimlerin, politikayı söyleme indirgemeye ayıracak fazla zamanları yoktu. Bedenler, özellikle de siyah işçi sınıfından gelme kadınların cinsiyetlendirilmiş ve ırksallaştırılmış bedenleri, kuramlarının ve pratiklerinin merkezinde yer alıyordu.[42] Siyah-feminizmden doğan biçimiyle kesişimsellik perspektifi, daha önceki materyalizmleri ne kadar esnetmiş ve dönüştürmüş olursa olsun, kayda değer bir materyalist yaklaşımı muhafaza etti.[43]

Bu geleneğin belki de en üretken ve tanınmış feministlerinden biri olan Patricia Hill Collins, W.E.B. Du Bois'ın ırk, sınıf ve ulusa dayalı toplumsal hiyerarşilerin Amerika'daki siyah halkın siyasal-ekonomik gerçekliklerini *ortaklaşa belirlediği* yönündeki iddiasını güçlü bir kavrayışla geliştirdi ve bu şekilde ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyeti kapsayan "tahakküm matrisi"ne dikkat çekti.[44] Bu yaklaşım, hem ikili sistemleri hem de kimlik politikalarını kötürümleştirmiş olan kilit bir problemle uğraşıyor, toplumsal deneyimin farklı boyutlarını ve bu deneyimleri şekillendiren kurumlar ve pratikler arasındaki karşılıklı ilişkileri açıklığa kavuşturmaya

---

[41] Örneğin bkz. Collins 1992 ve1993; Smith 1993; Hennessy 1993; Landy ve Maclean 1993.

[42] Bu tür çalışmalar üzerinde etkisi olan iki öncü metni anmak önemli olacaktır: Selma James, *Sex, Race, and Class* (James 1975), ve Angela Davis, *Women Race and Class* (Davis 1981).

[43] Elbette ki bu çalışmanın belli bir kısmını daha postmodern yollarla ayıran siyah-feminist konumlar da mevcuttu. Her ne kadar kendisi düzenli bir şekilde toplumsal sınıfla ilgili modası geçmiş postmodern olmayan kaygılara geri dönmekteyse de, Bell Hooks'un çalışması bunun sıklıkla işaret edilen bir örneğidir. Örneğin bkz. Hooks 2000.

[44] Bkz. Collins 1993, 1998; Collins ve Anderson 1992.

çalışıyordu. Bu daha eski yaklaşımlar, her ne kadar sözgelimi cinsiyetçilik ve ırkçılık veya sınıf ve heteroseksüellik arasındaki bağlantıyı kabul etmiş olsalar da, bu ilişkilerin birbirleriyle içsel anlamda bağlantılı olduğu bütünün işleyişiyle çok az ilgilenmişlerdi. Bu bağlantıları kuramsal anlamda açıklığa kavuşturmak kesişimsellik yaklaşımının ayırt edici projesi haline geldi.

Kesişimsellik ezilmişliğin nasıl bölümlenmemiş ve genellikle çelişik biçimlerde yaşandığını belgeleyen önemli ampirik çalışmalara esin kaynağı oldu. Bu ampirik yönelimin hem güçlü hem de zayıf yanları vardı. Bir yandan, böylesi çalışmalar ezilmişlik *deneyimine* dikkat çekerek insanları, beşeri özneyi, tarihsel ve toplumsal hayatın analizine yeniden taşıdı. Ayrıca bu yaklaşım deneyimi indirgemeci olmayan bir tarzda, karmaşık ve çelişkili toplumsal örgütlenme ve belirlenim süreçleri anlamında, toplumsal olarak belirlenen bir durum olarak kavradı. Öte yandan, Johanna Brenner'in işaret ettiği gibi, bu gelenek dâhilindeki birçok çalışma kendisini, özgün toplumsal *konumların* dinamiklerini tanımlamak ve açıklamakla, belirli bir konumun deneyimi ve kimliği nasıl şekillendirdiğini keşfetmekle sınırlandırırken, bu arada, söz konusu konumların bir toplumsal iktidar sistemi içinde ve bu sistem aracılığıyla nasıl üretildiğini ve sürdürüldüğünü sormakta genellikle başarısız oldu. Bir başka deyişle, (ırk ayrımcılığına dayalı ataerkil bir kapitalizmin) toplumsal tahakküm *ilişkileri*ni eksik kuramsallaştırma eğiliminde oldu.[45] Bu durum kısmen, kesişimsellik perspektifinin, mekânsal kesişim metaforunu kullanarak, her bir tahakküm tarzını, yolları daha sonra birbiriyle rastlaşan (kesişen) birer ayrıksı iktidar vektörü olarak görme eğilimini barındırmasından ileri gelmektedir. Fakat bu yaklaşım her bir iktidar vektörünü başlangıçta (kesişme öncesinde) bağımsız biçimde verili kabul ettiğinden, her bir toplumsal ilişkinin diğer iktidar ilişkileri içinde ve onlar aracılığıyla ortak-oluşumunu kavramakta güçlük çekmektedir.[46]

Feminist kuram içinde kesişimselliğin güçlü bir paradigma olarak ortaya çıkmasıyla eş zamanlı olarak yaşanan bir diğer gelişme, maddeci feminizmin gelişimi oldu. Söylemsel kırılmaya tepki gösteren Rosemary

---

[45] Brenner 2000.

[46] Bu noktada Himani Bannerji'nin önemli çalışması üzerine yürüttüğümüz tartışmaya geri dönüyoruz.

Hennessy ve diğerleri, feminist kuram ve pratiği bedenler, ihtiyaçlar, sınıf ilişkileri, cinsellik ve sevginin dilsellik dışı boyutlarına geri döndürmekte ısrar ettiler.[47] Ortaya çıkan sonuç, daha eski sosyalist-feminist ilgi alanlarını yeniden canlandıran ve toplumsal cinsiyete dayalı ezilmişliği anlamayı hedefleyen tarihsel materyalist yaklaşımlara itibarlarını iade eden etkili bir çalışmalar bütünüydü. Dahası, bu perspektif dâhilinde çalışan kuramcılar, kapitalizm ve çoğul ezilmişliklere ilişkin sahici bir bütünsel kuram ihtiyacına basit biçimde işaret etmiş olsalar da, siyah feministlerde olduğu gibi, cinsel ezilmişliğe dair önemli analizler geliştirdiler.

Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği'nin yayımlanmasından sonraki yıllarda gelişen toplumsal-yeniden üretimci feminizm de sınıf, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve ırk ilişkilerinin ortak-oluşumuna dair tam anlamıyla bütünsel bir değerlendirme sunmakta genelde yetersiz kaldı. Ekonomist olmayan, geniş bir emek kavramına olan bağlılıklarının vaat edici biçimde işaret ettiği birleştirici bir kuram geliştirme gibi bir hedef beyan etmiş olmalarına rağmen, bu gelenek dâhilinde çalışma yürütenlerin çoğu, ya ikili sistemler analizine ya da kuramsallık-dışı bir betimleyiciliğe düştüler.[48] Bu eğilimler muhtemelen Himani Bannerji'nin sosyalist-feminist politik ekonomi üzerindeki yapısalcı etki olarak tanımladığı durumun mirasıydı. Toplumsal-yeniden üretimci feministler emek kavramından yola çıktıkları halde, emeği genelde, bir başka *şey* veya *yapı* (örneğin ekonomi, hane ya da topluluk) içinde işleyen, herhangi bir *şey* olarak kavramsallaştırma eğilimindeydiler. Bannerji, bu tür bir pozitivist yaklaşımın, tarih bilincini, içinde yapısal ilişkilerin kurulduğu oluşum süreçlerinin ve özellikle o tarihin öznelerinin bilincini gözden kaçırdığını ileri sürer. Sonuç olarak, çoğu sosyalist feminist "öz benlik, kültür ve deneyim ve bunların ortaya çıktığı dünya arasında köprü kurulamaz uçurumlar yaratmakta ve politik öznellik hakkında söyleyecek pek az şey bulabilmektedir".[49] Bannerji'ye göre, bu durum, 1980'ler ve 1990'ların toplumsal-yeniden üretimci feminizminin ırkçılık konusunda böylesine derin bir sessizlik içinde olmasının

---

[47] Hennessy 1993; Landry ve Maclean 1993; Hennessy ve Ingraham 1997.

[48] İkili sistemler ve betimleyiciliğe dönüşün örnekleri Ferguson'un çalışmasında ele alınmaktadır. Bkz. Ferguson, 1999.

[49] Bannerji 1995, sy. 80. Belirttiğimiz gibi, Vogel'in daha sonradan Althusser üzerinden ampirik olanca kirletilmemiş seyreltilmiş 'Teori' nosyonunu benimsemiş olması da benzer bir hatadır (bkz. Vogel 2000).

nedenlerinden birisidir. Toplumsal hayatın çoğul boyutlarının bileşik ve dinamik bir bütün oluşturmasını sağlayan karmaşık ve çelişkili süreçleri kavrayamayan çoğu Marksist-feminist düşünce, iş toplumsal bütünü kendi çeşitliliği içinde kuramsallaştırmaya gelince, tökezlemişti.

Fakat toplumsal-yeniden üretimci feminist perspektif içinde ortaya çıkan daha güncel bir sorgulama hattı, kendi analitik kategorilerine (emek, ekonomi, haneler ve diğerleri gibi) şeyler olarak değil, *süreçler* olarak yaklaşarak daha umut verici bir pozisyon sergilemektedir. Söz konusu perspektif, bunu başarabildiği ölçüde, toplumsal iktidar ilişkilerine dair daha sahici anlamda *tarihsel*-materyalist; yani ırk, toplumsal cinsiyet, cinsellik ve sınıfın (birlikte) yeniden üretildiği, dönüştürüldüğü ve potansiyel olarak devrimcileştirildiği koşulları saptayabilen bir okuma olasılığının kapısını aralamaktadır. Isabella Bakker, Stephen Gill, Cindi Katz ve David Camfield gibi isimlerin tamamı toplumsal yeniden üretim çerçevesinin bu şekilde yeniden tahayyül edilmesine katkıda bulunmuştur.[50] Bu çalışmalar, toplumsalı, öznelerin içinde sadece kendi toplumsal konumlarının sistemsel mantığını eyledikleri sunulmuş yapılar yerine, insanların deneyimlediği, yeniden ürettiği ve zaman içinde dönüştürdüğü yapılandırılmış bir ilişkiler sistemini oluşturan bir geçmiş ve şimdiki pratikler kümesi olarak kavramaktadır. Bu dönüştürücü faaliyet, geniş tanımıyla, emek olarak anlaşılmaktadır. Camfield'in işaret ettiği gibi, dünya önemli ölçüde insanların yeniden üretimci emeklerinin –veya Bakker ve Gill'in vurguladığı gibi, Gramsci'nin "çalışma" olarak adlandırabileceği şeyin– ürünüdür.[51]

Bu kuramcılar, analizin başlangıç noktasına (yapılar ve işlevler yerine) bilinçli, duyumsal ve pratik bir faaliyet olarak kavranan emeği yerleştirerek, yapısalcı-işlevselciliğe düşmeden, Vogel'in temel öngörüsüne hem yeniden dönmekte hem de onun üzerine bir şeyler bina etmektedir. Emek-gücünün üretimi ve yeniden üretiminin aslında toplumsal anlamda

---

[50] Bkz. Katz 2001; Camfield 2002; Bakker ve Gill 2003. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, bu çalışma Bannerji'nin geliştirdiği deneyime diyalektik yaklaşım içinde ve sayesinde güçlendirilebilir.

[51] Bu tür bir bakış açısı basit bir hümanist iradecilik barındırmaya ihtiyaç duymaz. Eğer insanların kendileri doğanın bir parçası olarak, tarihi yapma yeteneğine sahip somut birer varlık olarak düşünülürse, dünyanın üretilmesi nosyonu bir yandan doğal ve biyolojik olanla kuşatılırken, diğer yandan onu yeniden işlemeyi içerir.

konumlandırılmış insanlar tarafından gerçekleştirilen bir süreç olduğu düşüncesi, failliği ve nihayet tarihi yeniden resme dâhil etmektedir. Ayrıca bedenleri de denklemin içine dahil etmektedir. Toplumsal-yeniden üretimci feministler, Vogel'le başlayarak, uzunca bir süredir (emek sarf eden) bedenlerin biyo-fiziksel doğasını (özellikle de kadınların doğurma ve bebek büyütme biyolojik kapasitelerinin nasıl ve niçin önemli olduğunu) tartışmış olsalar da, ırksallaştırılmış (emek sarf eden) beden üzerinden düşünmeye fazlaca çaba sarf etmemişlerdir. Ferguson, hiyerarşik bir düzene sokulmuş kapitalist bir dünyada bedenlerin mekânsallaştırılmasını sorgulayarak, böyle bir tartışmayı başlatmanın potansiyel bir yolunu önermekte, Bakker ve Silvey'le birlikte Luxton da benzer hatlara sahip bir tez ileri sürmektedir.[52] Toplumsal cinsiyet, -ırk- ve diğer toplumsal ilişkileri tam olarak izah eden bir toplumsal-yeniden üretim çerçevesini ete kemiğe büründürmek için yapılacak hâlâ pek çok şey bulunmakla birlikte, bu son dönem çalışmalarının merkezinde duran emek sarf eden (yeniden) üreten özneler kavrayışı, umut vaat edici bir başlangıç sunmaktadır.

Irk ve cinselliğe ilişkin heyecan verici tarihsel-materyalist analizler, toplumsalı "çok sayıda belirlenimin yoğunlaşması, yani çeşitliliğin birliği"[53] olarak kavrama yeteneğine sahip yenilenmiş bir Marksizm'i geliştirirken, yüzümüzü dönebileceğimiz diğer umut verici başlangıçları sunmaktadır. Bu literatürü burada bir ölçüde kapsayıcı biçimde ele almak mümkün olmasa da, bazı temel kaynakları ve yönelimleri göstermek yararlı olabilir.

Irk ve ırksal ezilmişlik analiziyle ilgili olarak, yukarıda sözü edilen siyah feminizm literatürüne ek olarak, yine başlangıç noktasını W.E.B Dubois'den alan, "beyazlık ücretleri" hakkındaki önemli çalışmalar, birçok beyaz işçinin ırksallaştırılmış kimlikler ve iktidar yapılarına yönelik biçimde gerçekleştirdiği psikolojik yatırımların anlaşılmasında büyük katkılar sunmuştur.[54] Bu analizler, toplumsal yeniden üretim kuramı içindeki en iyi çalışmaların kuramsal yönelimleriyle eş zamanlı biçimde,

---

[52] Ferguson 2008; Luxton 2006, sy. 38–40; Bakker ve Silvey 2008, sy. 6.

[53] Marks 1973b, sy. 101.

[54] Bkz. Roediger 1991, 1994, 2008 ve Ignatiev 1995. Buradaki kurucu nitelikteki metin için bkz. Dubois 1998. Kanımızca, bunun gibi çalışmalar ırkçılık ve Allen'ın ifade ettiği türden toplumsal kontrol konularındaki muazzam Marksist bilgiyi tamamlayabilir ve tamamlamalıdır. Bkz. Allen 1994, 1997.

işçi sınıfından gelen insanları, ırkın ve ırkçılığın oluşumundaki (aynı zamanda parçalanmasındaki) failler olarak değerlendirmektedir. Yine, her ne kadar oldukça farklı bir bakış açısıyla olsa da, tarihçi Robin D. G. Kelley'in giderek genişleyen çalışmaları da, ABD'de siyah işçi sınıfı oluşumunun, cinsiyetlendirilmiş boyutları da dâhil, çeşitli veçhelerini ve bu deneyimin süre giden "özgürlük hayallerinin" politik-kültürel üretimiyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu önseziyle belgelemektedir.[55] Toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf deneyimlerinin zaten daima karşılıklı olarak biçim değiştirdiğini veya birlikte-oluştuğunu kabul eden Kelly de, kapitalist toplumdaki toplumsal deneyimin değişik veçhelerinin iç bağlantılarını analiz ederek, Amerika'daki "çok-ırklı yeni bir kentli işçi sınıfının" gelişimine yakından bakmaktadır.[56]

Cinsellik ve *queerlik* konularına eğilen canlı bir Marksist düşüncenin, özellikle de sosyo-kültürel metalaşma süreçleriyle iç içe geçen *queer* kimliklerin oluşumuyla bağlantılı sınıf gerilimlerini inceleyen çalışmaların ortaya çıkması da aynı derecede ümit vaat edicidir. Cinsel kimlik oluşumunu ırksallaştırılmış ve cinsiyetlendirilmiş mekânlardaki daha geniş toplumsal sermaye birikimi süreçlerine bağlayan bu çalışmalar sınıf, cinsellik, ırk ve toplumsal cinsiyet diyalektiğini incelikli ve kışkırtıcı biçimlerde sorgulamaktadır.[57] Bu yolla, cinselliğin ve cinsel ezilmişliğin kapitalist topluma dair herhangi bir tutarlı birleştirici kuramın asli unsurları olarak konumlandırıldığı geç kapitalizme özgü güçlü bir tarihsel materyalizmin gelişmesine vazgeçilmez katkılar sunmaktadır.

Ancak bu kuramsal gelişmelerin hiçbiri birbirleriyle, diyalektik bir toplumsal kuramın dışında verimli bir ilişki kuramazlar. Birçok kuramcı bu alanda çalışıyor olsa da, bunların pek azı, "ırkçılık karşıtı feminist bir Marksizm"in temel eserini oluşturmakta Himani Bannerji'den daha etkili olmuştur. E. P. Thompson'ın işçi sınıfının *oluşumu* tartışmasında yaptığı gibi[58], işe deneyim kavramından başlayan Bannerji de, dolayım

---

[55] Kelley 1990, 1994, 2002.

[56] Kelley, 1997.

[57] Hennessy 2000; Sears 2005; Floyd 2009. Daha eski bir çalışma için bkz. Smith 1983; Kinsman 1987.

[58] Thompson 1963. Bannerji'nin deneyim nosyonu Dorothy Smith'nin çalışmasına da çok şey borçludur. Bkz. Smith 1987.

kavramını merkezine alan diyalektik ve çok-boyutlu bir analiz geliştirmektedir. Bu kavramın avantajı, "dolaysız" dünya tecrübemizin daima toplumsal ve tarihsel anlamda dolayımlandığı konusundaki ısrarından kaynaklanır.[59] Sonuç olarak, toplumsal deneyimin her bir "anı" zaten daima diğer anların içinde kırılmakta veya bunlar tarafından "dolayımlanmaktadır". Bu yaklaşım, bir kavşağa ulaşan ayrıksı toplumsal ilişkileri kavramaya çalışmak yerine, "toplumsal pratiğe ilişkin dolayımsal ve oluşumsal bir bakışı" kuramsal olarak inşa etmek üzere tasarlanmış "ilişkisel ve bütünlüklü" bir analiz önerir.[60] Bannerji, böyle bir metodolojik yaklaşımın aynı anda hem yapı-sökümcü (yani tamlığı, bütünün farklı anlarının yerini saptamak üzere söken) hem de diyalektik olarak yeniden-inşa edici olduğunu ileri sürer: "Bu, en iyi örneğinde, dolayım sürecini göstermek için yapı-sökümcü bir yöntemi gerektiren ilişkisel ve bütünleştirici bir analizdir. Materyalist bir bilinç, kültür ve siyaset kuramını kullanarak, geniş bir bağlam içinde yer alan bir olayı veya bir deneyimi hem yerinden sökebilir hem de (toplulaştırıcı olmayan bir tarzda) yeniden bir araya getirebilir" [61]

Bu perspektif, diğerleri içinde ve diğerleri aracılığıyla kaynaşmamış, kırılmaya uğramamış ve oluşmamış tek bir toplumsal deneyim kategorisinin var olmadığını ileri sürerek, toplumsal bütünü daima farklılıkların (genellikle uzlaşmaz) bir birliği olarak kavrar. Böyle yaparak, hem toplumsal hayatın farklılaşmış dolayımlarına *hem de* bunların karmaşık birliğine dikkat çekebilir ki bu tam da Marks'ın, somutu "çok sayıdaki belirlenimin yoğunlaşması" ve dolayısıyla da, "çeşitliliğin birliği" olarak kavramayı savunduğu zaman tanımladığı hedeftir.

Elbette, böyle bir proje her zaman yalnızca hiçbir zaman tamamlanmamış bir proje olarak kalacaktır. Yine de, tarihsel materyalizmin merkezi görevlerinden biri gerçeğin, bütün karmaşık ve çelişkili oluşum süreçleriyle birlikte kavramsal bir haritasını geliştirmektir. Bu ise, toplumsal bütünün devamlı surette üretilmesine ve yeniden üretilmesine dair bir kuram mevcut olmadan imkânsızdır. Marks'ın büyük buluşu emek-gücünün üretimi ve yeniden üretiminin (ve bunun ima ettiği mülksüzleştirme ve

---

[59] Buradaki bildik tartışma için bkz. Hegel 1977, 1. Bölüm.

[60] Bannerji 1995, sy. 67.

[61] Age.

sömürü tarihçelerinin) hangi yollarla sermayenin toptanlaştırıcı süreçlerini anlamayı sağlayacak en büyük sır olduğunu kavramış olmasıdır. Lise Vogel, bu sırrı *Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği'ndeki* analizin merkezine koyarak ve bu sırrın özellikle işçi sınıfı haneleri içindeki kadınların yeniden üretim etkinlikleriyle bağını kurarak, Marks'ın projesini eleştirel biçimde genişletmiş ve kapitalist yeniden üretimin cinsiyetçi biçimlerini anlamak için vazgeçilmez bir katkıda bulunmuştur. Bu bakımdan yapılması gereken daha birçok çalışma olması, bizi bu eserin en güçlü öngörülerini sahiplenmekten ve geliştirmek alıkoymamalıdır.

Birinci Bölüm

Giriş

60'lı yıllar, hemen hemen bütün kapitalist ülkelerde kadınların kurtuluşu hareketlerinin ortaya çıkışına sahne oldu ki bu, yarım yüzyıldır görülmemiş bir fenomendi. Militan feminizmin bu ikinci dalgası, Kuzey Amerika'dan başlayarak hızla yayıldı. İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika'dan gelen bu uyarıya ilk yanıt verenler oldular, ardından Japonya, Hindistan, İran ve Latin Amerika gibi ülkelerde de yeni bir feminist bilinç doğdu. 1960'lı ve 1970'li yılların kadın hareketi, daha önceki feminizmi andırıyor olsa da, kuşkusuz yeni toplumsal koşullar karşısındaki özgün bir tepkiyi temsil ediyordu. Sahip olduğu birçok özgünlükten birisi, sosyalist feminizm veya Marksist feminizm olarak bilinen, birbirleriyle üstü örtülü bağlantılara sahip iki geleneği birbiriyle evlendirmeyi amaçlayan ciddi bir eğilimi barındırmasıydı. Savunucuları, sosyalist feminizmin, "cinsiyetçilik, sınıf çelişkisi ve ırkçılıkla uğraşmak üzere, ataerki ve kapitalizm arasındaki iç bağlantıları ele alan emsalsiz bir siyaseti" temsil ettiğini öne sürüyorlardı.[1]

[1] Red Apple Collective 1978, sy. 39. Sosyalizm ve Marksizm elbette eşanlamlı sözcükler değilken, ABD'deki çağdaş kadın hareketleri içindeki gündelik pratikleri takip ederek, sosyalist feminizm ve Marksist feminizm terimlerini birbirinin yerine geçebilecek biçimde kullandım. Sosyalist feminizm, üstelik sadece kadınlara ayrılmış bir alan değildir: New American Movement (Yeni Amerikan Hareketi) kendisini sosyalist-feminist bir örgüt olarak adlandırmıştır.

Sosyalist-feminist bir eğilimin 1960'lı yılların sonlarında ortaya çıkışı olağanüstü önemli bir gelişmeydi. Sosyalist feminizm hem ülke içindeki hem de yurt dışındaki anti-emperyalist ve ilerici mücadelelerle dayanışma içindeydi. Bir yandan da, erkek üstünlüğünü tüm insani ezilmişliğin kökeni ve kadınların kurtuluşunun önündeki en önemli engel olarak gören, büyüyen radikal-feminist eğilimin karşısında konum alıyordu. Ne var ki 1970'lerin ortalarında, sosyalist-feminist hareket, anti-emperyalist faaliyetler geri çekilir ve birçok kadın, başlı başına kadın hareketinden değilse bile, sosyalist-feminist örgütlenmelerden uzaklaşırken ivmesini ve iddialarını kısmen de olsa yitirdi. Artık sosyalist feministlere, radikal-feminizmin özellikle cinsellik, kişiler arası ilişkiler, ideoloji ve erkek egemenliğinin tarih boyunca sürüp gitmesi gibi kritik meselelerle ilgili kuramsal ve örgütsel perspektifleri, eskisinden daha iyi bir yol gösterici gibi görünmeye başlamıştı. Kadınların devrimci hareketler içinde ve sosyalist ülkelerde yaşadığı deneyimler de sosyalist-feministlerin dolaysız ilgi alanının uzağına itilmiş gibi görünüyordu. Var olan sosyalist hareketlerin elde ettikleri başarılar ve mevcut devrimci inisiyatiflerin sunabileceği imkânlar konusunda bir tür kötümserlik baş göstermişti. Bu atmosfer içinde bazı sosyalist feministler Marksizm'in, feminist öngörülerin uygulanması yoluyla dönüştürülemeyeceği veya kapsamının genişletilemeyeceğine giderek daha fazla ikna olmaya başladılar. Dahası, böyle bir amacın yalnızca ulaşılamaz bir amaç olmayıp, kadınların kurtuluşunu sosyalizm taleplerine feda etmek anlamına da geleceğini ileri sürdüler. Sosyalist-feminizm, kadınların kurtuluşuna ve sosyalist devrime aynı anda ulaşma düşüncesine bağlılıkla ortaya çıkmışken, bu çifte bağlılık şimdi dağılma tehdidi altındaydı.

Bu kitap Marksizm'in, kadınların günümüzün kurtuluş mücadeleleri içinde karşı karşıya kaldığı meseleleri analiz etme gücüne sahip olduğunu *savunan* tezler içermektedir. Ancak sosyalistlerin birçoğunun, klasik Marksist geleneğin kadınların ezilmişliği meselesine dair az-çok tamamlanmış bir analiz sunduğu biçimindeki varsayımını da kesin olarak reddetmektedir. Bu anlamda, sosyalist feministlerin ne Marksizm'in yararlılığı konusundaki kuşkularını, ne de radikal feminist perspektifler hakkında besledikleri büyük umutları paylaşıyor olsa da, sosyalist-feminist bir yapıt olarak adlandırılabilir. Bu kitap, bunların yerine, sosyalist geleneğin derin bir kusura; kadın meselesini asla yeterli biçimde ele

almama kusuruna sahip bulunduğunu, ama Marksizm'in de, kadınların ezilmişliği ve kurtuluşu meselelerinin yerleştirilebileceği kuramsal bir yaklaşımın geliştirilmesi için kullanılabileceğini öne sürmektedir.

***

1960'lı ve 1970'li yılların feminist kabarışının ve bu kabarışın sosyalist-feminist öğesinin gücü ve niteliği, savaş sonrası dönemin özel koşullarına çok şey borçludur. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini izleyen yıllarda, iktidarın yapısı hem tek tek ülkelerde hem de uluslararası ölçekte büyük değişimler geçirirken, kapitalist egemenlikte de ciddi dönüşümler yaşandı. Kadınlar, sınıfları ne olursa olsun, hızla, büyük ölçüde değişen görevler, beklentiler ve çelişkilerle yüz yüze kaldılar.

İkinci Dünya Savaşı boyunca yaşanan acil seferberlik durumu, kadınları, birçoğu geleneksel olarak erkeklerin denetiminde bulunan çeşitli yeni rollere hiç görülmemiş ölçüde sürükledi. Savaşın bitmesi ve askerlerin geri dönmesiyle birlikte, bu durum da dramatik biçimde değişti. Erkekler, kadınları meslekler merdiveninin gerilerine doğru iterek veya merdivenin tümüyle dışına atarak, dalgalar halinde işgücüne katıldılar.

Aslında, kadınların işgücüne katılımı bir daha hiç savaştan önceki düzeye geri dönmedi. Üstelik istatistikler, bir kaç yıl içinde, yeni bir fenomene işaret edecekti. Savaş öncesinin tipik kadın işçisi genç, bekâr ve işgücüne yalnızca geçici olarak katılan özelliklere sahipken, 1950 itibarıyla, çoğunlukla okul yaşına gelmiş çocukları olan daha yaşlı, evli kadınlar da yarı-sürekli biçimlerde işgücüne dâhildiler. Bu eğilim, çekirdek aile idealiyle apaçık çelişki içinde yaygınlaşmaya devam etti.

Kadın emek-gücü katılımının niteliğinde yaşanan bu değişimlerin toplumsal etkileri, kadınların evdeki yerini vurgulayan ideolojinin yoğunlaşmasıyla bulanıklaştırıldı. 1940'ların sonlarından başlayarak evcimenliğe yapılan yeni vurgular, yalıtılmış çekirdek aile haneleri içinde, kendisini sadece mal ve hizmet tüketimine ve çocukların sosyalleştirilmesine adamış hayali mutlu dişi kuş imgelerini yaygınlaştırdı. Kadınlar, özellikle de evli kadınlar, artan sayılarda çalışmaya başlamışlardı ama onlardan gerçek kimliklerinin ailedeki rollerinde yattığına inanmaları bekleniyordu. Daha kişisel düzeyde ise çekirdek aile miti hiyerarşi, ezilmişlik ve soyutlanmanın karakterize ettiği kişiler arası ilişkileri daha da güçlendiriyor ve

bu şekilde psikolojik anlamda, savaş sonrası istikrarının yeniden inşasına katkıda bulunuyordu.

Çekirdek aile normu ile kadınların sahici yaşamları arasındaki gerilimler, özellikle ABD'de son derece keskindi. 1950'lerin sonlarında, giderek daha çok sayıda kadın Betty Friedan'ın kısa bir süre sonra kadın mistiği *(feminine mystique)* olarak adlandıracağı prangaların tutsağı haline gelince de, gerilim kırılma noktasına ulaştı. 1960'ların ilk yılları çeşitli politik, ideolojik veya örgütsel biçimlere bürünen bir eleştirinin doğuşuna tanık oldu. Bu eleştirilerin tümü bir grup militan orta sınıf feministi tarafından kurulan Kadınlar İçin Ulusal Birlik *(National Organization for Women- NOW)* çatısı altında bir araya toplandı. 1966 yılında kurulan NOW, amacını şöyle açıklıyordu: "Kadınların erkeklerle gerçekten eşit bir ortaklık içinde tüm ayrıcalık ve sorumluluklarını kullanarak ana akım Amerikan toplumuna tam katılımını *hemen şimdi** sağlamak için harekete geçmek."[2]

Yeni hareket, görünüş itibariyle, kadınlara kapitalist toplum içinde tam eşitlik isteyen geleneksel liberal feminizmin sahici bir canlanışını temsil ediyordu. Ancak iki özelliği onu daha eski liberal feminizm biçimlerinden ayırıyordu. Birincisi, 1960'ların feministleri, eşitlik kavramını daha eski hareketlerin sivil ve siyasal alandaki biçimsel eşitlik vurgusunun ötesine esnetmeye başlamışlardı. Örneğin NOW, başlangıçta yasal haklara odaklandı, ancak kısa sürede ilgi alanı, daha önceleri özel diye kabul edilen ve geleneksel feminist programlar tarafından hiç dokunulmayan kadın tecrübesi alanlarına doğru genişledi. Bütün kadınlar için temel haklar olarak çocuk bakım hizmetleri ve kadınların kendi üreme hayatları üzerindeki denetimini talep etti. Bu tür haklarla ilgili tartışmalar, açıkça olmasa da

---

[2] (* Çevirenin notu: İngilizcede şimdi anlamına gelen NOW kısaltması ile kelime oyunu.) 1960'ların başlarındaki bazı önemli olaylar şunlardır: 1961'de, Başkan Kennedy, 1963 yılında nihai raporunu yayınlayan Kadınların Statüsüyle İlgili Başkanlık Komisyonu'nu kurdu. Friedan'ın *The Feminine Mystique* adlı kitabı 1963'de yayımlandı ve dergi makaleleri ile çeşitli medya röportajlarıyla duyuruldu. Kitap hızla en çok satan kitaplar arasına girerken, -başını 1964 yılında Amerikan Güzel Sanatlar ve Bilim Akademisi'nin dergisi "Daedalus"un özel sayısının çektiği- kadınların konumuyla ilgili bir dizi, daha akademik değerlendirme liberal ideolojide yeni bir dönüm noktasını simgeledi. Bu arada, 1963'de Eşit Ücret Yasası, 1964'de Sivil Haklar Yasası'nın 7. Maddesi, 1962'de ve 1965'te çıkan ve federal düzeydeki istihdamlarda ayrımcılığı yasaklayan kararnameler gibi bazı yasalar ve kararnameler, kadın eşitliğini destekleyen bir hükümet politikası yapısı yaratmaya başladı. NOW hareketinin kuruluş amacını anlatan metin için, bkz. Hole ve Levine 1971, sy 85.

örtük biçimde, cinsellik ve ev işlerindeki cinsel işbölümü meselelerini içeriyordu. Dahası, Kennedy ve Johnson yıllarının feministleri, NOW'un yoksul kadınlar için güvenceli mesleki eğitim, barınma ve aile desteği gibi hakları savunmasında olduğu gibi, kimi zaman kadınlar arasındaki ekonomik statü farklarını da dikkate alıyordu. Bu farklılaşma, her ne kadar istemsiz olsa da, feminizmin on dokuzuncu yüzyıl biçimlerini karakterize eden biçimsel eşitliğe yapılan dar vurgulardan bir kopuşu ifade ediyordu. Yeni hareket, eşitsizliğin en ince ayrıntıları karşısındaki aşırı hassasiyeti ve zaman zaman cinsellik, evdeki cinsel iş bölümü ve ayrımcı ekonomik ezilme biçimleri meselelerine yaptığı dalışlarla, liberal feminizmi sınırlarına kadar zorladı.

Modern feminizmi on dokuzuncu yüzyıl öncüllerinden ayıran ikinci karakteristik, ortaya çıktığı politik atmosferdi. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl başlarının kadın hareketi, özünde, muzaffer burjuvazinin elindeki eşitlik vaadinin kadınlara doğru genişletilmesini talep ederek, yükselen bir kapitalist dünya düzeninin bağrından doğmuştu. Tek tek feministler kadınların eşit haklardan daha fazlasına ihtiyaç duyduğunu ve burjuva toplumunun kendisinin de dönüşmeye muhtaç olduğunu dile getirmiş olsalar da, onların eleştirileri, dönemin ana akım feminist hareketi bakımından büyük ölçüde çevresel olan, ufku geniş bir damarı temsil ediyordu. Modern feminizm ise, bununla keskin bir tezat içinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen ve derinleşen kapitalizmin eleştirisinden güç aldı. Uluslararası anlamda, dünyanın büyük parçalarının genelde sosyalizme yönelerek, kendilerini dolaysız emperyalist hâkimiyetten kurtarmasıyla birlikte, kapitalizm ablukaya alınmış durumdaydı. Bir dizi ülke, Sovyetler Birliği tarafından izlenen siyasetlerden keskin biçimde farklı bir sosyalist toplumda insani kurtuluşa ulaşma stratejilerini takip etmeye başlamıştı. Aynı zamanda, dünyanın pek çok yerinde ulusal kurtuluş hareketleri bağımsızlık mücadelesini yükseltiyordu. Uluslararası arenadaki bu gelişmeler özgürlük, eşitlik ve kişisel özgürleşme kavramları hakkında daha derin bir bilinci şekillendirdi. İşte bu arka plan üzerinde, 1950'lerde ABD'de yeni bir militan sivil haklar hareketi ortaya çıktı ve 1960'lı yılların başında gelişen feminist hareket için büyük bir esin kaynağı oldu. Her iki hareket de, kapitalist toplum içinde eşitlik talep ediyor ancak eşit haklar kavramını kurtuluş ufkunun eşiğine kadar zorluyordu.

1960'lı yılların ortalarına kadar pek çok insan bu eşiği aşmadı. ABD'de, uluslararası gelişmelere karşı son derece duyarlı olan siyah kurtuluş hareketleri, Vietnam'daki savaşın yoğunlaşmasıyla beraber birleşti. Dönemsel kentsel isyanlar, atılgan bir savaş karşıtı hareket ve ordu içindeki savaş karşıtı direniş, tüm ülkeyi sarstı. Bu arada, Fransa'da 1968 Mayısı'nda kitlesel sol harekette başlayan canlanma, tüm Avrupa'yı sardı. Çin Kültür Devrimi hemen her yerde, hoşnutsuzlukları burjuva toplumunun sınırları içinde çözmeye yönelen tüm girişimleri reddeden yeni bir toplumsal eylemciler kuşağına esin kaynağı oldu. Köklü toplumsal dönüşümler acilen gündemdeymiş gibi görünüyordu. Bu ortamda, kurucu üyeleri Sivil Haklar, topluluk örgütlenmeleri ve savaş karşıtı hareketler içindeki (beyaz) eylemcilerden oluşan bir "kadınların kurtuluşu hareketi" ortaya çıktı. 1960'ların liberal feminizmi de dâhil, daha eski tüm feminist girişimlerden görünür biçimde bağımsız olan yeni hareket, başlangıçta bilinç yükseltmeye, yerel örgütlenmeye ve zaman zaman doğrudan eyleme dayalı küçük gruplar biçimine büründü. NOW gibi örgütlerin daha ılımlı feminizminin tersine, kadınların kurtuluşu, kadınların hayatının her alanındaki birçok çelişkinin tetiklediği hoşnutsuzluklara hitap etmeyi ve bunları harekete geçirmeyi başardı. Kadınların kurtuluşu hareketi hızla ABD, Kanada, Avrupa ve daha ötesine doğru yayılırken, "Kız kardeşlikten güç doğar" diyordu. Dahası, ilgi alanına girmeyen hiçbir deneyim alanı mevcut değildi, çünkü bu feministlere göre, "kişisel olan politikti" ve kuramlarını pratiğe geçirmeye başladılar. Kadınların kurtuluşu hareketi, böyle bir toplumsal alt üst oluş döneminde, kadınların kurtuluşu fikrini kamusal bilince kazıdı ve kitlesel bir kadın hareketinin zeminini hazırladı.

Kadınların kurtuluşu hareketi içinde yer alan eylemciler, en başından itibaren kadın meselelerinin toplumsal değişim sürecinde oynağı rol bakımından kendi aralarında farklılaştılar ve farklı stratejik yönelimler geliştirdiler. Bazıları, kadınların ezilmişliğine karşı mücadeleyi sosyalizm için verilen daha kapsamlı bir mücadelenin parçası olarak görüyordu. Bu kadınlar açısından esas görev, feminist nitelikli meseleleri sosyalizmin için verilen mücadelenin seyrine tabi kılmak isteyen geleneksel sosyalist eğilime nasıl direnmek gerektiği sorunu haline geldi. Diğerleri, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğinin her türlü toplumsal dönüşüm süreci bakımından esası teşkil ettiği, keskin ölçüde özerk bir karaktere sahip olduğu ve niteliksel anlamda farklı bir mücadeleyi gerektirdiği konusunda ısrarcıydı. Buradaki

sorun, bu pozisyonla en militan liberal feministlerin pozisyonu arasındaki ayrım çizgisini ortaya koyabilmekti. Hem tartışmalar hem de pratik derinleşirken, kadınların kurtuluşu hareketi içinde bir yarılma ortaya çıktı. Radikal feministler, toplumsal gelişmede uzlaşmaz cinsiyet karşıtlıklarının öncelliğini, cinselliğin ve cinsel tercihin kritik rolünü ve kadınlar hakkındaki sosyalist çalışmaların yetersizliğini giderek daha fazla vurgulamaya başladılar. Bunun tersine, kadınların kurtuluşu hareketi içindeki bir başka eğilim de, radikal feminizmin güçlü yönlerinin aslında yeni bir strateji oluşturmak üzere sosyalist analizle bütünleştirilebileceğini ileri sürmeye başlamıştı. 1970'li yılların başında, -kısa sürede Marksist feminizm veya sosyalist feminizm olarak adlandırılacak olan- bu ikinci eğilim, kadın hareketinin yanı sıra sol hareket içinde de önemli bir güç haline geldi.[3]

Sosyalist feministler genel bir stratejik ve örgütsel perspektifi paylaşırlar. Kadınların, kendi ezilmişliğinin bilincindeki bir grup olarak herhangi bir devrimci mücadeleye katılımının, o mücadelenin başarısı açısından kritik öneme sahip olduğunu ileri sürerler. Cinsel, sınıfsal ve ırksal ezilmişlikler gibi kilit ezilmişliklerin karşılıklı bağlantılı olduğunu ve (her ne kadar bu koordinasyonun kesin karakteri belirsiz kalsa da) bunlara karşı verilecek mücadelenin koordine edilmesi gerektiğini ifade ederler. Her durumda, sosyalist feministler devrimci mücadele sürecinin bütününde, çalışan kadınlar, ev kadınları, bekâr kadınlar, lezbiyenler, siyah, sarı veya beyaz ırktan kadınlar, mavi yakalı ve beyaz yakalı kadınlar vb. gibi tüm toplum kesimlerinden kadınların bağımsız hareketinin gerekliliği hakkında hem fikirdirler. Sosyalist feministlere göre, sadece böylesi özerk bir kadın hareketi, özellikle ideolojik ve bireyler arası ilişkiler alanında ve ev içi alanda, kadınların kurtuluşuna sosyalist bağlılığı güvence altına alabilir. Özerkliğin, politik olduğu kadar taktiksel bir ilke olduğunu da savunurlar. Son olarak, sosyalist-feminist kuramcılar hareketin, Yeni Sol'un "sosyalist dönüşümle ilgili toplamcı yaklaşımını, devrimci süreçte öznel faktörlere yapılan vurguyu ve mekanik aşamacılık anlayışının reddini"[4]

---

[3] İkinci dalga feminizm tarihine dair farklı açıklamalar için bkz. Deckard 1978; Dixon 1970 ve 1972; Easton 1978; Epstein 1980; Sara Evans 1975 ve 1979, Freeman 1972 ve 1973; Anonim 1975; Red Apple Collective 1988. Üçüncü Dünya ülkelerinde feminist bilinç ve kadınların kurtuluşu hareketlerinin gelişimi için bkz. Chinchilla 1977 ve 1979; Omvedt 1980 ve 1978; Urdang 1979.

[4] Anonim 1975, sy. 87.

büyük ölçüde paylaşırlar. Ancak, çoğu eylemci için, sosyalist-feminist hareketin özü ve gücü, sosyalizm yaklaşımında değil, kız kardeşliğin gücü ve kişisel olanın politik olduğu hakkındaki sebatkâr vurgularında yatar.

***

Kadınların kurtuluşu hareketinin gelişiminin ilk evrelerinde kuram çok önemli bir role sahip değildi. Aslında, sağlam kuramsal ve örgütsel esaslar olmadan var olabilme ve büyüme yeteneğinin kendisi, hareketin sahici bir toplumsal güç olduğunu kanıtlıyordu, ancak hareket 1970'li yılların başlarında, pratiğini yeniden değerlendirmeye ve faaliyetlerini örtük anlamda yönlendiren kuramsal çerçeveyi yeniden incelemeye başladı. Kadınların kurtuluşu hareketinin üyeleri yüzlerini kuramsal çalışmaya dönerek, politik deneyimlerinden doğan pratik meselelere yanıtlar buldular. Kurama duyulan bu yeni bağlılık hiçbir yerde asla sosyalist feministler arasında olduğundan daha güçlü olmamıştır. Kurama duydukları ilgi büyük ölçüde, mevcut sosyalist-feminist stratejik yaklaşımın daha yetkin bir temele ihtiyacı olduğu hissine yanıt veriyordu.

Sosyalist feministler, kuramsal bir başlangıç noktası bulabilmek için yüzlerini oldukça doğal biçimde sosyalist geleneğe döndüler. Kadınların ikincilliği meselesi sosyalistler için uzun ve görece belirgin bir kökene sahip bir ilgi konusuydu. Pratikte, sosyalist hareketler kadınları, ellerinden geldiğince ve genelde boşluklar, zayıflıklar ve sapmalarla birlikte, toplumsal değişime eşitlik temelinde katmaya çalışmışlardı. Kuramsal düzeyde ise sosyalistler kadınların ezilmişliğini genelde "kadın-sorunu" olarak kavramsallaştırmışlardı. Ancak sosyalist kuramsal gelenek, "kadın-sorunu" adı verilen bu soruna, sosyalist feministlerin kısa sürede keşfedecekleri üzere, yeterli veya istikrarlı yanıtlar bulamamıştı. Bu başarısızlığı izleyen sıkıntılı ortamda, sosyalist feministler daha başarılı biçimde yanıtlanması gereken bir dizi zor soru ortaya attılar. Bu sorular birbiriyle bağlantılı üç alanda odaklanır:

***

Birincisi, kapitalist toplumda, yalnızca işçi sınıfından kadınlar değil, tüm kadınlar ezilir. Kadınlar, üstelik tüm sınıflı toplumlarda ikincil bir yer işgal etmekte ve kimileri, kadınların, sosyalist toplum dâhil bütün toplumlarda ezildiğini ileri sürmektedir. Kadınların ezilmişliğinin kökeni nedir?

Bu ezilmişliğin, sınıfları kesen ve tarih ötesi karakteri kuramsal olarak nasıl anlaşılmalıdır?

İkincisi, cinsiyete dayalı iş bölümü, bilinen bütün toplumlarda var olmuştur: kadınlar ve erkekler farklı türden işler yaparlar.[5] Özellikle, kadınlar çocuk yetiştirme alanındaki işlerden ve hanedeki diğer emek tiplerinden sorumlu olma eğilimindedir; üretimde de yer alabilirler. Genel olarak söylersek, cinsiyete dayalı işbölümleri, bütün toplumlarda kadınların tam katılımının önünde duran sağlam engelleri temsil eder. Bu cinsiyete dayalı işbölümlerinin kadınların ezilmişliğiyle ilişkisi nedir? Kadınların çocuk doğurma yeteneği veri alındığında, kadınların sahiden eşit olması nasıl mümkün olacaktır? Kadınların kurtuluşu için, eşitlik kavramının ta kendisinin bir kenara bırakılması veya aşılması gerekli değil midir?

Üçüncüsü, kadınların ezilmişliği ırksal ve ulusal grupların ezilmişlikleriyle ve ezilen sınıfların sömürülmesiyle güçlü benzerlikler taşır. Cinsiyet, ırk ve sınıf, öz itibarıyla benzer türden paralel ezilmişlikler midir? Yoksa kadınların ezilmişliği kuramsal anlamda kendi özgün karakterine mi sahiptir? Kadınların ezilmişliğine karşı verilen savaşın ulusal kurtuluş veya sosyalizm mücadelesiyle ilişkisi nedir?

Sosyalist feminizm, bu sorulara sosyalist geleneğin sunabildiğinden daha iyi bir yanıtlar kümesi bulma görevini, açık veya örtük olarak üstlenmektedir. Ama sosyalist-feminist kuram bu ağır yükü tanımlama ve üstlenme telaşı içinde, geleneğin aslında yükü hafifletebilecek olan kimi öğelerini genelde göz ardı etmektedir. Sosyalist feminizm, sosyalist geleneğin devrimci Marksist özünü aslında biraz fazla hızlıca terk etmektedir.

İzleyen bölümler, Marksist kuramın kadınların ezilmişliği meselesini kapsayabilecek kuramsal bir çerçeve geliştirilirken yararlı olabileceğini savunan bir tez ileri sürmektedir. Odak noktası baştan sona kadınların ezilmişliğinin altında yatan maddi temel olduğundan, diğer kimi yönler, şimdilik bir yana bırakılmalıdır. Metin, özellikle, kadınların kurtuluşu meselesi hakkındaki yazıların bu kadar sık sık ana konusu haline

---

[5] "Cinsiyete dayalı iş bölümleri" ifadesini çoğul olarak kullandım çünkü aslında çoğu toplumda, değişik çalışma alanları içinde ve değişik sınıflar, yaş grupları vb için farklı iş bölümleri mevcuttur. Tekil terim, cinsiyete dayalı iş bölümü de bu farklılıkları içeriyor sayılabilir ama bunları soyut bir bütünlük içinde birleştirme eğilimi sergiler. Başlı başına benzer bir terminoloji değilse de, benzer bir kavramsallaştırma için bkz. Middleton 1979. Ayrıca bkz. Beneria 1979.

gelen psikolojik, kişiler arası ve ideolojik meseleleri doğrudan doğruya ele almamaktadır. Bu çok kritik konularla ilgili yeterli değerlendirmelerin kökleri, kadınların ezilmişliğiyle ilgili materyalist bir kurama dayandırılmalıdır, ancak böyle bir kuramı sunma girişimleri de yetersiz kalmıştır. Bu eksiklikler ve yetersizlikler, sosyalist feminist bir perspektifle yürütülen mevcut kuramsal çalışmaların durumunu değerlendiren Birinci Kısım içindeki iki bölümde dile getirilmiştir. İkinci bölüm, sosyalist-feminist kuramın on yılı aşkın süredir kat ettiği gelişmeyi incelemektedir. Üçüncü bölüm, sosyalist feminist kuramın gücünü vurgulamanın yanı sıra, belirli kalıcı sınırlılıklarına da işaret ederek sunduğu katkıları özetlemektedir. Üçüncü bölüm ayrıca, Marksist kuramsal geleneğin kadın-sorunu adı verilen sorun hakkındaki yetersizliğini ele almakta ve aslında son derece eksik biçimde anlaşıldığını ileri sürmektedir. Marksist kuramsal mirasın ciddi bir yeniden değerlendirmeye ihtiyacı bulunmaktadır. İkinci ve Üçüncü Kısımlar bu nedenle geleneğin kadınların kurtuluşu meselesi hakkındaki ana metinlerinin değerlendirilmesini içermektedir. Dört, Beş ve Altıncı bölümlerde, Marks ve Engels'in çalışmaları, tamamlanmamış ve çelişkili yapıları kadar, kayda değer katkıları da sergilenerek kronolojik sırayla incelenmektedir. Yedinci ve Sekizinci bölümler ise, on dokuzuncu yüzyıl sonu sosyalist hareketinin kadınların ezilmişliği meselesini ele alış tarzının, analitik karmaşayı nasıl daha da şiddetlendirdiğini tartışmaktadır.

Metin Dördüncü Kısım'la birlikte, yeterli bir kuramsal çerçeve geliştirilmesi sorununa geri dönmektedir. Dokuzuncu bölüm, Marksist-sosyalist hareketin kadın-sorunu adı verilen sorunu ele alışında istikrarlı bir kuramsal temel kurmayı başaramadığını ileri sürmektedir. Bu bölüm ayrıca, sosyalist mirasın aslında asla yeterince netliğe kavuşturulmamış, ayrıntılı bir ince işçilikle hiç ele alınmamış farklı görüşlerden oluşan çelişkili bir karışımı temsil ettiğine işaret etmektedir. Sonuç olarak, kadınların kurtuluşu sorununu ele almaya çalışan Marksist çalışmaların üstünde, iki perspektif arasındaki üstü örtülmüş bir tartışmanın hayaletleri dolaşmaktadır ki bu perspektiflerden yalnızca bir tanesi meseleyi Marks'ın genel toplumsal yeniden üretim süreçlerine dair analiz çerçevesinin içine yerleştirmektedir. Onuncu ve On birinci bölümler, dolayısıyla, bu ikinci perspektifi inceltme görevini üstlenmektedir. Onuncu bölüm, çocuk doğurmayı ve kadınların ezilmişliğini bütün sınıflı üretim tarzlarının merkezine yerleştiren kuramsal bir yaklaşımı geliştirmektedir. On birinci bölümde ise,

kadınların kapitalist toplumdaki özgün konumu, kadınların kurtuluşunun koşullarıyla birlikte kuramsal olarak incelenmektedir. Her iki bölüm de kadınların ezilmişliği fenomenini genel toplumsal yeniden üretim bağlamında analiz konusu haline getirmektedir. Yani, kuramsal odak noktası, geleneksel sosyalist yazında son derece yaygın olan, muğlâk kadın-sorunu kavramının uzağına kaydırılmaktadır. Benzer biçimde, hem sosyalistler hem de sosyalist feministler tarafından sıkça kullanılan "aile" kategorisi de, analitik bir başlangıç noktası olarak kusurlu bulunmuştur; yanıltıcı biçimde açık seçik olması, pek çok kavramsal sorunu maskelemektedir. Dolayısıyla, bu kuramsal bölümler, aile olarak bilinen kurumu ele almazdan evvel, öncelikle toplumsal yeniden üretimi kadınların ezilmişliğinin temeli olarak kurgulamaktadır. Kadınların ezilmişliğinin kapitalist toplumsal yeniden üretim içindeki özgün karakteri bir kez anlaşıldığında, kapitalist toplumdaki aileyi analiz etmek mümkün hale gelmektedir.

Bu kitabın kuramsal bir yükümlülük üstlendiği vurgulanmalıdır. Kitap kadınların ezilmişliği sorununu kuramsal bir bağlama yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle son iki bölüm, oldukça soyut gibi görünebilecek bir takım kavramlar ve analitik bir çerçeve içermektedir. Bu da gayet doğaldır. Soyutlama, yalnızca sahici bir durumun analizinde yaşam bulacaktır, çünkü kuramın çıplak iskeletini ete kemiğe büründüren, tarihtir.

1. KISIM
SOSYALİST FEMİNİZM

İkinci Bölüm

Tartışmalı On Yıl

Sosyalist feminist kuram, tıpkı varlığını borçlu olduğu hareket gibi, monolitik olmaktan uzaktır. Sosyalist feministler genelde, sosyalist kuramın, feminist kuram ve pratik tarafından sunulan önsezilerle genişletilmesi veya hatta tamamıyla dönüştürülmesi gerektiğini savunurlar. Yeterlilikleri hakkında henüz herhangi bir görüş birliği olmasa da, bu dönüşümün gerçekleştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Sosyalist feministlerse, kuramsal görevin zorluğunu giderek daha fazla kabul etmeye başlamışlardır. Bir grup, "Biz bitmiş ürünler, yanıtlar ve genel kuramlar konusunda çok sabırsız davrandık" demektedir; "Yeni sorunlarla uğraşmak veya yeni yollar bulmak için gereken muazzam çalışmaya imkân tanımadık".[1] Yine de, sosyalist feminizm adına on yılı aşkın süredir yürütülen kuramsal çabalar iz bırakmıştır. Zaman zaman daha ileri gelişmeleri engelleme işlevi gören zayıflıklar mevcut olmasına rağmen, sosyalist feminist hareket, sosyalist kuramın on dokuzuncu yüzyıldan bu yana kadın sorunu bakımından kat ettiği gelişmenin en önemli adımlarını atmıştır.

Sosyalist feminist bir kuramsal perspektif geliştirme yolundaki ilk çabalar, çağdaş kapitalist toplumlardaki aile-birimi ile ev işi ve çocuk

[1] Red Apple Collective 1978, sy. 43.

yetiştirme üzerine odaklandı. Açılışı yapan tartışma olan Juliet Mitchell'in "*Women: The Longest Revolution*"[2] (Kadınlar: En Uzun Devrim) başlıklı makalesi, aslında başlı başına sosyalist feminist hareketin gelişmesinden çok önce yayınlanmıştı. Mitchell'in önce *New Left Review* isimli İngiliz Marksist dergisinde 1966 yılında yayınlanan makalesi, iki yıl sonra ABD'de yaygın biçimde dolaşıma girdi. Kadınların kurtuluşu hareketinin yükselmekte olan sosyalist feminist eğilimi üzerinde önemli bir kuramsal etkide bulundu. Mitchell'in önceki makalesini esas alan *Woman's Estate* (Kadınlık Durumu) adlı kitabının 1971'de yayımlanması ise, Mitchell'in fikirlerinin sahip olduğu etkiyi güçlendirdi.[3]

Mitchell, *Kadın: En Uzun Devrim* kitabına, kadın sorunu hakkındaki klasik Marksist yazının zekice bir eleştirisiyle başlar. Karl Marks, Friedrick Engels, August Bebel ve Vladimir Ilyich Lenin'in, kadınların kurtuluşuna ilişkin şematik görüşleri hakkında, yetersizliklerini uygun bir stratejik bağlamın eksikliğine bağlayarak, kısaca yorumda bulunur. Bu metinlerde, "kadınların kurtuluşu sosyalist kuramla yapısal olarak bütünleştirilmemiş, normatif bir ideal, kuramın bir eklentisi olarak kalır". Simone De Beauvoir'ın *The Second Sex* (İkinci Cins) adlı kitabı bile, önemli bir katkı olmasına rağmen, "idealist psikolojik açıklamaları ortodoks bir ekonomist yaklaşım [ile]" kaynaştırma girişimiyle sınırlıdır. Özetle, "kadınlık durumu hakkındaki klasik yazın, vurgularında özünde ekonomisttir".[4]

Mitchell'e göre, bu çıkmazdan kurtuluş yolu, kadınlık durumunu dört ayrı yapıya parçalamaktan geçer: üretim, yeniden üretim, sosyalizasyon ve cinsellik. Bu yapıların her biri ayrı ayrı gelişir ve kendi analizlerini gerektirir; hep birlikte, kadınlık durumunun "karmaşık birliğini" oluştururlar. Mitchell, üretim başlığına, sezgisel anlamda, ev içi alan veya aile alanı olarak adlandırabileceğimiz durumlara dışsal olan çeşitli faaliyetleri, örneğin, kapitalist toplumdaki ücretli emeğe katılımı dâhil eder. Tersine, aile olarak bilinen kurumun içinde baskıcı biçimde birleştirilen diğer üç kategori, kadının üretim dışında yer alan, eş ve anne olarak varlığını kapsar. Mitchell genel stratejik sonuçlar elde etmeye çalışırken, daha

[2] Mitchell 1966.

[3] Mitchell 1966 ve 1971.

[4] Mitchell 1966. sy. 15-16.

sonra bu dört kategorinin güncel durumunu araştırır. Üretim, yeniden üretim ve sosyalizasyonun çok az dinamik bir özellik sergilediği, hatta yıllardır hiçbir dinamizme sahip olmadığını söyler. Tersine, cinsellikle ilgili yapı, şu anda şiddetli bir zorlanmaya tabidir ve stratejik zayıf halkayı (yani, dolaysız saldırıya karşı en kırılgan yapıyı) temsil etmektedir.

Bu dört yapıdan biri en zayıf halkayı oluştursa da, Mitchell, sosyalist stratejinin uzun vadede dört yapının tamamına birden karşı durmak zorunda kalacağını öne sürer. Dahası, son tahlilde, "ekonomik talepler hala birincil öneme sahiptir". Bu bağlamda, Mitchell, bir dizi hassas stratejik gözlemde bulunur. Sol, kadınların ezilmişliği konusunda hem reformculuğu, hem de iradeciliği reddetmelidir, çünkü bunlar daima, yetersiz stratejik programlara yol açmıştır. Reformcu eğilim kendisini, kadınlık durumu hakkındaki her türlü köklü eleştiriden ayrıştıran bir ılımlı düzeltici talepler kümesi olarak ifade eder. İradeci yaklaşım ise ailenin ortadan kaldırılması, topyekun cinsel özgürlük, kolektif çocuk yetiştirme ve benzeri azami taleplerden oluşan daha savaşkan bir biçime bürünür. Bu talepler radikal gibi görünse de, "sadece kuramsal analiz veya pratik ikna görevini ikame etmeye hizmet ederler. İradecilik, bütün meseleyi topyekûn uzlaşmazlık biçiminde ifade ederek, nesnel anlamda meselenin normal politik tartışma çerçevesinin dışına atılmasına katkıda bulunur" Sosyalist hareket, bu tür soyut programlar yerine, kadınlık durumuyla ilgili dört yapının tamamına yanıt veren pratik bir talepler kümesine ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, Mitchell, ücretli emek alanında "en elementer talep (iki geleneksel reformcu talep) çalışma hakkı veya eşit işe eşit ücret hakkı değil, *eşit çalışma hakkının kendisidir"* gözlemini ileri sürer. Ailenin ortadan kaldırılmasına gelince, stratejik bir niteliğe sahip olan konu, daha ziyade, kadınların kurtuluşu ve cinslerin eşitliği olmalıdır. Bunun sonuçları da "daha az radikal değildir, ancak somut ve olumludur, tarihin gerçek seyriyle bütünleştirilebilir. Aslında, bugün var olduğu şekliyle aile, ne kadınların kurtuluşuyla ne de cinslerin eşitliğiyle uyum içindedir. Fakat eşitlik, ailenin idari anlamda ortadan kaldırılmasıyla değil, sahip olduğu işlevlerin tarihsel anlamda farklılaşmasıyla mümkün olacaktır. Devrimci talep, bu işlevlerin baskıcı monolitik bir biçim altında bir araya getirilmesine son verilmesi olmalıdır".[5]

---

[5] Mitchell 1966, sy. 34-35 ve Mitchell 1971, sy. 150.

Mitchell'in kadınlık durumu analizi hakkında sorular dört noktada ortaya çıkmaktadır. Birincisi, ayrı ayrı yapılara ilişkin ampirik tartışma olağanüstü zayıftır ki bu da, strateji alanında sonuçlar doğuran veya doğurması gereken bir başarısızlıktır. "Üretim, yeniden üretim ve sosyalizasyon, otuz yıldır veya daha uzun süredir değişmemiş olmaları anlamında, bugün Batıda az-çok hareketsiz bir haldedir" demek, yalnızca savaş sonrası tarihi değil, yirminci yüzyıl kapitalizminin evrimini de yanlış yansıtmaktadır. Üstelik kimi zaman Mitchell'in kendisinin de kabul ettiği gibi, yapı kategorilerinin dördünde birden meydana gelen süratli değişimlerin yarattığı çelişkiler, kadınların kurtuluşu hareketinin ortaya çıktığı bağlamın ta kendisini oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında, Mitchell'in bu yapılarda yaşanan çağdaş değişimleri saptamadaki başarısızlığı ve çalışması, somut analizle ilgili belirli bir kayıtsızlığa işaret etmektedir.

İkincisi, Mitchell'in kadınların üretimle olan ilişkisi hakkındaki görüşü ciddi eleştirilere açıktır. Mitchell üretimi, kadınların sınıflı toplumların başından bu yana yasaklı tutulduğu bir yapı olarak sunmaktadır. Kapitalizm bile bu durumu ancak bir ölçüde iyileştirmiştir çünkü "kadınların üretimden -toplumsal insani faaliyetten dışlanmasını" güçlendirir. Bütün önceki toplumsal örgütlenme biçimleri gibi, kapitalist toplum da aileyi, "üretim (erkeklerin dünyası) tarafından kuşatılan cinsel, yeniden üretimsel ve sosyalleştirici işlevlerin (kadınların dünyası) oluşturduğu üç parçalı bir tablo" olarak kurgular. Bu dünya ise, erkeğin dünyası olan üretim işlevi tarafından kuşatılmıştır.[6] Özetle, Mitchell üretimi temelde kadınlara dışsal bir deneyim alanı olarak kabul eder. Bir kez daha tarihi yanlış okumaktadır çünkü kadınların üretime katılımı birçok sınıflı toplumda merkezi öğeyi oluşturur. Mitchell kadınların ev içi emeğini ısrarla değersizleştirir ve ona hiçbir kuramsal statü vermez.

Mitchell'in analizindeki üçüncü sorun, aileyi ele alış biçimidir. Aileden her noktada söz etmesine rağmen, "aile" kategorisini her türlü açık kuramsal varlıktan yoksun bırakır. Bunun yerini, kadınların dünyasını oluşturan bir yapılar üçlemesi: yeniden üretim, sosyalizasyon ve cinsellik almıştır. Aynı zamanda bu üç yapının sahici içerikleri ciddi keyfilikler barındırır ve Mitchell bunlar arasında net ayrım çizgileri oluşturmayı başaramaz. Kadınlar "işlevlerin bir bütünün (ailenin) içine monolitik

[6] Mitchell 1966, sy. 34-35.

biçimde sıkıştırılmasıyla kısıtlanarak" tutsak edilmiş gibi görünürler, ancak bu bütünün kendisi hiçbir açık analitik varlığa sahip değildir.[7]

Son olarak, Mitchell'in kadınların ezilmişliği sorununu analiz etmek amacıyla yapısal bir çerçeve oluşturma tarzı kritik inceleme gerektirmektedir. Kadınlık durumunun "karmaşık birliğini" oluşturan dört yapı, toplumsal analizi neredeyse olanaksız kılan bir soyutluk düzeyinde işlemektedir. Bunlar, kadınların, (ve örtük olarak ailenin) üretim tarzına veya sınıf konumuna bakılmaksızın üzerine yerleştirilebileceği evrensel bir zemin sunmaktadır. Toplumsal çeşitlilik ve sınıf mücadelesi, merkezi belirlenimler olarak değil, en iyi ihtimalle yan düşünceler olarak ortaya çıkar. Ayrıca, dört yapının karmaşık bir birlik oluşturmak üzere bütünleştirilme tarzı da önemli ölçüde belirsiz, soyut ve tarih dışı kalır. Sonuç olarak, Mitchell'in kuramsal yaklaşımı oldukça benzer değişkenler arası karmaşık etkileşim modelleri sunan burjuva sosyal biliminin işlevselciliğini andırmaktadır. Aslında Mitchell'in dört yapısının içeriği de işlevselci hipotezlerden, özellikle George Murdock'un hipotezlerinden türemektedir. Marksist niyetlerinin samimiyetine karşın, bu durumda Mitchell'in kuramsal perspektifi, analizini desteklemekte yetersiz kalmaktadır.[8]

Mitchell'in 1966 tarihli makalesi, 15 yılı aşkın bir süreden sonra dönülüp bakıldığında çok daha berrakça anlaşılabilen sorunlarına rağmen, sosyalist feminist hareketin gelişiminde olağanüstü olumlu bir rol oynadı. Kadınların hayatının içeriğini kurucu kategoriler biçiminde ayrıştırması, kadınların kurtuluşu savunucularının deneyimlerini dile getirmelerine ve bu deneyimler üzerinden harekete geçmelerine yardımcı oldu. Kadınlar konusundaki klasik Marksist yazın hakkındaki kavrayışlı değerlendirmesi, hem Marksizmin mekanik yorumlarına, hem de radikal feminizmin giderek artan etkisine karşı konulmasını sağlayan bir zemin sundu. Kolaylıkla ekonomik diye karakterize edilemeyecek toplumsal fenomenlerin sahip olduğu kritik önemi, Marksist bir çerçeve dâhilinde vurgulaması, ekonomik-belirlenimcilik hakkındaki sosyalist feminist eleştiriye öncülük etti.

---

[7] Age.

[8] Murdoch evrensel çekirdek ailenin "beşeri toplumsal hayatın temeli olan - cinsel, ekonomik, yeniden üretimsel ve eğitimsel [yani sosyalizasyona ilişkin] dört işlevi" bütünleştirdiğini ileri sürmüştür (Murdoch 1949, sy. 10). Mitchell'in işlevselciliğinin eleştirisi için ayrıca bkz. Landes 1987-78; Middleton 1974. İşlevselci kuramda aile üzerine, bkz. Beechey 1978; Morgan 1978; Vogel 1978.

Özgün stratejik yorumlarının sahip olduğu politik zekâ ise modelleşmiş bir standart oluşturdu. Mitchell şu sonuca ulaşmıştı: "Sosyalizm *devrimci politika* olarak sahip olduğu statüyü yeniden kazanacaksa, kadınlara karşı pratik olarak işlediği emanetçilik günahlarından ve muazzam ihmal günahından arınmak için elinden geleni yapmalıdır."[9] Kuramsal alanda, Mitchell'in merkezi katkısı ise, ekonomik fenomenlerin nihai üstünlüğünü kabul eden, ama yine de, kadınlık durumunun diğer veçhelerinin sadece önemli olmakla kalmayıp, belirli bağlamlarda kilit roller de oynayabilmesine imkân tanıyan bir perspektifi meşrulaştırması olmuştur.

***

1969'la birlikte, Kuzey Amerikalı kadınların kurtuluşu hareketi yüksek bir faaliyet noktasına ulaşmış, militanlık düzeyine, yayımlanmış veya yayımlanmamış yazılardan oluşan bir yazının canlanışı eşlik etmeye başlamıştı. Bu atmosferde, Margaret Benston ve Peggy Morton adındaki iki Kanadalı, iki önemli makaleyi önce dolaşıma sokup daha sonra da yayımladılar. Makalelerin her ikisi de, kadınların aile-hane içindeki karşılığı ödenmemiş emeğinin doğasını Marksist açıdan analiz ediyor ve bu durumun, mevcut toplumsal çelişkilerle olan ilişkisini ve değişim imkânlarını tartışıyordu.[10]

Benston, kadınların kapitalist toplumdaki ikincilliğinin kökenlerini saptayarak soruna girer. Bu kökenin "ekonomik" veya "maddi" olduğunu ve kadınların karşılığı ödenmeyen ev içi emeği olarak belirlenebileceğini savunur. Kadınlar önemli ekonomik faaliyetler gerçekleştirirler (yemek pişirir, giysilere düğme diker, çamaşır yıkar, çocuk bakarlar) ama bu çalışmadan doğan ürün ve hizmetler, dolaysız biçimde tüketilir ve asla piyasaya ulaşmaz. Marksist terimlerle değerlendirildiğinde, bu ürün ve hizmetler kullanım değerine sahip olmakla birlikte, değişim değerine sahip değildir. Bu nedenle Benston'a göre, kadınlar üretim araçlarıyla, erkeklerin kurduğundan farklı türde bir ilişki içindedir. Kadınlar, "evle ve aileyle

---

[9] Mitchell 1971, sy. 86.

[10] Margaret Benston'un "What Defines Women?" başlığıyla yayımlanan makalesi "The Political Economy of Woman's Liberation" adıyla kitap halinde basıldı. Peggy Morton'un orijinal denemesi, "A Woman's Work Is Never Done, or The Production, Maintenance and Reproduction of Labor Power", *Leviathan*'in 1970 Mayıs baskısında sansür edildi ve daha sonra "A Woman's Work Is Never Done" şeklinde yeniden yayınlanmak üzere düzeltildi. Bkz. Benston 1969 ve Morton 1971.

bağlantılı faaliyetlerde basit kullanım değerlerinin üretiminden sorumlu olan bir insan grubunu" oluştururlar. Bu durumda aile, temel işlevi, dönemin feministlerinin genelde savunduğu gibi, tüketim değil üretim olan ekonomik bir birimdir. "Aile esasen ev işleri ve çocuk yetiştirmeyle ilgili bir üretim birimi olarak görülmelidir". Dahası, Benston, kadınların karşılığı ödenmemiş emeğinin teknolojik anlamda ilkel ve para ekonomisinin dışında olması nedeniyle, her bir ailenin-hanenin de esasen sanayi-öncesi ve kapitalizm-öncesi bir varlığı temsil ettiğini savunur. Kadınların ücretli çalışmaya da katıldıklarına değinen Benston, bu üretimi geçici, kadınları bir grup olarak tanımlayan merkezi nitelikte olmayan bir durum olarak görür. Ezilmişliğin maddi temelini oluşturan ve kapitalist ekonominin kadınlara kitlesel bir yedek emek ordusu gibi davranmasını sağlayan, kadınların ev içi çalışma yükümlülüğüdür. Ev dışındaki işlere eşit erişim, ev içi emeğin özel ve teknolojik anlamda geri kalmış olmaya devam etmesi durumunda, kadınların kurtuluşunun yeterli bir ön koşulunu oluşturamaz. O halde Benston'un stratejik önerisi, hâlihazırda evin içinde gerçekleştirilen çalışmanın, kamusal üretime dönüştürülmesi gibi daha önemli bir önkoşula dayanır. Yani, toplum, ev işlerinin ve çocuk yetiştirmenin toplumsallaştırılmasına yönelmelidir. "Bu tür çalışma kamusal sektöre kaydırıldığı zaman, bu durumda kadınlara karşı ayrımcılığın maddi temeli de ortadan kalkacaktır". Benston, bu şekilde, geleneksel bir sosyalist temayı bir klişe olarak değil, çağdaş kadın hareketleri içinde gelişen bir tartışma bağlamındaki güçlü bir tez olarak gözden geçirmektedir.[11]

Peggy Morton'un, Benston'un makalesinden bir yıl sonra, 1970'de yayımlanan makalesi ise, kapitalist toplumda maddi köklere sahip bir toplumsal birim olarak aile-hane analizini genişletti. Morton'a göre, Benston'un karşılığı ödenmemiş hane emeğinin kadınların ezilmişliğinin maddi temelini oluşturma tarzı hakkında yaptığı tartışma, geride yanıt isteyen bir dizi soru bırakmıştır: Kadınlar bir sınıfı mı oluştururlar? Kadınlar sadece hane içindeki çalışmaları üzerinden mi örgütlenmelidir? Ailenin ekonomik bir kurum olarak kapitalist toplum içindeki yapısı neden ve nasıl değişmiştir? Morton aileyi "işlevi emek-gücünün *bakımı ve yeniden üretimi* olan bir birim" olarak görür ki bunun anlamı şudur: "ailenin görevi mevcut emek-gücüne bakmak ve iş gücünün üretken üyeleri haline gelmeleri için kendilerine gereken vasıf ve değerlere sahip sonraki işçiler

[11] Benston 1969, sy. 16, 20, 22.

kuşağını arz etmektir".[12] Morton bu yaklaşımı kullanarak, aile analizini kapitalist üretim tarzının işleyişine bağlamayı ve işçi sınıfından kadınların aile ve emek-gücü içinde ve iki rol arasında deneyimlediği çelişkilere odaklanabilmektedir. Morton özellikle, kadınların yedek emek ordusunun üyeleri olarak, ekonominin çeperinde değil merkezinde durduklarını gösterir, çünkü düşük ücretlerin öncelikli olduğu imalat, hizmet ve devlet sektörlerinin işlemesini mümkün kılarlar. Morton'un makalesinin çeşitli versiyonlarındaki stratejik bakış açısı, barındırdığı analizle ancak gevşek bir ilişkiye sahip olmasına ve işçi denetimi ile devrimci kadro devşirme meseleleri arasında gidip gelmesine rağmen, kadınlık durumundaki çelişkili eğilimler konusunda yaptığı tartışma, Benston'un yaklaşımında eksik olan dinamik öğeyi sunar.

Hem Benston hem de Morton'un makaleleri, zamanında eleştirilere neden olan bir basitliktedir. Geriye dönük bakışın sağladığı berraklık içinde, Marksist kurama ilişkin kavrayışları ve tezlerini geliştirme yetenekleri oldukça sınırlı gibi görünmektedir. Benston'un kadınların ücretli emeğe katılımını basitçe hariçte bırakması, Morton ve diğerlerinin hızla işaret ettikleri gibi, düzeltme gerektiren bir durumdur. Üstelik kadınların ev içi emeğini, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının kapitalist dönemde bir biçimde varlığını sürdürebilen bir kalıntısı olarak görmesi de, kuramsal anlamda desteklenemez.[13] Morton'un pozisyonu analitik olarak daha kesin olmakla birlikte, *tüm* kadınların bir grup olarak özel bir ezilmişliğe tabi olması meselesinin üzerinden atlayarak, kadınların ezilmişliğini basitçe işçi sınıfına has bir meseleye dönüştürme tehlikesi barındırır. Ancak bu sorunların hiçbiri, Benston ve Morton'un kaydettiği kuramsal ilerlemelerin üstünü örtmemelidir. Birlikte ele alındıklarında, her iki makale de, kadınların aile-hane içindeki karşılığı ödenmemiş ev içi emeğinin maddi karakterini saptamıştır. Her ikisi de, bu emeğin, kadınların kapitalist toplum içinde yaşadığı deneyimlerin içerdiği çelişkilerin yuvalandığı maddi temel olarak nasıl işlev gördüğüne ilişkin bir analiz sunmuştur. Morton, ayrıca, bu meseleleri emek-gücünün yeniden üretimi kavramıyla bağlantılı biçimde formüle etmiş ve işçi sınıfı içindeki çelişkilerin özgün doğasını vurgulamıştır. Bu kuramsal önseziler, izleyen sosyalist feminist çalışmalar üzerinde kalıcı etkiler bırakmış ve önemli katkılar olmaya devam

---

[12]. Morton 1971, sy. 214, 215-16.

[13] Benston'un ilk eleştirileri için, bkz: Morton 1971, Rowntree 1969; ve Salper 1972.

etmiştir. Ayrıca, kadınların ezilmişliği tartışmasının çerçevesinde belirgin bir kaymaya yol açmıştır. Mitchell, kadınlık durumunu roller, işlevler ve yapılar itibariyle analiz ederken, Benston ve Morton, kadınların hane içindeki karşılığı ödenmemiş emeği konusuna ve bunun emek-gücünün yeniden üretimiyle olan ilişkisine odaklanmıştır. Bu anlamda, kadınların ezilmişliği sorununu materyalizmin kuramsal topraklarına yerleştirmişlerdir.

***

Mariarosa Dalla Costa'nın, 1972 yılında ABD ve İtalya'da aynı anda yayımlanan makalesi, tartışmayı birkaç adım daha ileriye taşıdı.[14] Kadınların, ezilmişlikleri, karşılığı ödenmemiş hane emeğinin maddi karakterine dayanan ayrıksı bir grup olduğunu savunan Dalla Costa, dünya ölçeğindeki bütün kadınların ev kadını olduğunu söyler. Ev dışında çalışsın veya çalışmasın, "nerede ve hangi sınıfa ait olursa olsun kadının yerini belirleyen, tam da, sadece çalışma saatleri ve işin niteliği olarak değil, ürettiği yaşam kalitesi ve ilişki kalitesi olarak da ölçülen, ev içi emeğe özgü niteliklerdir".[15] Aynı zamanda, Dalla Costa dikkatini, kapitalist üretimin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiği işçi sınıfından ev kadını üzerinde yoğunlaştırır.

İşçi sınıfından kadınlar, kendilerini ev kadınları olarak kapitalizm-öncesi emek süreçlerinin teknolojik karakterine sahip ev içi emek rutinleri içinde yalıtarak kapitalist üretimden dışlayan bir konumda bulurlar. Dalla Costa, bu ev kadınlarının sadece evde kullanım değerleri tedarik eden kimseler olduğu yaklaşımını tartışma konusu haline getirir. Hem geleneksel sol görüşlerle, hem de kadın hareketi yazınıyla polemiğe girerek, ev işinin kapitalist üretim alanı dışında yer alan kişisel bir hizmet olmasının yalnızca görüntüden ibaret olduğunu ileri sürer. Gerçekte, ev işi yalnızca aile içinde dolaysız biçimde tüketilecek kullanım değerlerini değil, hayati bir meta olan emek-gücünü de (işçinin çalışma kapasitesini) üretir. Ev kadınlarının, aslında dar Marksist anlamda sömürülen "üretken işçiler" olduğunu iddia eder, çünkü artık-değer üretmektedirler. Bu artık-değere el konulması, kapitalistin işçi sınıfından erkeklere, yani bu şekilde kadınların

---

[14] Mariarosa Dalla Costa'nın "Women and the Subversion of the Community" adlı makalesi 1972'de İtalya'da ve aynı anda İngilizce olarak *Radical America*'da yayınlandı. Düzeltilmiş çevirisi, Dalla Costa 1973'de bulunmaktadır

[15] Dalla Costa 1973, sy. 19.

sömürülmesinin aracı haline gelen kocaya, bir ücret ödemesiyle gerçekleştirilir. İşçi sınıfının varlığını sürdürmesi, işçi sınıfı ailesine bağlıdır, "ancak *sınıfın kendisine karşı kadınlar pahasına*. Kadın, ücretli bir kölenin kölesidir ve onun köleliği, erkeğin köleliğini garanti altına alır... İşçi sınıfından kadınların aileye karşı savaşı işte bu yüzden hayati bir niteliğe sahiptir".[16]

İşçi sınıfından ev kadınları, kapitalist üretim alanından özel olarak dışlanan üretken emekçiler olduklarından, ev içi çalışmanın "maskelenmiş bir üretken emek biçimi" olarak gizemlerinden soyulması merkezi bir görev haline gelir. Dalla Costa, iki önemli stratejik alternatif önerir. Birincisi, işçi sınıfından ev kadınlarını topluluk meseleleri, ev işinin ücretlendirilmemiş olması, cinselliğin inkârı, ailenin dış dünyadan ayrıksı tutulması ve benzeri konular etrafında harekete geçirerek, –çalışmanın değil– yalıtılmış ev içi emekçisinin kendisinin toplumsallaştırılması. "Ev içi çalışma yapısının tamamını dolaysız biçimde parçalayacak, onu tümüyle reddedecek, ev kadını olarak rollerimizi ve varlığımızın gettosu olarak yuvayı reddedecek mücadele yolları bulmalıyız, çünkü sorun, sadece bu işleri yapmaya son vermek değil, ev kadını rolünü bütünüyle ortadan kaldırmaktır." İkincisi, özellikle giderek, kadınları ücretli emek-gücüne sürükleyen kapitalist bir ekonomide, çalışmayı tümüyle reddetmektir. Dalla Costa, solun bu sürükleme eğilimini ilerici bir durum gibi görmesi karşısında, modern kadın hareketinin bu alternatifin reddiyesini temsil ettiğini savunur. "Toplumsallaşmış bir yapı içinde toplumsal emek sarf ederek" elde edilen ekonomik bağımsızlık, sadece sahte reformdur. Kadınlar yeterince çalışmıştır ve "çalışarak özgürleşme mitini reddetmeleri" zorunludur.[17]

Dalla Costa'nın makalesinin barındırdığı polemik enerjisi ve politik öfke, Atlantik'in her iki yakasındaki kadın hareketleri üzerinde önemli etkiler yarattı. Benston, Morton ve diğer Kuzey Amerikalı eylemcilerden farklı olarak Dalla Costa, Marksist kuram ve sosyalist politika hakkında incelikli bir kavrayışa sahip gibi görünüyordu. Tezleri ve stratejik önerileri, kadınların ezilmişliğini zaten esasen ailelerinin konumu bakımından değerlendirmeye yatkın olan bir hareketin içinde güçlü bir yanıt buldu. Pek az kişi Dalla Costa'nın da, Morton gibi, yalnızca işçi sınıfından

[16] Dalla Costa 1973, sy .52, n.12 ve sy. 39.

[17] Dalla Costa 1973, sy. 34, 47.

söz ettiğini ve işçi sınıfından ev kadınlarının ezilmişliğiyle *tüm* kadınların ezilmişliği arasındaki ilişkiyi asla saptamadığını fark etti. Ama en önemlisi, Dalla Costa'nın, kadınların ezilmişliği meselesini, Benston ve Morton'dan bile daha açık seçik biçimde, kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi içinde karşılığı ödenmeyen ev içi emeğin oynadığı rolle bağlantılı bir analiz çerçevesine yerleştirmiş olmasıydı. Dahası, makalesi, ev işleri için ücret talep eden, 1970'lerin ortalarında yaygınlaşan, küçük ama atak bir hareketin kuramsal temelini oluşturduğundan, kadınların kurtuluşu konusundaki kuramsal çalışmaların çoğunun mahrum kaldığı net bir politik role sahip oldu.[18]

***

Dalla Costa'nın "ev işi bir iş olarak Marksist anlamda üretken bir iştir, yani artık-değer üretir" savında güçlü biçimde ısrar etmesi, sosyalist feminist hareket içinde zaten başlamış olan bir ihtilafı derinleştirdi. Ev içi emek tartışması olarak bilinen bu tartışma, kadınların karşılığı ödenmemiş ev içi emeğinin ve bu emeğin ürünlerinin kuramsal statüsü etrafında gelişti.[19] Daha çok Britanya ve Kuzey Amerika sol dergilerinde yayımlanan katkılar, kendi özgün pozisyonlarını, Marksist ekonomik kuramın soyut, izlenmesi zor ve dönemin atmosferi içinde pratik uygulamadan uzak gibi görünen karmaşık tezleri aracılığıyla kurdular. Kadın hareketi içindeki birçok eylemci de, bir ölçüde haklı olarak, bu tartışmaya bir Marksist bilgiçlik egzersizi muamelesi yaptı. Yine de, genelde fark edilmeden gelip geçiyor olsalar da, kritik konular gündemdeydi.

Öncelikle, ev içi emek tartışması çocuk doğurma, çocuk yetiştirme ve ev işinin ürünler yaratan maddi faaliyetler olduğu yolundaki çağdaş feminist önsezileri kuramsal bir bağlama yerleştirmeye çalışmış, böylece kadınların ezilmişliğinin temeli hakkındaki materyalist bir analize işaret etmişti. Aynı zamanda, tartışma dikkatini, kadınların ev kadınları olarak konumları ve ev içi emeğin toplumsal ilişkilerin yeniden üretimine yaptığı katkı meseleleri konusuna yoğunlaştırıyordu. Yorumlar, kadınların ezilmişliğinin sınıfsal sömürü ve devrimci mücadeleyle ilişkisi hakkındaki çeşitli politik ve stratejik perspektiflere az çok denk düşüyordu,

---

[18] Ev işleri için ücret kampanyasıyla ilgili güzel bir analiz için, bkz. Malos 1978.

[19] Ev içi emek tartışmasıyla ilgili yararlı son dönem eleştiri ve özetler için bkz. Holmston 1981 ve Molyneux 1979. Önemli ilk eleştiriler Freeman 1973 ve Gerstein 1973'ü kapsamaktadır.

ancak kuramcılar, politik ve stratejik sorunları yanıtsız bıraktıklarından, bu sonuçları ender olarak açıkça ifade ediyorlardı. Nihayet ve belki de kuramın gelişmesi bakımından en sonuç verici olan, ev içi emek tartışmasının *Kapital*'den alınan kategorileri kullanması, böylelikle kadınların ezilmişliğinin Marksist bir çerçeve içinde analiz edilebileceğine güven duyulduğunu göstermesiydi.

Ev içi emek tartışmasında ele alınan mesele, kapitalist toplumlarda metalaşan emek-gücünün nasıl üretildiği ve yeniden üretildiği meselesiydi. Farklılıklar Marksist kategorilerin kesin anlamı ve bu sorunun analizine nasıl uygulanacağı üzerinde belirginleşti. Tartışma özellikle, ev içi emeğin ürettiği ürünün doğası, bu emeğin üretken veya üretken olmayan emek olarak sahip olduğu kuramsal statüyle ve ev içi emeğin ücretle ve ücret karşılığında çalışan işle ilişkisi hakkında yoğunlaştı.

Birçokları, Benston'u izleyerek, ev içi emeğin hane içinde dolaysız biçimde tüketilmek üzere kullanım değerleri (türlü çeşitli insan isteklerini tatmin eden kullanışlı nesneler) ürettiğini ileri sürdü. Bu kullanım değerlerinin tüketilmesi, aile üyelerinin kendilerini yenilemesine ve bir sonraki gün işe geri dönmesine imkân veriyor; yani işçi sınıfının bakımına ve yenilenmesine katkıda bulunuyordu. Bu kullanım değeri üretimi süreciyle bir bütün olarak kapitalist üretim arasında çeşitli ilişkiler kurulurken, kurulan bağlantılar bir ölçüde belirsiz kaldı. Diğerleri, Dalla Costa ile birlikte, ev içi emeğin sadece kullanım değerleri değil, aynı zamanda emek-gücü diye bilinen özel bir metayı da ürettiğini savundu. Bu biçimde, kadınların karşılığı ödenmemiş hane-emeğini kapitalist üretim tarzına sıkı sıkıya bağlıyor gibi görünüyorlardı ki bu da ilk bakışta çok cazip bir pozisyondu.

Ev içi emeğin ürettiği ürün konusunda benimsenen her türlü özgün pozisyon, doğal olarak, ev içi emek tartışmasında, bu emeğin kuramsal karakteri hakkında benimsenen görüşle de ilgili kimi sonuçlar yaratacaktır. Örneğin, ev içi emeğin kullanım değeri kadar değer de yarattığı yaklaşımı, kimilerinde, bu emeğin Marksist anlamda ya üretken ya da üretken olmayan, yani ya kapitalist sınıf için artık-değer üreten ya da üretmeyen emek olarak kategorileştirilebileceği düşüncesini doğurdu. Ev içi emeğin sadece kullanım değeri ürettiğini savunanların elinde hiçbir net Marksist kategori mevcut değildi. Ne üretken emek ne de üretken olmayan emek olan ev içi emek, başka türlü bir şey olmalıydı.

Ev içi emek tartışmasında sarf edilen ilk enerjinin önemlice bölümü, ev içi emeğin üretken emek olup olmadığı meselesine odaklandı. Tartışmayı takip edenlere hakimhâkim olan kuramsal azgelişmişlik, büyük bir karmaşa yaratacak şekilde, belirgin bir ahlakçılık ve stratejik oportünizmle kaynaştı. Marks'ın bilimsel-ekonomik kategoriler olarak kullandığı üretken ve üretken olmayan terimlerine tekrar tekrar ahlaki tonlar atfedildi. Sonuçta, kadınların çalışmasını üretken olmayan emek diye etiketlemek, açıkça cinsiyetçi olmasa da, acımasız bir davranış gibi görünüyordu. Dahası, hanedeki karşılığı ödenmemiş emeğin üretken emek olduğu tezi, erkekler tarafından sermaye adına kadınlardan temellük edilen belirli bir artık-emek miktarı yaratıldığını ima ediyordu. Bu anlamda, kadınların sömürüldüğü söylenebilirdi, cinsiyet çelişkileri berrak bir maddi temel kazanıyor ve ev kadınları, sınıf savaşında fabrika işçileriyle aynı stratejik konumu işgal ediyordu. Marksizm ve feminizme olan bağlılıklarını uzlaştırmak isteyenler için bu ima güçlü bir mıknatıs oldu. Kadın hareketinin veya solun pek az sayıdaki üyesi, ikna edici bir alternatifi kavrama konusunda kuramsal ve politik yeteneğe sahipti, böyle bir alternatifi sunabilecek olanların sayısı ise daha da azdı.

Ev içi emek tartışması sürüp giderken, ücretler ve ev içi emek arasındaki ilişki meselesi ayrı bir konu olarak ortaya çıktı. Marks'a göre ücret, metalaşan emek-gücünün değerini; herhangi bir verili tarihsel anda toplumsal olarak kabul edilen normal geçim düzeyine denk düşen bir değeri temsil eder. Ev içi emek tartışmasına katılanlar, Marks'ın formülleştirmesinin ortaya çıkarttığı güçlüklere dikkat çektiler ve ev içi emeğin ve hane yapısının normal ücret düzeyinin oluşumundaki rolü hakkında bir dizi soru ortaya attılar. Örneğin, Marks'ın çalışmasında normal ücretin tek tek bireyleri mi yoksa işçi tarafından desteklenen tüm haneyi mi kapsadığı net değildi. Ek olarak, ücretin ev içi emek ile kapitalist üretim tarzı arasındaki bir eklemlenme tipi olarak işleyişi, araştırma gerektiriyordu. Ev içi emeği değer üreten emek olarak görenler, ücretin, kadınlar tarafından üretilen ve erkek ücretli işçilerin emek-gücünde cisimleşen değerin kapitalist işverene devrini sağlayan araç olduğunu ileri sürdüler. Birçokları ayrıca, kadınların karşılığı ödenmemiş ev içi emeğinin kapitalist sınıfa, emek-gücünün değerinin altında, yani normal geçim düzeyinin altında ödeme yapma imkânı sunduğuna da inandılar. Bazıları çalışmayan bir kadının, erkek emek-gücünün değerini ucuzlattığını ileri sürdü. Ev

içi emeğin değer değil, sadece kullanım değeri ürettiğini savunanlarsa, ev içi emeğin rolünü, emek-gücünün yeniden üretimiyle özdeşleştirmeye girişti. Tartışmaya katılanların çoğu, kapitalist gelişmeye içsel olan belirli eğilimlerin, ev içi emeğin gerçekleştirilme biçimini ve dolayısıyla da ücret düzeylerini etkilediğini ifade etti.

Ev içi emek tartışmanın başlamasından yıllar sonra, kimi soruların açıklığa kavuştuğu söylenebilir. Sonradan görüldüğü üzere, kapitalist toplumlardaki ev içi emeğin, değer üreten emek toplumsal biçimine bürünmediğini kuramsal olarak göstermek görece kolaydı.[20] Benston'un, ev içi emeğin dolaysız tüketim için kullanım değerleri ürettiği biçimindeki ilk önsezisi özünde doğruydu. O halde, bilimsel anlamda, ev içi emek ne üretken emek ne de üretken olmayan emek olabilirdi ve kadınlar ev içi emekçiler olarak sömürülmüyorlardı. Aynı zamanda, ev içi emek, kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi bakımından vazgeçilmezdi. Ev içi emeğin ne olmadığından çok ne olduğu, ev içi emek tartışmasına katılanlarca yalnızca yüzeysel olarak açıklanan bir sorun olarak kaldı. Kimileri, onun kapitalist üretim tarzının dışında, ama ona tabi, ayrı bir üretim tarzı oluşturduğunu ileri sürdü. Diğerleri, ev içi emeğin sadece kapitalist üretim tarzı içindeki özel bir çalışma biçimi olduğunu ima etti. Çoğu soru yanıtsız bırakıldı. Ev içi emeğin karakteri ve ücret ile kadınların ücretli çalışmasıyla bağlantılı konular, artık Marksist ekonomik kategorilerle çalışmakta olan birçok kuramcının merkezi meselesini temsil ediyor. Politika ve strateji açısındansa, bugün pek az kişi, kadınların ezilmişliğinin maddi temeliyle ilgili analizlerini kadınların devrimci mücadele içindeki rolü hakkında kolay sonuçlara varmak için kullanıyor.

Benston, Morton, Dalla Costa ve ev içi emek tartışmasının katılımcıları, kadınların ev kadını olarak pozisyonu ve ev içi emeğin toplumsal ilişkilerin yeniden üretimindeki rolü hakkındaki çalışmalar açısından önemli bir gündem yarattılar. Ancak çalışmaları, açıkça belirlenmemiş keskin sınırlar içinde ilerledi. Öncelikle, temelde kapitalist üretim tarzına odaklandılar. İkincisi, neredeyse tamamıyla ev içi emek ve işçi sınıfından kadınların ezilmişliği üzerine yoğunlaştılar. Üçüncüsü, analizlerini genelde ekonomik düzeyle sınırlandırdılar. Dördüncüsü, ev içi emeği ev

[20] Bkz. Smith 1978 ve ayrıca Holmstrom 1981 ve Molyneux 1979. Bu konular hakkında ev içi emek tartışması tarafından ortaya çıkartılan son dönem ilgi canlanması ile ilgili bkz. Fox (ed.) 1980 içinde derlenmiş makaleler.

işleri ve çocuk yetiştirmeyle özdeşleştirerek, çocuk doğurmanın statüsünü tanımsız bırakma eğiliminde oldular. Bu sınırlılıkların bazıları, kuramsal bir tezin gelişimindeki zorunlu adımlar olarak savunulabilir, ama nadiren böyleydiler. Ev içi emekle ilgili tartışma, kadınların ezilmişliğine dair materyalist bir kurama duyulan ihtiyaca verilen bir yanıt olarak başlatılmış olsa da, bu vaadini yerine getiremedi.

Her durumda, 1970'lerin ortalarıyla birlikte, sosyalist feministler dikkatlerini başka sorulara yöneltmeye başlamışlardı. Örneğin, ev içi emek tartışması, ev işinin kapitalist toplumdaki farklı sınıflar içinde analitik anlamda aynı nitelikte olup olmadığı sorusuna pek az ışık tutmuş, hatta ev içi emeğin kapitalist olmayan toplumlardaki kuramsal pozisyonuna daha da az ışık tutmuştu. Sosyalist feministler ayrıca dikkatlerini, ev içi emeğin çocuk doğurma ve çocuk yetiştirme öğelerine çevirdiler ve ev içi emeğin neden genelde kadınlara düştüğü meselesini araştırdılar. Kadınların ezilmişliği kapitalist toplumlara has olmadığından, birçokları bu ezilmişliğin çağdaş karakterinin kadınların binlerce yıldır ezildiği gerçeğiyle nasıl bağdaştırılacağını sormaya başladı. Aynı şekilde, kadınların sosyalist toplumlarda kurtulup kurtulmadıklarını ve kurtulmamışlarsa, hangi engellerin onları geri bıraktığını sordular. Nihayet, ev içi emeğin maddi süreçleriyle kadınların ezilmişliğini meydana getiren, özellikle de ideolojik ve psikolojik nitelikli fenomenler yelpazesi kilit bir konu halini aldı. Genelde bu sorular, kadın hareketi içindeki eylemcilerin deneyim ve politik görevlerine, ev içi emek tartışmasındaki meselelerden daha dolaysız biçimde hitap ediyordu ve bu sorular hızla, sosyalist feminist kuramsallaştırmanın odağına yerleştiler.

***

Juliet Mitchell, "feminist sorular sormalı, ama Marksist yanıtlara ulaşmaya çalışmalıyız " tavsiyesinde bulunurken, birçok sosyalist feminist buna itiraz etmeye başlamıştı. Sordukları sorulara Marksist yanıtlar bulma isteğinin, feminist mücadelenin kapitalizme karşı verilen sosyalist mücadeleye tabi kılındığı kör bir yaklaşıma yol açtığını ileri sürüyorlardı. Marksist kuramın cinsel farklılıklar fenomenini içerme yeteneği taşımayan bir kuram olduğuna inanıyorlardı. O halde, sosyalist feminizm ilerleyebilmek için, diğer kuramsal kategorilerden yararlanarak alternatif bir çerçeve inşa etme görevini üstlenmeliydi. Heidi

Hartmann'ın ifadesiyle, "tek başına Marksizm'in kifayetsiz ve radikal feminizmin kendisinin yetersiz olduğunu düşünüyorsak, bu durumda yeni kategoriler geliştirmemiz zorunlu".[21]

Sosyalist feministler, kadınların ezilmişliğinin bütün toplumlarda sergilediği derinliğe ve kalıcılığa yanıt verebilecek kavramsal bir açıklama bulabilmek için, yüzlerini önce 60'lı yılların sonlarının radikal feminizmine döndüler. Radikal feministler, tipik olarak, erkeğin üstünlüğünü ve cinsler arasındaki mücadeleyi, aslında tüm toplumsal gelişmenin altında yatan temel dinamizmi oluşturan evrensel bir durum olarak görüyordu. Aynı zamanda, bazı radikal feminist yazılar, Marks ve Engels tarafından sunulan özsezilerin genişletilmesi veya derinleştirilmesiymiş gibi de görünüyordu. Örneğin, Shulamith Firestone'nin *Dialectic of Sex*[22] (Cinselliğin Diyalektiği) adlı yapıtı, cinsel ezilmişlik gibi daha köklü bir sorunu açımlamak üzere, Marks ve Engels tarafından başvurulan saf ekonomik düzeyin ötesine geçme iddiasındaydı. Firestone şöyle yazıyordu: "Sınıf analizi harikulade bir çalışma, ama sınırları var" Cinsel bir diyalektik öneren Firestone, "sınıf analizini bir adım daha ileriye, cinsler arası biyolojik ayrımın kökenlerine doğru ilerletmeyi" umut ediyordu. "Sosyalistlerin önsezilerini bir kenara atmış değiliz; tersine, radikal feminizm onların analizlerini, bu analizlere nesnel koşullar içinde daha da derin bir temel kazandırarak ve bu şekilde çözümsüzlüklerinin çoğunu açıklayarak genişletebilir". Aynı şekilde Kate Millett'ın *Sexual Politics* (Cinsel Politika)[23] adlı yapıtı da, Engels'i büyük bir kuramcı olarak kabul etmekteydi; fakat Millett'in Engels'in çalışmasını sunma biçimi, onu, kendisinin cinsel devrim olarak adlandırdığı devrime tabi kılınmış bir katkı düzeyine dönüştürerek, neredeyse tanınmaz hale getiriyordu. Marks'ın kuramının sınırlılığı, ona göre, "cinsel bir devrime yeterli ideolojik temel sunamaması ve ataerkinin tarihsel ve psikolojik gücü konusunda kayda değer bir naiflik içinde olmasıdır" Kabaca Millett, ataerkinin toplumsal programlar, psikolojik yapılara dokunmadığı sürece varlığını sürdüreceğini ileri sürerek, Nazi Almanya'sı, Sovyetler Birliği ve Freudyen psikolojiyi gerici ataerkil siyaset ve ideolojinin kıyaslanabilir örnekleri olarak sıralar. Millett'e

---

[21] Mitchell 1971 sy. 99; Hartman 1979 sy. 22.

[22] Firestone 1970.

[23] Millett 1970.

göre, cinsel devrim yalnızca bir cinsel siyaset yaklaşımının değil, aynı zamanda kapsamlı bir ataerki kuramının da geliştirilmesini zorunlu kılar.[24]

Firestone ile Millett'in, her ikisi de 1970 yılında yayımlanan kitaplarının, kadın hareketi içinde yükselen sosyalist feminist eğilim üzerinde muazzam etkileri oldu. Cinsellik, psikolojik ve ideolojik fenomenler ve kadınları ezen toplumsal pratiklerin kalıcılığı üzerine odaklanmaları, güçlü bir yanıt buldu. Ataerki kavramı, sosyalist feminist söyleme neredeyse itirazsız biçimde girdi. Juilet Mitchell'in perspektifi gibi, daha ortodoks Marksist bir perspektifle çerçevelendirilen bazı eleştirilerse duymazlıktan gelindi. Çoğu sosyalist feminist, özellikle ABD'de, radikal feminizmin sınırlılıklarının bilincinde olmasına rağmen, basitçe, "radikal feminizm ile Marksist analizin sentezi, bütünlüklü bir sosyalist feminist politik kuramın, bu iki iktidar kuramını basitçe bir araya toplamayıp, bunları cinsel işbölümü aracılığıyla karşılıklı ilişkili bir durum olarak gören bir kuramın formüle edilmesinde zorunlu bir ilk adımdır" diye varsayıyordu.[25] Artık sorun, kadınların ezilmişliğinin analizi için kuramsal bir çerçeve inşa etmek üzere Marksist kategorileri kullanma sorunu değildi. Radikal feministler gibi bu sosyalist feministler de, Marks'ı az-çok verili kabul ettiler ve onu geliştirmeye veya derinleştirmeye uğraşmadılar.

O halde görev, sosyalist feminist sentezi geliştirmek –veya bir yazarın dediği gibi- aradaki tireyi atmaktı. Sosyalist feministler bu görevi gerçekleştirmek için, birbiriyle ilişkili iki kavramı araştırma konusu haline getirdiler: ataerki ve yeniden üretim. Radikal feminizmden alınan ataerki kavramı, uygun bir dönüşüm ihtiyacı sergiliyordu. Millett bu terimi, erkeklerin kendileri aracılığıyla kadınları ezdiği politik, ekonomik, ideolojik ve en önemlisi psikolojik yapılardan oluşan evrensel bir sistem olarak kullanmıştı. Sosyalist feministler, her bir üretim tarzını bir sınıfın diğerini sömürdüğü ve ezdiği özgün bir yapılar sistemi olarak ifade eden sınıf mücadelesi kuramıyla bağlantısı kurulabilecek bir ataerki kavramı geliştirmeliydi. Genelde, sosyalist feministler, Hartmann ve Amy Bridges'ın ifade ettiği gibi, "Marksist kategoriler, tıpkı sermayenin kendisi gibi, cinsiyet körüdür; radikal feministler tarafından kullanıldığı

---

[24] . Firestone 1970, sy. 4, 12; Millett 1970, sy. 169.

[25] Eisenstein 1978, sy. 6. Mitchell'in radikal feminizm eleştirisi için bkz. Mitchell 1971, sy. 82 - 96.

biçimiyle ataerki kavramı ise tarihe karşı kördür" diye öngörüyorlardı. Bu bakış açısından, ataerki kavramı, Marksist kategorilerin gözünden kaçıyor gibi görünen toplumsal fenomenlerin tartışılması için bir araç sunuyordu. Bazıları bir ataerki kuramının belirli bireylerin, kadınlar kadar erkeklerin de, verili bir toplumun toplumsal yapısı içinde neden özellikle tabi veya egemen konumlarda bulunduğunu açıklayabileceğini ileri sürüyordu. Diğerleri, kişiler arası egemenlik ve tabiiyet meselelerine en iyi ataerki kuramıyla yanıt verilebileceğine inanıyordu. Sosyalist feminist kuramcılar, dahası, ataerki kavramının anlamı üzerinde de anlaşmış değildi. Bazıları için kavram, temelde, ideolojik bir kuvveti veya sistemi temsil ediyordu. Birçokları onun erkeklerin kadınların emeğini, kaynaklara erişimi ve cinselliği denetim altında tutabilme yeteneğinin esas maddi temeli olduğunu ileri sürüyordu. Örneğin Sheila Rowbotham, "Ataerkil otorite kadınların üretken kapasitesi ve kişiliği üzerindeki erkek denetimine dayanır" diye yazmıştı. Cinsiyete dayalı iş bölümünün ve ataerkiyle belirli bir üretim tarzının işleyişi arasındaki ilişkinin kökenleri meseleleri hakkında da farklı yaklaşımlar ortaya çıktı.[26]

Yeniden üretim kavramı ise, kadınların ezilmişliğiyle Marksist üretim analizi ve sınıf mücadelesi arasında kuramsal bir bağın kurulmasının aracı olarak canlandırıldı. Sosyalist feminist kuramcılar, yeniden üretim süreçlerini, belirli bir toplumu karakterize eden üretimle kıyaslanabilir, ancak ondan görece özerk süreçler olarak analiz ediyordu. Çoğunlukla, üretim tarzının eşdeğeri olan yeniden üretim tarzı terimini kullanıyorlardı. Ataerki kavramında olduğu gibi, yeniden üretim teriminin kapsamlı anlamı konusunda da pek az uzlaşma mevcuttu. Kimileri yeniden üretimi basitçe, ailenin belirgin işlevleri olarak görünen şeylerle özdeşleştiriyordu. Bu yaklaşım ampirikliğine rağmen, sosyalist feministlerin karşı karşıya olduğu analitik görevleri berraklaştırdı. Renate Bridenthal'in sözleriyle, "üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişki daha geniş bir tarihsel diyalektiğin parçası olan bir diyalektiktir. Yani, üretim tarzındaki değişimler yeniden üretim tarzındaki değişimleri doğurur" ve bu diyalektiğin analiz edilmesi zorunludur. Ev içi emek tartışmasına katılan bazı kişiler, kapitalist üretim tarzının yanı başında ama ona tabi olan bir "ev işi" ya da "aile"

[26] Hartman ve Bridges 1975, sy. 14; Rowbotham 1973, sy. 117. Tirenin atılmasıyla ilgili: Petchesky 1978. Ataerki hakkındaki erken ve etkili sosyalist feminist tartışmalar şunları içermektedir: Hartmann ve Bridges 1975; Kelly-Gadol 1975-6; Rubin 1975.

üretim tarzının varlığını ileri sürüyordu. Yeniden üretim tarzı kavramı, dahası, Marksist antropologların, ailelerin Üçüncü Dünya ülkelerinde ve ileri kapitalist ülkelerde daimi bir ucuz emek-gücü kaynağı olarak hizmet ettiği tezleriyle örtüşüyordu.[27]

Yakın dönemli sosyalist feminist tartışmalar, mevcut kuramsal çabaların her ikisini de tatmin edici biçimde kavramsallaştırmayı başaramadığını ileri sürerek, ataerki ve yeniden üretim kavramlarının kullanılmasına meydan okumaktadır.[28] Öncelikle, ne ataerki ne de yeniden üretim, herhangi bir tutarlılıkla tanımlanmıştır. Ataerki kavramı genelde esasen ideolojik ve psikolojik bir sistem olarak radikal-feminist kökenleri içinde gömülü kalmıştır. Daha materyalist bir anlamda kullanıldığında, üretim ilişkilerine dair Marksist bir açıklamayla yeterince bütünleştirilememiştir. Yeniden üretim kavramını tanımlarken ortaya çıkan sorunlarsa, bu kavramın sahip olduğu potansiyel anlamların geniş bir yelpazeye sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Felicity Edholm, Olivia Harris ve Kate Young, üç analiz düzeyinin ayrıştırılabileceğini ileri sürmektedir: toplumsal yeniden üretim veya üretim koşullarının yeniden üretimi; emek gücünün yeniden üretimi ve insani veya biyolojik yeniden üretim".[29] Bu öneri yararlı olmakla birlikte, farklı veçheler arasındaki ilişki meselesi devam etmektedir.

Yakın zamanlı eleştirilerde ortaya çıkan ikinci tema ise, ikicilik sorunudur. Tekrar tekrar ataerki ve yeniden üretim kavramlarını kullanan kuramcılar, kadınların ezilmişliğini iki ayrı yapının terimleriyle analiz etmektedir; örneğin, kapitalizm ve ataerki, üretim tarzı ve yeniden üretim tarzı, sınıf sistemi ve toplumsal cinsiyet sistemi. Iris Young'ın adlandırmasıyla, bu "ikili sistem kuramları", "kadınların ezilmişliğinin birbirinden farklı ve görece özerk iki sistemden kaynaklandığını" ima etmektedir.

---

[27] Pridenthal, 1976, sy. 5. Mitchell yeniden üretim tarzı kavramını 1966 kadar erken bir tarihte kullanmıştır (Mitchell 1966, sy. 21). Diğer örnekler için bkz. Gardiner, 1976; Harrison1973; Larguia, 1975; O'Laughlin, 1975, sy. 365-6. Deere 1976; Saffioti 1977. . Antropolog Claude Meillassoux özellikle 1977'de aileler kavramını kalıcı bir ucuz emek gücü kaynağı olarak ileri sürmüştür. Meillassoux'un yeniden üretim kavramını tartışan önemli incelemeleri: Mackintosh 1977; O'Laughlin 1975; Rapp, 1977.

[28] Beechey 1980; Bums 1982; McDonough ve Harrison 1978"; Young 1981; ve 1980". Ayrıca bkz. Barrett 1980, sayfa 10-38,126-128,131-138.

[29] Edholm Harris ve Young 1977.

Sistemleri bütünlüklü, mekanik olmayan biçimde bütünleştiremedikleri için, ikili sistem kuramları toplumsal gelişmeyle ilgili birbirinden kopuk açıklamaların gizemli biçimde yan yana durduğu bir tablo sunmaktadır. İkilik genelde, sosyalist feminist kuramın aşmaya giriştiği, feminizm ile Marksizm arasındaki zıtlığı tekrarlamaktadır. Örneğin, Veronica Beechey, "yeniden üretimin veya ataerkinin üretim tarzının diğer veçhelerinden ayrılması, Marksist üretim analizini feminist düşünce tarafından dokunulmamış ve eleştirilmemiş halde bırakır" demektedir. Aynı şekilde Young, "ikili sistemler kuramı geleneksel Marksist kurama yeterli biçimde karşı çıkmayı ve onu gözden geçirmeyi başaramamıştır, çünkü Marksizmin toplumsal cinsiyet ilişkileri kuramının üzerine basit biçimde yapıştırdığı ekonomik ve sosyal ilişkiler kuramını esasen değişmemiş halde muhafaza etmesine imkân vermektedir" diye ileri sürmektedir.[30]

Üstelik sorun sadece ikicilik değildir. Sosyalist feminist kuram, ırksal ya da ulusal ezilmişlik konularını da büyük ölçüde dışarıda bırakarak, feminizm ve sosyalizm, cinsel ve sınıfsal ezilmişlik arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Cinsiyet, ırk ve sınıf, en fazla, birbirine paralel ifadeleri, kurbanlarına az çok eşit biçimde zarar veren, kıyaslanabilir ezilmişlik kaynakları olarak tanımlanmıştır. Stratejik anlamda sosyalist feministler, toplumun tüm kesimlerinden kadınları birleştiren kızkardeşlik ve kadın hareketi çağrılarını yükseltmektedir. Ne var ki, siyah kız kardeşleri genelde çağdaş kadın hareketlerine yönelik güvensizliklerini beyan etmekte ve çoğunlukla kendi toplulukları içindeki faaliyetlere bağlı kalmaktadır. Sosyalist feminist hareketse, bu fenomene ne kuramsal ne de pratik olarak yanıt verebilmiştir.

Kısaca, tartışmanın canlılığına rağmen, sosyalist feminist kuramcılar kadınların kurtuluşu hakkında birleşik bir diyalektik-materyalist perspektif geliştirme amaçlarına henüz ulaşamamıştır.

---

[30] Young 1980, sy. 170, 173-4; Beechey 1979, sy. 78.

Üçüncü Bölüm

Sosyalist Feminizm ve Kadın-Sorunu

Sosyalist feminist hareket bağlamında üretilen kuramsal çalışmalara göz atmak, birçok önemli temayı ortaya çıkartacaktır. Bu temalar, hep beraber ele alındıklarında, sosyalist feminizmin kadın sorunu hakkındaki kuramın gelişimine önemli katkılarda bulunduğunu göstermektedir.

Sosyalist feminist kuram, kadınların ezilmişliğine dair ciddi sosyal, psikolojik ve ideolojik fenomenlerin altında maddi bir kökenin yattığını vurgulayarak işe başlar. Marksizm'in, bu kökenin doğasını veya konumunu asla yeterince analiz etmediğini vurgular. Ailenin bu kökeni besleyen, en temel olmasa bile temel bir yapı olduğunu varsayar. Bu pozisyonla birlikte, sosyalist feminizm, kadın sorununa dair sosyalist kuram ve pratik miras içinde var olan iki hatalı ve çelişik akımı zımnen reddeder. Birincisi, ezilmişliğin maddi kökenine yapılan sosyalist feminist vurgu, kadınların ezilmişliği meselesini basit bir hak yoksunluğu ve ideolojik şovenizm olarak küçümseyen, sol içindeki idealist eğilime karşı çıkar. İkincisi, sosyalist feministlerin özellikle aileden kaynaklanan psikolojik ve ideolojik meselelere yönelik ilgileri, yine sosyalist hareket içinde yaygın olan ekonomist-belirlenimci yorumun kabalıklarının karşısında durur. "Kişisel olan politiktir" sloganının örtük kuramsal içeriğini oluşturan bu

perspektifler, kadınların ezilmişliği ve kadınların kurtuluşu konusundaki sosyalist feminist yaklaşımın kılavuzlarını oluşturur.

Sosyalist feministler, Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*[1] adlı kitabında yer alan aile ve mülkiyet ilişkileri tartışmasının yetersizliklerini olduğu kadar, katkılarını da kabul ederler. Tıpkı Engels gibi, kadınların ezilmişliğini toplumsal gelişme dinamiğinin içine yerleştirirler, ancak ezilmişliğin temeli olarak Engels'in saptayabildiğinden daha diyalektik bir fenomen kurgulamaya çalışırlar. Bu fenomen, çeşitli örtük ölçütleri yerine getirmelidir. Belirli bir üretim tarzına özgü maddi bir süreç olmalıdır. Ayrıca tanımı, kadınların tüm sınıflı toplumlarda (veya kimi sosyalist feministlere göre, bilinen tüm toplumlarda) neden ezildiğini açıklayabilmelidir. En önemlisi, kadınların gerek ezilen gerekse egemen sınıflar içindeki ezilmişliği konusunda, Engels'in mülkiyet eleştirisinin sunduğundan daha iyi bir kavrayış sunmalıdır. Sosyalist feminist analizler çocuk doğurmanın, çocuk bakımının ve ev işinin bu ölçütlere uyduğu görüşünü paylaşırlar, ancak bu faaliyetlerle kadınların ezilmişliği arasındaki ilişki hakkında geniş bir yelpazeye yayılan kuramsal yorumlara sahiptirler.

Kimi sosyalist feministler ev içi emeği, emek-gücünün bakım ve yeniden üretimi süreçlerini kapsayan daha geniş kavramların içine yerleştirmeye çalışır. Bu süreçlerin maddi bir karaktere sahip olduğunu ve bir bütün olarak toplumsal yeniden üretim terimleriyle analiz edilebileceklerini ileri sürerler. Dolaysız kuramsal odağı, *başlı başına* kadınların ezilmişliğinden daha geniş toplumsal fenomenlere doğru kaydıran bu pozisyonu detaylandırmak amacıyla, Marks'ın yapıtlarına ve özellikle *Kapital*'e dönüş yaparlar. Aynı zamanda, sosyalist gelenekten miras kalan ekonomik belirlenimciliğin ve idealizmin kendilerini birbirinin aksi istikametlere doğru çekiştirmesine de ellerinden geldiğince direnirler.

Kapitalist ücret ve bu ücretin desteklediği hane arasındaki ilişki, bir başka önemli temayı temsil eder. Sosyalist feministler, Marksizm'in, ücretin kimleri kapsadığı sorusu hakkında asla net olmadığına işaret ederler. Ücretin tarihsel geçim düzeyi kavramı, zaman zaman bireylere, zaman zaman da işçiye ve "işçinin ailesine" atıfta bulunur. Bu muğlâklığın kabul edilmesi, hem aile hem de ücretli emek içindeki cinsiyete dayalı işbölümüyle ilgili soruların yeniden formülleştirilmesi ve yanıtlanması için bir dizi

[1] Engels 1972.

girişime ilham kaynağı olmuştur. Bu girişimlerin bazıları, otorite ve ataerki kavramlarına vurgu yaparken, diğerleri ücret düzeylerinin belirlenmesi, emek piyasasındaki rekabet ve yedek sanayi ordusunun yapısıyla ilgili sorulara odaklanmıştır. Hangi yaklaşım söz konusu olursa olsun, problemin saptanması kendi içinde ileriye doğru atılmış önemli bir kuramsal adımdır.

Sosyalist feminist kuram, kadınların kapitalist toplumda ücretli emekle, hem karşılığı ödenmiş emek hem de karşılığı ödenmemiş emek olarak, ikili bir ilişki kurduklarını da vurgular. Genelde, kadınların tüketiciler ve karşılığı ödenmemiş ev içi emekçiler olarak gerçekleştirdiği faaliyetleri, ücretli emeğe katılsın veya katılmasın, her kadının bilincini şekillendiren hâkim öğe olarak görürler. Bu görüşe önemli bir stratejik yönelim eşlik eder. Sosyalist feministler, soldaki bazı görüşlerin aksine, kadınların başarılı biçimde örgütlenebileceğine inanır ve toplumun her kesiminden kadını içeren örgütlenmelere duyulan ihtiyacı vurgularlar. Bu pozisyonlarını desteklemek amacıyla, kadınların emek hareketi, topluluklar ve toplumsal devrim içindeki militan faaliyetlerinin uzun tarihçesine işaret ederler. Üstelik bu tür bir hareketliliğin, kadınların kadınlar olarak yaşadıkları deneyimlerle ilgili özel bir duyarlılık talep ettiğini gözlemler ve sadece kadınlardan oluşan örgütlenmelerin meşruluğunu ve önemini ifade ederler. Bu noktada sosyalist feministler kendilerini sık sık, sosyalist kuram ve pratik geleneğinin kayda değer bir bölümüyle karşıtlık içinde bulurlar. Sosyalist feminist kuram, farklı sınıflardan ve kesimlerden gelen kadınları özerk bir kadın hareketi içinde örgütleme sürecine kılavuzluk edebilecek bir çerçeve geliştirmek gibi önemli bir görevi üstlenmiştir.

Son olarak, sosyalist feminist kuram kendi kuramsal hattını Engels'in *Ailenin Kökenleri* kitabının önsözündeki şu paragrafla ilişkilendirir:

> Materyalist anlayışa göre, tarihte belirleyici etken, son tahlilde, dolaysız yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Bu da yine, ikili bir niteliğe sahiptir: bir yandan, yaşam araçlarının, yiyeceğin, giysilerin ve barınmanın ve bu üretim için gereken aletlerin üretimi; öte yandan, bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belirli bir tarihsel çağın ve belirli bir ülkenin insanlarının içinde yaşadıkları toplumsal örgütlenme her iki üretim türü tarafından: bir yandan emeğin, diğer yandan ailenin gelişme aşaması tarafından belirlenir."[2]

[2] Engels, 1972, sy. 71-2.

Bu cümlelerin sayısız makale içinde tekrar tekrar alıntılanmış olması, birkaç amaca hizmet eder. Marksist geleneğe duyulan sosyalist feminist bağlılığı teyit eder. Marks ve Engels'in kadın sorunu hakkında söyleyecek, daha sonraki sosyalist hareketin duyabildiğinden daha fazla sözü olduğunu öne sürer. Kadınların ezilmişliği sorununu genel bir toplumsal yeniden üretim kuramı bağlamına yerleştirecekmiş gibi görünür. Büyük ölçüde kadınların sorumluluğunda olan toplumsal süreçlerin maddi özünü vurgular. İnsan neslinin üretiminin sadece özerk nitelikli bir süreç olmakla kalmayıp, aynı zamanda üretim araçlarının üretimiyle eşit bir kuramsal ağırlığa sahip olduğunu ima eder. Kısacası, Engels'in saptamaları, sosyalist feminist hareketin aile, cinsiyete dayalı iş bölümü ve karşılığı ödenmemiş ev iç emek üzerinde odaklanmasına ve kuramsal ikiciliğine ve özerk kadın örgütlenmesine olan stratejik bağlılığına, yetkin bir Marksist destek sunuyormuş gibi görünmektedir. Yine de pasaj, aslında, Engels'i kuramsal olarak en zayıf olduğu noktada sunar. Kadınların toplumsal yeniden üretim içindeki rolü hakkındaki sosyalist feminist önseziler daha sağlam bir dayanağı gerekli kılmaktadır.

Sosyalist feminist kuramsal çalışmaların gelişimi, sahip olduğu güce, zenginliğe ve yaptığı gerçek katkılara rağmen, uygulayıcılarının Marksist kuram hakkındaki yetersiz kavrayışlarıyla sınırlandırılmıştır. Sosyalist feminist hareketin üyeleri, kadınların kurtuluşunun ve geniş tabanlı özerk kadın hareketinin pratik gelişme alanlarından gelme kökenleriyle, sol içi eğilimler ve ihtilaflarla olan ilişkilerini yalnızca son dönemde araştırma konusu haline getirdiler. Bu araştırma, kuramsal düzeyde, bir yandan sosyalist feminizmin özünü daha net biçimde diğerlerinden ayrıştırmayı ve öte yandan, kadınların ezilmişliğini Marksist bir toplumsal yeniden üretim kuramının yanına eklemekten ziyade, daha belirgin biçimde içine yerleştirmeyi amaçlayan çeşitli yayın dalgaları biçimine büründü.[3] Bu çabalar, yetersiz bir kuramsal yaklaşımdan muzdarip olmaya devam etseler de, önemlidir. Sosyalist feminist kuram henüz kadınların ezilmişliğini sınıf, ırk ve üretim tarzından bağımsız bir fenomen olarak, ikili terimlerle

---

[3] Örneğin bkz: Eisenstein (ed.) 1978; Kuhn ve Wolpe (ed.) 1978; Sargent (ed.) 1981." Son dönemin önemli makaleleri şunları içermektedir: Barret ve Mcintosh 1980; Beechey 1979 ve 1977; Beneria 1979; Blumenfeld ve Mann 1980; Bujra 1978; Chinchilla1980, Harris ve Young 1977; Holmstrom 1981; Humphries 1977; Kelly 1979; Mcintosh 1979; Mackintosh 1979; Molyneux 1979; OLaughlin 1975; Quick 1977 ve 1980; Young 1981 ve 1980.

analiz etme eğilimini aşamamıştır. Ayrıca sosyalist feminist kuram, kadınların aile içindeki durumu ile ideolojik ve psikolojik ilişkiler içindeki konumunu aşırı vurgulama eğiliminden de yeterince uzaklaşamamıştır. Kadınların ezilmişliği, toplumsal üretim ve genel toplumsal yeniden üretim arasındaki bağlantılar henüz maddi bir temelde kurulmayı beklemektedir. En önemlisi, sosyalist feminist kuram henüz kadınları sınıf, ırk, yaş ve cinsel tercih gibi farklılıkları aşarak birleştirme yönündeki stratejik taahhüdüyle bağlantılı kuramsal dayanaklar geliştirmeyi de başaramamıştır.

***

Sosyalist kuramsal geleneğin üzerine bir şeyler bina etmeyi amaçlayan sosyalist feminist çabalar, projenin yeterli bir temeli olmamasıyla baltalanmaktadır. Sosyalist hareket, kafa karıştırıcı ve çelişkili bir miras bırakmıştır. Birçok sosyalist feministin kuramsal kılavuzluk bulmak için yüzlerini döndükleri Marks ve Engels'in yazıları bile, korkutucu ölçüde kapalıdır. Kadınların ezilmişliği sorununa ilişkin kuramsal önsezinin merkezi, yine de, sosyalist gelenekte saklıdır.

Sosyalist hareket, kadınların ezilmişliği konusunu dolaysız biçimde ele aldığı ölçüde, "kadın-sorunu" olarak adlandırdığı soruna odaklandı. On dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan bu terim olağanüstü muğlâktır ve ayrıksı kuramsal düzeylere yerleştirilmiş önemli sorunların bir araya toplanmasından oluşur. En genel olarak sosyalistler tarafından, kadınların tüm tarihsel toplumlarda ikincilleştirilmesine atıfta bulunmak üzere kullanılmıştır. Zaman zaman bu ikincillik, kadınların aile veya üretim içindeki ayrıksı rolleriyle özdeşleştirilmiştir. Kadın-sorunu adı verilen sorunla ilgili sosyalist değerlendirmelerin çoğu, kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliği ve eşitsizliği ile eşit haklar mücadelesine odaklanır. Terim, ayrıca son olarak, cinsler arasındaki ve aile bireyleri arasındaki kişisel ilişkileri de içerebilir ve kimi zaman, her türlü kişisel ve çalışma dışı ilişkiye doğru genişletilir. Kısacası, kadın-sorunu kesin bir analitik kategori değil, bir yamalı bohçadır. Kadın-sorunu adı verilen sorun hakkındaki kuramsal çalışmalara üç ana hat hâkim olmuştur; aile, kadınların çalışması ve kadınların eşitliği. Ancak, sosyalist kuram bu ana hatları kadınların kurtuluşu meselesi hakkında bütünlüklü bir perspektife dökmeyi başaramamıştır.[4]

[4] Vogel 1979.

Sosyalist feministler, içinde saklı olan ciddi kuramsal ve pratik cevherleri arayarak, kadın-sorunu konusundaki sosyalist çalışma geleneğini eleştirel bir incelemeye tabi tuttular. Bu bakış açıdan, sosyalist feminist hareketin büyük katkılarından biri, Marksist kuramın geleneksel kategorilerini kullananların, davalarını yeterince iyi savunması gerektiği konusundaki ısrarcılığı olmuştur. Sosyalist feministlerin ortaya attığı sorular (kadınların ezilmişliğinin kökenleri, cinsiyete dayalı işbölümünün toplumsal hayatın her alanında kalıcı olması, kadınların kurtuluşunun anlamı, cinsiyetçiliğe karşı ve sosyalizm için mücadelenin örgütlenmesi) sosyalist kuramın şu ana kadar sunabildiklerinin ötesine geçen yanıtları gerektirmektedir. Dahası, ortaya çıkan bütün sonuçlar, sosyalist kuramsal mirasın yalnızca tamamlanmamış bir kuram değil, aynı zamanda ciddi açıklara da sahip bir kuram olduğunu göstermektedir. Bu durumda önemli bir görev, sosyalist hareketin metinlerinin, Marks ve Engels'in çalışmalarından başlayarak titizlikle yeniden incelenmesidir.

Çağımızda sosyalist hareketi inceleyenler, genelde Marks ve Engels'in kadınların ezilmişliği veya kurtuluşu hakkında sahiden yararlı hiçbir şey üretmediğini öne sürmektedir. Kadınların özgürleşmesi konusunda duydukları inancı pratiğe dökmek içinse daha da azını yaptıklarını ima etmektedirler. Bu iddialar, ister açıkça söylensin ister üstü kapalı olarak ima edilsin, çoğunlukla ciddi araştırmalara dayandırılmış değildir. Aslında bunlar sık sık, Marks'ın ve Engels'in sahici çalışmalarına dair ciddi değerlendirmelerden ziyade, belirli kuramsal ve politik perspektiflerin ifadeleridir. Dolayısıyla bu tür beyanlar, kadınların kurtuluşuna dair bir kuramın Marksist kategorilere dayandırılamayacağı şeklindeki yaygın inancın boyutlarını ve karakterini ortaya sermektedir.

Bazıları kadınların ezilmişliği konusunda kayda değer bir Marksist çalışma geleneğinin olmayışını apaçık bir durum olarak görmektedir. Örneğin, Marksist bir aydın olan Mark Poster, "Marks'ın kendisi aile üzerine hemen hemen hiçbir şey yazmamıştır" ve Marks ile Engels "aileyi üstyapının karanlık sularına gömmüştür" diye ağıtlar yakmaktadır.[5] Feminist ve sosyalist hareketlerin titiz ve sempatizan bir tarihçisi olan Richard Evans ise daha sakınımlı bir şekilde, "Marks ve ortağı Engels'in

[5] Poster 1978, sy. 42–3. Poster ayrıca Juliet Mitchell haricinde "feministler genelde aile kuramına fazla ışık tutmamıştır" iddiasındadır (sy. xvii–xviii).

kadınların özgürleşmesi hakkında söyleyecek pek az şeyleri vardı... Onlar için bu, marjinal bir sorundu; Marks'ın kendisi, Fourier'in evlilik eleştirisini daha eski, yayımlanmamış bir el yazmasında ve *Komünist Manifesto*'da bir ölçüde değiştirerek tekrarlamak dışında, soruna ancak kabaca değinmiştir. *Kapital*'de ise kadınlar hakkında, içerdiği yegâne şey bu olduğu için sürekli alıntılanan, kısa bir pasaj vardır" demektedir.[6] Diğer konularda son derece dikkatli olan aydınlar tarafından yapılan bu beyanlar şaşırtıcı ölçüde dikkatsizdir. Marksizm'in feminist yeniden yorumlanışı karşısında gösterilen güncel ilgiyle maskelenmiş olan bu tavır, Marksizm'in kendisi hakkındaki belirli bir ön yargıyı ima etmektedir.

Öte yandan, Marks ve Engels'in kendi dönemlerinin sınırlı ve cinsiyetçi ufkuna hapsoldukları yolundaki gözlem, kadınların özgürlüğüne duydukları bağlılık konusunda beslenen karamsarlığa biraz daha güvenli bir dayanak sunmaktadır. Marks, sonuçta sadece erkek değil, kendi aile hayatında geleneksel ataerkil yaklaşımları olan, Viktoryen döneme özgü bir koca ve babaydı. Kendi kişisel ilişkilerinde daha az gelenekçi olmakla birlikte Engels de on dokuzuncu yüzyıl toplumunun önyargılı cinsel tiplemelerinden pek kaçamamıştı. Her iki adam da, kendi dönemlerinin bütünüyle erkeklerden oluşan sosyalist hareketi ve işçi sınıfı hareketi içinde yer aldılar. Bu gerçekler birçoklarını, özellikle de kadın hareketi içindeki eylemcileri, Marks ve Engels'in erkek-şoven at gözlüklerini aşarak, kadın sorunu hakkında yararlı bir çift laf etmeyi veya adım atmayı hiç başaramamış oldukları sonuca yöneltmektedir. Örneğin, on yıllardır kadın hareketinin ve solun yetkili militanlarından biri olan Marlene Dixon, Marks ve Engels'in belirli bir tarihsel bağlam içinde yaşayan adamlar olmalarının, kadın sorunu hakkında iyi niyetli bir yaklaşım ima etme kabiliyetlerini şaşmaz biçimde engellediğini öne sürmüştür. Üstelik Dixon, on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıl Marksistlerinin, hem kendilerinin hem de (erkek) proletaryanın kadınlarla ilgili burjuva ve cinsiyetçi fikirlerini asla yeterince sorgulamamış olmalarından da şikâyetçidir. Sonuçta,

---

[6] Evans 1977, sy. 156. Meyer, *Alman İdeolojisi*, "Engels ya da Marks'ın, her ikisi de 1847'de yazılan *Komünizmin İlkeleri* ve *Komünist Manifesto*'daki kısa beyanlar ve *Kapital*'de kadın işçilerin içinde oldukları kötü koşullara zaman zaman yapılan atıflar dışında, gerçekten de kırk yıl boyunca kadın-erkek ilişkileri hakkında yaptıkları son açıklama"dır iddiasında bulunmaktadır. Aslında "'kadın-sorununun' görece ihmal edilmesi Marksist kuramın içine işlemiş bir durumdur" (Meyer 1977, sy. 89, 90, 99). Eisenstein bile, "Marks toplumun hiyerarşik cinsel düzenini hiç sorgulamamıştır" demektedir, Eisenstein 1978, sy. 9.

Marksizm'in, Marks'ın kendisinden kaynaklanan cinsiyetçi yanlılığı, aslında sosyalist kadınların ezilmişliğini pekiştirmiş ve sosyalist hareket içindeki kuram ve strateji sapmalarının pekişmesine neden olmuştur.[7] Her ne kadar Dixon'un kendisi bu kadar ileri gitmeyecek olsa da, bu tür bir akıl yürütmenin mantıksal sonucu, bugün kadınların kurtuluşu için kuram, strateji ve program geliştirmeye çalışan sosyalistlerin, Marks ve Engels'i inceleyerek sadece zaman kaybetmiş olacaklarıdır.

Birçok sosyalist feminist, açık sınırlılıklarına karşın, kadınların ezilmişliği meselesine ilişkin önseziler bulabilmek için Marks ve Engels'in çalışmalarını incelediler. Anlaşılmaz olmayan biçimde, modern sosyalist geleneğin kurucularının en azından kimi genel yaklaşımlar önermiş olabileceğini umuyorlardı. Ne var ki bu çabalar çoğunlukla hüsran ve hayal kırıklığıyla son buldu. Tereddütlü biçimde, daha somut bir kuramsal ve pratik kılavuz bulmayı umanlarsa, Marks ve Engels'in elinden ancak bu kadarının geldiği sonucuna ulaştılar. Charnie Guettel, *Marx and Feminism* adlı kitapçığında birçok kişinin paylaştığı bir görüşü dile getirmektedir: "Nasıl ki Marks ve Engels, emperyalizm evresinde işçi sınıfı hareketinin ilerlemesinin önündeki merkezi engel halini alan ırkçılık hakkında hiçbir kuramsal çalışmaya sahip değillerse, kapitalizm koşullarındaki cinsiyetçilikle ilgili gelişkin bir eleştiriden de aynı biçimde yoksundurlar. Yine de, toplumla ilgili sınıf analizleri, bize her iki ezilmişlik biçimini analiz etmek için en iyi araçları sunmaktadır ancak kadınlarla ilgili araçlar son derece azgelişmiştir."[8]

Marks ve Engels'in kadınlar hakkında yeterli araçlar ve kapsamlı bir kuram geliştirme konusunda sergiledikleri tartışılmaz başarısızlık, sorunun yalnızca bir bölümünü temsil etmektedir. Birçok sosyalist feministin yaşadığı hüsran, Marks ve Engels'in, kadın-sorunu adı verilen sorunu eleştiren bu modern kulakların duymak istediğini hiç söylememiş olmaları olgusundan da kaynaklanmaktadır. Veya başka biçimde söylersek, günümüzün eleştirmenleri genelde farklı bir kadın-sorunları kümesi hakkında sorular sormakta ve bunları yanıtlamaya çalışmaktadır.

Marks ve Engels, kadınların ikincilliği ve kurtuluşu meselesine, evrimleşmekte olan bir sosyalist hareketin bakış açısıyla yaklaştılar.

---

[7] Dixon 1977, sy. 35, 41.

[8] Guettel 1974, sy. 15.

Sorunu, bir bütün olarak toplumsal gelişmenin asli mekanizmalarını içeren bir kuramın içine yerleştirmeye çalıştılar ve bu yüzden de toplumsal üretim ilişkilerine özel bir dikkat sarf ettiler. Tersine, çağdaş sosyalist feminist kuramcılar ve eylemciler, bu soruna genellikle kadın hareketinin çerçevesi içinden bakmaktadır. Hem kadın bireylerin nasıl ezilen kadınlar haline geldiğine dair bir kavrayışı, hem de kadınların top yekûn kurtuluşu için gereken öğelere dair kapsamlı bir analizi içeren kuramsal bir perspektif arayışı içindedirler. Sosyalist feminizmin ayrıksı başlangıç noktası, sosyalizme olan bağlılığına rağmen, genelde Marks ve Engels'inkinden farklı bir kuramsal vurguya yol açmaktadır.

Marks ve Engels, kadınların verili toplumsal üretim ilişkileri içindeki ezilmişliğine odaklanırken, çağdaş sosyalist feminist kuramcılar, kadınların ezilmişliği konusunu çoğunlukla aile ve toplumsal yeniden üretimle ilgili incelemeden ayırmaya çalışmaktadır. Örneğin Juliet Mitchell, "[Marks'ın] aile hakkındaki daha sonraki yorumlarında çarpıcı olan şey, kadın sorununun aile analizi içinde eritilmiş hale gelmesidir –artık başlı başına kadınların sözü bile edilmez" diye yakınmaktadır. Aynı zamanda, Marks ve Engels'in analizlerini fazlasıyla dar ve Marks'ın basit ekonomik izahatına fazlasıyla bağımlı bulmaktadır. "O halde, kadınlık durumu, Marks ve Engels'in çalışmalarında, aile tartışmasından kopuk veya ona tabi kılınmış halde kalır ki bu ikinci tartışma da basit biçimde özel mülkiyetin bir önkoşulu olarak ikincilleştirilir".[9] İlk olarak 1966 yılında formüle edilen bu açıklamalar, sosyalist feminist hareket içinde yaygın biçimde kabul edilen iki varsayımı yansıtır: Birincisi, kadınların ve ailenin tek olası analiz nesnesi olması ve kadınların kurtuluşu savunucuları için aile kategorisinden ziyade, kadın kategorisinin daha uygun bir konuyu temsil ettiği varsayımı. İkincisi, kadınların ezilmişliği sorununa ilişkin yeterli bir Marksist yaklaşımın üretim ilişkileri düzeyinde, koşullu olarak bile olsa, geliştirilemeyeceği varsayımı.

Şaşırtıcı olmayan biçimde, belirli bir aile tartışması olmadan kadınların ezilmişliğinden söz etmek imkânsızdır ve çoğu sosyalist feminist de aile veya daha genel olarak toplum içindeki toplumsal cinsiyet gelişimi meselelerine ve cinsler arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Bunlar genelde kişiler arası dinamikler, ideoloji ve iktidar ilişkileri olarak

[9] Mitchell 1971, sy. 78, 80.

kavramsallaştırılırken, üretim ilişkileri ile sınıf meseleleri geri plana itilme eğilimindedir. Bu durumda, Marks ve Engels'in çalışmaları yaptıkları katkılar bakımından incelenirken, yetersiz bulunmaktadır. Çağdaş kuramcılar, bu boşluklar için çeşitli açıklamalar önermekte ve buradan hızla, aile ve kadınların ikincilleştirilmesi konusundaki alternatif Marksist kuram versiyonlarına doğru harekete geçmektedirler. Yine de yaptıkları şey, aslında, kendi kaygılarını ve kategorilerini (psikoloji üzerine, ideoloji üzerine, hiyerarşi ve otorite ilişkileri üzerine yaptıkları birincil vurguları) Marks ve Engels'in vurgularının yerine ikame etmektir.

Özetle, bugün Marks ve Engels'in başarısızlıklarını kınayan sosyalist feminist kuramcı ve eylemciler, ne kadar önemli olursa olsun farklı sorular sorduklarından, Marks ve Engels'in aslında ne dediğini duyamamaktadır. Yine de orada, geliştirilmeyi bekleyen kayda değer miktarda malzeme mevcuttur. Gerçekte, Marks ve Engels, kadın-sorunu adı verilen sorunun çözümlenmesi bakımından söyleyecek, gerek sosyalistlerin gerekse kadınların kurtuluşu savunucularının fark ettiklerinden çok daha fazla sayıda anlamlı söze sahiptir. Daha kesin biçimde söylersek, Marks ve Engels'in, velev ki hiçbir biçimde yeterli bile sayılamayacak olsun, söyleyecekleri daha çok şey vardır.

Devam etmeden önce, kadınların ezilmişliği sorununa ilişkin kapsamlı bir yaklaşımın neleri içermek zorunda olduğunun saptanması önemlidir. Birincisi, bu yaklaşım kadınların kurtuluşuna ve tüm insanların gerçek toplumsal eşitliğine duyulan tam bir bağlılıktan yola çıkmalıdır. İkincisi, kadınların mevcut durumuna ve bunun nasıl ortaya çıktığına dair somut bir analiz getirmelidir. Üçüncüsü, kadınların toplum içindeki pozisyonuna dair bir kuram sunmalıdır. Yani, kadınların konumuna ilişkin bir *tarihin* yanı sıra bir *kurama* da sahip olmalıdır. Dördüncüsü, kadınların durumuna ilişkin kapsamlı bir tartışma, kadınların gelecek toplumdaki kurtuluşu hakkında kendi kuramıyla ve kadınların önceki ve şimdiki toplumlardaki ezilmişlik tarihiyle tutarlı bir ufuktan beslenmelidir. Son ve neredeyse tanımsal olarak, kadın-sorunu adı verilen alanda soru sormak pratik programa ve stratejiye dair bir yanıt talep etmek demektir.

Marks ve Engels çalışmalarında, en azından kısmen, bu alanların her birini ele aldılar. Bundan sonraki üç bölüm, bu çalışmaları kadınların ezilmişliği sorununu, emek-gücünün yeniden üretimi ve toplumsal

yeniden üretim süreci terimleri içine yerleştiren kuramsal bir perspektiften incelemektedir. Yani, her bir metin, yalnızca kadınlar, aile veya cinsiyete dayalı iş bölümü bakımından yaptığı tartışma açısından değil, aynı zamanda emek-gücünün yeniden üretimiyle bağlantılı kavram ve meseleleri ele alış tarzı açısından da incelenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bazı kavramlar son derece önemli bir rol oynamaktadır ve gelişimleri dikkatle takip edilmiştir: bireysel tüketim, emek-gücünün değeri, ücret düzeylerinin belirlenmesi, artık-nüfus ve yedek sanayi ordusu. Ayrıca yıllar içinde, kendi dönemlerinin işçi sınıfı hareketlerine ve siyasal mücadelelerine katılmaları, Marks ve Engels'e konumlarını hayati biçimlerde değiştirme ve genişletme imkânı sunmuştur. Bu nedenle, metinler kronolojik sırayla incelenmiştir.

2. KISIM

MARKS VE ENGELS

Dördüncü Bölüm

İlk Görüşler

Karl Marks ve Friedrich Engels, sosyalist politikaya ve kendi anladıkları biçimiyle kadınların özgürleşmesi taahhüdüne oldukça farklı yollardan ulaştılar. Dedesi haham, babası avukat olan ve profesyonel bir kariyer için eğitilen Marks, bir felsefe öğrencisinin bakış açısıyla yola koyuldu. Tersine, varlıklı bir burjuva ailesinin çocuğu olarak doğan Engels ise, geleceğin parlak Alman sanayicisi olarak çıraklık dönemini geçirdiği İngiltere, Manchester'daki aile tekstil fabrikasında kâtip olarak yaşadığı deneyimlerden yola çıktı. Oluşumlarını farklı yollardan geçerek gerçekleştiren her iki adam da, başlangıçta, kadınların ezilmişliği meselesinde farklı yaklaşımlara sahiptiler.

Marks'ın kadın sorunu hakkındaki en erken görüşleri belirgin bir felsefi ve sembolik ton taşır. Üniversite yıllarında, Hegelcilik aracılığıyla yaşadığı gençlik romantizminden, Hegel'in çalışmalarından devrimci-sosyalist sonuçlar çıkarmaya çalışan Genç Hegelciler olarak bilinen aydınlar grubuna doğru hızlı bir geçiş yaptı. Marks, ancak uzunca bir zaman sonra, Engels ile işbirliğine gitmesinin ardından, ciddi iktisat çalışmalarına başladı. Yani birçok on dokuzuncu yüzyıl sosyalisti gibi Marks da, başlangıçta, kadınların toplumsal yaşamdaki sahici ikincil

konumuyla, bu ikincillikten toplumun genel durumunu sembolize etmek için yararlandığı ölçüde ilgilendi.

Marks, 1843 yılında, 25 yaşındayken yayımlanan *On the Jewish Question* (Yahudi Sorunu Üzerine) adlı kitabında ve 1844 yılında kaleme alınan yayımlanmamış *Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları* adlı çalışmasında, kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi, toplumsal gelişme düzeyini temsil eden bir durum olarak tartışma konusu yapar. Özel mülkiyet ve sahiplik ilişkilerinin hâkim olduğu yerde, "tür ilişkisinin kendisi, erkekle kadın arasındaki ilişki, vs. bir ticaret nesnesine dönüşür! Kadın alınıp satılır" Daha genel olarak, erkeğin kadınla olan ilişkisi "insanın insanla olan dolaysız, doğal ve zorunlu ilişkisini" oluşturur. " Demek ki, bu ilişkide, insanal özün insan için ne ölçüde doğa durumuna geldiği veya insan için doğanın ne ölçüde insanın insanal özü haline geldiği, *duyusal anlamda ifadesini bulur*, gözlemlenebilir bir *olguya* indirgenir. Öyleyse bu ilişkiden yola çıkılarak insanın tüm gelişme düzeyine dair bir hükme varılabilir". Erkeğin kadınla olan ilişkisi insanın [erkeğin] doğal durumun ötesine gidişini ortaya çıkartır, çünkü "öteki kişinin bir kişi olarak onun için... ne ölçüde ihtiyaç haline geldiğini –onun kendi bireysel var oluşu içinde aynı zamanda ne ölçüde toplumsal bir varlık olduğunu" gösterir. Özel mülkiyete dayalı bir toplumda, bu ilişki yabancılaşmış biçimlere bürünür, ama komünist bir toplum "insanın din, aile, devlet vb.den kendi *insanal*, yani *toplumsal* var oluşuna geri dönüşüne" tanık olacaktır.[1] Bu ifadelerde, Marks'ın odak noktası –bir yandan tür anlamında bütün insan soyu için kullanılan, ancak öte yandan şaşmaz bir toplumsal cinsiyet kimliğiyle yüklü olan, tekil "erkek"tir [*Mensch*]* [Kadın, öteki ise, ortaya çıktığı ölçüde, erkeği yansıtır ve erkek tarafından etkinlenir.]

Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları adlı çalışmadan kısa süre sonra 1844'de yazılan ve 1845'te yayımlanan *Kutsal Aile*'de ise Marks, artık Genç Hegelciler'in radikal idealizmiyle tartışmak üzere Feuerbachçı materyalizmin bakış açısını benimsemektedir. Kitabın Genç Hegelciler grubuna mizahi biçimde atıfta bulunan başlığına karşın, barındırdığı yoğun ve uzunca polemikler aile konusuna hiç değinmez. Ancak, Marks, ilgili birkaç pasajda, erkeğin kadınla olan ilişkisi hakkında daha önce yaptığı vurguyu önemli ölçüde değiştirir. Fourier'i serbestçe alıntılayarak, şu gözlemde bulunur: "tarihsel bir çağdaki değişim daima kadınların

[1] Marks 1975a, sy. 172; Marks ve Engels 1975b, sy. 295-6, 297.

özgürlüğe doğru ilerleyişi tarafından belirlenebilir, çünkü burada, kadının erkekle, zayıfın güçlüyle olan ilişkisinde, insanal doğanın yabanıllık karşısındaki zaferi apaçıktır. Kadının özgürleşme derecesi genel özgürlüğün doğal ölçüsüdür".[2] Bu ifadelerdeki odak noktası, artık kadının erkekle olan ilişkisi ve genel olarak kadındır. Marks, yeni toplumsal gelişmişlik endeksi olarak, insanın doğayla olan soyut ilişkisinden ziyade, kadının durumunu ele almaktadır. Dahası, *Kutsal Aile*'de, kadınların ezilmişliği, fikirler âlemindeki sembolik bir temsiliyetten ibaret olmaktan bir ölçüde çıkar. Bu durum aynı zamanda bir gerçeklik, Marks'ın iğneli bir dille, kadınlar hakkındaki çağdaş burjuva bakışının ikiyüzlülüğünün karşısına koyduğu bir gerçeklik haline gelir. Aslında, mevcut koşullarda, "kadının modern toplum içindeki genel konumu insanlık dışıdır"[3] demektedir.

Toplumsal gerçeklik ile bu gerçekliğin ideolojik temsili arasındaki gerilim, Feuerbachçı materyalizme karşı son derece sert bir eleştiri geliştirmesiyle beraber, Marks için bir yıldan daha kısa süre sonra merkezi ilgi konusu haline geldi. Marks, "daha sonra detaylandırılmak üzere aceleyle karalanan, yayımlanması kesinlikle düşünülmeyen notlar" diye tanımladığı bu bir dizi notta, yeni perspektifinin taslağını çıkardı. Bu 1845 notlarını 1888 yılında *Feuerbach Üzerine Tezler* ismiyle yayımlayan Engels'e göre, [bu karalamalar] "yeni dünya görüşünün ilk parlak tohumunu barındıran ilk belgeler olarak paha biçilmez değerdedir".[4] Burada, Marks'ın aileyi ve barındırdığı çelişkili iç ilişkileri, tezlerinden birini ortaya koymak üzere kullanmış olması ilginçtir:

---

* Ç.N. İngilizcede "*man*" kelimesi, hem genel olarak insan hem erkek anlamında kullanılmakta; yazar bu kullanımdan yola çıkarak yukarıdaki eleştirel saptamayı yapmaktadır. Ancak Marks'ın orijinal olarak Almanca yazdığı metinde İngilizce çevirideki "Man" yerine kullandığı sözcük Almanca erkek anlamına gelen "Mann" değil, yazarın da belirttiği gibi, gramatik olarak eril yapıda olmakla birlikte toplumsal cinsiyet ima etmeden "insan" anlamına gelen "*Mensch*" kelimesidir.

[2] Marks ve Engels 1975b, sy. 196. Marks, Fourier'den alıntı yaptığını iddia etmektedir, ama gerçekte, Fourier'in "kadının ayrıcalıklarının genişlemesi tüm toplumsal gelişimin temel nedenidir" diye ileri sürerek oldukça farklı bir noktayı vurgulamak istediği bu pasajı çok serbestçe yorumlamıştır. Bir başka deyişle, Fourier için kadınların durumu toplumsal ilerlemenin endeksi değil, koşuludur. Beecher ve Bienvenu (ed.) sy. 195-6. Alfred Meyer de Meyer 1977, sy. 86, n.2'de Fourier'in ifadeleri ile Marks'ın serbest ifadesi arasındaki farka değinmiştir. Ayrıca bkz. Okin 1979, sy. 8.

[3] Marks ve Engels, 1975b, sy:195.

[4] Engels 1967, sy. 8.

> "Dünyevi temelin kendi kendisinden koparak havalara yükselmesi ve kendisini bulutların üzerindeki bağımsız bir âlem olarak kurgulaması yalnızca bu dünyevi temelin iç gerilimi ve özsel çelişkileri ile açıklanabilir. O halde, bu ikincisi, hem kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı hem de pratikte devrimcileştirilmelidir. O halde, dünyevi ailenin, kutsal ailenin sırrı olduğu bir kez keşfedildiğinde, dünyevi ailenin kendisi kuramsal ve pratik anlamda imha edilmelidir".[5]

O halde, bu tez, neredeyse rastlantısal biçimde, Marks'ın aileye ilişkin ilk programatik yaklaşımını ortaya koyar: "kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı ve pratikte devrimcileştirilmelidir... kuramsal anlamda eleştirilmeli ve pratik anlamda imha [edilmelidir]".[6]

***

Engels'in, kadının toplum içindeki konumuna ilişkin ilk incelemesi ise, 1844 sonlarında ve 1845 yılı başlarında yazılan ve 1848 Mayısı'nda yayımlanan *The Condition of the Working Class in England* (İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu) adlı kitabında ortaya çıkar. Bu dönemde Marks tarafından benimsenen son derece soyut yaklaşımın tersine, Engels'in yaklaşımı temelde tasviri ve tarihseldir. İşçi sınıfından kadınların, küçük fakat giderek gelişen sanayi ve tarım proletaryasının üyelerinin, sahici deneyimine odaklanır. Kadınların ve çocukların ucuz emeğini işverenler açısından cazip hale getirenin makinelerin icadı değil, birikim ve kâr dürtüsüyle kapitalizmin kendisi olduğunda ısrar eder. Çeşitli üretim alanlarının gelişimini ve mevcut durumunu yöntemsel olarak inceleyerek, işçi sınıfından kadınların (işçiler, ev kadınları, anneler ve kız çocukları olarak) yaşadıkları hayatın ayrıntılarını belgeler. Aynı zamanda, yaptığı saptamalar işçi sınıfından kadınların durumuna genel bir bakışın yanı sıra temelde kuramsal nitelikte olan kimi önseziler sunar.

---

[5] Marks 1975c, sy. 4. Engels, 1888 baskısında, Marks'ın iki cümlesinden ikincisinin söyleşini değiştirmiştir: "O halde, bu ikincisi, önce kendi çelişkisi içinde anlaşılmalı, sonra çelişkinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, pratikte devrimcileştirilmelidir. O halde, örneğin, dünyevi ailenin, kutsal ailenin sırrı olduğu bir kez keşfedildiğinde, dünyevi ailenin kendisi kuramsal anlamda eleştirilmeli ve pratik anlamda dönüştürülmelidir": Engels (ed.) 1975a, sy.7. Draper'in önerdiği gibi, değişiklik, Marks'ın versiyonunu "yumuşatmak"tan ziyade, Marks ve Engels'in daha sonra kuramla pratik arasındaki ilişki olarak gördükleri şeyi daha net olarak ifade etme girişimini yansıtmaktadır. Draper 1972, sy. 89, n.19.

[6] Marks 1975c, sy.4.

Engels'e göre, fabrika çalışmasının kadınlar üzerindeki en belirgin etkileri fiziksel ve ahlakidir. Uzun çalışma saatleri ve tüketici çalışma ve yaşam koşulları, kadın işçileri çeşitli kemik deformasyonları ve hastalıklar karşısında kırılganlaştırır. Kadın işçiler yüksek çocuk düşürme oranına sahiptir. Doğum olağanüstü zordur. Ücret kaybı veya işten atılma korkusu gebe işçileri son ana kadar işlerinin başında kalmaya zorlar.

"Kadınlar için gecelere kadar çalışmak ve ertesi sabah doğum yapmak oldukça yaygındır ve bebeklerin fabrikanın içinde makinelerin ortasında doğması hiç de alışılmadık bir olay değildir." Aynı nedenlerle, pek az anne çocuğunun doğmasından sonra bir veya iki haftadan fazla evinde kalabilir. "Çoğunlukla kadın doğumdan sadece iki veya üç gün sonra fabrikaya döner ve elbette bebeği yanında getiremez. Fabrikanın rutininde bir kesinti olduğunda bebeği beslemek ve kendi yemeğini yemek için eve koşmak zorundadır" Beklenebileceği gibi, bebekler zayıftır; belki işçi sınıfından çocukların yüzde 50'si asla beş yaşına ulaşamaz. Genelde, fabrika semtlerindeki çocuklar "soluk ve tüberkülozlu", "zayıf ve bodur"dur. Adet kanamaları ya çok geç başlar ya da hiç başlamaz.[7]

Bu koşullar, Engels'e göre, kelimenin gerçek anlamıyla ahlak bozucudur. On dokuzuncu yüzyıla has biçimde, "her iki cinsiyetin her yaştan üyelerinin tek bir odada hep birlikte çalıştığı" fabrika işinin ahlaki kötülüklerini yerden yere vurur. Görece arkaik ahlak standartları bizi gülümsetecek olsa da, Engels yine de, gerçek sorunlara işaret etmektedir: kızların işverenler tarafından işten çıkarılma tehdidiyle ayartılması, istenmeyen gebelik, sarhoşluk ve alkolizm, intihar, genel eğitim eksikliği, yüksek suç düzeyi, kişiler arası zulüm. Dahası, yaygın fahişelik, Engels'in işçi sınıfının "dehşet verici ahlak bozukluğu" olarak tarif ettiği karakteristiğe eşlik eder.[8]

On dokuzuncu yüzyılda fahişeliğin muazzam ölçülerde yaygınlaşması, bu olguya sürekli olarak modern toplumsal bozulmanın şok yaratan kültürel bir sembolü olarak tekrar tekrar işaret eden her türden ahlak reformcusunun ve ütopyacı sosyalistin dikkatini çekmiştir. Marks'ın

---

[7] Engels 1968, sy. 182, 161, 184, 226. Bu çeviri çok sayıda eleştiri almıştır: bkz, örneğin, Marcus1974, sy xi -xiii, 28- 29. Okunabilirliği için, yine de Marcus'u izleyerek zikrediyorum. Florance Kelley Wichnewetzky'nin yetkili çevirisi için, bkz. Engels, 1975b, 4, sy. 295-596.

[8] Engels 1968, sy. 166, 134. Daha genel olarak, bkz. sy 124-9,166-8.

kendisi de, *Ekonomik ve Felsefi El Yazmaları*'ndaki bir dipnotta, fahişeliği sömürünün retorik bir metaforuna indirgediğinde, bu geleneği izler: "Fuhuş yalnızca *emekçinin genel* fahişeliğinin özgün bir ifadesidir ve tek başına fahişenin değil, aynı zamanda fuhuş yapanın da içinde olduğu bir ilişki olduğundan –ki bu ikincisi daha da mide bulandırıcıdır– kapitalist, vb. de bu başlığa girer".[9] Marks'ın *Kutsal Aile*'de, liberal insan-sever reform ve selamet kavramlarıyla ilgili ithamları, fahişeliği yalnızca biraz daha özgün biçimde, burjuva ideolojik ikiyüzlülüğünün paradigması olarak ele almaktadır.[10] Fakat bu özgün ikiyüzlülüğün gerçekliğini ve toplumsal kökenlerini analiz eden, İngiltere'de İşçi Sınıfının *Durumu* kitabında Engels olmuştur. Belirli bir Viktoryen tınıya rağmen, burjuvaziye yönelik ithamları, hem toplumsal güçlerin hem de bireysel tercihlerin incelikli bir kavranışına örnek verilebilir:

> İşçilerin sırtına çeşitli meşakkatler yükleyen orta sınıflar onlara yalnızca içki içmek ve cinsel ilişki olmak üzere iki zevk bırakmıştır. Sonuç işçilerin, yaşamdan bir şeyler alabilmek için, tutkuyla bu zevklere sarılmaları ve bunlara aşırı ve en kaba biçimde dalmalarıdır. İnsan hayvan konumuna düşürülürse, ya isyan etmek ya da hayvansılaşmak seçenekleriyle baş başa kalır. Üstelik orta sınıfların kendisi de fahişeliğin hâlihazırdaki yaygınlığından hiç de daha az sorumlu değildir –her akşam Londra sokaklarını dolduran 40.000 fahişeden kaçı yaşamları için erdemli burjuvaziye bağımlıdır? İçlerinden kaçı ilk kez orta sınıfın bir üyesi tarafından ayartılarak şu anda yaşayabilmek için gelene geçene kendisini satmak zorunda bırakılmıştır? Sahiden de orta sınıflar vesikalı işçileri suçlama hakkına hiçbir şekilde sahip değildir".[11]

Engels, bütün bunlardan, "işçi için aile yaşamı mevcut toplumsal sistem altında neredeyse imkânsızdır" diye çarpıcı bir sonuç çıkartır. Tekrar tekrar hâkim koşullara bakar ve bunlarda "aile bağlarının çözülmesini" ve "işçiler arasında aile yaşamının evrensel çöküşü"nü görür. Tekrar tekrar, "bu yanlışlıklar tamamıyla mevcut toplum koşulları yüzündendir" der. Daha kesin olarak, Engels, evli kadınların fabrika işinde istihdamına

[9] Marx1975b, 295n.

[10] Marks ve Engels 1975b, sy. 166-76.

[11] Engels 1968, sy.144.

işaret eder: "Evli bir kadının fabrikada çalışması halinde aile yaşamı kaçınılmaz olarak tahrip olmakta ve toplumun aile hayatına dayalı mevcut halinde, ailenin çözülmesi hem ebeveynler hem de çocuklar için en ahlak bozucu sonuçlara yol açmaktadır" Tek sorun yalnızca işin kendisi değildir. Uzun çalışma saatleri, berbat yaşama ve çalışma koşulları, "sonu gelmez ev içi sorunlar ve aile kavgaları" gibi ağır bedeller yaratır. Üstelik "bir kadının günde on iki veya on üç saat fabrikada çalışması ve kocasının da aynı işyerinde veya bir başka işte çalışması halinde, çocukların kaderi ne olacaktır?" Engels'in 1844 yılında İngiltere'de görebildiği kadarıyla, kapitalizm işçi sınıfının birleşik eylemiyle durdurulmadığı takdirde, birbirini izleyen kuşakların aynı koşullarla yüz yüze kalmasını vaat etmektedir: "Doğum yaptıkları ana kadar çalışan gebe kadınlar, ev kadını vasıflarının olmaması, ev işlerinin ihmali, çocukların ihmali, aile hayatına karşı kayıtsızlık -hatta düşmanlık- ve genel toplumsal ahlaki bozulma".[12]

Kadınlar zaman zaman işçi sınıfı hanesinde eve ekmek götüren başlıca kişi haline gelir ve bu durum da, Engels'e göre, ailenin çözülmesi yönündeki gözle görülür eğilimi özetler. Bu eğilimden hem kafası karışmış hem de etkilenmiş bir halde, bu durumu, "normal toplumsal ilişkilerin tam anlamıyla tersine dönmesi" ve dolayısıyla da "normal aile yapısına ihanet" olarak tecrübe eder. Engels, şaşkın bir tonda, şu gözlemde bulunur: "büyük çoğunlukla, evli bir kadının çalışıyor olması olgusu evin tam anlamıyla çökmesine değil, aile içindeki normal iş bölümünün alt üst olmasına yol açmaktadır. Kadın eve ekmek getirirken kocası çocuklara bakmak, temizlik yapıp yemek pişirmek için evde oturmaktadır... Diğer toplumsal koşullar değişmeden kalırken, aile ilişkileri alt üst olmaktadır" Böyle bir durum, "kocayı kendi erkekliğinden ve karısını da bütün kadınca niteliklerden yoksun bırakmaktadır... Bu utanç verici ve cinslerin insani niteliklerini bozuşturan bir durumdur." Engels, aynı şekilde, çocuk emeğinin "korkunç sonuçları" arasında şu ihtimali de sıralar: "çocuklar özgürleşmekte ve ana babalarının evini basit biçimde otel gibi görmekte ve çoğunlukla, canları çektiğinde, evi terk edip başka bir otelde yaşamaya başlamaktadır".[13]

Engels'in, yaşa veya cinsiyete dayalı işbölümünün ve otoritenin sözüm ona doğal karakterini vurgulayan ve bunların altüst olmasının yarattığı

---

[12] Engels 1968, sy. 145, 160, 161, 225.

[13] Engels 1968, sy. 160, 161, 163, 236.

etkileri yanlış yorumlayan, ailenin çözülmesine dair bu yorumları, geleneksel on dokuzuncu yüzyıl varsayımlarını yansıtır. Engels, bu noktada, burjuvazi tarafından kurulandan farklı bir çağdaş aile hayatı biçimi olasılığını kabul edemez ve bu nedenle de, işçi sınıfı ailesinin çözülme hali içinde olduğunu ilan eder. Ancak ifadelerinin çelişkili niteliğinin farkındadır ve bunları tarihsel gelişime dayandırmaya çalışır. İşçi sınıfı ailesinin mevcut durumu doğallık dışı bir durum gibi görünüyorsa, bu "erkeklerle kadınlar arasındaki orijinal ilişkideki kimi radikal yanlışlıklardan" kaynaklanıyor olmalıdır. Eğer "kadının kocası üzerindeki -fabrika sisteminin doğal sonucu olan- egemenliği doğal değilse, bu durumda erkeğin karısı üzerindeki daha önceki egemenliği de doğal olmamalıdır" Aslında, bu gözlemler Engels'in yalnızca geçmişe değil geleceğe de bir nebze bakmasına izin vermektedir. "Böyle bir durum, aile geliri ve mülkiyetle ilgili görüşlerimizin kökeninde herhangi bir akılcı veya makul ilke bulunmadığını açıkça göstermektedir. Günümüz toplumunda var olduğu biçimiyle aile yok oluşun eşiğindeyse, o halde ortadan kaybolması, aileyi bir arada tutan gerçek bağın sevgi değil sahte aile mülkiyeti kavramıyla üstü örtülmüş basit öz çıkar olduğunu kanıtlayacaktır".[14]

Engels, İngiltere'de İşçi Sınıfının *Durumu*'nda, kadınların koşullarıyla ilgili olarak, her biri, daha sonra gözlemleyeceği gibi, embriyo halinde olan, üç sahici kuramsal katkıda bulunur.[15] Birincisi, ne bireylerin ne de ailenin tarih dışı soyutlamalar şeklinde var olmadığını zımnen kabul eder. Kitabı boyunca işçi sınıfından insanlara ve işçi sınıfı ailesine odaklanarak, çoğunlukla onların deneyimini burjuva beklentiler ve ilişkilerle kıyaslar. Üstelik ne kadar muğlâk ve tutarsız biçimde olursa olsun, aile içindeki cinsiyetler arası ilişkilerin doğasıyla mülkiyet sahipliğinin toplumsal biçimleri arasında bağlantı kurar. Kısacası, Engels, kadınların ezilmişliğinin ve ailenin, özgün üretim tarzları ve özgün sınıflar bakımından kavramlaştırılması gerektiğini ileri sürer.

İkinci olarak Engels, –bireyin ve ailenin kendi yeniden üretimlerini güvence altına alma aracı olan– ücretin belirlenmesini ve yapısını ele alır. İki tür rekabetin ücret düzeyini etkilediğini öne sürer. İstisnai olarak,

[14] Engels 1968, sy. 164-165. Engels ayrıca *Outlines of a Critique of Political Economy* (1843, 1844) kitabında, ailenin fabrika sisteminin etkisi altında çözülüşüne de kısaca değinmiştir. bkz. Engels 1975c, 423- 424.

[15] Engels 1968, sy. 363-364.

tam istihdam veya hatta iş fazlalığının olduğu dönemlerde, işverenler kendi aralarında emek için rekabete giriyor olmalı ve elbette ücretler de yükseliyor olmalıdır. Daha normalde, ulaşılabilir işler için işçiler arası rekabet, ücretleri düşmeye zorlama eğilimindedir. Yine de, bu emek arzı ve talebi güçleri oyununun sınırları vardır. Farklı işçi kategorileri farklı yaşam standartlarına ihtiyaç duyar ve dolayısıyla, en şiddetli rekabet koşullarında bile, farklı ücretler talep ederler. Ücretler "işçinin yaşam standartlarını mesleğe uygun düzeyde korumasına yetecek kadar yüksek olmalıdır." Üstelik yine belirli sınırlar içinde, ücretler işçilerin kendilerinin yerine başkalarını koyabilecekleri kadar yüksek olmalıdır. Örneğin, fabrika emeği söz konusu olduğunda, "fabrika ücretlerinin, işçilerin belirli bir zaman zarfında düzenli sanayi istihdamına uygun hale gelecek çocuklarını yetiştirmelerine yetecek kadar yüksek olması, orta sınıfların çıkarınadır. Öte yandan, işçi ücretleri işçilerin çocuklarını fabrika işinden daha iyi gelir elde etmek üzere eğitim yoluyla gelirlerini iyileştirmeye yüreklendirmek yerine fabrikaya göndermeye zorlamaya yetecek kadar da düşük olmalıdır".[16]

Hanedeki gelir elde eden kişi sayısı ücret düzeyini etkiler. "Bütün aile çalıştığında bireyin ücretinde kesinti yapılabilir". Bu biçimde, aç gözlü burjuvazi fabrikalarda kadınların ve çocukların çalışmasını gerekli hale getirerek, "erkeklerin ücretlerini kısmayı kurnazca başarmıştır." Engels, pratikte, ücret oranlarının hanede ortalama gelir elde eden kişi sayısı hakkındaki bir varsayıma denk düşmesi gerektiğini gözlemler. Ama genelde, ücretler, Engels tarafından fiziksel geçim için gerekli "asgari" diye tanımlanan "sıfırın biraz üstündeki bir şeylerin" altına düşemez. Engels, buradan, bu "asgari" ücret ile normal zamanlardaki, yani işçiler veya kapitalistler arasında hiçbir olağanüstü rekabetin olmadığı zamanlardaki "ortalama" ücret arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelir. "Böyle bir denge durumunda ücretler 'asgarinin' biraz üzerinde olacaktır. 'Ortalama' ücret düzeyinin bu 'asgari' ücretin üzerinde olma ölçüsü, işçilerin yaşam standardına ve kültür düzeyine bağlıdır" Bu formülleştirme hipotetik bir fiziksel minimumu standart olarak kabul etse de, Marks'ın daha sonra *Kapital*'de dile getireceği, "tarihsel ve ahlaki bir öğenin" bütün ücret düzeylerinin belirlenmesinde kritik bir rol oynayacağı

[16] Engels 1968, sy. 90

biçimindeki vurgusunu geniş anlamda öngörmektedir. O halde, bu pasajlarda Engels, ücretler ile işçi sınıfı ailesi arasındaki ilişkiye dair bir kuramın ana hatlarını karalamıştır: ücret düzeyi fiziksel olduğu kadar toplumsal da bir konudur; ücretler bireyleri değil haneyi desteklemek suretiyle işçi sınıfının yeniden üretimini kapsar; o halde, kapitalistler daha fazla sayıda hane üyesini ücretli emeğe çekerek ücretleri aşağıya doğru zorlayabilirler; bireyin çalışmasının değerinin bu biçimde düşürülmesi Engels'in "işçilerin yaşam standardı ve kültür düzeyi" diye ifade ettiği durumda köklü bir değişiklik gerektirebilir.[17]

Engels'in üçüncü kuramsal önsezisi, işçi sınıfının genel yeniden üretimi, daha özel olarak, nüfus ve kapitalizm arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Kapitalist gelişmenin devresel yapısının herhangi bir verili andaki toplam emek-gücü büyüklüğünü düzenlediğini gözlemler. "İngiliz sanayi her zaman işsiz işçilerden oluşan bir yedeğe sahip olmak zorundadır". Olağan durumda, bu kitlesel "fazla nüfus" ulaşılabilir işler için rekabet eder. Ancak, büyümenin zirvesinde, mevcut nüfus bir anda yetersiz görünür ve buna ek yapılması gerekir. Uzak tarım kasabalarından ve hatta İrlanda'dan gelen emekçiler, kadınlar ve genç insanlar iş gücüne girer. "Bu işçi grubu ana gövdeden sadece, olağanüstü ticari gönenç zamanlarında aslında yedek işçi ordusunun bir parçası olduğunu fark ettiği ölçüde ayrışır" Engels, Malthus'a karşı, endüstriyel gelişme için "artık nüfus" denilen nüfusun yapısal bir gereklilik olduğunu vurgular. Malthus, "eldeki kaynaklarla beslenebilecek olandan daha fazla insanın mevcut olduğu görüşünü ifade ederken hatalıdır. Fazla nüfusun gerçek varlık nedeni işçilerin kendi arasındaki rekabettir." Dolayısıyla Engels, artık-nüfus fenomeni ile ücretleri ve çalışma saatlerini düzenleyen tek ve aynı süreçler arasında bağlantı kurar. Aradaki tek fark sadece bunların "çok daha büyük ölçekte [ve] ülkenin tamamında"[18] gerçekleşmesidir.

***

---

[17] Engels 1968, sy. 90-2. 1885'te Engels *Outlines of a Critique of Political Economy'de (1843-4)* ve İşçi Sınıfının *Durumu* 'nda "'doğal' yani normal emek gücü fiyatının minimum ücrete, yani işçinin hayatı ve yeniden üretimi için mutlak anlamda vazgeçilmez olan geçim araçlarının değerinin eşdeğerine denk düştüğü tezi, ilk kez ileri sürülmüştür" gözleminde bulunmuştur. Her şeye rağmen Engels "tez yine de doğru değildir... Marks *Kapital*'de yukarıdaki tezi düzeltti" diye ekler. Marks 1975d, sy.125. *Outlines* için bkz. Engels 1975c.

[18] Engels 1968, sy. 92-98, ayrıca bkz. sy 320-324.

Marks ve Engels,1845'e gelindiğinde, farklı yollardan geçerek, materyalist tarih kuramı veya tarihsel materyalizm olarak bilinecek kuram hakkında geçici bir yaklaşıma ulaştılar. 1845 Kasımı ile 1846 Ağustosu arasında, *Alman İdeolojisi* başlıklı uzun bir elyazması ürettiler. Marks'ın daha sonraları hatırlattığı gibi, "Alman felsefesinin ideolojik yaklaşımı karşısında kendi yaklaşımımızı oluşturmaya, aslında daha önceki felsefi bilincimizle hesabımızı görmeye karar verdi[k]"ler. Bu niyet Hegel sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleştirildi. Tamamı hiçbir zaman yayımlanmamasına karşın, elyazması, "esas amacımıza –kendi kendimizi netleştirme amacına ulaştı".[19] *Alman İdeolojisi*, Marks ve Engels'in çalışmasında bir dönüm noktasına işaret eder. Ayrıca bir aile kuramı ve tarihine dair ilk kapsamlı formülleştirmelerini içerir.

Marks ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde, aile, ideoloji ve toplumsal yeniden üretim arasındaki ilişkilerin çeşitli veçhelerini keşfetme imkânını değerlendirir. Aile hakkındaki ideolojik kavramsallaştırmalarla farklı sınıflardaki sahici tarihsel aile deneyimi arasındaki çelişkilere dikkati çekerler. Burjuvazide aile, varlığı "üretim tarzıyla olan bağlantısı tarafından zorunlu kılınan" bir mülkiyet aktarma birimi olarak hareket eder. Burjuvazi her eylemiyle ihanet ettiği idealize edilmiş bir aile kavramını geliştirir. Burjuva ailesinde, "can sıkıntısı ve para bağlayıcı öğelerdir, [yine de] kirli var oluşu resmi söyleyişte ve evrensel ikiyüzlülükte kutsallaştırılmış bir aile kavramsallaştırması olarak karşılık bulur" Marks ve Engels ise, tersine, ailenin "aile kavramının hiç mevcut olmadığı, ama orada burada olağanüstü gerçek ilişkilere dayalı bir aile sevgisinin elbette bulunabileceği" proletarya içinde "*aslında* ortadan kalktığını" ileri sürerler. Toplamda, Marks ve Engels "'*başlı başına*' ailenin varlığından asla söz edilemez" gibi açık bir kuramsal sonuca ulaşırlar.[20]

O halde aileden ne şekilde söz edilebilir? Marks ve Engels aileyi kökleri üretim ilişkilerine dayanan toplumsal bir form olarak görürler, çünkü

---

[19] Marks 1970a, sy. 22.

[20] Marks ve Engels 1975a, sy. 180-1. Marks ve Engels proleter ailenin neden yok edildiğini düşündüklerini söylemezler. Muhtemelen, ifade mülkiyet sahibi olunmamasına ve Engels'in İşçi Sınıfının *Durumu* kitabındaki türden gözlemlerine dayanmaktadır. 1850'de George Friedrech Daumer tarafından yazılan bir kitabın değerlendirmesinde, Marks ve Engels, kadınların toplumsal durumlarından soyutlanarak ele alınmasına karşı benzer bir tartışma yaptılar -Marks ve Engels 1975c, sy. 244-6.

"yaşam her şeyden önce yeme, içme, barınma, giysi ve çeşitli başka şeyleri kapsar" Toplumsal faaliyetin bu ihtiyaçlara karşılık veren eşzamanlı üç veçhesini saptarlar. Birincisi, insanlar temel ihtiyaçlarını karşılayacak araçlar üretirler. İkincisi, bu faaliyetin kendisi yeni ihtiyaçların doğmasına neden olur. Üçüncüsü, "gündelik olarak kendi yaşamlarını yeniden yaratan insanlar, başka insanlar yaratmaya, kendi türlerini üretmeye başlarlar: [bu] erkek ve kadın, anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişki[dir], *aile[dir]" Alman İdeolojisi*'nin bu bölümünde, aile, temel özellikleri toplumsal-emeğe katılımları olan bireylerin bir yeniden üretim alanı kuramsal statüsüne sahiptir. Bu alanda –yani ailede- biyolojik veya "doğal" ile toplumsal arasında nasıl bir ilişki olduğu son derece muğlâk kalır. Örneğin, *Alman İdeolojisi*'ndeki çok bilinen bir pasaj, "Yaşamın üretimi hem emekle insanın kendi yaşamının, hem de üremeyle yeni bir hayatın üretimi, artık ikili bir ilişki gibi: bir yandan doğal bir ilişki, öte yandan toplumsal –hangi koşullar altında, ne tarzda ve ne amaçla olursa olsun, birçok bireyin elbirliğine işaret etmesi anlamında toplumsal– bir ilişki gibi görünür "[21] demektedir.

Marks ve Engels –*Alman İdeolojisi*'nde, genelde, harekete geçirici bir güç rolüne sahip olan– işbölümü kavramını kullanarak, toplumsal gelişim içindeki bir aile tarihinin ana hatlarını belirlerler. İşbölümü, "orijinal olarak cinsel eylem içindeki bir işbölümünden ibaretti" Bundan ailedeki "doğal" işbölümü doğar. Dahası işbölümünün gelişimindeki aşamalar, farklı mülkiyet biçimlerine tekabül eder. Başlangıçta, kabile mülkiyeti aşamasında, işbölümü "henüz çok yalındır ve aile içinde var olan doğal iş bölümünün biraz daha genişletilmesiyle sınırlıdır" Aile ise başlangıçta "yegâne toplumsal ilişki"dir ama uzun vadede, "artan ihtiyaçlar yeni toplumsal ilişkiler ve artan nüfus yeni ihtiyaçlar yarattıkça, tabi bir ilişki [haline gelir]".[22]

Marks ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde, komünist toplumdaki aile hakkında da kısaca yorum yaparlar. Toplumsal örgütlenme biçimleri ile üretici güçlerin gelişme durumu arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Erken tarım toplumlarının, "bireysel ekonomi" ile karakterize olduğunu ve ortaklaşmacı bir hat üzerinde gelişemeyecek olduğunu belirtirler. "Özel mülkiyetin

[21] Marks ve Engels 1975a, sy.41-3.

[22] Marks ve Engels 1975a, sy. 33, 43, 44, 46.

iptalinden (*Aufhebung*) ayrılamaz bir durum olan, bireysel ekonominin iptali, bunun için zorunlu olan maddi koşulların mevcut olmaması gibi basit bir nedenden dolayı olanaksızdı" O halde, neredeyse sonradan akla gelen bir düşünce olarak, "bireysel ekonominin iptalinin [*Aufhebung*] ailenin iptalinden ayrılamaz bir durum olduğu" apaçıktır demektedirler.[23] Marks ve Engels, ailenin ortadan kaldırılmasıyla ilgili ütopyacı sosyalist temaya kendi çalışmalarında ilk kez burada temas etmişlerdir.

***

Marks ve Engels artık, kadınların ikincilleştirilmesi sorunuyla ilgili konulara dair bir kuramın ve bir tarihin sağlam başlangıçlarına sahiptiler. Marks genel kuramsal önsezileri Rus liberali Pavel Vaislyevich Annenkov'a yazdığı bir mektupta şöyle özetledi: "Üretimde, ticarette ve tüketimde belirli gelişme aşamaları varsayın, bunlara karşılık düşen bir toplumsal oluşuma, karşılık düşen bir aile örgütlenmesine, zümre veya sınıf örgütlenmelerine, tek kelimeyle, karşılık düşen bir sivil topluma ulaşacaksınız".[24] Başka bir deyişle, kuramsal bir bakış açısından, bütün toplumsal ilişkilerin kökenleri nihai olarak, verili bir toplumdaki egemen üretim ilişkilerine dayandırılabilir. Kadınların ve ailenin tarihine ilişkin ampirik malzeme hala oldukça kıttı, ama Mark ve Engels tarihsel gelişimin oldukça anlamlı bir özetini bir araya getirmeyi başarmışlardı.

Marks ve Engels 1845-46 metinlerinde bir araya getirilen "yeni dünya görüşü" ile birlikte, kendilerini yeni görevlerle karşı karşıya buldular. 1847 ekonomik krizinin tetiklediği ve 1848-50 devrimleriyle yükselen bir demokratik özlemler ve yoğun politik faaliyetler dalgası tüm Avrupa'yı kasıp kavuruyordu. Önce Komünist Yazışma Komitesi *(Communist Correspondence Committee)* ve sonra Komünist Birlik *(Communist Leage)* ile beraber, pratik örgütsel çalışmalar her şeye hâkim oldu. Yeni kurulan Komünist Birlik kuramsal ve pratik bir platforma ihtiyaç duyduğunda, Marks ve Engels'ten bir taslak yazmaları istendi. Her ikisi de Engels tarafından yazılan hazırlık taslakları hala elimizdedir. Dönemin işçi örgütleri tarafından yaygın biçimde kullanılan soru-cevap formatında yazılmış olan *Komünist İnanç Yemini Taslağı* (*Draft of a Communist Confession of Faith- (Credo))* başlıklı ilk taslak, 1847 yılında Londra'da Komünist

[23] Marks ve Engels 1975a, sy. 75-6.

[24] Marks'tan P.V. Annenkov'a, 28 Aralık 1846, Marks ve Engels 1965 içinde, sy. 35.

Birlik Birinci Kongresi'nde tartışıldı. Ekim sonlarında, Engels daha geliştirilmiş bir versiyon olan *Komünizmin İlkeleri*'ni yine devrimci soru-cevap formatında yazdı. 1847 yılı Kasım ayında, bu soru-cevap tarzının tarihsel yaklaşımla çeliştiği belirginlik kazanmıştı ve Engels, Marks'a bu soru-cevap formatını terk etmeyi önerdi.[25] Ortaya çıkan sonuç, *Komünist Parti Manifestosu,* 1847 yılı Aralık ayı ile 1848 yılı Ocak ayları arasında, Komünist Birlik İkinci Kongresi'nin talimatları dikkate alınarak yazıldı. Marks ve Engels, kitabın sayfalarında ve taslaklarında, kadınların ikincilliği konusuna ilişkin görüşlerini daha programatik ve genelde oldukça çarpıcı biçimde yeniden şekillendirdiler.

Tarihsel gelişimin altında yatan mekanizmaları kavrayan Marks ve Engels, geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki fenomenler arasında, hala bir ölçüde kaba da olsa, yepyeni netlikle bağlar kurabiliyorlardı. Nitekim Engels İnanç Yemini'nde, "aile ilişkisi tarihin seyri içinde mülkiyet ilişkisiyle ve gelişme dönemleriyle birlikte değişim geçirmiştir ve... sonuç olarak özel mülkiyetin son bulması da üzerinde çok büyük bir etkide bulunacaktır" gözleminde bulunur. *Manifesto* ise daha dramatik biçimde, kapitalist toplumdaki aile ile mülkiyet arasındaki ilişkiyi tasvir eder. Burjuva ailesi "sermaye üzerine, özel kazanç üzerine" yaslanır. "Bu aile tam gelişmiş biçimiyle yalnızca burjuvazi arasında mevcuttur. Ama bu durum tümleyenini, ailenin proleterler arasında pratik anlamda mevcut olmamasında ve genel fuhuşta bulur" İşçi sınıfı mülkiyetten yoksun olduğu için, proleterin "karısı ve çocuklarıyla ilişkisinin artık burjuva aile ilişkileriyle hiçbir ortak tarafı kalmamıştır". İdeolojik düzlemde ise *Manifesto,* dramatik bir abartıyla, "burjuvazi ailenin duygusal peçesini yırtıp attı ve aile ilişkisini basit para ilişkisine indirgedi" diye iddia eder.[26]

Komünistler aileler içindeki bu tür ilişkilerin ve fahişeliğin, burjuva toplumunun doğal ürünleri olduğunu ileri sürdüler. Ayrıca, kadınları ortaklaştırmayı, yani kadınları fahişelere dönüştürmeyi planladıkları şeklindeki burjuva ithamlara da yanıt vermek durumundaydılar. Engels *Komünizmin İlkeleri*'nde özlü ve analitiktir:

> Kadınların ortaklaşalığı tümüyle burjuva toplumuna ait bir ilişkidir ve bugün eksiksiz biçimde fuhuşla gerçekleşmektedir.

---

[25] Engels'den Marks'a 23-24 Kasım 1847, Marks ve Engels 1965 içinde, sy. 45.

[26] Engels 1975d, sy. 102-3; Marks ve Engels 1975d, sy. 501, 494, 487.

> Ancak fuhşun kökleri özel mülkiyete dayanır ve özel mülkiyetle uyumludur. O halde, komünist örgütlenme kadınların ortaklaşalığını getirmek yerine, ona bir son verir."[27]

Yine de, hiçbir mesele on dokuzuncu yüzyıl burjuvazisini bu denli kızdırıp korkutmamıştır, çünkü Sheila Rowbotham'ın da ısrarla vurguladığı gibi, "fahişe [kendi] sınıf ve seks suçunun simgesi haline gelmiştir".[28] Fahişelik meselesi *Komünist Manifesto*'da, iki hazırlık taslağında olduğundan çok daha fazla yer kaplar. Marks ve Engels, burjuvazinin dar kafalı cehaletini ve ideolojik ikiyüzlülüğünü tutkulu bir dille itham ederler:

> Ama siz Komünistler kadınların ortaklaştırılmasını getireceksiniz, diye çığlık atıyor tüm burjuvazi koro halinde.
>
> Burjuva karısında basit bir üretim aracı görür. Üretim araçlarının ortaklaşa kullanılacağını duyar ve doğal olarak, herkesin ortak malı olmanın kadınlar için de geçerli olacağından başka hiçbir sonuç çıkartamaz.
>
> Amaçlanan gerçek noktanın kadınların basit üretim araçları olma statüsünü ortadan kaldırmak olduğu aklına bile gelmez.
>
> Daha ötesine gelince, hiçbir şey burjuvamızın, Komünistler tarafından sözüm ona açıkça ve resmen getirilecek olan kadınların ortaklaşalığı karşısında gösterdiği erdemli öfkeden daha gülünç değildir. Komünistlerin kadınların ortaklaşalığını getirmeye ihtiyaçları yoktur; bu neredeyse kadim zamanlardan bu yana mevcuttur.[29]

Manifesto ayrıca evliliğin ve cinsiyetler arasındaki ilişkilerin geleceğini de egemen üretim tarzı bakımından değerlendirir. "Mevcut üretim sisteminin ortadan kaldırılması beraberinde kadınların, bu sistemden kaynaklanan ortaklaşalığını, yani hem kamusal hem de özel fahişeliğin ortadan kaldırılmasını getirmelidir." Daha özel olarak ise, "burjuva ailesi tümleyeni [kamusal fahişelik ve parçalanan işçi sınıfı ailesi] yok olduğunda zaman içinde yok olur ve her ikisi de sermayenin yok olmasıyla

---

[27] Engels, 1975e, sy. 354.

[28] Rowbotham 1972, sy. 65.

[29] Marks ve Engels 1975d, sy. 502.

birlikte yok olacaktır".[30] Engels'in taslak metinleri, bu oldukça örtük ifadelere karşın, yer yer daha açık seçiktir. Örneğin İnanç Yemini, komünist toplumun, gerekli olduğunda, "mevcut kurumun muhafaza edilmesi yeni toplumsal düzeni kesintiye uğrattığı ölçüde kadınlar ve erkekler arasındaki veya genel olarak aile içindeki kişisel ilişkilere müdahale" etme imkânına sahip olacağını ileri sürer.[31] Engels, *Komünizmin İlkeleri*'nde bu pozisyonu gözden geçirir:

> *Soru 21*: Komünist toplum düzeninin aile üzerindeki etkisi ne olacaktır?
>
> *Cevap*: Cinsiyetler arasındaki ilişkiyi, yalnızca işin içindeki kişileri ilgilendiren ve toplumun hiçbir müdahale istemine sahip olmadığı, salt özel bir ilişki haline getirecektir. Bunu yapabilecek durumdadır çünkü özel mülkiyeti ortadan kaldırır ve çocukları ortaklaşa eğitir, yani bugüne kadar var olan evliliğin ikiz temellerini –özel mülkiyet aracılığıyla kadının kocaya ve çocukların ana babaya olan bağımlılığını– ortadan kaldırmaktadır.[32]

Burada, bir geri adım gibi görünen, aslında, bir netleştirme olabilir. Engels şimdi toplumsal müdahale tipleri arasında bir ayrım yapmaktadır. Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması ve çocukların mümkün olan en erken yaşta ortaklaşa eğitimi kapitalist toplumu can evinden vurur. Engels, böylesine köklü bir müdahalede bulunan komünist bir toplumun, cinsiyetler arasındaki öteki ilişkileri güvenli biçimde kendi halinde bırakabileceğini hissetmektedir.

Bu taslak formülleştirmeler ailenin ortadan kaldırılmasıyla ilgili tipik on dokuzuncu yüzyıl sosyalist görüşlerini hatırlatır. *Manifesto*'dan çıkartılmış olmaları, meseleyi korkutucu biçimde açıkta bırakırken, Marks ile Engels, açıkçası, *hem* burjuva *hem de* proleter ailenin ortadan kaldırılmasına atıf yapan daha kesin ve daha az ütopyacı bir ifadenin kendi pozisyonlarını daha iyi temsil ettiği sonucuna varmışlardır. Bu şekilde, burjuvazinin komünistlerin "*başlı başına*" ailenin yıkılmasını amaçladığı suçlamasına karşı, oldukça uygun biçimde, komünistlerin,

---

[30] Marks ve Engels 1975d, sy. 501.

[31] Engels 1975d, sy. 102.

[32] Engels 1975e, sy. 354.

sınıflı toplumun özgün kurumlarında –burada, burjuva ve işçi sınıfı ailesinde– cisimleşmiş olan sınıfların ortadan kaldırılması için savaştıkları yanıtını vermişlerdir.

Marks ve Engels, *Manifesto*'da, hane yapısı bakımından ücret yapısı sorununa da çok kısaca atıfta bulunurlar. Analitik bir tarzda, şu gözlemi yaparlar: "el emeğinden anlaşılan vasıf ve güç kullanımı azaldıkça, bir başka deyişle, modern sanayi daha fazla geliştikçe, erkeklerin emeğinin yerini kadınların emeği daha çok almaktadır. Artık işçi sınıfı için yaş ve cinsiyet farklılıkları herhangi bir ayırt edici toplumsal geçerliliğe sahip değildir. Hepsi, yaşlarına ve cinsiyetlerine göre, kullanımı daha çok veya daha az pahalı olan, birer emek aracıdır." Bu temelin yol açtığı durumu dramatik biçimde şöyle ilan ederler: "proleterler arasındaki tüm aile bağları parçalanmış ve çocukları basit birer ticari mala ve emek aracına dönüştürülmüştür."[33]

Marks, *Manifesto*'nun yazılışı sırasında yapılan bir dizi konuşmada ücreti kuşatan kuramsal soruları daha dolaysız biçimde ele aldı ve bunları 16 ay sonra Ücretli Emek ve Sermaye adıyla yayımladı. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte, rekabetin arttığını ve ücretlerin düştüğünü gözlemler. Ayrıca, makinelerin devreye sokulması "vasıflı işçilerin yerini vasıfsızların, erkeklerin yerini kadınların, yetişkinlerin yerini çocukların alması", dolayısıyla genel olarak emek-gücünün değerinin düşürülmesi ve hanenin gelir yapısının değiştirilmesi gibi bir etkiye sahiptir. Örneğin, fabrika makine yüzünden işten atılan bir erkeğin yerine üç çocuk ve bir kadın istihdam ettiğinde, "artık *bir* işçi ailesinin geçimini kazanmak için dört katı kadar işçinin hayatı tüketilmektedir". Marks, aynı zamanda, ücret düzeylerinin belirlenmesi gibi zor bir soruyla karşı karşıya kalır. Ücretler veya "asgari ücret", "işçinin var olma ve yeniden üretim maliyetinin" fiyatıdır. Ancak Marks, asgari ücret kavramının bir bütün olarak işçi sınıfı için geçerli olduğu uyarısında bulunur. "Bu asgari ücret, tıpkı genelde metaların fiyatının üretim maliyetleri ile belirlenmesi gibi, *tek bir birey* için değil, *tür* için geçerlidir. Tek tek işçiler, milyonlarca işçi, var olabilmek ve kendi kendilerini yeniden üretebilmek için yeterli olanı almazlar; *ama bütün işçi sınıfının ücretleri,* gösterdikleri dalgalanmalar içinde, bu asgariye çekilir" Marks hala

[33] Marks ve Engels 1975d, sy. 491, 502.

hipotetik bir asgari ücret kavramına bağlı kalırken, bunun özünde toplam ve toplumsal bir karakterde olduğunu kabul eder.[34]

Marks ve Engels, erken dönem yazılarında, kadınların ezilmişliği sorununun önemine olan bir bağlılığın kanıtlarını sunarlar. Eldeki ampirik malzemeler izin verdiği ölçüde, kadınların geçmiş ve bugünkü toplumdaki ikincilliğiyle ilgili katı gerçekleri incelerler. Bu çirkin tablonun karşısına, bir ölçüde basitleştirici olsa da, kadınların gelecekteki kurtuluşuna ve sınıflı toplumda var olduğu biçimiyle ailenin ortadan kaldırılmasına dair bir ufuk koyarlar. Stratejik yaklaşımları bu ufkun kapsamına pek denk düşmese de programatik zayıflığı dönemin işçi sınıfı hareketinin gelişme düzeyini yansıtmaktadır. Marks ve Engels, kuramsal görüşlerinde, kadın sorunu hakkındaki kendi pozisyonlarını daha önceki sosyalist düşüncelerin barındırdığı bulanıklıktan ve ütopyacılıktan ayırt etmeye başlamışlardır.

İzleyen on yıllar boyunca, hem Marks hem de Engels bakış açılarının kuramsal olduğu kadar programatik yönlerini de inceltmeye çalıştılar. Cinsiyete dayalı işbölümü, proleter kadının işteki ezilmişliği ve işçi sınıfı ailesinin çözülmesi varsayımı hakkındaki vurgularını devam ettirdikleri ölçüde, kadın-sorunu adı verilen sorunun gelecek yüzyıl boyunca sosyalistler tarafından tartışılma ve eylem konusu yapılma biçimlerini de belirlediler. Aynı zamanda, işçi sınıfının genel yeniden üretiminin ve genel toplumsal yeniden üretimin yapısal bir öğesi olarak kadınların ezilmişliği konusundaki yaklaşımlarını derinleştirdiler. Bu anlamda, kadınların kurtuluşu hedefine ulaşmak için daha geniş bir kuramsal ve pratik yaklaşıma doğru ilerlemeye başladılar.

---

[34] Aynı dönemde tutulmuş olan "Ücretler" etiketli bir defterde Marks varsayılan asgari ücretin "farklı ülkelerde farklı olduğu" ve "tarihsel bir harekete sahip olduğu"nu da belirtmiştir. Aslında zaman zaman "biraz çay veya rom veya şekerle et"i kapsar. Bu yorumlar, Engels'in yukarıda tartışılan "kültür düzeyi" kavramını hatırlattığı kadar, Marks'ın daha gelişmiş kuramının da habercisidir. Marks 1975e, sy. 425-6, 436.

Beşinci Bölüm

Marks: Olgunluk Yılları

1850 itibarıyla, Avrupa kıtasının dört bir köşesinde demokratik ve devrimci umutlara ilham kaynağı olan ayaklanmalar dizisi denetim altına alınmış durumdaydı. Ekonomik döngüdeki yükseliş eğilimiyle cesaretlenen karşı-devrimci rejimler, mülk sahiplerinin iktidarını yeniden pekiştirmeye koyuldular. Marks ve Engels, Komünist Birlik'in önde gelen sözcüleri olarak, kısa zaman içinde gerici iktidarın öfkesinin ana hedefleri haline geldiler. Kıtadan sürgün edilip, İngiltere'ye sığındılar: Engels, babasının tekstil fabrikasında çalışacağı Manchester'a ve Marks da, yaşamının sonuna kadar kalacağı Londra'ya gitti.

Marks şimdi, "her şeye en baştan yeniden başlamaya ve yeni malzemeyi dikkatle incelemeye"[1] karar vererek, iktisat çalışmalarına yeniden başlamıştı. 1857 ve 1858 arasında notlarını bugün *Grundrisse* adıyla bilinen elyazmasında bir araya topladı. *Grundrisse*'deki birçok formülleştirme, sonradan gerçekten yayımlanmak üzere hazırlanan çalışmalarındaki bakış açısından incelendiğinde, hatalı veya belirsiz kalsa da, elyazması, yaptığı çalışmaların Marks'ı ne denli ilerlettiğini göstermektedir. Elyazması, on yıl sonra *Kapital*'in önsözünde ifade edeceği gibi, "modern toplumun

[1] Marks 1970a, sy. 23.

ekonomik hareket yasasını açıklığa kavuşturmak için" gerçekleştirmiş olduğu ilk olgun girişimdir. Kadınların ezilmişliği ve kurtuluşu meseleleriyle geniş anlamda bağlantılı kimi yorumları da içerir.

Marks, kapitalist üretim tarzını bir bütün olarak kavramaya çalıştığından, *Grundrisse*'de tekrar tekrar üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketim arasındaki ilişkiler sorununa geri döner. Bu şekilde, bireylerin belirli ilişkiler içinde, ürünlerin tüketilmesi yoluyla yeniden üretilmesi konusunu ele alır: "Tüketim, sadece dolaysız hayatta olma niteliği içinde değil, bireyin kendisini özgün bir var olma tarzı içinde ve özgün toplumsal ilişkiler içinde yeniden üretir. Böylece bireyler tarafından tüketim süreci içinde gerçekleştirilen nihai temellük, onları, üretim süreci içinde ve birbirleri karşısında harekete geçtikleri orijinal ilişkiler içinde yeniden üretir; onları toplumsal var oluşları içinde yeniden üretir ve dolayısıyla bu büyük toplam sürecin sonucu olduğu kadar konusu gibi de görünen toplumsal var oluşlarını – toplumu– yeniden üretir."[2] Bu son derece genel ifade, sınıf üyeliği bakımından belirlilikten yoksun olmakla beraber, bireylerin yeniden üretiminin genel toplumsal yeniden üretimden ayrılmazlığını vurgular.

Marks, *Grundrisse*'nin başka bir yerinde, kapitalist üretim tarzında bireylerin dolaysız üreticiler, yani işçi sınıfının üyeleri olarak yeniden üretimine odaklanır. Bireysel işçi, kapitalistin üretim sürecini harekete geçirmek için ihtiyaç duyduğu bir metanın, çalışma kapasitesinin sahibidir. İşçi piyasada bu metayı, "parayla, servetin genel biçimiyle, ama bunu yalnızca yine dolaysız tüketiminin nesneleri olarak, ihtiyaçlarını karşılamanın araçları olarak görülen metalarla mübadele etmek için mübadele eder".[3] Kapitalist tarafından işçiye ödenen ücretler, dolaysız tüketim için satın alınan bu metalarda cisimleşmiş olan emek miktarını temsil eder.

Ücret düzeyleri dalgalanır. Ücretler, genelde "sadece [işçinin]emek gücünün taşıyıcısı olan genel maddeyi, yani işçinin kendisini bedensel anlamda muhafaza etmek için gereken değil, ama aynı zamanda bu genel maddeyi, bu özgün kapasitesini geliştirecek biçimde değiştirmek için gerekli olan cisimleşmiş emeğe" denk düşer. İşler iyi gittiği zaman, ihtiyaçlar ve tüketim –işçinin "uygarlıktan aldığı pay" genişler. Uzun vadede, sermayenin birikim dürtüsü işçinin "doğal" ihtiyaçlarını çoğaltıp

[2] Marks 1973b, sy. 717n.

[3] Marks 1973b, sy. 283.

bunların yerine "tarihsel anlamda üretilmiş" ihtiyaçları koymasına izin verme eğilimi sergiler. Ücretli işçiyi serften veya köleden ayırt eden bu esneklik öğesidir, çünkü "ne belirli nesnelere, ne de belirli bir tatmin olma tarzına mecburdur. Tüketiminin alanı niteliksel anlamda değil, sadece anlamda kısıtlanmıştır."[4]

Marks dolaysız üretim sürecini incelediği sürece, ücretler konusundaki bu vurgularında da olduğu gibi, işçiyi bir tür, "henüz çalışan türün ölümlü bir bireyi olarak değil uzun ömürlü bir özne" türü olarak ele alır. Bu düzeyde, "henüz işçi sınıfıyla; yani yenilenme gerektiren aşınma ve eskimeyle ilgilenmediğimizden kendisini bir sınıf olarak muhafaza edebilir."[5] Ancak, analiz bir kez sermaye birikimine gelip çattığında, işçi sınıfının topyekûn yeniden üretimi sorunu daha net biçimde odak noktasına oturur. Marks bu sorunu Thomas Robert Malthus'un aşırı nüfus kuramının eleştirisi aracılığıyla ele alır.

Marks'a göre, Malthus iki ciddi hata yapar. Birincisi, nüfus belirlemesinin verili bir üretim tarzına özgü nitel ve nicel ilişkilere göre ilerlediğini anlayamamıştır. "İnsani yeniden üretim sürecinin içkin, tarihsel anlamda değişen sınırlarını *dışsal engellere;* doğal yeniden üretimin önündeki *dışsal engelleri* ise yeniden üretimin *içkin sınırlarına* veya *doğal yasalarına* dönüştürür." İkincisi, Malthus, bireylerin geçim araçlarını elde etmesine imkân veren toplumsal ilişkileri analiz etmesi gerekirken, sabit bir gereksinimler miktarının yalnızca verili sayıda bireyi idame ettirebileceğini öne sürmektedir. Örneğin, kapitalist toplumlarda insan, gereksinimleri satın almak için para elde edeceği bir istihdam bulmak zorundadır. Daha genel olarak, sorun, "bireyin bunlar aracılığıyla kendi yeniden üretiminin araçlarına eriştiği ve bunları yarattığı *toplumsal dolayımın* ta kendisidir."[6]

O halde aşırı nüfus kapitalist üretim tarzında karakteristik bir biçime sahiptir. Artık- nüfus bir "emek kapasiteleri" artığını temsil eder ve işçi olmayanlardan ziyade işçilerden oluşur. Genelde, işçi sınıfının mutlak büyüklüğü sermaye biriktikçe büyüme eğilimindedir. Aynı zamanda, sermayenin üretici güçleri geliştirme ihtiyacı, gerekli emekle artık-emek arasındaki orantıda, "görece fazla-çalışma kapasitelerinin artışı olarak, yani,

[4] Marks 1973b, sy. 282-283, 287, 325.283.

[5] Marks 1973b, sy. 323.

[6] Marks 1973b, sy. 604-608; alıntılar sy. 607'de.

artık nüfus varsayımı olarak görünen" sürekli bir azalmaya yol açar. Bu artık-nüfusun bir bölümünün "daha sonraki kullanımlar için bir havuz" olarak sürdürülmesi ölçüsünde, ortaya çıkan maliyetleri bütün sınıflar karşılar. Bu biçimde, "Bay Kapitalist... işçi sınıfının yeniden üretim maliyetlerinin bir bölümünü kendi omuzlarından atar ve geriye kalan nüfusun bir bölümünü kendi kârı uğruna yoksullaştırır."[7]

Engels'in "yedek işçi ordusu" olarak tanımladığı göreli işçi fazlası biçimindeki aşırı nüfus, soyut bir doğa yasasının cisimleşmesi olmak bir yana, kapitalist üretim ilişkilerine içkin bir durumdur. Herhangi bir verili dönemdeki gerçek karakteri, sermayenin hem emekçi nüfusu mutlak anlamda çoğaltma hem de onun artan bir bölümünü görece fazlalık haline getirme biçimindeki çelişkili eğilimlerini yansıtır. Kısacası, "modern nüfus kuramının aslında ifade ettiği ama kavramadığı tüm çelişkiler", artıkdeğer fenomeninden doğar.[8] Marks bu gözlemlerle birlikte, işçi sınıfının yeniden üretimi ile kapitalist üretimin tarzının işleyişi arasında yakın bir kuramsal bağlantı olduğunu ileri sürer.

Aile ve haneye gelince, Marks *Grundrisse*'de, bunlara sadece kapitalizm öncesi üretim biçimlerinden bahsederken değinir. Çeşitli sanayi öncesi veya Avrupalı olmayan toplumlardan söz ederken, aile-haneyi tutarlı biçimde tekil, muhtemelen erkek olan reisiyle temsil eder. Yani, örneğin, bu tür toplumlarda çalışmanın amacı "bireysel mülk sahibinin ve ailesinin olduğu kadar, bütün bir topluluğun da yaşamının sürdürülmesidir" Dahası, Marks belirli ürünlerin üretimini "eşlerin ve kız çocuklarının ev içi yan uğraşları (iplik eğirme ve dokuma)" diye parantez içine aldığında, doğal bir cinsiyete dayalı iş bölümünün evrensel olduğunu varsaymaktadır. Marks'ın bu ifadelerdeki şaşırtıcı ölçüde gayrı eleştirel tutumuna, kısmen kaynaklarının eksikliği neden olmuştur.[9] Bu durum, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, on dokuzuncu yüzyıl düşüncesinde "doğal" alana tanınan görece geniş ve inceleme konusu haline getirilmeyen kavramsal sınırlarda çok daha derin köklere sahiptir.

***

[7] Marks 1973b, sy. 608-610.

[8] Marks 1973b, sy. 401.

[9] Marks 1973b, sy. 472, 475; ayrıca bkz sy. 473, 484, 495. Kaynaklar hakkında, bkz Marks 1965, sy. 20-7 içindeki Eric Hobsbawn girişi.

Grundrisse, Kapital'in yayımlanmasında doruk noktasını bulan bir dizi elyazmasının ilkiydi. İlk kez 1867 yılında yayımlanan *Kapital*'in sadece 1. Cildi Marks'ın kendisi tarafından düzeltilmiştir. Engels, Marks'ın ölümünden sonra, Marks tarafından 1860'larda kaleme alınan çeşitli taslakları kullanarak 2. ve 3. Cilt versiyonlarını yayıma hazırladı. Bugün *Artık Değer Teorileri* adıyla bilinen 4. Cilt ise, Karl Kautsky tarafından derlenip yayımlandı. Marks tarafından 1857-70 arasında taslağı yazılan elyazmalarının önemli bölümleri hala yayımlanmamıştır.[10]

Marks'ın kadınların durumu, aile, cinsiyete ve yaşa dayalı iş bölümü ve işçi sınıfının yeniden üretimi hakkında *Kapital*'in sayfalarında dağınık halde bulunan yorumları, kadın-sorunu adı verilen sorunun savunucuları tarafından asla yeterince değerlendirilmemiştir. Üç cildin sistemli biçimde incelenmesi, kayda değer miktarda önemli malzemeyi ortaya çıkarmaktadır.

Marks, işçi sınıfından kadınların ve çocukların gerçek durumunu, makinenin devreye sokulmasının etkilerine odaklanarak kapitalist gelişme tanımı bağlamında ele alır. Makine, fiziksel gücün emek sürecindeki önemini kayda değer ölçüde azaltır. O halde, makine, kapitalist koşullar altında, işverenin, erkek işçilerin olağan halde talep edeceğinden daha düşük ücretler ödeyerek kadınları ve çocukları istihdam etmesine imkân verir. Kadınların ve çocukların istihdam edilmesi ise, Marks'ın, Engels'in yirmi yıl önce *İngiltere'de* İşçi *Sınıfının Durumu* kitabındaki açıklamasını hatırlatan biçimde tarif ettiği, özgün fiziksel, ahlaki ve kültürel sonuçlara sahiptir.[11] Makinenin devreye sokulmasının henüz makineleşmemiş üretim dalları üzerinde de nasıl ciddi bir etkide bulunduğunu vurgular. Burada, işverenler "ucuz emeğe", yani kadınlar, çocuklar ve vasıfsızlardan oluşan bir işgücüne kaymaktadır. Bu işçilere yönelik sömürü acımasızdır çünkü "fabrikanın teknik temeli olan şey, yani, adale gücünün yerini makineye bırakmış ve yapılan işin hafiflemiş olması, manifaktürde hemen hemen hiç sözkonusu olmaz; aynı zamanda kadınlar ve küçük çocuklar, zehirle

---

[10] Elyazmalarının yayımlanmasının tarihinin açık bir özeti için bkz. Marks *Kapital* 1977, sy. 26-28 Vintage Books baskısı. Ayrıca bkz. Marks 1973b, sy. 11-12.

[11] Marks 1971a, sy. 372-9. (Aksi belirtilmedikçe, Kapital'den yapılan tüm alıntılar Progress Publishers baskısına atıfta bulunmaktadır). (Ayrıca bkz. Marks 2011, *Kapital Cilt 1*, çev. M. Selik ve N. Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap – *Kapital* Cilt 1'den yapılan tüm alıntıların çevirisi Yordam baskısına aittir; Ç.N.).

ve türlü biçimlerde zararlı maddelerin etkileri ile yüz yüze bırakılır ve en vicdansız biçimde harcanırlar" Kapitalist üretim tarzı bu tür atölyeler, madenler ve kulübelerde makineleşmiş fabrikalarda olduğundan bile daha çok "antagonistik ve öldürücü yüzünü açığa vurur" [12]

Kapitalizmin evrimi, emek gücünün cinsiyete ve yaşa göre bileşimini ve aynı zamanda boyutlarını sürekli olarak değiştirmek gibi genel bir etkiye sahiptir. Örneğin, makinenin devreye sokulması birçok kişiyi çalışmanın dışına atar, ama aralarında kadınların ve çocukların olduğu daha birçoklarını da içine çeker. Çeşitli üretim dallarında, kadınlar ve çocuklar işgücünün başlıca öğesi olarak erkeklerin yerini alır. Dahası, kapitalist makineleşmiş sanayinin olağanüstü üretkenliği, yüzde 90'ı kadınlardan oluşan ev hizmetçilerinin sayısının büyük ölçüde artmasına imkân verir. Makineleşmenin istihdam üzerindeki etkisini bir ölçüde dengeleyen sürekli kapitalist genişlemeye karşın, krizler periyodik olarak üretimi baltalar, ücretleri aşağıya çeker ve kitlesel işsizliğe neden olur. "Böylece, işçiler, durmadan işten çıkartılır, tekrar işe alınır, oradan oraya atılır; işe alınan kimselerin cinsiyet, yaş ve hünerleri, bu sırada, durmadan değişir."[13]

Kapital'de, kapitalizmdeki toplumsal koşulların zengin resminin yanı başında, kapitalist olmayan geçmiş toplumlar hakkında sunulan tasviri malzeme oldukça dağınıktır. *Başlı başına* kadınların deneyimiyle özellikle ilgili hiçbir şeye rastlanmaz; Marks bunun yerine, aile üzerine yoğunlaşır. Tarihteki aile biçimlerinin çeşitliliğine atıfta bulunarak, hiçbir tekil aile formunun "mutlak ve nihai" olmadığı gözleminde bulunur. Dahası, "bir arada ele alındıklarında, [bunlar] tarihsel gelişimin bir evresini oluştururlar".[14] En çok, kendine yeterli köylü ailesiyle ilgilenir çünkü köylü ailesi, kapitalist toplumun hemen öncesindeki aile-biçimini temsil etmektedir. Köylü ailesi "tarımsal faaliyeti ve onunla bağlantılı kırsal ev sanayilerini ayrılmaz bir bileşim içinde" birleştiren elementer bir üretim birimi, bir "tekil dolaysız üretici"dir. Köylü-hanesini "ailesiyle

---

[12] Marks 1971a, sy.434-5. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 441, Ç.N.). Marks daha sonra bir dizi örneğe ilerler, sy. 435-42; ayrıca bkz. sy. 455-6, 612-66. Sanayinin düzenlenmemiş kolları, vardiya sistemi ve normal çalışma saati mücadelesiyle ilgili tartışmalarda görülen diğer kanıtlar için; sy. 233-8, 246-51, 264-81.

[13] Marks 1971a, sy. 428; ayrıca bkz sy. 384, 421-46, 457 ve Marks 1977, sy. 1061. Ev hizmetçileri hakkında bkz. Marks 1971a, sy. 420-1. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 434- ÇN).

[14] Marks 1971a, sy. 460. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 468- ÇN).

birlikte yalıtılmış bir emekçi" olarak karakterize eden Marks, bu hane içindeki işbölümüyle asgari ölçüde ilgilenir. Daha çok, köylü-ailesine, kendisi de bir miktar artık-emek kullanabilecek bir üretim birimi olarak odaklanır, çünkü feodal sistemdeki toplumsal yeniden üretim mekanizmasını işte burada, bu "birleşik tarımsal ve endüstriyel aile emeğinin" dağılımı içinde bulmaktadır.[15]

Marks, cinsiyete ve yaşa dayalı iş bölümlerini *Kapital*'de birkaç yerde açıkça tartışır. Köylü ailesi "kendiliğinden gelişen kendi iş bölümüne sahiptir. Emeğin aile içindeki dağılımını ve aile üyelerinin her birinin çalışma sürelerini, emeğin mevsimsel olarak değişen doğal koşullarının yanı sıra, cinsiyet ve yaş farkları düzenler". Makine hünerin önemini yok eder: "Uzmanlaşmış işçiler arasında yapay olarak üretilmiş farklılıkların yerini, özellikle yaş ve cinsiyetten ileri gelen doğal farklılıklar alır" Erken sanayi kapitalistleri çalışma saatlerini her türlü olası tahammülün ötesinde uzatmaya çalışırken, "'töreden ve doğadan, yaştan ve cinsiyetten, gündüzden ve geceden kaynaklanan her türlü engel yok edilmiştir".[16] Bu doğal farklılıklar biyolojiye dayalı tarihsel köklere sahiptir. Zamanın başlangıcında, "cins ve yaş farklılıklarına, yani sırf fizyolojik bir temele dayanan doğal bir iş bölümü meydana gelir."[17]

Marks'ın cinsiyete ve yaşa dayalı iş bölümlerinin doğal karakteri hakkındaki görüşü, onu, kölece ilişkilerin doğal olarak sınıflı toplumlarda bütün ailelerin içsel örgütlenmesini oluşturduğu varsayımına yöneltir. Engels dâhil pek çok çağdaşı gibi Marks da, bütün toplumlarda tek bir erkek yetişkinin, kendisine tabi aile üyelerinin kocası ve babası olan kişinin, olağan ve doğal olarak hane-aileye reislik yaptığını varsayar. Bu yüzden, "her türden özel mülkiyette aile üyelerinin *köleliği,* en azından, daima örtük olarak mevcuttur çünkü aile reisi tarafından kullanılır ve sömürülürler"[18] gözleminde bulunur. *Alman İdeolojisi* kadar erken bir dönemde bile, Marks ve Engels ailenin içsel ilişkilerini ifade etmek için "gizli kölelik" kavramını kullanmışlardı. İşbölümünün kendisi gibi,

---

[15] Marks 1971b, sy. 790–91, 796, 807, 795; ayrıca bkz. sy. 877 ve Marks 1971a, sy. 82.

[16] Marks 1971a, sy. 82, 396, 264; ayrıca bkz sy. 384, 595. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 87, 401, 271 – ÇN).

[17] Marks 1977, sy. 332. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 341 – ÇN).

[18] Marks 1977, sy. 1083.

"aile içindeki gizli kölelik de nüfusun artması, isteklerin çoğalması ve hem savaş hem de takasla birlikte dışsal etkileşimin genişlemesiyle beraber yalnızca tedrici olarak gelişir" Aslında, "ailedeki gizli kölelik, hala çok kaba olmakla birlikte, mülkiyetin ilk biçimidir".[19] Marks, olgunluk eserinde, kapitalist makineleşmiş-sanayinin gelişmesinin annebabaları, "köle sahiplerine, kendi çocuklarının satıcılarına" dönüştürdüğünü tartışırken, bu temaya geri döner. Önceden "işçi, üzerinde biçimsel açıdan özgür bir kimse olarak tasarrufta bulunduğu kendi emek gücünü satıyordu. Şimdi, karısını ve çocuğunu satıyor. Köle tüccarı oluyor".[20] Bu ifadelerdeki '"köle" imgesi, kısmen, aile içindeki işbölümünün doğal karakteri hakkındaki varsayımlardan doğmakta ve kadınlarla çocukları tarihsel aktörlerden ziyade pasif kurbanlar olarak resmetme eğilimi sergilemektedir. Bilimsel olmaktan çok metaforik olan bu formülleştirmelerin arkasında, asla yeterince sorgulanmamış bir dizi on dokuzuncu yüzyıl ideolojik yaklaşımı saklıdır.

On dokuzuncu yüzyılın toplum yorumcuları çoğunlukla, gerçekte kapitalist üretim tarzına özgü olan toplumsal ilişkiler hakkında doğaya dayalı bir kalıcılık iddiasında bulunuyorlardı. Bu iddialar, sosyalist polemik için hazır bir hedef oluşturuyordu. Örneğin, Marks ve Engels *Manifesto*'da, burjuvazi bakımından "bencil bir yanlış anlamanın", onu nasıl "mevcut üretim tarzından ve mülkiyet biçiminden doğan toplumsal yapıları (üretimin ilerlemesiyle birlikte yükselen ve ortadan kaybolan tarihsel ilişkileri) doğanın ve aklın ezeli yasalarına dönüştürmeye" yönelttiğini gözlemler.[21] Ancak Marks ve Engels, cinsiyete ve yaşa dayalı tarihsel işbölümlerinin doğal statüsü hakkındaki burjuva kavramları gizemlerinden soymakta aynı ölçüde başarılı değillerdi; bunların yerine daha uygun kavramlar koymayı ise daha da az başarabildiler. Aslında, bu alanda, biyolojinin kader olduğunu savunan pozisyona tehlikeli biçimde yakınlaşırlar. En erken olanlardan en olgun olanlara kadar bütün eserlerinin üstünde oldukça zarar verici bir "doğal" hayaleti dolaşır. Bu hayalet, sadece fiziksel geçim ile örneğin, nesilsel yeniden üretimi veya bir aile-haneyi içeren biraz daha

---

[19] Marks ve Engels 1975a, sy. 46.

[20] Marks 1974, sy. 88; Marks 1971a, sy. 373; ayrıca bkz sy. 285. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 380- Ç.N.).

[21] Marks ve Engels 1975d, sy. 501.

toplumsal anlamda belirlenmiş bir yaşam standardı arasındaki ayrımın aşikâr olduğunu varsayan asgari ücret kavramlarına damgasını vurur. İşçi sınıfı hanesi, özellikle de kadının aynı zamanda ücretli işçi olduğu işçi sınıfı hanesi içindeki ilişkiler konusundaki kavrayışlarını baltalar. Ayrıca, tarihsel gelişmeyi, cinsel eylemin biyolojisinden doğan, sorgulanmamış bir cinsler arası doğal işbölümü varsayımına bağlayarak, bu gelişmeyle ilgili incelemelerini zayıflatır. Marks ve Engels, çalışmalarının seyri içinde, genelde sözüm ona doğal olguları dengeleyen ek "toplumsal" fenomenler ortaya koyarak, bu varsayımların en kötü etkilerinden bazılarını yumuşatmayı başardılar, ancak bunları asla tümüyle alt edemediler. Yalnızca, modern antropoloji içindeki feminist perspektiflerin ve daha özel olarak toplumsal bilimlerde aynı anda hem Marksist hem de feminist olan bir yaklaşımın gelişmesiyle birlikte, bu alandaki "doğal"ın sınırları ciddi anlamda sorgulanmaya başlandı.[22]

Cinsiyete ve yaşa dayalı işbölümlerinin varlığı, Marks'ın *Kapital*'de kısaca atıfta bulunduğu belirli siyasal sonuçlara sahiptir. Kapitalist gelişmenin erken dönemlerinde, "erkek emekçilerin alışkanlıkları ve direnişi" kadınların ve çocukların ücretli emek gücüne girişini başarılı biçimde engeller. Ancak, makinelerin devreye sokulması, "erkek işçinin sermayenin despotizmine karşı manifaktür dönemde gösterebildiği direnci sonunda kırar".[23] Bundan sonra, bir yandan "işçinin teknik bakımdan emek aracının tekdüze işleyişine tabi oluşu ve her iki cinsiyetten ve çeşitli yaşlarda işçilerden meydana gelen işçi organizmasının kendine özgü bileşimi bir kışla disiplini yaratır(ken)"[24], sermaye bütün işleri eşitleme eğilimi sergiler. Ancak, bu ekonomik ve toplumsal eşitleme süreci, büyük ölçekli sanayi kapitalizminin saldırıları karşısında oldukça kırılgan olan kadınların ve özellikle çocukların bağımlı ve tabi statüsünde, bir engelle karşı karşıya kalmaktadır. Marks, koruyucu yasaların gerekliliğini savunur ve bu yasaların tarihini özetler. Kapitalizmin gelişimi "eski aile biçiminin üzerinde yükseldiği ekonomik temeli ve buna karşılık düşen aile çalışmasını" altüst etmiş ve böylece "eski aile ilişkilerini de çözme" eğilimine

---

[22] Bu yazınla ilgili değerlendirmeler için bkz. Rapp 1978-9 ve Atkinson 1982-3. Ayrıca 10. bölümün 12 ve 22 numaralı notlarında zikredilen eserlere bkz.

[23] Marks 1971a, sy.346, 379; ayrıca bkz sy. 380, 384. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 380- Ç.N.).

[24] Marks 1971a, sy. 399. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 404- Ç.N).

girmiştir; "çocuk haklarının ilan edilmesi" gerekmiştir.[25] Devleti çocukların ve kadınların haklarını koruyan düzenlemeleri formüle etmek, bunları resmen kabul etmek ve uygulamaya zorlamak için, uzun bir mücadele verildi. Çalışma saatlerini sınırlandıran, gece mesaisini yasaklayan, öğle yemeği paydosları sunan ve benzeri türden koruyucu yasaların kabulü, "kapitalistler sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki çok uzun sürmüş ve az çok örtbas edilmiş bir iç savaşın ürünü"nü temsil ediyordu.[26]

***

Marks *Kapital*'de, kadınların durumu, aile, geçmiş ve günümüz toplumunda cinsiyete dayalı işbölümleri üzerine tasviri yorumlarda bulunmaktan daha fazlasını yapar. Bu tür tarihsel gelişmeleri aydınlatmak üzere gereken bir kuramın geliştirilmesi için, büyük katkıda bulunur. Kadın-sorunu adı verilen sorunun özünün aslında işçi sınıfı ve emek-gücünün yeniden üretimi alanında yatması ölçüsünde, Marks'ın ekonomik yazıları temel bir başlangıç noktasını oluşturur. Bu perspektiften bakıldığında, *Kapital*'deki Marks'ın kadınların kurtuluşu meselesi hakkında, ne kendisinin ne de sosyalist izleyicilerinin herhangi bir anda fark ettiklerinden çok daha fazla söyleyecek anlamlı sözü mevcuttur. Üç kavram kilit önemdedir: bireyin tüketimi, emek-gücünün değeri ve yedek sanayi ordusu.

Bireyin tüketimi, Marks'ın üretken tüketim karşısında geliştirdiği bir kavramdır. Hem üretken tüketim hem de bireyin tüketimi, insanların ürünleri kullandığı, yani tükettiği emek süreçlerini kastetse de, aradaki fark kritiktir. Üretken tüketim, geniş anlamda ifade edildiğinde, üretim araçlarının (hammaddeler, aletler veya makineler, yan maddeler) ve üreticilerin, sonucu –bu sonuç ister üretim aracı isterse geçim aracı olsun– yeni ürünler olan, özgün bir emek süreci içinde bir araya getirilmesine atıfta bulunur. Tersine, bireyin tüketimi, üreticilerin geçim araçlarını (yiyecek, konut, giysi ve benzeri) kendi kendilerini hayatta tutmak için tükettikleri süreçlere atıfta bulunur. "Bundan dolayı, bireyin tüketiminin ürünü, tüketicinin kendisidir; oysa üretken tüketimin sonucu tüketiciden farklı bir üründür".[27]

---

[25] Marks 1971a, sy. 459; ayrıca bkz sy. 285. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 467- Ç.N.).

[26] Marks 1971a, sy. 283; ayrıca bkz sy. 268. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 290- Ç.N.).

[27] Marks 1971a, sy. 179. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 187- Ç.N.).

En genel anlamda, bireyin tüketimi ve üretken tüketim, bu toplum kendisini günden güne ve yıldan yıla yeniden üretecekse, her türlü toplumda bir biçimde gerçekleşmek zorunda olan süreçlerdir. Marks; elbette, kapitalist üretim tarzının işleyişiyle özellikle ilgilidir ve bireysel ve üretken tüketimin, bu üretim tarzının hâkimiyeti altında büründüğü biçimlere odaklanır. Burada, bireyin tüketimi süreci, işçiye kapitalist tarafından çalışma kapasitesinin kullanılması karşılığında ödenen ücretle dolayımlanır ve üretken tüketim ile bireyin tüketimi arasındaki fark özgün bir ikili biçime bürünür.

> İşçinin tüketimi iki biçimde olur. Üretim sırasında işçi çalışarak üretim araçlarını tüketir ve bunları yatırılmış bulunan sermayenin değerinden daha yüksek değere sahip ürünlere dönüştürür. Bu, işçinin üretken tüketimidir. ... Öte yandan, işçi, emek gücüne ödenmiş parayı geçim araçları satın almak için harcar: bu, onun bireysel tüketimidir".[28]

Marks'ın işçinin bireysel tüketimi hakkındaki açıklamalarının çoğu, bu tüketimi yalnız başına gerçekleşen ve soyut bir süreç olarak sunar. Açıktır ki, bu yeterli değildir. "İşçi sınıfını bir bütün olarak ele aldığımızda, geçim araçlarının bir bölümü ya henüz çalışmayan ya da çalışmayı bırakmış olan aile üyeleri tarafından tüketilir" Marks burada, sadece şimdiki ücretli işçilerin kendi varlığını sürdürmesini değil, (ev kadınları gibi) hâlihazırda ücretli işçiler olmayıp bireysel tüketim sürecinde yer alanlar da dâhil (çocuklar, yaşlılar ve engelliler, işsizler gibi), gelecekteki ve geçmişteki ücretli işçilerin de varlığını sürdürmesini kapsayacak bir kavramı ima etmektedir. Bu kavram, sınıf ilişkileri ve bir bütün olarak toplumsal yeniden üretim düzeyinde işleyecektir. Aslında, işçi sınıfının yeniden üretimi gibi bir kavram, Marks'ın bireyin tüketimi tartışmasının yüzeyinin tam altında yatmaktadır. "Tam kapasiteli ve sahici toplumsal ölçeğindeki kapitalist üretimin" bakış açısından bakıldığında, işçi sınıfının bireysel tüketimi, "sermaye tarafından emek gücünün karşılığında elden çıkarılan geçim araçlarının yeniden sermaye tarafından sömürülebilecek yeni emek gücüne dönüştürülmesi demektir. Bu tüketim, kapitalist için en vazgeçilmez üretim aracının, yani bizzat işçinin kendisinin üretilmesi ve yeniden üretilmesi demektir".[29] Toplumsal yeniden üretim düzeyinde, işçi sınıfının

[28] Marks 1971a, sy. 536. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 552- Ç.N.).

[29] Marks 1977a, sy. 984; Marks 1971a, sy. 536–7. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 553- Ç.N.).

yenilenmesi sorunu kritik hale gelir. "Yorgunluk, yaşlılık ve ölüm nedeniyle piyasadan çekilen emek gücünün yerine, en azından, eşit miktardaki bir taze emek gücü sürekli olarak konulmalıdır". Marks'ın kendisi emek-gücünün yeniden üretimi hakkında asla kapsamlı ve incelikli bir görüş geliştirmediyse de, "işçi sınıfının sürekli olarak mevcut tutulması ve yeniden üretilmesi, sermayenin yeniden üretimi için her zaman gerekli olmuştur ve her zaman gerekli olacak bir koşuldur" diye işaret ettiğinde, bunun kapitalist bir üretim tarzı kuramı için taşıdığı önemi kabul etmektedir.[30]

Kapitalist üretim tarzında, bireyin tüketimi süreçleri işçinin, emek-gücünü kapitaliste satmaya hazır biçimde piyasaya geri dönmesine imkân verir. Ama emek-gücü tam olarak nedir ve değeri nasıl belirlenir?

Marks, emek-gücünü, "insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değerini üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin bütünü" olarak tanımlar. Kapitalist üretim tarzında, emek-gücü bir meta biçimine, yani hem kullanım değerine hem de değere sahip olan bir şey biçimine bürünür. Emek-gücünü kapitalist için bu kadar kıymetli hale getiren, onun kullanım değeridir çünkü diğer herhangi bir metadan farklı olarak, "bir değer kaynağı olmak gibi özgün bir niteliğe sahiptir". Emek-gücü, kapitalist emek sürecinde kullanıma sokulduğu – tüketildiği– zaman, başlangıçta yapılmış olan yatırımdan daha fazla değer yaratır. O halde, artık-değer, bu eşsiz ve muhteşem metanın üretken tüketiminden kaynaklanır.[31] Ancak, emek-gücü üretim sürecinde tüketilebilir hale gelmeden önce, kapitalist onu piyasada eşdeğer bir değerle mübadele ederek elde etmelidir.

Marks'a göre, emek-gücü metasının değeri, diğer herhangi bir metanın değeriyle aynı biçimde belirlenir. Yani, emek-gücünün değeri, emek-gücünün üretimi için toplumsal olarak gerekli emeği temsil eder. O halde, verili bir birey için, "emek gücünün üretimi, bu bireyin kendini yeniden üretmesi ya da varlığını sürdürmesi demektir. Yaşayan bireyin kendi varlığını sürdürmek için belli bir miktarda geçim aracına ihtiyacı vardır. Demek ki, emek gücünün üretimi için gerekli emek zaman, bu geçim araçlarının üretimi için gerekli emek-zaman indirgenir; ya da, bir başka deyişle,

---

[30] Marks 1971a, sy. 168, 537. Ayrıca bkz sy. 538, 541–2; 2: 356, 385, 396 ve Marks 1973b,sy. 458, 676–7. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 553- Ç.N.).

[31] Marks 1971a, sy. 164.

emek gücünün değeri, sahibinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeridir" Buna karşın, emek-gücünün değeri konusunda oldukça özgün olan bir şey vardır, çünkü "[insanın] zorunlu denilen ihtiyaçlarının giderilme tarzları gibi miktarları da tarihsel gelişmenin ürünüdür". O halde, emek-gücünün değeri belirlenirken bir "tarihsel ve manevi unsur da işe karışmaktadır".[32]

Marks bu noktayı *Kapital*'in yayımlanmasından iki yıl önce yapılan Ücret, Fiyat ve Kâr başlıklı bir dizi konuşmasında daha uzun uzadıya geliştirmişti. Burada, Marks, emek-gücünün değerinin, "biri basit anlamda fiziksel, diğeri tarihsel veya toplumsal" olan iki öğesini ayrıştırır. Fiziksel öğe mutlak alt sınırı belirler, ancak Marks bu sınırın çok esnek olduğunu gözlemler. Yani, "sağlıksız ve kısa ömürlü kuşakların hızla göçüp gitmesi de, emek piyasasını sağlıklı ve uzun ömürlü kuşaklar dizisi kadar iyi bir arz durumunda tutacaktır". Emek-gücünün değeri "her ülkede *geleneksel bir yaşam standardı* ile belirlenir. Bu basit fiziksel yaşam değildir, aynı zamanda insanların içinde olduğu ve yetiştirildiği toplumsal koşullardan kaynaklanan belirli isteklerin tatmin edilmesidir" Marks, bu tartışmada, az çok doğal bir fiziksel geçim düzeyi kavramını sürdürür, ama "tarihsel veya toplumsal" bileşenin genişlemesi veya daralması arasındaki büyük mesafeyi vurgular. *Kapital*'de, doğal-fiziksel asgari kavramına verilen bu küçük taviz bile tamamen yok olur ve "tarihsel ve toplumsal" bileşen başrolü alır. Yine de, Marks, emek-gücünün değerinin belirlenebileceğinde ısrar eder çünkü "belli bir ülkede, belli bir dönemde, bir işçi için gerekli ortalama geçim aracı miktarı pratik olarak bilinir".[33]

Bütün metalarda olduğu gibi, emek-gücünün fiyatı da normalde kendi değeriyle örtüşmez, daha ziyade onun çevresinde dalgalanır. Fiyat, zaman zaman, kapitalist sömürünün "altından zincirinin uzunluk ve ağırlığının" da sonuç olarak gevşemesiyle birlikte, emek-gücünün değerinin üstüne çıkacaktır. Daha kaygı verici biçimde, emek-gücünün fiyatı mevcut emek-gücü kesimlerinin bir sonraki kuşakta yenilenmediği noktaya kadar, kendi değerinin oldukça altına da düşebilir.[34]

---

[32] Marks 1971a, sy. 167, 168; ayrıca bkz. sy. 486, 524. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 173- Ç.N.).

[33] Marks 1973c, sy. 72–3; Marks 1971a, sy. 168. Ayrıca bkz Marks 1977, sy. 1067–9. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 173- Ç.N.).

[34] Marks 1971a, sy. 579; ayrıca bkz sy. 580–1 ve Marks 1977, sy. 1032, 1068. Metanın

Emek-gücünün fiyatındaki dalgalanmaların varlığı ve bunların çalışan insanların yaşamları üzerindeki etkileri, Marks ve Engels tarafından sayısız kez tartışılmıştı. Marks, *Kapital*'le birlikte bu dalgalanmaları bir emek-gücü değeri kuramına bağlar ve bu yolla arz, talep ve kapitalist açgözlülük gibi yüzey fenomenlerinin ötesine geçer. Böylece, örneğin, eski metinlerde olduğu gibi, artan sayıda kadın ve çocuğun ücretli işgücüne girmesinin etkilerine odaklanarak, hane açısından emek-gücünün değer yapısının, çok kısa olmakla birlikte, net bir analizini sunar. Marks, emek-gücünün değerinin, tek bir yetişkin erkek işçinin ücretinin tüm aile-hanenin geçimini sağlamaya yeterli olduğu bir durumu varsayar. Bu varsayım tarihsel bakış açısından tartışılabilir olsa da, emek-gücünün değerindeki değişkenliklerin incelenmesi için kuramsal bir başlangıç noktası sunar. Makinenin devreye sokulması gibi bir yenilik, "[işçi] ailesinin bütün üyelerini emek piyasasına çıkararak, yetişkin erkeğin emek gücünün değerini işçinin bütün ailesine dağıtır ve dolayısıyla onu değersizleştirir". Bireysel işçinin emek-gücünün değeri düşer çünkü artık başlangıçtaki geçim araçları miktarını elde etmek için birkaç hane üyesinin ücretli çalışması gerekmektedir. Marks, bu gözlemi bir kaç kere vurgular. En önemlisi, ek hane üyelerinin ücretli emeğe girmesi, diğer her şey aynı kalırken, sömürü oranının yoğunlaşması demektir. Ayrıca, daha önce tek bir kişi çalışırken birkaç aile üyesinin birden çalışması olgusu, daha fazla geçim aracının satın alınmasını gerektirebilir ve bu biçimde hanenin emek-gücünün toplam değerini bir ölçüde yükseltebilir. Örneğin, "dikiş, sökük ve yırtık tamiri vb. gibi ... ev işlerinin yerine hazır metaların konulması zorunlu olur. Demek oluyor ki, bir taraftan evdeki emek harcaması azalırken, diğer taraftan para harcaması artar. Bundan dolayı, işçi ailesinin üretim masrafları artar ve gelir fazlasını alıp götürür".[35]

Tüm hane tarafından harcanan emek-gücü değerinin "yaşam standardındaki" gerçek bir yükselme eşliğinde kapsamlı biçimde arttığı, ama aynı zamanda, haneyi oluşturan bireylerin emek-gücü değerinin düştüğü ve sömürü oranının arttığı bir durum, kesinlikle mümkündür. Genelde, "ücretlerdeki artışın daha büyük miktarda emek elde edilmesine denk

---

fiyatının kendi değeri etrafında dalgalanması için, bkz Marks 1971a, sy. 98–106. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 598- Ç.N.).

[35] Marks 1971a, sy. 373; ayrıca bkz Marks 1971b, sy. 233. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 379n- Ç.N.).

düşmemesi halinde, kapitalist daha *yüksek ücretler* ödeyebilir ve yine de *emek* [gücünün] *değerini* düşürebilir ve böylece emek gücü daha hızla çöküntüye uğratılmış olur" Marks, burjuva ideolojisinin bu fenomeni nasıl yorumladığına dair çarpıcı ölçüde tanıdık bir örnek vermektedir: "Orta sınıf istatistikçileriniz size... Lanchashire'daki fabrika ailelerinin ortalama ücretlerinin arttığını söyleyecektir. Ama artık, erkeğin, aile reisinin emeğinin yerine, eşinin ve belki üç veya dört çocuğunun sermayenin Dev çarklarının altına fırlatılıp atılmış olduğunu ve toplam ücretlerdeki yükselişin aileden elde edilen toplam artık emeğe denk düşmediğini söylemeyi unutmaktadırlar."[36]

Marks'ın kapitalizmin işçi sınıfı üzerindeki etkisinin en önemli ifadesi olarak karakterize ettiği, yedek sanayi ordusu konusu, *Kapital*'in 1. cildinde başlı başına bir bölümü kaplar. Genelde, "toplumsal zenginlik, faaliyet halinde bulunan sermaye, bunun büyümesinin hacmi ve gücü ve dolayısıyla da proletaryanın mutlak büyüklüğü ve emeğinin üretici gücü ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur *Bu, sermaye birikiminin mutlak genel yasasıdır*."[37] Marks, artık-nüfusun varlığını, boyutunu ve biçimini, *Grundrisse*'dekinden daha net biçimde sermaye birikimi sürecine bağlar.

Sermaye büyüdükçe, giderek daha çok emek talep eder. İşçiler daha uzun saatler boyunca ve daha çok çalışmak zorundadır ve daha çok işçi işe alınmalıdır. "O halde, sermaye birikimi, proletaryanın çoğalmasıdır." Ücretli işçilerin sayısını böyle mutlak biçimde çoğaltma eğilimi, yine sermaye birikiminin özünde var olan ikinci ve çok daha güçlü bir mekanizmayı karşısında bulur. Artık-değer dürtüsü kapitalistleri, temelde makinenin devreye sokulması yoluyla, sürekli olarak üretkenliği artırmaya zorlar. Sürekli büyüyen bir üretim araçları miktarı, üretim sürecinde harekete geçirilecek daha az insan emeği gereksinimi duyar. Sonuç olarak, emek talebi göreli olarak düşer ve bir ücretli işçiler artık-nüfusu ortaya çıkar. Bu göreli artık-nüfus "kapitalist üretim tarzının bir varlık koşuludur... kullanılmaya hazır bir yedek sanayi ordusu oluşturur... Artık-nüfus, sermayenin değişen değerlenme ihtiyaçları için, gerçek nüfus artışının sınırlarından bağımsız olarak, her an sömürülmeye hazır insan malzemesi yaratır".[38]

---

[36] Marks 1973c, sy. 68; ayrıca bkz Marks 1971a, sy. 509.

[37] Marks 1971a, sy. 603. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 622- Ç.N.).

[38] Marks 1971a, sy. 576, 592. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 610-11. Ç.N.).

Yedek sanayi ordusu kapitalist birikim döngüsünün acımasız kapris-lerine göre dalgalanır. Dahası, göreli artık-nüfus her zaman çeşitli özgün biçimlere bürünür. Akıcı yedek sanayi ordusu, kapitalist emek sürecinin sürekli olarak değişen ihtiyaçlarına göre istihdama girip çıkan işçilerden oluşur. Saklı yedek sanayi ordusu, kapitalizmin kapitalist olmayan sek-törlere yayılmasıyla birlikte çalışmanın dışına atılanlardan oluşur. Dur-gun yedek sanayi ordusu, berbat bir yoksulluğa itilen ve daima en kötü koşullarda, en düşük ücretlerle çalışmaya razı olan, kronik olarak eksik istihdam edilen işçilerden oluşur. Bu üç yedek kategorisi altında, düş-künler tabakası artık-nüfusun en alt katmanını oluşturur. Marks, "Sefalet, faal sanayi ordusunun hastanesi ve yedek sanayi ordusunun safrasıdır" gözleminde bulunur.[39] Formülleştirmelerinde asla tam olarak açık seçik olmamakla birlikte, Marks yedek sanayi ordusunu göreli artık-nüfusla yan yana varlığını sürdüren bir şeyden ziyade, onun içerdiği bir şey gibi ele alıyor görünmektedir.

Hem sermaye birikiminin sonucu hem de daha fazla genişlemesinin kaldıracı olan yedek sanayi ordusu, kapitalizme özgü bir "nüfus yasasını" barındırır. Bu anlamda, Marks, işçi sınıfının yeniden üretimini, sermaye birikim sürecinin merkezine koyar. "Sermayenin değerlenme aracı ola-rak durmadan sermayenin parçası haline gelmek zorunda bulunan, ser-mayeden kendisini kurtaramayan ve sermayeye kölece bağlılığı yalnızca kendisini sattığı bireysel kapitalistlerin değişmesiyle gözlerden saklanan emek gücünün yeniden üretimi, gerçekte, bizzat sermayenin yeniden üre-timinin bir unsurudur".[40]

Marks, *Kapital*'in 3. Cildi'nde göreli artık-nüfus ve yedek sanayi ordu-su kavramlarına geri döner ve bu kez onlara genel toplumsal yeniden üre-tim bağlamı içinde bakar. Bu düzeyde, kapitalist birikim sürecinin kendisi ortalama kâr oranının düşmesi eğilimine yol açar. Marks, bu eğilimi den-geleyen öğeler arasında, göreli artık-nüfusu da sayar. Yedek sanayi ordusu-nun üyeleri, erişilebilir bir ucuz emek havuzu oluşturur. Bazı kapitalistler onları olağanüstü düşük ücretlerle işe alırlar ve ortalama kar oranının gi-derek düşmesine neden olan üretkenlikteki gelişmelerden feragat ederler.

---

[39] Marks 1971a, sy. 603. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 622- Ç.N.).

[40] Marks 1971a, sy. 575–6. Nüfus yasaları hakkında, bkz sy. 591–2. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 594- Ç.N.).

Bu üretim dallarında, artık-değer oranı ve hacmi, kar oranlarının düştüğü dalları dengeleyecek kadar olağanüstü ölçüde yüksektir. Yedek sanayi ordusunun, ortalama kâr oranının düşmesi eğilimini "az çok felç etmesi" bile mümkün olabilir. Bir kez daha, işçi sınıfının yeniden üretimi, artık bir bütün olarak ele alınan kapitalist üretim sürecinin merkezinde durmaktadır.[41]

Marks'ın bireyin tüketimi, emek-gücünün değeri ve yedek sanayi ordusu tartışmaları kızgınlık uyandıracak ölçüde eksiktir. Özellikle, üç konunun ele alınışı belirsizdir ve netleştirilmeye ihtiyaç duyar. Birincisi, emek-gücünün değeri kavramının, yalnızca bireysel işçinin varlığını sürdürmesini ve yenilenmesini mi kapsadığı, yoksa diğer kişileri de, örneğin bir işçinin ücretiyle desteklenen aile üyelerini de mi içerdiği, asla açık değildir. İkincisi, Marks işçinin yeniden üretimiyle sonuçlanan işlerin parçası olarak gerçekleştiren karşılığı ödenmemiş ev içi emekten çok az bahseder ve dolayısıyla ona hiçbir açık kuramsal statü tanımaz. Üçüncüsü, sermaye birikimi tartışmaları bağlamında ortaya çıkan yedek sanayi ordusu kavramı ile daha sınırlı bireyin tüketimi kavramı arasındaki kritik ilişki meselesi, asla gerçekten ele alınmamıştır.[42] Bu belirsizliklere ve Marks'ın işçi sınıfı ve emek-gücünün yeniden üretimine ilişkin düşüncelerinin genellikle şematik ve tamamlanmamış nitelikte olmasına karşın, eseri, kadınların ve ailenin genel olarak toplumsal yeniden üretimle ve özel olarak da kapitalist üretim tarzıyla ilişkisine dair bir kuramın temellerini sunmaktadır.

Marks'ın ailenin ve cinsler arasındaki ilişkinin geleceğine dair kısa yorumları, *Kapital*'de işçi sınıfı ve emek gücünün yeniden üretimi hakkındaki kuramsal bir perspektifin ön bilgileri bakımından elde ettiği kazanımlarla tutarlı biçimde, bunları bir bütün olarak toplumsal yeniden üretim bağlamına yerleştirir. Kapitalizmin gelişmesi "ailenin ve cinsler arası ilişkinin daha yüksek bir biçiminin yeni ekonomik temelini de" yaratır.

---

[41] Marks 1971b, sy. 236–7. Ayrıca bkz "Aşırı Sermaye Aşırı Nüfus" başlıklı bölüm, sy. 250–9.

[42] Marks belki de bu çelişki ve boşlukları gelecekte, asla geliştirilmemiş olan, "ücretli emek özel çalışması"nda çözümleme görevini üstlenmişti: Marks 1971a, sy. 508. Kadınların ezilmişliği sorununu bu çalışmasında ele alıp almayacağı, elbette başka bir meseledir. Roman Rosdolsky'nin Marks'ın emek-gücü hakkında ayrı bir kitap yazma planından tamamen vazgeçtiği iddiası, ikna edici değildir; Rosdolsky 1977, sy.57-62. Molyneux, emek-gücünün yeniden üretiminin kapitalizm için bir varoluş koşulu olduğunu, ancak kapitalist üretim tarzı kavramının içine kuramsal olarak yerleştirilemeyeceğini ileri sürer, dolayısıyla, Mark açısından bunu *Kapital*'deki tartışmanın dışında bırakmanın uygun olduğunu savunur. Molyneux 1979, sy. 20. Yazarın görüşü için bkz. 10. ve 11. bölümler.

Mevcut, kapitalist kılığı içindeki büyük ölçekli sanayi, işçileri, "çürümenin ve köleliğin veba benzeri kaynağı haline gelen", "üretim sürecinin işçiye değil, işçinin üretim sürecine hizmet ettiği", "vahşi" bir emek sürecinde bir araya getirmektedir. Yine de, Marks'ın, "kadınlara, gençlere ve her iki cinsten çocuklara, ev alanı dışındaki toplumsal olarak örgütlenmiş üretim süreçlerinde belirleyici roller vermesi" ölçüsünde yeni aile ilişkilerinin potansiyel zeminiyle özdeşleştirdiği fenomen, tam da budur. Özetle, "her iki cinsten ve her yaştan bireylerden birleşik bir işçi topluluğunun oluşması" olgusunun, "uygun koşullar altında, insanca gelişmenin kaynağına dönüşmek zorunda olduğu açıktır"

Bu gelişmenin gelecekteki bir komünist toplumdaki aile ilişkileri ve cinsel ilişkiler açısından nasıl bir biçime bürüneceği konusunda ise, Marks dikkatli biçimde spekülasyondan kaçınır.[43]

***

Bu yıllarda Marks, bir kez daha, pratik politik uğraşlarına geri dönme imkânı yakaladı. Avrupa işçi sınıfları, görece hareketsiz bir dönemin ardından, 1848-50 yıllarının yenilgisinin izlerini üstlerinden atmış ve en ileri biçimini Enternasyonal [Erkek] İşçiler Birliği'nde (*International Working Men's Association*) bulan bir yeniden örgütlenme sürecini başlatmışlardı. 1864 yılında işçi sınıfı militanlarının inisiyatifiyle kurulan Enternasyonal, başlıca siyasal amacı evrensel oy hakkı olan İngiliz sendika liderleriyle üretici kooperatifleri kurmaya yönelerek, hem grevlere hem de siyasal eyleme karşı çıkan Fransız ütopyacı sosyalistleri arasındaki zor bir koalisyonu temsil ediyordu. Bu karışımın sosyalizm için yeterli bir güce dönüştürülmesi girişimi, büyük ölçüde Marks ve Engels'e düştü. Enternasyonal'in Paris Komünü ertesindeki dağılışına kadar geçen on yıl boyunca, kendilerini bu hassas göreve adadılar.

Enternasyonal, adının da ima ettiği gibi, neredeyse tamamıyla erkeklerden oluşan bir örgüttü. Bu haliyle dönemin işçi sınıfının değilse bile, işçi sınıfı hareketinin genel karakterini yansıtıyordu. İşçi sınıfı hareketi, yalnızca büyük ölçüde erkeklere has bir diyar olmakla kalmıyor, kadınlar ve kadınların çalışması konusunda da genelde oldukça geri kalmış bir zihniyet sergiliyordu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca, erkek işçiler ve örgütleri

[43] Marks 1971a, sy. 460. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 468- Ç.N.).

ücretli kadın emeğinin ortadan kaldırılmasını savundular, kadınların emek örgütlerine kabul edilmesini reddettiler, kadınların genel oy hakkına karşı çıktılar ve kadınların yerinin, ailenin merkezinde olduğu şeklindeki idealleştirilmiş bir imgeyi desteklediler. Kadınların çalıştıkları berbat koşullar ve umarsız yoksullukları herkes açısından çarpıcı olsa da, onları ücretli emekten dışlamaya yönelik tezler gerçekçi olmadığı gibi pragmatik olarak akılcı da değildi Bu tür bir akıl yürütme, işçi sınıfı kadınlarının büyükçe bir bölümünün hâlihazırda ücretli işgücünün daimi üyeleri olduğu gerçeğini yadsıyordu. Ayrıca, işverenlere işçi sınıfı içindeki bölünme ve rekabeti güçlendirme imkânı veriyordu. Bu atmosferde, Marks, kadınların haklarını savunan tutumlar sergiledi ve anlayışı el verdiğince, işçi sınıfının bütün üyelerinin çıkarlarını ve geleceğini korudu. Aynı zamanda, cinsler arasındaki psikolojik farklılıkların toplumsal anlamına ilişkin bir on dokuzuncu yüzyıl bakış açısı da, programatik önerilerini etkilemeyi sürdürdü.

Marks'ın kadınların ve çocukların ücretli emeğine ilişkin tutumlarını destekleyen eleştirel kuramsal önsezisi, emek süreci ve bu sürecin kapitalist koşullar altında büründüğü özel biçim arasında yaptığı ayrımdı. Enternasyonal Genel Konseyi'nin bir toplantısında, "Kadınların ve çocukların toplumsal üretimimize katılmasının yanlış olduğunu söylemiyorum", diyordu. Mesele daha ziyade, "mevcut koşullar altında çalışmak zorunda bırakılma biçimleri(ydi)."[44] Bu durum veri alındığında, işçi sınıfı hareketi ne yapmalıydı? Kadınlar ve özellikle de çocuklar, kapitalist sömürünün en kötü saldırılarına karşı yasalarla korunmalıydı. "İşçilerin [yapmak zorunda oldukları şey], kafa kafaya vermek ve bir sınıf olarak, bizzat işçilerin sermayeyle gönüllü olarak sözleşme yapması yoluyla, hem kendilerini hem de soylarını ölüm ve kölelik pahasına satmalarını engelleyecek [bir devlet] yasasını, olağanüstü güçlü bir toplumsal engeli zorla çıkarttırmaktır".[45] Çocukların büyümek ve öğrenmek için zamana ihtiyacı vardı. Kadınlar ise, "kadın bedeni için özellikle sağlıksız olan veya kadın cinsi için ahlaksal olarak karşı çıkılabilir olan sanayi kollarından"[46] dışlanmalıydı. Bu tür bir koruyucu yasaya duyulan ihtiyaç, kadınların ve

---

[44] Anonim 1964, sy. 2, 232.

[45] Marks 1971a, sy. 285. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 293- Ç.N.).

[46] Marks 1970b, sy. 22. Ayrıca bkz Marks 1974, sy. 88: "[Kadınlar] *her ne olursa olsun bütün gece çalışmalarından* ve cinsin hassasiyetlerine zarar verecek veya bedenlerini zehirli veya diğer türlü zararlı malzemelere maruz bırakan tam çalışma türlerinden dikkatle dışlanmalıdır."

çocukların kapitalist toplum içindeki çelişkili durumundan kaynaklanır. Bir yandan, kadınların ve çocukların köylü ailesi içindeki toplumsal yalıtılmışlıktan ve ataerkil ezilmişlikten çekilip çıkartılarak "büyük toplumsal üretim çalışmasına elbirliğiyle katılması ilerici, anlamlı ve meşru bir eğilim[dir]" Öte yandan, "bu, sermaye koşullarında mide bulandırıcı bir duruma dönüşmüştür".[47]

Marks, "kadın böylece toplumsal üretimimizde aktif bir özne haline gelmiştir" gözleminde bulunur. Bunu, kadınların siyasal çalışmaya aktif katılımcılar olarak dâhil edilmesi gerektiği izleyecekti. Dostu Dr. Ludwig Kugelmann'a, "tarih hakkında biraz bir şeyler bilen herkes, büyük toplumsal dönüşümlerin kadınlar arasında mayalanmadan imkânsız olduğunu bilir",[48] diye yazmıştı. 1871'de, Marks her iki cinsten oluşan şubelerin kurulması olasılığını dışlamadan, kadın şubelerinin kurulmasını tavsiye eden yeni bir kural önerdi ve Enternasyonal de bu kuralı benimsedi.[49] Bu tavsiyenin etkin biçimde uygulanması, her şeyden çok, önderliğin her düzeyindeki erkeklerin bu tavsiyeyi ciddiye almasına bağlıydı. On dokuzuncu yüzyıl işçi sınıfı hareketinin tarihi göz önünde tutulduğunda, böylesi genel bir bağlılık şansı oldukça zayıftı ve zaten Enternasyonal, örgütsel varlığının sonuna yaklaşıyordu. Yine de, Marks'ın tavsiyesi, en azından ilkesel olarak, kitle hareketi içinde özerk kadın örgütlenmelerinin meşruluğunu tesis eden önemli bir miras bıraktı.

Birinci Enternasyonal'in çöküşünden sonra Marks ve Engels, daha sonra İkinci Enternasyonal'i oluşturacak olan yükselen işçi sınıfı partilerine kuramsal ve taktik danışman olarak hizmet verdiler. Bu nedenle, yeni Fransız İşçi Partisi delegeleri 1880 seçimleri için Parti programı hakkında kendilerine danıştı. Londra'da tartışılan ve hazırlanan program, daha sonra, "komünist amaç bir kaç sözcükle tanımlandı" dediği, Marks tarafından yazılmış bir girişi içeriyordu. Giriş bölümünün açılış cümlesi "üretici sınıfın özgürleşmesi cinsiyet ve ırk ayırımı olmaksızın

---

[47] Marks 1974, sy. 88.

[48] Anonim 1964, sy. 2, 232. Marks'tan Dr. Kugelmann'a, 12 Aralık 1868, Marks 1934, sy. 83 (Çeviride Almanca orijinaline bağlı kalmak amacıyla çok az değişiklik yapılmıştır; Marks ve Engels, 1956a, sy. 582, 583).

[49] Anonim 1964, sy. 442. 460. Engels de Marks gibi, en azından ilkesel olarak, kadınların siyasi hayata eşit katılımını destekledi. Bkz. Engels'den Pauli'ye, 14 Şubat 1877, Meyer 1977, sy. 93 içinde alıntı.

tüm insanları kapsar"[50] ifadesini özel olarak vurgulamaktadır. Kadın-sorunu ve ulusal sorun adı verilen biçimlerde, gelecek on yılların devrimcileri için merkezi meseleleri oluşturacak olan bu iki konu, sosyalist kuram ve pratikte yakıcı bir konu haline gelmişti bile. Marks, emperyalist hâkimiyet ve dünya devrimi çağının eşiğinde, fakat kendi ömrünün sonunda, yine de çağa ayak uydurabiliyordu.

***

Bir bütün olarak ele alındığında, Marks'ın olgunluk dönemi yazıları, kadınlık durumunun toplumsal yeniden üretim bakış açısından analiz edilmesini sağlayacak bir kuramsal zeminin ilk adımlarını sunar. Ancak Marks'ın kendisi, ne böyle bir analiz geliştirmiş, ne de konu hakkında önemli notlar bırakmıştır. Engels de dâhil olmak üzere, on dokuzuncu yüzyıl sonu sosyalistlerinin Marks'ın toplumsal gelişme kuramını kadınlık durumunu incelemek için kullanma yolunda yaptıkları sonraki girişimler, pek amacına ulaşmamıştır. Ayrıca, yıllar geçtikçe ve kadınların ezilmişliği sorunu kadın-sorunu adı verilen biçimde kodlanır hale geldikçe, Marks'ın olgunluk eserinde önerilen perspektifi benimseme olasılığının ta kendisi de zayıflamıştır. O halde, son dönemde, kadınları emek-gücünün yeniden üretimi kavramı bakımından konumlandırmak için harcanan sosyalist-feminist çabalar, kadınların ezilmişliği hakkında Marks'ın toplumsal yeniden üretim kuramına dayalı bir yaklaşım geliştirmeye yönelik ilk kalıcı girişimi oluşturmaktadır.

---

[50] Program için, bkz. Guesde 1959, sy. 117. Marks 1974, sy. 376 içinde, Almanca bir baskıdan, anlaşılmaz biçimde yapılan çeviri, "etres humaines" (insanlar) yerine "insanoğlu" terimini yanıltıcı biçimde vermektedir. Marks'ın daha sonraki bir yorumu F.A. Sorge'ye 5 Kasım 1880'de yazılan bir mektupta, Marks ve Engels 1965, sy.332'de yer almaktadır. Ayrıca bkz Engels'den E. Bemstein'e, 25 Kasım 1881, Marks ve Engels 1965, sy. 344.

Altıncı Bölüm

Engels: Hatalı Bir Formülleştirme

1850 yılında kıtadaki siyasal fırtınalardan Manchester'a sürgüne gelen Engels, yirmi yıl kadar burada kalarak, ailesinin tekstil fabrikasında çalıştı. Garantili biçimde artan geliri, bu yıllarda sürekli maddi güçlükler içinde olan Marks'a yardımcı olmasını sağladı. 1870 yılında, Paris Komünü'nün eşiğinde ve Enternasyonal'deki gelişmelerin hız kazanmasıyla birlikte, ticari ortaklığını dağıttı ve siyasal hayata tam anlamıyla katılabileceği Londra'ya taşındı. İki arkadaş, Marks'ın 1883 yılındaki ölümüne kadar, pratik ve kuramsal çalışmalarının her yönünü gün be gün tartışarak, sosyalist harekette omuz omuza çalıştılar. Engels, Marks'la birlikte, Enternasyonal Genel Konseyi'nde yer aldı ve sosyalist hareket içindeki çeşitli eğilimleri birleştirmeye uğraştı. O da, Marks gibi, Enternasyonal'in çöküşünden sonra, 1895 yılındaki ölümüne kadar, bu işlevi sürdürerek sosyalist hareketin duayeni ve danışmanı rolünü üstlendi.

Engels, yaşamının bu son yirmi yılı boyunca, geniş bir yelpazeye yayılan bir araştırma ve yazı programına da girişti. Yayımlanan eserleri arasında, iyi bilinen ve olağanüstü popüler olan iki kitap, kadınların ezilmişliği sorununa değinir. Bu metinler, *Komünist Partisi Manifestosu* ile birlikte, yükselen sosyalistler kuşağı için başlıca kılavuz metinler oldular.

Engels, *Anti-Duhring* olarak bilinen eserini 1878 yılında, sosyalist Eugen Duhring'in görüşleriyle polemik yapmak üzere kaleme aldı. Kitap, Engels'in "Marks'ın ve benim, uğruna savaştığımız komünist dünya görüşü" olarak tanımladığı görüşün kapsamlı bir sunuşunu içerir. Bu dünya görüşü, doğal olarak, genelde kendisinin ve Marks'ın kadınlar, aile ve işçi sınıfının yeniden üretimi konusundaki daha erken analizlerini ve pozisyonlarını tekrarlayan kimi yorumlar barındırmaktadır. Örneğin, Engels, Marksizm öncesi sosyalist düşünürleri incelerken, Fourier'in kapitalist toplumdaki cinsler arası ilişkiler ve kadınların konumu hakkındaki eleştirisini onaylar ve Marks'ın *Kutsal Aile*'de Fourier'den yaptığı serbest alıntıyı izleyerek, bu ütopyacı sosyalistin, kadınların konumunu genel bir toplumsal gelişme endeksi olarak gören ilk kişi olduğunu doğrular.[1] Engels, önceki yapıtlarda tartışılmış olan birkaç temayı da yeniden gözden geçirir: emek-gücünün değerinin belirlenmesi, makinenin işçi sınıfı ailesi üzerindeki etkileri, yedek sanayi ordusunun ortaya çıkışı, yasal bir fuhuş biçimi olarak burjuva evliliği ve "ataerkil tabiiyet" dâhil olmak üzere, geleneksel aile bağlarının kapitalizmin gelişimiyle birlikte ilerici biçimde dağılması.[2] Önceki toplumlardaki aileye bakan Engels, "aile içindeki doğal işbölümü"nden söz eder ve kimi sınırlamalarla, hanenin tüm üyelerini erkek aile reisi altında bir araya toplar.[3] Nihayet, Engels, aile biçimlerinin köklerinin toplumsal ilişkilere dayandığı ve dolayısıyla toplumun dönüştürülmesi halinde ailenin de değişebileceği konusunda ısrar eder. Bu bağlamda, Marks'ın *Kapital*'de yer alan, kapitalizmin bu tür bir değişim için bir temel yarattığı şeklindeki ifadesinden kritik bir programatik sonuç çıkartır. Gerekli olan, yalnızca "[İngilizce metinde yine erkek (man)= insan terimiyle kullanılan-ç.n.] insanların özgür birliği" değil, "özel ev içi çalışmanın kamusal bir sanayiye dönüştürülmesidir". Bu, daha sonra klasik Marksist gelenek içinde sosyalist stratejinin merkezi önermelerinden biri haline gelecek olan pozisyonun ilk formülleştirmiş şeklidir.[4]

***

[1] Engels 1947, sy. 308. Marks'ın Fourier'den serbest alıntısı için, bakınız dipnot 2, 4. Bölüm.

[2] Engels 1947, sy. 308, sy. 243–5, 304, 310, 325–8.

[3] Engels 1947, sy. 118, 214, 215, 319, 322.

[4] Engels 1947, sy. 377. Ev içi emeğin örgütlenmesindeki değişimler sorunu, elbette, ütopyacı düşünürler arasında uzun süredir ilgi konusu olmuştu; bkz, örneğin, Hayden 1981.

Engels'in bu döneme ait diğer önemli kitabı, 1884 Mart ve Mayıs ayları arasında yazılan ve aynı yılın Ekim ayında yayımlanarak bir anda sosyalist bir klasik konumuna gelen ünlü *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* kitabıdır.

Engels'in *Köken*'i şaşırtıcı bir hızla ortaya çıkarttığı koşullar hala bir ölçüde sırrını korumaktadır. Kitap, alt başlığının da ima ettiği gibi ("Lewis H. Morgan'ın Araştırmalarının Işığında"), Morgan'ın, 1877 yılında yayımlanan ve derhal Marks'ın ilgisini çekmiş olan *Ancient Society* (Eski Toplum) adlı kitabına dayandırılmıştır. 16 Şubat 1884 tarihinde Alman sosyalisti Kautsky'ye yazan Engels, müteveffa Marks'ın Morgan'ın kitabı konusundaki heyecanını tarif ederek, "zamanım olsaydı, Marks'ın notlarıyla birlikte malzeme üzerinde çalışırdım... ama bunu düşünemem bile" diye eklemektedir. Yine de, Mart ayının sonlarında çoktan *Köken* üzerinde çalışmaya başlayacak ve Nisan ayının sonunda kitabı neredeyse bitirecektir.[5] Engels'in, zaten Marks'ın tamamlanmamış *Kapital* ciltlerinin düzeltmelerine gömülmüş olduğu gerçeği dikkate alındığında, özellikle çarpıcı olan bu plan değişikliğinin sebeplerinin tam anlamıyla anlaşılması için yeni araştırmaları beklemek durumundayız. Bağlam muhtemelen siyasal bir nitelik taşımaktadır. 1879 yılında, Alman sosyalist lider August Bebel, 1883 yılı sonlarında gözden geçirilmiş versiyonu basılan *Woman in the Past, Present and Future* (Geçmişte, Bugün ve Gelecekte Kadın) adlı kitabını yayımlamıştı. Bebel'in başından itibaren muazzam ölçüde popüler olan *Kadın* kitabı bütünüyle ütopyacı sosyalizmin etkilerini taşıyordu; ayrıca, sosyalist hareket içinde yükselen reformizm eğilimlerini de yansıtıyordu. Engels'in *Köken*'i kaleme alma kararı, kuşkusuz Bebel'in eserindeki zayıflıkların kabulünü göstermektedir. Sosyalist hareketin kadınların kurtuluşuna ilişkin taahhütleri bakımından yeterli bir kuramsal temel ihtiyacı acildi. *Köken,* hareket içindeki örtük bir polemik olarak anlaşıldığında, Engels'in böyle bir temel sunma girişimini temsil eder.[6]

Sosyalist gelenek *Köken*'e, aile ve dolayısıyla da kadın-sorunu adı verilen soruna dair kesinleşmiş bir Marksist bildirge muamelesi yaptı. Ayrıca,

---

[5] Engels'den Kautsky'ye, 16 Şubat ve 26 Nisan 1884, Marks ve Engels 1965, sy. 368,372. Ayrıca bkz. Krader (der.) 1972, sy. 388, 390.

[6] Yayımlanma tarihçesi ve August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizmi*'nin eleştirisi için, bakınız Bölüm 7.

kitabın Engels'in olduğu kadar Marks'ın görüşlerini de doğru biçimde yansıttığına inandı. Bunların hiçbiri kitabın statüsüne ilişkin adil bir değerlendirme sayılamaz. Öncelikle, *Köken*'de ele alınan konu, başlığının da ima ettiği gibi, yalnızca ailenin değil özel mülkiyetin ve devletin de gelişimidir. Bu gözlem önemlidir, çünkü kitabın kadınların ikincilliği konusunda taşıdığı amaçların sınırlı olduğuna işaret eder. *Köken*, kadınlar, aile ve işçi sınıfının yeniden üretimi hakkında kapsamlı bir analiz sunmaktan çok, basitçe, meselenin bazı veçhelerini güvenli bir biçimde tarihsel ve kuramsal bir çerçeveye yerleştirmeyi amaçlar. İkincisi, *Köken* baştan sona süratle yazılmış olmasının izlerini taşır. Marks'ın veya Engels'in en iyi çalışması olmaktan çok uzak olan kitap, Engels'in sözleriyle, "yitip giden dostumun artık yazmaya zaman bulamayacağı eserin zayıf bir ikamesi"dir.[7]

Engels *Köken*'in taslağını çıkartırken, yalnızca Morgan'ın *Eski Toplum* adlı kitabından değil, Marks'ın çeşitli yazarların ilkel toplumla ilgili yazılarından not aldığı pasajları içeren bir dizi defterden de yararlanmıştır. 1880-81 yılında kaleme alınan bu *Ethnological Notebooks* (Etnolojik Defterler), Morgan'ın kitabının uzunca bir özetini kapsar. Marks'ın toplamakta olduğu malzemeyle ne yapmayı tasarladığı bilinmemektedir ve Engels, Defterler'de kurulan çerçeveyi bir ölçüde değiştirmiştir. O halde, Engels'in kitabının yapısını ve anlamını kavrayabilmek için, Morgan'ın *Eski Toplum* adlı çalışmasının içeriğini, kuramsal varsayımlarını ve zayıflıklarını incelemek gereklidir.[8]

New York Eyaleti'nin kuzeyinde yaşayan Amerikalı bir antropolog olan Morgan, Eski *Toplum*'da, insan toplumunun dört temel özelliği olarak kabul ettiği şu özelliklerin çarpıcı ölçüde birbirine paralel evrimini göstermeyi amaçlar: icatlar ve keşifler, yönetim, aile ve mülkiyet. Kitap, geniş bir etnografik veriler dizisini, Morgan'ın "İnsanlığın Yabanıllıktan Barbarlığa ve Uygarlığa İlerlemesinin Hatları" olarak tanımladığı bu dört özelliğe denk düşecek bölümler halinde düzenler. "Aklın İcatlar ve Keşifler Yoluyla Gelişimi" başlıklı kısa bir araştırma olan Birinci Kısım, Morgan'ın,

[7] Engels, 1972, sy. 71. *Köken*'in önemli eleştirel değerlendirmeleri şunları içermektedir: Brown 1978; Brown 1979; Delmar 1976; Draper 1972; Hindess ve Hirst, 1975, sy. 28-29, 58-59"; Krader 1972"; Lane 1976; Leacock 1963; Sacks 1975; Santamaria 1975; Stern 1948.

[8] Morgan 1877. Art arda basılan birçok yeni versiyonda, en kullanışlı olanı Leacock 1963'tür (Krader 1972).

geçim sanatlarının gelişimi bakımından üç ana aşamaya ayırdığı evrimci dönemleştirmesinin zeminini hazırlar. İnsani toplumsal örgütlenmenin en ilkel düzeyinde, –antropologların bugün avcı ve toplayıcı veya arayıcı kültürler olarak adlandırdığı– "yabanıllık" aşamasında insanlar, geçimlerini yabani bitkileri toplayarak, balık tutup avlanarak sağlarlar. "Barbarlık" olan ikinci aşama, yabanıllıkta tipik olan yiyecek toplamanın tersine gıda üretimiyle karakterize olur. Barbarlığın alt düzeylerindeki kültürler, basit bir bitki ıslah etme biçimi olan bahçıvanlıkla uğraşır. Barbarlığın daha üst düzeylerinde ise, hayvanlar evcilleştirilir; sabanın ve sulamanın kullanılmasını içeren daha incelikli bir tarım gelişir. Nihayet, "uygarlık" aşamasında, toplumlar, ayrıca yazıyı ve kayıt tutmayı da ekledikleri ileri tarımsal yöntemlere yaslanırlar. Morgan bu tür toplumları antik ve modern olmak üzere iki geniş tipe ayırır. Morgan birbirini izleyen bu aşamalarla, bütün insanlık tarihini maddi, ama özü itibarıyla toplumsal değil, teknolojik nitelikteki bir maddi temele dayandırır.

Morgan, *Eski Toplum*'un neredeyse üçte ikisini "Yönetim Düşüncesinin Gelişimi" konulu İkinci Kısım'a ayırır. Burada, akrabalığa dayalı erken biçimlerden tam anlamıyla gelişmiş siyasi yönetime kadar uzanan bir toplumsal örgütlenmeler evrimi kuramı sunar. En ilkel halkların toplumsal örgütlenmesi basitçe, birbirleriyle evlenmelerine izin verilen geniş anlamda tanımlanmış insan "sınıflarına" dayanır. Evliliğin olası olduğu eşler çemberi daraldıkça, "*gens*" veya klan gelişir. Klan, yalnızca tek bir ebeveyn soyu üzerinden akraba olan kişilerden oluşur. Bir "*gentile*" toplumunda (yani klanlar temelinde örgütlenen bir toplumda) birey, her iki ebeveynin klanına birden değil, ya ananın ya da babanın klanına aittir. Evlilik normalde kişinin kendi klanı dışından biriyle yapılmak zorundadır. Mülkiyet, mevcut olduğu hallerde, klan üyesinin ölmesi üzerine klan içinde kalır. O halde temel toplumsal birim, ana soylu veya baba soylu klandır. Eş bağı, sonradan elde ettiği merkezi yapısal role sahip olamaz, çünkü bu bağ esasen farklı klanlara ait olan kişileri birbirine bağlar. Morgan, *gentile* veya klan sisteminin oldukça karmaşık toplumsal örgütlenme tiplerinin temelini oluşturduğunu göstermiştir. Klanlar, *phratry* (boy) denilen, daha büyük birimler içinde gruplanabilir ve bunlar da kabileleri oluşturmak üzere birleşebilir. Klan sisteminin, Morgan'ın Iroquois Yerli Halkı arasında gözlemlediğine inandığı en gelişmiş biçiminde, bazı kabileler geniş bir toprak parçası üzerindeki binlerce üyeyi kapsayabilen,

ama yine de biçimsel siyasal kurumlara sahip olmayıp hala kişisel bağlara dayanan bir konfederasyon veya ulus oluşturur.

Barbarlığın en son aşamalarında, üretkenlikteki teknolojik ilerlemeler toplumu öyle karmaşık hale getirir ki, klan örgütlenmesi son bulmak durumunda kalır. Yönetim düzeyinde klan sistemi tarafından çözümlenemeyecek yüksek ihtiyaçlar doğuran kent gelişir. Yeni bir fenomen olmamakla birlikte mülkiyet egemen bir rol kazanır. "Bundan böyle mülkiyetin yaratılması ve korunması yönetimin başlıca amacı haline geldi".[9] Klan sisteminin yerine siyasal örgütlenme kurumları geçer, çünkü idare artık kişisel ilişkilere yaslanamaz. Morgan, artık mülk-sınıflarına dağılmış olan insanları, toprak temelinde örgütleyen devletin ilk evrimini özetler. Roma'yı örnek göstererek, *gentile* toplumundan politik topluma geçişi damgalayan üç temel değişimden söz eder. Birincisi, mülkiyete dayalı bir sınıflar sistemi, klan örgütlenmesinin yerini alır. İkincisi, demokratik bir kabile konseyi eliyle yönetimin yerine, mülk sahibi sınıfların egemen olduğu bir meclis egemen olur ve kısa sürede politik iktidarı genişletir. Üçüncüsü, akrabalığa dayalı klanlar, boylar veya kabilelerin yerine toprak alanları, yönetim birimleri haline gelir.

Klan sistemi içinde, henüz gelişmiş politik örgütlenme ortaya çıkmazdan önce, kritik bir değişim meydana gelmiştir. Belirli bir noktada, ana soylu klan örgütlenmesi, mülkiyetin gelişmesinin itkisi altında baba soyluluk ilkesine yenik düşer. Morgan'a göre, kadın soyluluk esası, biyolojik kesinliği nedeniyle, klan örgütlenmesinin orijinal biçimiydi. Ancak, sığırlar ve toprak üzerindeki mülkiyet ortaya çıkar çıkmaz, Morgan'a göre apaçık olan iki olgu, "kadın soyluluk esasının alaşağı edilmesinin kesinleşmesi ve bunun yerini erkek soyluluğun almasının aynı biçimde garantilenmesi" demekti.[10] Birincisi, erkekler doğal olarak mülkiyetin sahibi haline geldiler; ikincisi, bu mülkiyeti kendi çocuklarına devretmek yönünde doğal bir istek geliştirdiler. Böylece, barbarlığın orta aşamalarında, mülkiyet birikimi, baba soylu klanın *gentile* toplumsal sisteminin temel birimi haline gelmesi sonucunu yarattı.

"Aile Düşüncesinin Gelişimi" başlıklı Üçüncü Bölüm, *Eski Toplum*'un kabaca dörtte birini oluşturur. Aile biçiminin oldukça değişken olduğunu

[9] Morgan 1877, sy.458.

[10] Morgan 1877, sy. 355.

vurgulayan Morgan, beş aşama boyunca ailenin evriminin izini sürer. Evlilik için izin verilebilir eşlerin giderek daha fazla kısıtlanması, gelişmenin temelini oluşturur. İlk aile tipi olan "*consanguine*", kandaş aile tipinde, kız kardeşler ve kadın kuzenler, bir grup olarak, kendi erkek kardeşleri ve erkek kuzenleriyle evlenebilir. Bir sonraki aile tipi olan *"punaluan"*, ortaklaşa aile ise, kandaş aileyi öz erkek ve kız kardeşler arası evliliği yasaklayarak değiştirir.

Kuralsız cinsel ilişkinin daha da erken bir aşamasını ima eden bu iki grup evliliği biçimi, Morgan tarafından, kendi akrabalık terminolojisi anlayışı temelinde ve kabaca yabanıllık aşamasıyla erken barbarlık aşamalarına tekabül edecek şekilde yeniden yorumlanan varsayımsal biçimleri temsil eder.

Üçüncü biçim olan "*syndyasmian*" veya "iki başlı" aile, komünal haneler içinde yaşayan ve eşleriyle bağları taraflardan herhangi birinin isteğiyle dağılabilen tek tek eşler arasındaki evliliğe dayanır. İki başlı aile, klan temelli toplumlara eşlik eden aile tipini oluşturur. Kan bağları eşlerin her biri için esas bağ olmayı sürdürür, çünkü klan temel toplumsal birimdir ve üyeleriyle ilgili nihai sorumluluğu üstlenir. Morgan, bu sistemin bireylere sunduğu kolektif güvenlik tedbirini ve izleyen aile biçimleriyle kıyaslandığında göreli eşitlikçiliğini vurgular.

Son iki aile tipi, mülkiyetin gelişiminin etkisini yansıtır. "Ataerkil" aile, bir grup insanı (köle, hizmetçi ve özgür bireyler) üstün bir otorite icra eden bir erkek aile reisi altında örgütler. "Monogamik", tek-eşli aile ise, çocuklarıyla birlikte, bağımsız bir hane oluşturan tekil bir çiftin evliliğine dayanır. Morgan her iki aile tipini de, temel amacı mülkiyeti elde tutmak ve onu sadece kendi çocuklarına devretmek olan kurumlar olarak kavramsallaştırır. Çocukların baba soyunu garanti altına almak üzere, kadınlardan katı bir sadakat talep edilir. Babalık iktidarı az çok mutlaktır ve evlilik bağını ancak ölüm sona erdirebilir. O halde ataerkil ve tek-eşli aileler, klan örgütlenmesiyle tam bir karşıtlık gösterir. Bunlar politik topluma daha uygun yapılardır ve barbarlığın son aşamalarında ortaya çıkıp uygarlık dönemi boyunca devam ederler.

Morgan, ataerkil ve tek-eşli ailelerin toplumsal bir ilerlemeyi temsil ettiklerini savunur, çünkü bunlar kişiler bakımından daha yüksek bir bireyselliğe izin verir. Aynı zamanda, bu tür bireyselliğin fiilen sadece

erkeklere has olduğunu da kabul eder. Kadınlar, çocukların yanı sıra, genelde aile reisinin baba soylu iktidarına tabi kılınmıştır. Klan toplumunun iki başlı ailesi ise, tersine, kadınlara, özellikle de baba soyluluğa geçişten önce, belirli düzeyde göreli eşitlik ve iktidar sağlamıştı. İki başlı aile, çocuklar annelerinin klanında kaldıkları sürece, ana soylu klan hanesinde vücut bulmuştur ve Morgan erkeklerden çok kadınların ailenin merkezi olarak işlev görmesinin muhtemel olduğunu düşünmüştür. Erkek soyluluk esasına geçişle birlikte, iki başlı aile baba soylu klan hanesinin parçası haline gelmiş ve kadın kendi *gentile* akrabalarından daha da fazla yalıtılmıştır. Bu değişim "[kadının] toplumsal ölçekteki konumunu aşağıya çekmek ve ilerlemesini engellemek üzere güçlü biçimde işledi", ama kadın hâlâ kendi klanının üyesiydi ve bu yüzden de önemli ölçüde bağımsız bir toplumsal konuma sahipti.[11] Babalık iktidarının ataerkil ve tek eşli aileler içinde ilerlemesi, kadının konumunda çok daha köklü bir gerilemenin önünü açar. Burada, kadınların ve çocukların kaba saba biçimlerde ikincilleştirilmesi, Morgan'ın iyimser evrimci gelişme kavramlarıyla çelişir. Ama Morgan malzemeyi, tek eşliliğin, en azından ilkesel düzeyde, en yüksek ve en eşitlikçi aile biçimi olduğu yolundaki bir inançla cesaretlendirilmiş olarak, dürüstçe sunar. Yine de, ampirik kanıtlar Morgan'ın ilerlemeci bir evrim kuramına olan bağlılığıyla çelişki içindedir.[12] Daha yeterli bir kuramsal çerçeve önermek, *Köken*'de Engels'e düşer.

Eski Toplum, Morgan'ın toplumsal gelişmeyle ilgili görüşlerini özetlediği "Mülkiyet Düşüncesinin Gelişimi" başlıklı Dördüncü Bölüm ile son bulur. Morgan, mülkiyetin gelişiminde, genelde üç temel evrimsel döneme denk düşen, üç aşama saptar. Yabanıllık aşamasındaki en ilkel halklar arasında, mülkiyet ender olarak mevcuttur. Toprak da, tıpkı ev gibi, ortaktır ve Morgan, mülkiyetin tohumunun kişisel eşyaları miras bırakma hakkının gelişiminde yattığı spekülasyonunda bulunur. Toprak, ev ve hayvanlar üzerindeki mülkiyet ise, barbarlık aşamasında ortaya çıkar. Miras kuralları başta klan örgütlenmesiyle uyumludur: mülkiyet, ölenin karısına veya kocasına değil, klanına geri döner. Nihayet, mülkiyetin ölenin çocukları tarafından miras edinilmesiyle birlikte, bireysel mülkiyet tek eşli aile yoluyla hâkim hale gelir. Uygarlık dönemi başlamıştır.

---

[11] Morgan 1877, sy. 481.

[12] Morgan 1877, sy. 360, 398–400, 474–5, 477–8, 480–8, 499.

Sonuç olarak, Morgan kendi döneminde, mülkiyetin "yönetilemez bir güç" haline dönüştüğü gözleminde bulunur. Toplum çatışmalı bir seyir içindedir ve dağılması "mülkiyetin araç ve amaç olduğu bir hayatın" mantıksal sonucudur; çünkü böyle bir hayat öz yıkım öğelerini barındırmaktadır. Yine de, Morgan, toplumun, eski klan toplumunun "özgürlük, eşitlik ve kardeşliğinin daha yüksek bir biçimde geri dönüşü" olarak görülebilecek "bir sonraki yüksek düzlemde" yeniden inşa edilebileceğine duyduğu umudu sürdürür.[13]

Eski Toplum anıtsal bir kitaptır. Morgan, bu kitapta, klan örgütlenmesi bilmecesini çözmüş, toplumsal kurumlar dizisini evrimsel terimlerle tanımlamış ve bu kurumların gelişmesinin temelini analiz etmeye girişmiştir. 1877 yılında yayımlanan kitap, birçok olgusal ve yorumsal hatasına karşın, erken insan toplumlarının tarihi hakkında yapılan sonraki tüm araştırmaların dayanağı haline gelmiştir. Morgan'ın kayda değer katkıları gibi bu eksiklikler de tartışma konusu edilmiştir.[14] Buradaki vurgu, Morgan'ın toplumsal değişim mekanizmaları yaklaşımı hakkında olacaktır.

Morgan, malzemesini, "yabanıllıktan uygarlığa giden insani gelişme patikaları boyunca kendilerini paralel hatlar biçiminde büyüten" dört tür fenomende olduğu gibi, paralel bir tarzda sunar. Son derece pragmatik bir düşünür olarak, verilere sıkı sıkıya bağlı kalır ve kendisine kuramsallaştırma değil, sadece genelleme yapma izni verir. Öyle ki, her bir hat "ilerlemenin doğal olduğu kadar zorunlu bir dizilimini" oluşturur, ama bu zorunluluğun kaynağı sır olarak kalmaya devam eder. Üstelik Morgan'ın ailenin evrimi hakkındaki tartışması, hem klan örgütlenmesinin gelişimine ilişkin bir kavrayışı varsaymaktadır hem de bunun tam tersi de geçerlidir. *Eski Toplum* 'un olağanüstü tekrara dayalı şekilde düzenlenmiş olması, yazarının "dört olgu sınıfı" arasında net bir kuramsal ilişki kurmayı başaramadığını gösterir. Yine de, Morgan'ın çalışmasında, toplumsal bir gelişme kuramı örtük olarak mevcuttur. Sık sık "insan türünün deneyimi neredeyse tek düze kanallardan geçmiştir" gözleminde bulunarak, bu kanallardaki başlıca köşe taşlarının konumunun, geçim sanatlarının evrimi tarafından (yani, geçim araçlarını elde etmek veya üretmek için kullanılan icat ve

---

[13] Morgan 1877, sy. 561–562.

[14] Morgan'ın Eski Toplum'unun herhangi bir değerlendirmesi için başlangıç noktası, Lecock'un *Eski Toplum*'a yazdığı giriş olmalıdır –Leacock 1963.

keşif tipleri tarafından) belirlendiğini öne sürer. Kısacası, insani ilerlemeyi nihai olarak maddi hayat tarzındaki teknolojik ilerlemelere dayandırır.[15]

Morgan, mülkiyetin gelişmesinin oynadığı kritik rolün farkındadır. "İnsan türünün uygarlaşmasında mülkiyetin etkisini ne kadar vurgulasak abartmış olmayız" Ona göre, ana soylu klan örgütlenmesinden baba soyluya geçişin altında yatan, mülkiyeti mirasçılara aktarma ihtiyacıdır. Aynı şekilde, "mülkiyet miktar ve çeşit olarak çoğaldıkça, tek eşlilik yönünde sürekli ve sabit biçimde biriken bir etkide bulunmuştur" Klan örgütlenmesinin dağılmasına ve onun yerini politik toplumun almasına yol açan ise, hızlanan bir mülkiyet birikiminden kaynaklanan yeni "karmaşık isteklerin" ortaya çıkmış olmasıdır. Ama mülkiyet nedir ve toplumsal gelişimde neden harekete geçirici bir güç olmuştur? Morgan'ın açıklamasında, mülkiyet şeylerden, geçim nesnelerinden oluşur, ama herhangi bir toplumsal ilişkiler ağına gömülü değildir. Mülkiyet düşüncesi bir kez ortaya çıktığında, bir yandan geçim sanatlarındaki aşamaların dizilimini ilerletirken, kendisini de hem büyüklük hem karmaşıklık bakımından genişleterek otomatik biçimde büyüyüp gider. "Yabanıllıkta sıfır noktasında başlayan, birikmiş varlığın temsilcisi olarak mülkiyete sahip olma tutkusu, şimdi uygar ırklarda insan zihnine egemen hale gelmiştir." Morgan'a göre, insanların zihnindeki bir tutku (adıyla sanıyla aç gözlülük) doğal olarak mülkiyetin evrimine ve sonuç olarak, genel toplumsal gelişmeye neden olur.[16]

Marks, "Etnolojik Not Defterileri"nde *Eski Toplum*'dan yaptığı özetlerde, Morgan'ın sunuş sıralamasını değiştirmiştir.[17] Morgan işe geçim sanatlarının evrimi ile başlamış ve daha sonra yönetim, aile ve mülkiyetin paralel gelişimini incelemiştir. Marks ise, Morgan'ın yönetimle ilgili uzun bölümünü kendi notlarının en sonuna taşımış ve her bir bölüme ayrılan göreli alan miktarını değiştirmiştir. Geçim sanatları hakkındaki tartışmayı yarı yarıya ve aile hakkındaki bölümü üçte bir azaltmıştır. Aynı zamanda, Morgan tarafından mülkiyet ve yönetimle ilgili açıklamalara ayrılan alanı, orantısal olarak, genişletmiştir. Özetle, Marks'ın notları Morgan'ın malzemesini şu biçimde yeniden düzenler: geçim sanatları (azaltılmış);

---

[15] Morgan 1877, sy. vii, 3,8.

[16] Morgan 1877, sy. 511–12, 263, vii; ayrıca bkz. sayfa. 5–6.

[17] Krader 1972, sy. 11 ve 365, dipnot 2. Aynı zamanda bkz. Krader'in Santamaria 1975 içindeki eleştirisi.

aile (azaltılmış); mülkiyet (genişletilmiş); yönetim (biraz genişletilmiş). Marks bu yeniden düzenlemeyle, belki de, Morgan'ın bulgularını kuramsal anlamda daha tutarlı bir sıraya sokmayı amaçlamıştır.

Engels, Morgan'ın *Eski Toplum*'undaki malzemeyi *Köken*'e eklediği ölçüde, Marks'ın "Etnolojik Defterler"indeki özetlerinin yapısını benimsedi –ancak, bazı önemli yapısal değişikliklere gitti. Mülkiyet konusuna ayrı bir bölüm ayırmadı. Aile hakkındaki bölümün göreli önemini, bu bölüme neredeyse devlet bölümlerine ayırdığı kadar yer vererek genişletti. Odak noktasını ise, kendisinin ve Marks'ın, devletin ortaya çıkışı konusuna duydukları ilgiye uygun olarak, barbarlık ile uygarlık arasındaki geçişe doğru kaydırdı. Engels, bu biçimde, Morgan'ın dört "insani gelişim hattını", *Köken*'in ana gövdesini oluşturan üç bölüme dönüştürdü.

Engels, esasında Morgan'ı oldukça yakından takip etmişti. Etnografik kanıtın zenginliğini budadı, hatta kendi çalışmaları daha anlamlı veriler sunduğunda bunların yerine başkalarını koydu. Kurmaya çalıştığı gözden geçirilmiş kuramsal temeli en açık seçik biçimde ifade eden noktaları vurguladı. Daha okunabilir ve hatta konuşma diline yakın cazip bir yazınsal tarza başvurdu. Genelde, *Köken*, *Eski Toplum*'un daha kısa, daha odaklanmış ve okunabilir bir versiyonu gibi durmaktadır. Engels'in malzemeyi sunuşunun Morgan'ınkinden hangi biçimlerde farklılaştığına daha yakından bakmak, *Köken*'in hem katkılarını hem de sınırlılıklarını ortaya çıkartır.

Engels, "Tarihöncesi Kültür Aşamaları" başlıklı kısa açılış bölümünde, Morgan'ın geçim araçlarının evrimindeki üç aşamaya dair açıklamasını sıkı sıkıya tekrarlar. Açıklamanın zenginliğini ve doğruluğunu vurgulayarak, belirli bir zayıflığını da kabul eder. "Benim karalamalarım, yolculuğumuzun sonunda açığa çıkması gereken resme kıyasla düz ve cılız görünecektir".[18] Engels, burada, Morgan'ın yapıtını, Marks'ın toplumsal gelişme kuramı ışığında yeniden biçimlendirerek derinleştirme planına atıfta bulunmaktadır. Ama sonuçta görüleceği gibi, *Köken, Eski Toplum*'a Engels'in amaçladığından çok daha yakındır.

Köken'in, yaklaşık üçte birini oluşturan "Aile" başlıklı 2. Bölüm, Morgan'ın aile tipleri sıralamasının yeniden yorumlanmış ve genişletilmiş

[18] Engels 1972, sy. 93.

bir versiyonunu sunar. Engels, Morgan'ın bu tarihle ilgili keşfinin önemini vurgular ve onun çalışmasını primat evrimi, erken insani toplumsal davranışı ve kuralsız cinsel ilişkinin ilkel bir evresinin olabilirliğine ilişkin on sekizinci (ve on dokuzuncu) yüzyıl spekülasyonları bağlamına yerleştirme fırsatından yararlanır. Bu yarım düzine sayfayı, burjuva ahlak standartlarının ilkel toplumları yorumlamakta kullanılamayacağı gözlemiyle sonuçlandırarak, hızla Morgan'ın iki varsayımsal grup evliliği biçimi hakkında yaptığı tartışmayı özetler ve bu konuda yorumlarda bulunur.[19] Engels de Morgan gibi, doğal seçimin, kıskançlık ve ensest-tabuları gibi doğuştan gelen mekanizmalar yoluyla aile tipleri dizilimini tetiklediğine inanır. Ayrıca, Marks'ın, Morgan'ın sunuş sıralaması üzerinde yaptığı değişikliğin arkasında yatan mantık da artık açıklık kazanmaktadır, çünkü Engels ortaklaşa aileyi tanımlayarak, klan sisteminin kökenlerini açıklayabilmektedir.

Grup evliliğini ve klanın kökenlerini bir kenara bırakan Engels, iki başlı ve ataerkil ailelere döner. Aynı zamanda Morgan'ın mülkiyetle ilgili bölümde kapsadığı malzemeyi ekleyerek, onun bulgularını seçmeci biçimde özetler. Morgan'ın yanı sıra, Johann Jakob Bachofen ve diğerleri gibi Engels de, kadınların üstünlüğünün ilkel toplumları karakterize ettiğini varsayar, ama bu üstünlüğün, ilkel komünal hane içinde doğal bir cinsel işbölümünün yarattığı maddi temele yaslandığını savunur. Bir tek "yeni, *toplumsal* güçlerin" bu doğal maddi temelin farklı bir biçime bürünmesini sağlaması halinde, kadınlar bağımsızlık konumlarını yitirmiş olabilirler.[20] Bu ise toplumun, servetin biriktirilmesini ve nihayet ailelerin özel mülkiyetine geçmesini mümkün kılan büyükçe bir artığı üretmeye başlamasıyla meydana gelmiştir. Morgan gibi, Engels de, üretkenliğin gelişmesini otomatik biçimde evrimleşen bir süreç olarak görür, ancak, belli belirsiz de olsa, nesnelerin verili bir birikimi olarak servet ile toplumsal bir ilişki olarak özel mülkiyet arasında ayrım yapar.

Servete bir kez özel olarak sahip olunduğunda, servetin birikimi de asli bir toplumsal meseleye dönüşür. "Analık hukuku", yani ana soyluluk esası ve bununla birlikte kadınların komünal hanedeki üstünlüğü, artık toplumsal gelişme önünde bir engel oluşturur. Daha önce, kadınlar ve

---

[19] Engels 1972, sy. 101-10.

[20] Engels 1972, sy. 117.

erkekler arasındaki sözüm ona doğal işbölümü, kadınları haneden sorumlu kılarken, erkekleri yiyecek sağlamakla görevli kılmıştı. O halde, düşük bir üretkenlik düzeyindeki bir toplumda, kadınlar hanedeki malların, erkekler de avlanmak, balık tutmak, ekip biçmek ve benzeri için gereken aletlerin sahibiydi. Üretkenliğin artması ve toprak, sığırlar ve köleler üzerindeki özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte, bu tarihsel kaza bir bakıma, eskiden yiyecek toplama ve üretme araçlarının sahipleri olan erkeklerin şimdi servete sahip olmaları gibi tatsız bir sonuç doğurur. Ancak analık hukuku, erkeklerin yeni evrimleşen özel mülkiyeti çocuklarına aktarmasını imkânsız kılar. "O halde, analık hukuku, alaşağı edilmeliydi ve alaşağı edildi".[21]

Engels, baba soylu klan sistemine geçişi, toplum ve kadınların konumu üzerindeki etkileri açısından eksen olarak görür. Bu geçiş, sadece özel mülkiyetin değil, tüm boyutlarıyla sınıflı toplumun da daha fazla evrimleşmesinde etkili olacak bir dizi toplumsal ilişkinin kuruluşunu damgalar. Daha dramatik olarak, "analık hukukunun alaşağı edilmesi kadın cinsinin *dünya tarihsel yenilgisi* idi. Erkek evde de yönetimi ele geçirdi; kadın değersizleştirildi ve köleliğe düşürüldü; erkeğin arzularının kölesi ve basit bir çocuk üretim aracı haline geldi".[22] Köleleri ve hizmetçileri erkek aile reisinin üstün otoritesi altında toplayan ataerkil aile, artık iki başlı aile ile tek-eşlilik arasındaki bir aracı biçim olarak ortaya çıkar. Ataerkil aile, ikibaşlı ve tek-eşli (monogamik) evlilikler arasında yer alır. Engels, toprak kullanım hakkı ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi ve patriyarkın hane içinde kadınlar karşısındaki zalimliğini vurgulayarak, bu geçiş dönemine ait özgün tarihsel örnekler sunar.

Engels tek eşliliği tartışırken, aynı anda mülkiyet ilişkileri hakkında daha net bir analizi devreye sokarak ve kadınların konumu meselesine odaklanarak, yine Morgan'ı izler. Tek eşli aile, geçim kaynaklarının gelişimindeki ikinci aşamanın sonlarına doğru –yani, uygarlığın eşiğinde– ortaya çıkar ve mülkiyetin babadan çocuklara aktarılması için mükemmel bir biçimi temsil eder. Engels, tek eşli ailenin ekonomik koşullara dayalı kökenini ve bir mülkiyet elde tutma kurumu olarak işlevini vurgular. "Bu, doğal koşullar yerine ekonomik koşullara –özel mülkiyetin ilkel, doğal komünal mülkiyet üstündeki zaferine– dayanan ilk aile

[21] Engels 1972, sy. 119-120.

[22] Engels 1972, sy. 120-121.

biçimidir".[23] Engels bunu asla açıkça ifade etmese de, ima edilen şey, tek eşli ve aynı zamanda ataerkil aile biçiminin, sınıflı toplumun ortaya çıkmasının ürünü olduğudur.

Engels, kadınların tek eşli aile içindeki konumu hakkında hiçbir yanılsama beslemez. Tek eşlilik sadece kadınlara dayatılan bir standarttır ve sevgi veya duygusallıkla bağlantılı bir nedenden değil, yalnızca çocuğun babasını garanti etmek için mevcuttur. Erkekler farklı bir standartla yaşamakta serbesttir. Aynı zamanda, eşleri tarafından ihmal edilen kadın fenomeni de kendine has sonuçlar doğurur. Yani, tek eşli evlilik denilen kurumun yanı başında, her türlü zina ve fuhuş biçimi ortaya çıkar. Ayrıca, 'tek eşli aile, bir cinsin ötekini boyunduruk altına alması olarak sahneye çıkar; cinsler arasında bütün tarih öncesi dönem boyunca görülmemiş bir mücadeleyi ilan eder" Engels'in formülleştirmesinde, cinsler arasındaki bu mücadele sınıf ilişkileriyle aynı anda ortaya çıkar. "Tarihte kendini gösteren ilk sınıf çatışması, erkekle kadın arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın tek eşli evlilik içinde gelişmesiyle örtüşür ve ilk sınıf baskısı da, dişi cinsin erkek cins tarafından baskı altına alınmasıyla özdeştir" Engels, bu ifadelerin yaygın hatalı yorumunun aksine, cins mücadelesinin sınıf çelişkisinden daha erken ortaya çıktığını söylemez. Ancak, cins mücadelesinin köklerinin sınıflı toplumun ortaya çıkışına dayandığını da net olarak savunmaz. Tarihsel kökenler ve kuramsal ilişkiler gibi zor sorunları atlayarak, basitçe iki gelişmeyi paralel gelişmeler olarak ele alır.[24]

Engels, tek eşli evliliğin temel karakterini ifade ettikten sonra, Morgan tarafından ele alınmayan bir dizi konuya kısaca geri döner. Başlangıç olarak, "bireysel cinsel aşk"ı ne ölçüde geliştirdiğini vurgulayarak, tek eşli ailenin uygarlık dönemindeki gelişiminin kısa bir tarihçesini sunar. Engels'e göre, aşka dayalı evlilikler, tek eşli ailenin oluşturduğu büyük "ahlaki ilerleme" öncesinde imkânsızdı. Üstelik bütün hâkim sınıflarda, tek eşli ailenin yükselişinden sonra bile, evlilikteki eş seçimini belirleyen, aşk değil çıkar oldu. Engels, ortaçağ hâkim sınıf ailesine kısaca göz attıktan sonra, kapitalist toplumdaki evliliğe odaklanır. Burjuvazi arasında, evlilik genelde ebeveynler tarafından mülkiyet çıkarlarını geliştirmek üzere düzenlenen bir çıkar meselesidir. Proletarya, tersine, bireysel cinsel

[23] Engels 1972, sy. 128.

[24] Engels 1972, sy. 128, 129.

aşkı sahiden tecrübe etme fırsatına sahiptir. Proletarya arasında, "tipik tek eşliliğin bütün temelleri yıkılmıştır. Burada, korunması ve miras bırakılması uğruna tek eşliliğin ve erkek üstünlüğünün kurulmasına sebep olacak herhangi bir mülkiyet mevcut değildir; öyleyse, bu erkek üstünlüğünü etkin hale getirme dürtüsü de mevcut değildir... Burada oldukça farklı kişisel ve toplumsal koşullar belirleyicidir." Üstelik Engels, kadınların ücretli emekte artan istihdamı ve buna eşlik eden bağımsızlığıyla birlikte, işçi sınıfı hanesinde herhangi bir erkek üstünlüğü türünün devam etmesini sağlayacak bir temel kalmadığına inanır, "belki, tek eşliliğin ortaya çıkmasından bu yana yaygınlaşmış olan kadınlara karşı zalimliğin kalıntıları hariç".[25] Engels'in, Marks ve dönemin sosyalist hareketi tarafından da paylaşılmış olan iyimserliği, üç bakımdan sorunludur. Birincisi, işçi sınıfı hanesinin, mülkiyeti elde tutmak için değil, işçi sınıfının kendisinin yeniden üretimi için hayati bir toplumsal birim olarak taşıdığı önemi gözden kaçırır. İkincisi, proleter hanede erkek üstünlüğünün maddi temelinin oluşma biçimlerini dikkate almaz. Üçüncüsü, işçi sınıfı ailesinde erkek üstünlüğüne süre giden bir temel sağlayan çeşitli ideolojik ve psikolojik öğeleri büyük ölçüde azımsar.

Engels'in kapitalist toplumdaki aile içinde kadınların konumuna ilişkin yaptığı kısa tartışmanın önemli bir bölümü, biçimsel ve maddi eşitlik arasındaki uçurum konusuyla çerçevelendirilmiştir.[26] Tartışmaya, evlilik sözleşmesi ve çalışma sözleşmesi arasındaki bir analojiyle başlar. Yasal anlamda konuşulduğunda, her iki sözleşmeye de, eşleri kâğıt üzerinde eşit kılan biçimde, özgürce girilir. Bu biçimsel eşitlik, çalışma sözleşmesi örneğinde, işçi ve işveren arasındaki sınıfsal konum farklılıklarını gizler. Evlilik sözleşmesi de benzer bir mistikleştirme içerir, çünkü mülk sahibi bir aile örneğinde, çocukların evlilik için eş seçimlerini gerçekte ebeveynler belirler. Aslında, evlilikte eşler arasındaki yasal eşitlik, onların gerçek eşitsizlikleriyle keskin bir karşıtlık oluşturur. Burada, konu, kadının hane içindeki emeğinin doğasıyla ilişkilidir. Ataerkil ve tek eşli ailelerin gelişimi, bu aile emeğini özel bir hizmete dönüştürür. Engels'in ifadesiyle, toplumsal üretimdeki bütün katılımından dışlanan kadın, baş hizmetçi haline geldi." Yaptığı iş, daha önceki toplumlarda sahip olduğu kamusal veya

[25] Engels 1972, sy.132, 135.

[26] Engels 1972, sy. 135-138.

toplumsal olarak gerekli konumunu yitirir. Hem dışlanarak hem de daha sonra ekonomik anlamda bağımlı kılınarak, ikincil hale gelir. Ancak büyük ölçekli kapitalist sanayiyle birlikte ve sadece proleter kadın için, üretime yeniden girme imkânı ortaya çıkar. Fakat bu imkân, kapitalist ilişkiler devam ettiği sürece çelişkili bir karaktere sahiptir. Proleter kadın, "ailesinin özel hizmetindeki görevlerini sürdürürse, kamusal üretimden dışlanmaya ve bir kazanç elde edememeye devam eder; kamusal üretime katılmak ve bağımsız kazanç elde etmek isterse, aile görevlerini yerine getiremez".[27]

Engels'in, kadınların kurtuluşunun koşullarıyla ilgili olarak vardığı, birkaç paragrafta özetlenen sonuçlar, *Kapital*'de Marks'ın konu hakkında yaptığı aynı ölçüde kısa ifadelerle genellikle uyum içindedir. Marks gibi, Engels de kolektif emek sürecinde yer almanın potansiyel anlamda oynayabileceği ilerici rolü ve bunun insani özgürleşmenin koşulu olarak sahip olduğu hayati önemi vurgular. Marks yorumlarını, büyük ölçekli kapitalist sanayinin tarihsel etkisine dair analizinin içine gömerken, Engels gözlemlerini politik haklar konusundaki bir tartışma bağlamına yerleştirir. Yine işçiler ve kadınlar arasında bir analoji yaparak her iki kesimin de, "gerçek toplumsal eşitlik" için verdikleri savaşların niteliğini kavrayacaklarsa, yasal eşitliğe sahip olmaları gerektiğini ileri sürer. "Demokratik cumhuriyet. [proleter ve kapitalist sınıf] çelişkisini ortadan kaldırmaz; tersine, üzerinde savaşın yürütülebileceği net bir alan sunar. Aynı biçimde, modern aile içinde, kocanın karısı karşısındaki üstünlüğünün özgün karakteri, ikisi arasında gerçek bir toplumsal eşitlik yaratma zorunluluğu ve bunun hangi yolla yapılacağı, ancak her ikisi de yasal olarak tam bir hak eşitliğine sahip olduğunda, berrak gün ışığı altında görülecektir."[28]

Engels'in kadınların ezilmişliğini ele alma biçimi, Marks'ın emek-gücünün yeniden üretimi taslağıyla genel olarak tutarlı olmakla birlikte, belirli kritik noktalarda kusurlu veya eksiktir. Öncelikle, "aile görevlerinin" bütünüyle kadınların dünyasına ait olmasının doğal olduğunu ve bu nedenle de daima böyle olacağını varsayar. Ayrıca, emek-gücünün yeniden üretimiyle bağlantılı özel bir alanın gelişmesi ile sınıfın –veya belki de, kapitalist toplumun ortaya çıkışı- arasında net bir bağ kurmaz. Kapitalizm öncesi sınıflı toplumlarla ilgili olarak, farklı sınıflardaki kadınların

[27] Engels 1972, sy.137.

[28] Age.

ikincilliğinin doğasını saptamayı başaramaz. Son olarak, Engels'in demokratik hakların stratejik önemine dair vurgusu sosyalist devrim, kadınların kurtuluşu ve eşit haklar mücadelesi arasındaki ilişki meselesini açıkta bırakır. Ortaya çıkan sonuç muğlâktır ve potansiyel olarak kadınların kurtuluşuyla ilgili sosyalist programın iki farklı hedeften oluştuğunu ima etmektedir. Bu hedefler, hala kapitalist olmaya devam eden kısa dönemde, erkeklerle eşit haklar ve çok uzaktaki devrimci binyılda daha yüksek bir aile biçimi temelinde tam kurtuluştur.

Engels aile hakkındaki bölümü geleceğe ilişkin uzun bir öngörüyle kapatır.[29] Bu sayfalar, bir kez daha, tek eşli ailenin gelişimini özel mülkiyet temelinde takip eder ve üretim araçlarının toplumsal mülkiyete dönüştürüldüğü bir toplumdaki aile deneyiminin bir taslağını çıkarmaya girişir. Gerçek tek eşlilik, yani kadınlar için olduğu kadar erkekler için de tek eşlilik, mahrem duyguların en yükseği olan bireysel cinsel aşkın büyük ölçüde gelişmesiyle birlikte, artık mümkün olacaktır. Cinsler arası ilişkilerin tam olarak neye benzeyeceği öngörülemez, çünkü bu, sosyalist toplumda doğup yetişecek olan yeni kadın ve erkek kuşaklarına bağlıdır. "Bu insanlar dünyaya geldiği zaman, ne yapmaları gerektiği konusunda bugün kimin ne düşündüğüne pek kulak asmayacaklar; kendi pratiklerini ve her bir bireyin pratiği hakkında buna denk düşen kendi kamuoyu görüşlerini yaratacaklardır –işte bu kadar." Engels'in aile-hane içindeki kişiler arası ilişkilerin duygusal ve cinsel içeriğine odaklanması, bunların, kadın-sorunu adı verilen sorunun özünü temsil ettiği konusundaki yaygın görüşü yansıtır.[30]

Engels bu bölümde sadece tek bir noktada, üretim araçlarına ortaklaşa sahip olunmasıyla birlikte, "tekil aile, toplumun ekonomik birimi olmaktan çıkar. Özel ev idaresi toplumsal bir sanayiye dönüştürülür" gözlemini yaparak, gelecekte ailenin ekonomik işlevlerinin ortadan kaldırılmasının yaratacağı sonuçları ele alır. Ayrıca, "çocukların bakımı ve eğitimi kamusal bir iş haline gelir."[31] Bu küçük ipuçları, en çıplak programatik kılavuzları sunmakta ve özünde, on dokuzuncu yüzyıl ortaklaşmacılığının önerilerinden farklılık göstermemektedir. Kısacası, Engels'in *Köken*'deki

---

[29] Engels 1972, sy. 138-46.

[30] Engels 1972, sy. 145. Aşk ve cinsellik konuları, Bebel 1971'de daha da uzun kapsanmaktadır.

[31] Engels 1972, sy. 139.

aile bölümü, Morgan'ın kuru materyalizmi ile –mülkiyetin doğası ve toplumsal ilişkilerle ilgili özgün gözlemlerle çeşnilendirilmiş ve üstüne bol miktarda Engels'in sıcaklığı ve zekâsı serpilmiş– radikal bir cinsel özgürlük perspektifinin birbiriyle bütünleşmeden kaldığı bir karışım oluşturur.

Engels, *Köken*'in, Morgan'ın *Eski Toplum* kitabındaki yönetim bölümüne denk düşen 3-8. bölümlerinde, klan toplumunu inceler ve devletin ortaya çıkışını izler. Aile hakkındaki 2. bölümde olduğu gibi, Morgan'ın genel tartışma hattını takip ederken, aynı zamanda konuya odaklanır ve meseleyi mülkiyetle ilgili malzemeyle bütünleştirir. Engels'in sözleriyle, *gentile* oluşumunun kurumları ile devlet kurumları arasındaki "biçimsel" değişimler, "Morgan tarafından zaten özetlenmiştir, ama ekonomik içeriği ve nedeni büyük ölçüde benim tarafımdan eklenmelidir".[32] Ortaya çıkan tartışma, Engels'in aileye ilişkin açıklamasında zaten gözlemlenmiş olanlara benzer kusurlar taşır. Üstelik bu bölümlerde, Engels'in özel mülkiyeti ve metaların piyasa mübadelesini tarihteki kurucu toplumsal gelişmeler olarak saptadığı daha açık seçik hale gelmektedir. Ancak, hiçbir yerde bu fenomenleri, kaynaklandıkları üretim tarzını oluşturan toplumsal ilişkiler bakımından açıkça tartışmaz.

Bu bölümlerde, mülkiyet eleştirisi sınıf ilişkileri eleştirisinin yerini alır. Sınıf mücadelesinin örtük hedefi sömürü (üretici sınıfın artık-emeğine bir başka sınıf tarafından el konulması) değil, mülkiyet haline gelir. Ancak, Marks'ın toplumsal yeniden üretim kuramı açısından, hem özel mülkiyet hem de meta mübadelesi yalnızca belirli sınıflı-toplum türlerinin özgün tezahürlerini temsil eder. Bu tür toplumlarda, verili bir sömürü ilişkileri kümesi, daima, özgün toplumsal ilişkiler ve özel mülkiyet biçimleri, piyasa, devlet ve benzerlerinin temelini oluşturarak egemen olur. Bu formülleştirme ile *Köken*'deki formülleştirme arasındaki farklılık hayatidir ve basitçe bir sunuş tarzı veya yöntemi meselesi değildir. Engels tarafından *Köken*'de ortaya konulan tezin genelde ütopyacı bir mülkiyet eleştirisinin kuramsal çerçevesinde kaldığını gösterir. Marks'ın favori ütopyacı-sosyalist hedefi Proudhon hakkındaki yorumları, Engels için de aynen geçerli olabilecektir: "mülkiyet ilişkilerini bir bütün olarak, *iradi ilişkiler* olarak *yasal* ifadeleri içinde değil gerçek biçimleri içinde, yani üretim ilişkileri olarak" analiz etmiş olmalıydı. [Bunun yerine], bu ekonomik

[32] Engels 1972, sy. 171.

ilişkiler bütününü genel hukuksal '*mülkiyet*' kavramıyla karıştırmıştır." Ayrıca, Engels, emeğin ürünlerinin bir toplum içinde mübadeleye konu edildiği koşulları, kapitalist –veya en azından sınıflı– üretim ilişkilerinin varlığıyla karıştırır.[33]

Engels, *Köken*'in son bölümünü oluşturan 9. bölümde, "Barbarlık ve Uygarlık"ta, önceki bölümlerde sunulmuş bulunan gelişmelerin arkasındaki "genel ekonomik koşulları" inceler. "Burada Morgan'ın kitabına olduğu kadar Marks'ın *Kapital*'ine de ihtiyaç duyacağız"[34] gözleminde bulunur. Ne yazık ki, artık çok geçtir, çünkü *Köken* boyunca karşı karşıya kalınan analitik zayıflıklar, bu oldukça tekrara dayalı bölüme de sızmıştır.

Engels, klan toplumunun gerilemesi ve uygarlığın ortaya çıkışı dönemindeki toplumsal evrime dair açıklamasını, bu kez bir dizi ana kilometre taşını göstererek tekrarlar. Barbarlığın orta aşamalarında, kırsal kabilelerin diğer insan kitlesinden ayrılması "ilk büyük toplumsal işbölümüne" işaret eder. Bu kabileler hayvanları evcilleştirir ve tarımı geliştirirler; sonuç olarak, kısa sürede kendilerini düzenli mübadeleyi mümkün kılan ürünlere sahip halde bulurlar. Artan mübadele, kaçınılmaz ve otomatik olarak, daha yüksek üretkenliğe, daha fazla servete ve artık-emek kullanımının elverişli hale geldiği bir topluma yol açar. Böylece kölelik ortaya çıkar. "İlk büyük toplumsal işbölümünden toplumun iki sınıfı: efendiler ve köleler, sömürenler ve sömürülenler biçimindeki ilk büyük sınıfsal bölünme doğdu." Engels, okura işbölümündeki değişimin aynı zamanda aile içindeki cinsler arası ilişkiler üzerinde de sonuçları olduğunu hatırlatır. Daha önceki işbölümünde geçimi sağlama görevini varsayımsal olarak erkeklere vermesi nedeniyle, erkekler bu yeni servetin sahibi olurken, kadınlar kendilerini ikincilleşmiş ve özel ev işleriyle sınırlandırılmış halde bulurlar. Barbarlık döneminin kapanışında, el zanaatlarının tarımdan ayrılmasıyla, "ikinci büyük işbölümü" meydana gelir. Bu temel üzerinde, toplumun yeni bir sınıfsal bölünmesi, yani zengin ve yoksul arasındaki karşıtlık gelişir. Bireysel erkek aile reisleri arasındaki mülkiyet eşitsizlikleri artık komünal hanenin parçalanmasına yol açar ve dağılan iki başlı evliliğin yerini, kadınları daha da ezen, tek eşli tekil aile alır. Son

---

[33] Marks'tan J.D. Schweitzer'e, 24 Ocak 1865; Marks ve Engels 1965, sy. 153. Marks 1971a, sy. 115-16, 165-7.

[34] Engels 1972, sy. 217.

olarak, üçüncü işbölümü uygarlık döneminde ortaya çıkar: bir tüccar sınıfı, alçakça faaliyetleri dönemsel ticari krizlere yol açan parazitler doğar. Bu arada, sınıfsal bölünmelerin ortaya çıkışı, *gentile* oluşumunun yerini üçüncü bir kuvvetin, güçlü ama görünüşte sınıf mücadelesinin üstündeki bir kuvvetin –yani devletin- almasını zorunlu kılmıştır.[35]

Özetle, *Köken*'in sonuç bölümü, uygarlığın mübadeleyi, meta üretimini, sınıfsal bölünmüşlükleri, kadınların ezilmesini, toplumun ekonomik birimi olarak tekil aileyi ve devleti yaratan işbölümünün sürekli evriminden doğduğunu ileri sürer. Bu resimde hatalı olan şey, Engels'in bir kez daha fenomenleri, bunların kökenlerini toplumsal ilişkilere ve hâkim bir üretim tarzının işleyişlerine dayandırmadan basitçe sıralamış olmasıdır. Üstelik en önemli rolü, (Morgan'ın "geçim sanatları" başlığı altında ele aldığı) emek sürecindeki teknik işbölümüne vermektedir. Sınıfsal bölünmelerin, yani sömürücü toplumsal ilişkilerin gelişimi, belirli bir maddi üretim düzeyi yakalandığında, otomatik olarak basitçe ortaya çıkar. Bir başka deyişle, üretici güçlerin durumu üretim ilişkilerinin doğasını mekanik biçimde belirlemektedir. Bu bölümde teknik işbölümüne yapılan vurgu, önceki bölümlerde toplumsal değişimin başlıca harekete geçiricisi olarak özel mülkiyetin yükselişine yapılan vurgunun bir ölçüde yerini alma eğilimi sergileyen, yeni bir öğeyi oluşturur. Aynı zamanda, Engels, Morgan gibi, çoğunlukla tarihsel gelişimi açıklamak için yaratılıştan kaynaklanan insani aç gözlülük ve rekabetçilikten söz eder.[36] Kısacası, bu son bölümde sunulan dağınık toplumsal gelişme analizi, *Köken*'in en zayıf akıl yürütmelerinden birisini temsil etmektedir.

Şaşırtıcı olmayan biçimde, *Köken*'in bu bölümünde kadınların özgürleşmesi hakkında yer alan özet yorumlar da benzer muğlâklıklar sergiler. Engels, bir kez daha, "ilk büyük işbölümünün" kadınların konumu üzerindeki yıkıcı etkisini vurgular ve sonra apaçık olduğu varsayılan bir sonuca atlar:

> Bundan, kadın toplumsal üretken emekten dışlandığı ve özel ev işleriyle sınırlandırıldığı sürece, onu özgürleştirmenin ve erkeğin eşiti haline getirmenin olanaksız olduğunu ve olanaksız olmaya devam edeceğini zaten görebiliriz. Kadının kurtuluşu

[35] Engels 1972, sy. 218-25.

[36] Engels 1972, sy. 223, 224, 235; ayrıca bkz. sy.119, 161.

> ancak geniş, toplumsal bir ölçek içinde üretime katılabildiği ve ev işi artık vaktinin önemsiz bir bölümünü aldığı zaman mümkün hale gelecektir. Bu ise, sadece kadın emeğinin geniş bir yelpazede istihdamına izin vermekle kalmayıp, aynı zamanda bunu pozitif biçimde talep eden, bir yandan da özel ev içi emeğini gittikçe kamusal bir sanayiye dönüştürerek sona erdirme eğiliminde olan modern büyük ölçekli sanayi ile ancak şimdi olanaklı hale gelmiştir. [37]

Engels, aileye ilişkin bölümünde olduğu gibi, burada da ev içi emeğin tamamen kadınların işi olduğunu varsaymakta, açıklamasını belirli bir sınıflı toplum bakımından konumlandırmamakta ve kadınların komünist toplumdaki nihai kurtuluşu ile acil stratejik hedefler arasındaki ilişkiyi bulanıklaştırmaktadır.

Engels, toplumsal dönüşüm ile kadınların eşitliği arasındaki ilişkiyi, 1885 yılında yazılan bir mektupta daha belirgin biçimde formüle eder: "Kadınlar ile erkekler arasındaki gerçek eşitliğin ancak her ikisinin sermaye tarafından sömürülmesi ortadan kalktığı ve ev işi kamusal bir sanayiye dönüştürüldüğü zaman gerçekleşebileceği inancındayım." Bu arada, koruyucu yasalar zorunludur. "Çalışan kadının, özel fizyolojik işlevleri yüzünden, kapitalist sömürüye karşı özel korunma ihtiyacı duyduğu bana açık seçik bir şey gibi geliyor... Kapitalist üretim tarzının son yılları boyunca, cinslerin mutlak biçimsel eşitliğinden çok, gelecek kuşakların sağlığıyla daha fazla ilgilendiğimi kabul ediyorum."[38] Engels, bir kez daha, yasal eşitliği gerçek toplumsal eşitlikten ayırma sorunuyla boğuşmaktadır.

***

Engels, *Köken*'de, sosyalist hareketin daha sonra savunmayı reddettiği, fakat son dönemde çağdaş kadınların kurtuluşu hareketinin kuramcıları tarafından desteklenen bir tez ileri sürmüştür. Engels, *Köken*'in 1884 baskısındaki sıkça alıntılanan bir pasajında, paralel biçimde ilerleyen iki üretim türünden söz eder: bir yandan, geçim araçlarının üretimi, öte yandan, insanların üretimi. İkilikçi formülleştirme, Marks ve Engels'in toplumsal yeniden üretimin ikili özüne dair benzer bir nitelendirme önerdikleri, asla

---

[37] Engels 1972, sy.221.

[38] Engels'den Gertrude Guillaume Schak'a, 5 Temmuz 1885, Marks ve Engels 1965, sy. 386.

yayımlanmamış olan 1846 tarihli *Alman İdeolojisi*'ni çarpıcı biçimde hatırlatır: "Yaşamın üretimi; hem emekle insanın kendi yaşamının, hem de üremeyle yeni bir hayatın üretimi, artık ikili bir ilişki gibi, bir yandan doğal bir ilişki, öte yandan toplumsal... bir ilişki gibi görünür".[39]

Köken'in kırk yıllık *Alman İdeolojisi*'ne bağımlılığı, bu çarpıcı dilsel paralellikle sınırlı kalmaz. Engels, Marks'ın kâğıtları arasında şimdi yeniden keşfetmiş olduğu, kendisinin ve Marks'ın gençliğinden kalma unutulmuş elyazmasından oldukça çok şey almıştır.[40] Nitekim her iki metin de, üremenin saf anlamda biyolojik veya hayvansı karakterini vurgulayarak, doğal ve toplumsal fenomenler arasında görece keskin bir ayırım yapar. Ayrıca, *Köken* gibi, *Alman İdeolojisi* de, işbölümünün sürekli evrimine, toplumsal gelişmede merkezi bir harekete geçirici rol atfeder. *Alman İdeolojisi*'ne göre, toplum, tek işbölümünün doğal ve cinsel eyleme dayandığı en basit biçimlerinden başlayarak, aşamalar halinde gelişir. İşbölümünün büyümesiyle birlikte, toplumsal ilişkiler kendilerini doğal olanlardan ayrıştırır ve "aile ilişkisi" ikincil hale gelir. Hem *Alman İdeolojisi* hem de *Köken*, tarihin bu noktasında, "ilk mülkiyet biçimini" temsil eden, aile içindeki gizli bir kölelik ilişkisinin gelişimine atıfta bulunur.[41] Nihayet, her iki metin de, daha geniş toplumsal çelişkilerin kaynaklandığı veya yansıtıldığı ve kendisi de toplumun temel kurucu bloğunu oluşturan ailenin bir tohum veya çekirdek olarak tartışmalı imgelerini sunar.[42]

Engels'in *Alman İdeolojisi*'ne ağırlıkla yaslanması, bu daha erken el yazmasının kuramsal zayıflıklarının çoğunun *Köken*'e taşınması gibi bir etkide bulunmuştur. 1846 yılında, Marks ve Engels *Alman İdeolojisi*'ni yazdıklarında, sosyalist harekete köklü katkılarda bulunacakları iki ömrün eşiğindeydiler. Yine de, elyazması, gelişimlerinde çok erken bir yere sahip olmak gibi bir önem taşır. Dolayısıyla Engels, *Köken*'in önsözünde maddi hayatın üretiminin iki ayrı sistemini ortaya koyarak *Alman İdeolojisi*'nde önerilen ikiciliği tekrarladığında, basitçe, doğal ve toplumsal fenomenler arasında yapılan son derece ilkel bir ayırımı

---

[39] Engels 1972, sy.71-2; 3. Bölüm'de zikredilen pasajın metni için Marks ve Engels 1975b, sy. 43.

[40] Marks ve Engels 1956b, sy. 33-4, aynı zamanda bkz. sy. 39, 41 ve 54 ve Engels 1972, sy. 129. *Alman İdeolojisi* için bkz. 4. Bölüm. Metnin benzerliği için ayrıca bkz. Geiger 1968, sy. 30-2.

[41] Marks ve Engels 1975b, sy. 33,46; Engels 1972, sy. 121, 134, 137.

[42] Marks ve Engels 1975b, sy. 46; Engels 1972, sy. 121-2, 129, 131, 137.

mantıksal sonuçlarına taşır. Kendisinin ve daha çok da Marks'ın sonraki çalışmalarda genelde aşmış oldukları bu ikiliğe, çok uzun zaman sonra geri dönmesi, *Köken* boyunca görülen kuramsal muğlâklığı özetlemektedir. Yüzyıl başı sosyalistleri, önsözün toplumsal yeniden üretimin ikiliği hakkındaki belirlemesini "çok manidar", aslında "neredeyse akıl almaz" bir belirleme saydılar. Sovyet yorumcular ise en sonunda, Engels'in yanılmış olduğu ve bu açıklamanın ancak insanların, toplumsal üretim ilişkilerinin var olduğu söylenemeyecek ölçüde doğanın parçası olduğu varsayılan, insanlık tarihinin en erken dönemine atıfta bulunmuş olabileceği görüşü üzerinde karar kıldılar[43] Bu kuramcıları rahatsız eden şey, ailenin, toplumsal gelişmenin tümüyle bağımsız değilse bile, özerk bir gelişme merkezini temsil ettiği imasıydı. Çağdaş sosyalist feministlerin hayal gücünü tetikleyen ve onları *Köken*'in oldukça serbest bir okumasını yapmaya kışkırtan da, zaten tam olarak bu imadır.

***

Engels'in *Köken*'i yazma amacı, "Morgan'ın araştırmalarının sonuçlarını [Marks'ın] tarihin materyalist incelemesinin sonuçları ışığında sunmak ve böylece sahip oldukları önemi tam olarak berraklığa kavuşturmak" idi.[44] Ancak, Morgan'ın kaba materyalizmini yalnızca kısmen dönüştürdüğü için, Engels'in malzemeyi ele alma biçimi bu amaca ulaşamaz. *Köken,* Engels'in tartışmayı Marks'ın toplumsal gelişim kuramının yeterli bir sunumuna dayandıramamasından dolayı baştan sona yara almıştır. Engels, bunun yerine, oldukça düzensiz biçimde, Marks'ın çalışmasına dair kendi yaklaşımına ek olarak çeşitli kuramsal çerçevelere yaslanır: temel veri kaynağını oluşturan, Morgan'ın *Eski Toplum* kitabındaki örtük teknolojik belirlenimcilik; *Alman İdeolojisi*'nin erken tarihsel materyalizm yaklaşımı ve genelde ütopyacı bir mülkiyet eleştirisi ile sosyalist gelecek görüşüdür. *K*öken, yer yer, bu eklektizmin üstüne çıksa da, kuramsal zayıflığı ve ihmalleri ciddi sonuçlara yol açar. *Köken*, muğlâk kuramsal ve politik formülleştirmeleri yine de sosyalist mirasın bütünsel bir parçası haline gelmiş olan, kusurlu bir metindir.

---

[43] Yüzyılın başı sosyalist görüşleri için, bkz. Geiger 1968, sy. 31-2; daha yakın zamanda benzer görüşler belirtildi, bkz. Hindess ve Hirst 1975, sy. 58- 59. Sovyet görüşü için, bkz. Stern 1948, sy. 48, dipnot 10. *Köken*'deki örtük ikilikçilik hakkındaki diğer eleştiriler için, bkz. Brown 1979 ve O'Laughlin 1975, sy. 57.

[44] Engels 1972, sy. 71.

3. KISIM
SOSYALİST HAREKET

Yedinci Bölüm

İkinci Enternasyonal

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki çeyrek yüzyıl boyunca, sendikalar ve sosyalist partilerle temsil edilen güçlü bir işçi sınıfı hareketi hemen bütün Avrupa ülkelerinde yükselişe geçti. Yeni işçi sınıfı partileri, kapitalist toplumun er geç sınıfsız bir komünizme dönüşeceğine ilişkin bir taahhüdü, soyut da olsa paylaşıyordu. Aynı zamanda, genel oy hakkının işçilere ve zaman zaman da kadınlara doğru genişletilmesi için savaştılar, etkileyici ve genelde başarılı seçim kampanyaları yürüttüler ve daha iyi çalışma koşulları ile çalışanların hastalık, sakatlık ve işsizlik karşısında güvenceye kavuşturulmasını sağlayacak yasaların çıkartılması için çaba harcadılar. Hepsinden önemlisi, işçileri, işverenlerle dolaysız biçimde pazarlık yapmaları ve gerekirse greve gitmeleri için sendikalarda örgütlenmeye teşvik ettiler. Sosyalist partiler arasında en önde geleni, Alman sendikal hareketinin önderi ve zirveye ulaştığı dönemde dört buçuk milyon oy alabilmiş ve bir milyondan fazla üye kaydetmiş –Marks ve Engels'in mirasçısı olduğu varsayılan– Alman Sosyal Demokrat Partisi, SPD'ydi.

1889 yılında, çeşitli ulusal ölçekli partiler arasındaki tartışmaları ve eylemleri koordine etmeyi amaçlayan bir organ olan İkinci Enternasyonal'in

temelleri atılmış durumdaydı. Kuramsal düzeyde, sosyalizm ve sınıfsız bir komünist toplum amacı, fevkalade uluslararası görevler yaratmakta, kapitalizmin tam anlamıyla emperyalist bir sisteme dönüşmesiyle birlikte bu durum daha da geçerli hale gelmekteydi. Pratikte ise, tek tek işçi sınıfı hareketleri ve bu hareketlerin partileri, esasen ulusal nitelikteki koşullara yanıt vermekte ve genelde birbirine paralel olsa da, ayrı ayrı yollardan ilerlemekteydiler. 1914 yılında savaş patlak verdiğinde, bu yollar birbirinden uzaklaşacaktı. Enternasyonal, birkaç önemli istisnayla birlikte, birbirleriyle çatışan orduların safları ekseninde bölündü.

Sosyalist hareket için, kadınların ezilmişliği problemi, ilkesel olarak, "sosyal sorun" denilen sorunun ayrılmaz bir parçasıydı. Sosyalist partiler, kadın-sorunu adı verilen sorunu parti gazetelerinde ele almış ve ayrıca mütevazı miktarda kuramsal ve ajitasyon yazını üretmişlerdi. Kadınların siyasal haklarını, biraz isteksizce de olsa, programlarına dâhil etmiş, kitlesel kadın hareketleri inşa etmeye çalışmış ve sendikaları kadın işçileri örgütlemeye teşvik etmişlerdi. Sosyalist hareket, zayıflıklarına karşın, cins eşitliği ve kadınların kurtuluşu mücadelesine o gün için mümkün olan en sürekli ve kapsamlı desteği sundu. Yine de, kadın-sorununa dair parti yazınının kimi örnekleri üzerinde yapılacak bir inceleme, İkinci Enternasyonal'in, Marks ve Engels'in geride bıraktığı tamamlanmamış kuramsal eser mirasını genişletmek bir yana, berraklaştırmayı da büyük ölçüde başaramadığını gösterir. Üstelik sosyalist hareket, bu mirası kodlayıp kısmen kutsallaştırarak, devraldığı muğlâklıkların ötesine geçme kabiliyetini de aslında köreltmiştir.

Sosyalist kitapları okumaya zaman bulabilen parti ve sendika militanları arasında, Alman Sosyal Demokrat lider August Bebel'in, *Woman and Socialism* (Kadın ve Sosyalizm) kitabı popülerlikte birinci sırayı almıştı. İlk olarak 1879 yılında yayımlanan kitap, çeşitli yabancı dillere yapılan çevirileri bir yana, 1895'de yirmi beşinci ve 1910'da ellinci baskısını yapmıştı. Yıllar boyunca, *Kadın ve Sosyalizm* Almanya'daki işçi kütüphanelerinden en çok ödünç alınan kitap oldu ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde sosyalistlerin en gözde kitabı olmaya devam etti.

İşçileri ve sosyalistleri, yaklaşık beş yüz sayfa uzunluğundaki bir kitaba bu kadar ısrarla çeken şey neydi? Öncelikle, Alman hareketi tarafından

verilen takma ismiyle, *Kadın*, kendi döneminin Marksist yazınında, insanların sosyalist bir geleceğin ayrıntılı ve özgün bir resminin çizilmesi için duydukları arzuya yanıt veren neredeyse tek eserdi. Ezilmişliklerle dolu geçmişe göz atarak, kapitalist bugünü teşhir eden kitap, ayrıca gelecekteki sosyalist toplumda yaşanacak hayatın genel çizgilerini özetleyen uzun bölümler içeriyordu. 1910 yılında bir kütüphane dergisi, "proleter kitlelerin kendi sosyalizmlerini bu kitaptan türettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz" gözleminde bulunmuştu. Yıllar sonra, bir parti aktivisti, "biz genç sosyalistler için Bebel'in kitabı yalnızca bir program değil, bir İncil'di" diye yâd etmişti. Bolşevik Devrimi'nin sağladığı gerçek bir hayat örneği yaratma imkânına kadar, *Kadın*, sosyalistlerin uğruna savaştıkları dünyaya dair en gelişmiş ufku sundu.[1]

Ama kitap yalnızca sosyalizmle değil, ikinci baskıdaki *Geçmişte, Bugün ve Gelecekte Kadın* başlığının ilan ettiği üzere, kadınlarla da ilgiliydi. Kimi okurlar için, kadınlar olarak yaşadıkları deneyimlerin acılarını belgeliyor, "yaşama ve savaşma umudu ve coşkusu" ilham ediyordu. İşçi sınıfı kökenli Ottilie Baader, kırk yaşında, "hayatın acı zorunlulukları, aşırı çalışma ve burjuva aile ahlakı"nın yükü altında "kaderine boyun eğmiş ve umutsuzca" yaşarken, 1887 yılında karşılaştığı kitabın kendisi üzerinde yarattığı etkileri aşağıdaki sözlerle anımsıyordu:

> Bir Sosyal Demokrat olmamama rağmen, partili arkadaşlarım vardı. Bu değerli kitabı onlar sayesinde edindim. Gecelerce elimden bırakmadım. Bu benim ve binlerce kız kardeşimin kaderiydi. Ne aile içinde ne de kamusal hayatta, kadının katlanmak zorunda kaldığı bütün bu acıların dile getirildiğini hiç duymamıştım. Onun hayatı görmezden gelinmişti. Bebel'in kitabı bütün eski gizli kapaklılığı cesaretle yıktı... Kitabı bir kez değil, on kez okudum. Çünkü her şey öylesine yeniydi ki, Bebel'in görüşlerini kavramak çok çaba gerektiriyordu. Önceden doğru bildiğim pek çok şeyi yıkmak zorunda kaldım.
>
> Baader partiye katıldı ve partinin siyasal hayatında aktif bir rol oynadı.[2]

---

[1] Bir sosyalizm ufku olarak Bebel'in kitabının popüleritesi hakkında, bkz. Steinberg 1976.

[2] Quataert 1979, sy. 120.

Alman Sosyal Demokrat Partisi içindeki kimi militanlar için, elbette, *Kadın ve Sosyalizm*'in yayımlanmasının başka bir anlamı daha vardı. Örneğin, Clara Zetkin 1896 yılında, Bebel'in kitabının, herhangi bir hatasına bakılmadan, "ortaya çıktığı dönemle yargılanması gerektiği" gözleminde bulundu: "O dönemde bir kitaptan çok daha fazlasıydı, bir olaydı, bir senetti", çünkü kitap, parti üyelerine kadınların ikincilliğiyle toplumun gelişmesi arasındaki ilişkiyi göstermişti. Zetkin, Bebel'in kitabının yayımlanmasını, Parti'nin kadınları sosyalist eylemciler olarak geliştirme yönündeki pratik taahhüdünün bir simgesi olarak yorumladı. "İlk kez, bu kitaptan şu slogan ortaya çıktı: geleceği ancak kadınları eş-savaşçılar olarak kazanabilirsek fethedebiliriz."[3]

Kadın, yeni basımlarını katlaya katlaya sürdürürken, Bebel de metni sürekli olarak düzeltip genişletti. Sadece 180 sayfaya ulaşan ve bölümlere ayrılmamış olan ilk baskı, Alman hükümetinin SPD'yi yasaklayarak ve ciddi bir sansür uygulayarak gelişen sosyalist hareketi ezmeye çalışmasından hemen sonra çıkmıştı. Kitap yasadışı statüsüne rağmen, bir kaç ay içinde yok sattı. Bebel 1883 yılına kadar, kitabını basacak bir yayıncı bulamadığı gibi, gözden geçirip genişletecek zaman da bulamadı. Sosyalizm karşıtı yasaların çevresini dolaşmak için yaptığı başarısız bir girişimde, 220 sayfalık ikinci baskının başlığını *Geçmişte, Bugün ve Gelecekte Kadın* olarak değiştirdi ki bu, yeni bölüm yapısına denk düşen bir değişiklikti. Kitap, yetkililer tarafından yine yasaklanmış olmasına rağmen, bir kez daha büyük bir başarı elde etti ve izleyen yıllardaki altı yeni baskısı gibi, hızla yok sattı. 1890 yılında, sosyalizm karşıtı yasalar kaldırıldı ve Bebel, 1891 yılı başlarında piyasaya çıkan, üzerinde kapsamlı biçimde yeniden çalışılmış olan dokuzuncu baskıyı hazırladı. *Kadın ve Sosyalizm* adıyla yeniden vaftiz edilen ve 384 sayfaya uzayan dokuzuncu baskı, aynı zamanda, ilk kez, Engels'in *Köken*'deki analizinden parçalar içeriyordu. *Kadın*'ın sürekli olarak yeniden basılan versiyonu bu oldu ve 1895'te kitap, sosyalist klasik haline dönüşen 25. baskısı için 472 sayfaya çıkartıldı.

Yani, Almanca konuşan sosyalist hareket sadece birkaç yıl içinde kadınların ezilmişliği sorunu üzerine iki önemli yapıt üretmek gibi bir payeye sahipti: bu yapıtların ilki, güçlü Alman sosyalist partisinin önemli

[3] Zetkin'i ifadesi için, bkz. Draper ve Lipow 1976, sy.197-8.

lideri Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'i, ikincisi ise, artık muazzam bir saygıya sahip fakat siyasal sürgünde yaşayan bir ölçüde yalıtılmış bir figür olarak Marks'ın ortağı Engels'in 1884 yılında yayımlanan *Köken*'i idi. Her iki kitabın konu ve siyaset itibarıyla çakıştıkları dikkate alındığında, yazarlar arasında konu hakkında ciddi bir görüş alışverişini içeren hacimli yazışmaların olması beklenebilir. Bunun yerine, tek tük arızi yorumlar dışında, tuhaf bir sessizlik hâkimdir. 18 Ocak 1884'te, Engels, Bebel'e *Kadın*'ın ikinci baskısının bir kopyasını kendisine gönderdiği için teşekkür eder. "Kitabı büyük bir ilgiyle okudum" demektedir, "çok değerli bilgiler içeriyor. Özellikle Almanya'da sanayinin gelişimiyle ilgili olarak söylediklerin parlak ve güzel". 6 Haziran'da, *Köken*'in çıkmakta olan baskısından söz eder ve Bebel'e bir kopya göndermeye söz verir. 1-2 Mayıs 1891'de, *Köken*'in yeni bir baskısını hazırlama arzusundan haberdar eder ki o Haziran ayında bunu yapmıştır. Bebel'in Engels'e yazdığı mektuplar ise, kendi kitabından yalnızca İngilizce çevirisinde ortaya çıkan sorunlar bağlamında söz eder ve *Köken*'e hiç atıfta bulunmaz. Engels'in yazıştığı diğer arkadaşlarına gönderdiği mektuplarsa, *Köken*'in kavramsal çerçevesi, yazılışı ve 1884 yılının ilk beş ayında yayıma hazırlanmasını belgeler, ama Bebel'in kitabı hakkındaki görüşleri konusunda hiçbir şey söylemez. Farklı görüşler arasında sessiz bir polemik olduğu izlenimi devam eder. Engels, sosyalist hareketle olan özel ilişkisine rağmen, muhtemelen taktiksel olarak, *Köken*'i yayınlamaktan daha fazlasını yapmayı akıllıca bulmamış ve kitabın, kadınların ezilmişliği sorununa dair daha doğru yaklaşım olarak kabul edileceğini ummuştur.[4]

Bebel, *Kadın ve Sosyalizm*'i üç ana bölüme ayırır: 'Geçmişte Kadın', 'Bugün Kadın' ve 'Gelecekte Kadın' Kitabın birbirini izleyen basımlarındaki sürekli metin değişikliklerinin çoğu, tezleri derinleştirmek ve güncelleştirmek için yapılan olgusal nitelikteki değişikliklerdir. Bir tek, Engels'in *Köken*'inin yayınlanması Bebel'i, büyük ölçüde ilk bölümle sınırlandırdığı, kapsamlı değişiklikler yapmaya zorlamıştır. 'Geçmişte Kadın' bölümünün önceki versiyonunda, Bebel etnografik kanıt bolluğunu oldukça dağınık bir tarzda, "[kadının] ezilmişlik biçimleri çeşitlilik göstermekle birlikte, ezilmişlik hep aynı kaldı" varsayımı altında sunmuştu.

---

[4] Bebel ile Engels arasındaki yazışmalar Blumenberg (der.) 1965, dipnotlar 58, 59, 62, 80, 157, 280, 298 içinde görülebilir. Engels'in diğer yazışmaları Krader 1972, sy. 388-90'da sıralanmıştır. Ayrıca Engels'in *Köken* kitabıyla ilgili tartışma bkz 6. Bölüm.

Engels'in kitabı, bu yorumun yanlışlığını fark etmesini sağladı ve daha sonra belirteceği gibi, tarihsel malzemeyi doğru bir temele yerleştirmesine imkân verdi. Bebel bu bölümü, cinsler arası ilişkilerin, diğer tüm toplumsal ilişkiler gibi, "insani gelişimin önceki seyri içinde... maddi anlamda, bir yandan mevcut üretim sistemleri, öte yandan emek ürünlerinin bölüşümü ile birlikte uygun adım değiştiği"ni iddia etmek için baştan sona yeniden biçimlendirdi. *Köken*'in yardımıyla, etnografik malzemeyi artık aile, özel mülkiyet, devlet ve kapitalizmin gelişme tarihinin daha sistematik bir özeti bağlamında sunabilmekteydi. Ancak bu değişiklikler, Bebel'in kitabın geri kalanındaki analizini pek etkilemedi.[5]

'Bugün Kadın' bölümü, *Kadın ve Sosyalizm*'in ana gövdesini oluşturur. Kapitalizmin güncel krizi ve sosyalist toplumun doğası ("Devlet ve Toplum" ve "Toplumun Toplumsallaştırılması") hakkında iki uzun bölümü kapsar. Bu bölümler, kitabın sonunda yer alan dört bölümde ("Gelecekte Kadın", "Enternasyonalizm", "Nüfus ve Aşırı Nüfus" ve "Sonuç") olduğu gibi, kadının durumuna nadiren dokunur. Bir başka deyişle, ana başlığa ve bölüm başlıklarına rağmen, *Kadın ve Sosyalizm*'in üçte birinden fazlası daha geniş "sosyal sorun"a odaklanır. Bu kadar çok sayıda sosyalistin, kitabı kadın sorunu üzerine özgün bir çalışmadan ziyade bir tür ilham verici genel metin olarak okumuş olması, şaşırtıcı değildir.

Kadın ve Sosyalizm'in gücü, tam da, kapitalist toplum hakkındaki güçlü ithamlarında ve sunduğu sosyalist bir geleceğin bunun zıttı olan imgesinde yatar. Bebel, ince ayrıntılar ve ikna edici anekdotlar çoğaldıkça, kadınların ezilmişliği ve genel olarak sosyal sorunun neredeyse tüm veçhelerine ilişkin kütlesel bilgileri bir araya getirir. Kapitalist toplumda, evlilik ve cinsellik çarpıtılmış, doğal olmayan bir karakter kazanmıştır. "Burjuva mülkiyeti üzerine kurulan evlilik, kasasında sayısız hastalık taşıyan, az çok cebri bir evliliktir" Cinsel baskı akıl hastalığına ve intihara neden olur. Aşksız cinsel ilişki de zarar vericidir, çünkü "insan hayvan değildir. Basit fiziksel tatmin yeterli değildir." Eğer "cinslerin harmanlanması saf anlamda mekanik bir eylemse, böyle bir evlilik ahlakdışıdır"

---

[5] *Kadın ve Sosyalizm*'in erken baskılarının tarihi için, bkz Bebel "Vorrede zur neunten Auflage", 24 Aralık 1890, Bebel 1891 içinde. Aşağıdaki tartışma, *Kadın ve Sosyalizm*'in sırasıyla ilk versiyonu ve klasik metne denk düşen ikinci ve 33. baskılarının kolayca ulaşılabilir İngilizce çevirilerini zikretmektedir. İkinci baskı, Bebel 1976; 33. baskı Bebel 1971'dir ve bundan sonra *Kadın* olarak atıf yapılacaktır. Bebel'in çalışmasının yararlı bir değerlendirmesi için, bkz. Evans 1977, sy. 156-9.

Ekonomik çıkarlara dayanan aşksız evliliklerin karşılığı, "kapitalist dünyada, tıpkı polis, silah altındaki ordular, Kilise ve ücretli yöneticilik gibi toplumsal bir kurum haline gelen" fuhuştur.[6] Kadınların anneler, eşler ve cinselliği tatmin araçları olarak doğal özelliklere sahip oldukları varsayımı, onlara işçiler olarak ayrımcılık yapılmasıyla sonuçlanmaktadır. Kadınların, çoğunlukla berbat koşullar altında, yaygın biçimde istihdam edildiği dikkate alındığında, Bebel'in bu önyargının ikiyüzlülüğü belgelemesi kolay olmuştur. "Üst sınıflardan gelme erkekler alt sınıfları küçümser; neredeyse bütün cins de kadına aynısını yapar. Erkeklerin çoğu kadında sadece bir kâr ve zevk nesnesi görür; onu kendi eşiti olarak kabul etmek, önyargılarına ters düşer... 'Herkesin eşitliği'nden söz edip yine de insan ırkının yarısını sınırların dışında tutmak, büyük bir saçmalık değil midir!" Bebel ayrıca endüstriyel gelişmenin kadınları özgürleştirme eğiliminde olduğunda ısrarcıdır. Genelde, *"toplumun bütün eğilimi kadını insanların kamusal hayatına tam olarak katılması için kısıtlı ev yaşamının dar alanının dışına yöneltmektir"*. Ama kapitalizm varlığını sürdürdüğü müddetçe, kadın "hem toplumsal hem de cinsel bir varlık olarak acı çekecektir ve bu ikisinin hangisi yüzünden daha fazla acı çektiğini söylemek güçtür".[7]

Bebel sosyalizmi, kapitalist toplumu karakterize eden çelişkilerinden azade ve sadece insanların refahını düşünen mutlu bir cennet gibi resmeder. Yorumları, Marks ve Engels tarafından ortaya konulanlardan çok daha somut ve programatiktir. Herkesin çalıştığı ve herkesin eşit olduğu bir toplum öngörür. Demokratik idari organlar, devletin örgütlü sınıf iktidarının yerini alır. Her iki eşe de dayanışmacı bir yakınlık, çocuklarıyla eğlenebilecek zaman ve hem toplumsal hem siyasal yaşama daha geniş katılım imkânı sunan, özgür tercihe dayalı evlilikler hâkimdir. Cinsellik özgürce gelişir, çünkü "birey, içgüdülerinin tatminini kendisi yönetecektir. *Cinsel içgüdülerin tatmini diğer herhangi bir doğal içgüdünün tatmini gibi özel bir meseledir"* Şu anda sadece az sayıdaki ayrıcalıklı kişiye tanınan kolaylıklar işçi sınıfına doğru yaygınlaştırılacaktır. Eğitim ve sağlık hizmetleri, tıpkı tatminkar çalışma ve yaşam koşulları gibi, güvence altına alınmıştır. Ev işleri, mümkün olduğunca, elektriği, merkezi ısıtması ve suyu olan otel benzeri büyük apartman binalarında toplumsallaştırılmıştır. Merkezi mutfaklar, çamaşırhaneler ve temizlik hizmetleri, bireysel

[6] Bebel 1971, sy. 85, 86,146.

[7] Bebel 1971, sy. 192, 187, 79.

hizmetleri gereksizleştirir. Sonuçta, "küçük özel mutfak, tıpkı küçük tamirci ustasının atölyesi gibi, bir geçiş aşaması, zaman, enerji ve malzemenin akılsızca yağmalanıp israf edildiği bir düzenlemedir."[8] Bu sırada, kapitalist toplumun daha karanlık yönleri de ortadan kalkar: cinsel baskı, fuhuş, bozulan aile yaşamı, tehlikeli çalışma koşulları, etkin olmayan üretim yöntemleri, kalitesiz mallar, kafa ile kol emeği arasındaki, kent ile kır arasındaki işbölümü ve benzeri. Hepsinden önemlisi, bireyin özgür tercih zenginliği vardır ve kendisini tüm olası alanlarda tam olarak geliştirir: çalışma, aylaklık, cinsellik ve aşk.

Bebel, *Kadın ve Sosyalizm* boyunca, mevcut cinsiyete dayalı işbölümünün doğal fenomeni temsil ettiği varsayımına meydan okur.

Doğal olanın, cinsel içgüdünün kendisi olduğunu söyler. Aslında, "insanların içgüdüsel olarak yöneldiği bütün doğal güdüler arasında, yemek ve içmekle birlikte, cinsel güdü en güçlü olanıdır". Bebel'in ezeli anlamda sabit, cinsiyete dayalı işbölümleri kavramına yönelik uzun eleştirisi, oldukça basit bir içgüdü anlayışına sahip olmasına karşın, sosyalist harekete yapılmış önemli bir politik katkı olarak öne çıkar. Çünkü ilk kez sosyalist bir lider, fizyolojik cinsiyet farklılıklarının toplumsal sonuçları hakkındaki iddiaların ideolojik karakterine karşı çıkmaktadır.[9]

Kadın ve Sosyalizm, bütün sağlamlıklarıyla birlikte, ciddi anlamda zayıf bir kuramsal edevattan ve çeşitli politik kusurlardan muzdariptir. Bebel'in kuramsal perspektifi aslında sosyalist gelenek içindeki iki ana eğilimin, Marks'ın kendisinin de sık sık mücadele ettiği eğilimlerin, eklektik bir karışımından oluşur. *Kadın ve Sosyalizm*, özellikle ortaklaşmacı bir bağlam içinde bireysel gelişme düşüncesiyle, bir yandan Fourier'i ve diğer on dokuzuncu yüzyıl sosyalistlerini anımsatan ütopyacı sosyalist bir yaklaşımı yansıtır. Öte yandan, kitap, Marksizm'in mekanik ve rüşeym halindeki reformist bir yorumunu sergiler, dolayısıyla, yüzyıl dönümünde İkinci Enternasyonal partilerinin çoğuna hâkim olan ciddi reformizmin habercisidir. Bebel'in kadınların ezilmişliği ve kurtuluşu hakkında yeterli bir kuramsal temelden yoksun olan tartışması, hatalı ve yer yer çelişkili bir seyir izler. Bebel, başından itibaren, konuları kadın-bireyin özgür gelişimi bakımından kavramsallaştırır. "Kadın-sorunu adı verilen sorun...

[8] Bebel 1971, sy. 343, 338-9. Mutfaksız evler hakkında, bkz. Hayden 1981.

[9] Bebel 1971, sy. 79: ayrıca bkz sy. 88,182-215.

kadının toplumsal organizmamız içinde işgal etmesi gereken konumla, insan toplumunun herkesle eşit haklara sahip olan, tam ve yararlı bir üyesi haline gelmek üzere, bütün güçlerini ve yeteneklerini nasıl serbest bırakabileceğiyle ilgilidir" Hâlihazırdaki kapitalist toplum, kadınların deneyiminin bütün cephelerini ezilmişlik ve eşitsizlikle damgalamaktadır. "Kadın cinsinin kitlesi iki bakımdan acı çekmektedir: kadın bir yandan erkeğe ekonomik ve sosyal bağımlılıktan dolayı acı çeker. Elbette, bu bağımlılık ona biçimsel olarak yasa önünde ve haklar noktasında eşitlik verilerek hafifletilebilir; ama bağımlılık ortadan kalkmaz. Kadın, öte yandan, genelde kadının, özelde çalışan kadının, çalışan erkeklerle birlikte kendisini içinde bulduğu ekonomik bağımlılıktan dolayı da acı çeker". O halde, eşitlik ve kurtuluş daima hem toplumsal hem de bireysel meselelerdir ve Bebel, sorunun nihai çözümünü rastlantısal olarak uzak geleceğe erteleyerek, "Kadın Sorununun çözümü Sosyal Sorunun çözümüyle tam olarak çakışır" diye aceleyle ekler. .[10] Bu arada, burjuva feminist hareketi değil, işçi sınıfı, mücadelede kadınların doğal stratejik müttefikidir. Dahası, devrimci harekete katılmak, "her ikisi de aynı ipe sarıldıklarını, kendileri ve aileleri için tatmin edici koşullar sağlamaya dönük tek bir aracın –yani, toplumun herkesi insanlaştıracak radikal reformasyonu– var olduğunu anladıkları ölçüde, işçi sınıfı saflarında karı-koca arasında daha elverişli ilişkiler" kurulmasına imkân verir.[11]

Bebel, kadınların yaygın ezilmişliği sorununun toplumsal kaynağını ele aldığı ölçüde, bağımlılık kavramına yaslanır. Genel olarak, "tüm toplumsal bağımlılık ve ezilmişlikler[in] kökleri ezilenin ezene olan *ekonomik bağımlılığına* dayanır" der. O halde, kadının ezilmişliği de erkeklere olan bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Örneğin, kapitalist toplumda "ekonomik ve toplumsal olarak özgür olmayan" kadın, "evlilikte bir destek aracı görmek durumundadır; böylece, erkeğe bağımlı olur ve onun mülkiyetinin bir parçası haline gelir" Ezilmişlik kişisel bağımlılıktan kaynaklanıyorsa, bu durumda, sosyalist gelecekteki kurtuluş da bireysel bağımsızlıkla ilgili olmalıdır. "Gelecekteki toplumun kadını toplumsal ve ekonomik olarak bağımsızdır; tek bir egemenlik ve sömürü zerresine bile artık maruz değildir; özgürdür, erkeğin eşiti, kendi gelirinin sahibidir"[12]

---

[10] Bebel 1971, sy. 1,4,5.

[11] Bebel 1971, sy. 115; ayrıca bkz. sy.. 89–90 ve 233.

[12] Bebel 1971, sy. 9, 120, 343.

Bu tür ifadeler, her evli kadın "mülkiyetin bir parçası" olmak zorunda olduğundan, köleliğin kapitalizmi sistematik biçimde karakterize ettiği gibi çılgınca kuramsal imaları taşıması bir yana, Bebel'in Marks'ın yöneliminin özüyle son teması da yitirdiğini göstermektedir. Marks'a göre, özgün bir üretim tarzı içindeki sınıf mücadelesi, toplumsal gelişimin temelini oluşturur ve bu nedenle, bireysel ezilmişliğin kaynağı da, sınıflar düzeyinde işleyen özgün bir sömürücü toplumsal ilişkiler kümesine dayanır. Döneminin reformist eğilimlerine kapılan Bebel, Marks'ın sınıf sömürüsü kavramının yerine, muğlâk ve daha az çatışmacı olan bağımlılık kavramını, özellikle de bireyin ötekilere olan bağımlılığı kavramını koyar. Bu durumda, toplumsal refah, verili bir toplumdaki toplumsal üretim ilişkilerinin doğasıyla değil, bireyin bağımlılıktan bağımsızlığa uzanan bir yelpazedeki konumuyla ölçülür. Aynı şekilde, sosyalizm de büyük ölçüde, üretimin ve toplumsal ilişkilerin topyekûn yeniden örgütlenmesi olarak değil, kapitalist toplumda zaten ulaşılabilir olan mal ve hizmetlerin bağımsız bireylere yeniden bölüştürülmesi olarak resmedilir. Bebel'in sosyalizme olan bağlılığına rağmen, bireyin gelecek toplumda tam anlamıyla gelişmesi üzerine yaptığı vurgu, on dokuzuncu yüzyıl burjuvazisinin politik felsefesi olan liberalizmden başka bir şeyi hatırlatmaz.

Bebel'in stratejik perspektifini zayıflatan, büyük ölçüde, bir bütün olarak toplumsal gelişimi yöneten mekanizmalardan yalıtılmış biçimde ele alınan bireysel bağımlılık konusundaki vurgudur. *Kadın ve Sosyalizm*'de, kadınların ezilmişliğine önemli ancak kuramsal anlamda karman çorman bir mesele muamelesi yapılmıştır ve Bebel'in örtük biçimde, çeşitli çelişkili stratejik yaklaşımlara ulaşması hiç de şaşırtıcı değildir. Öncelikle, sık sık, sorunun tam anlamıyla çözümünün sosyal sorunun çözümü bağlamında ele alınabileceği, devrimci geleceğe ertelenmesi zorunluluğunda ısrar eder. Ne var ki, konu hakkındaki pratik çalışma bugün de kritik önemini sürdürür. Aynı zamanda, sorun bir şekilde işçi sınıfı hareketinin kapitalizme karşı mücadelesine tabi hale gelir. Nihayet, Bebel genelde kadın-sorunu adı verilen sorunun çözümünü, cinsiyet ayrımcılığına uğramadan topluma katılmak için eşit haklara ulaşılması bakımından resmeder. Bu yaklaşım, sosyalist amaçlar- ile kapitalist toplum içinde cinsiyet eşitliğini sağlamayı savunan liberal-feminist hedefi, birbirinden ayrıştırmayı başaramaz. Kısacası, Bebel, en iyi sosyalist niyetlerine rağmen,

kadınların komünist gelecekteki kurtuluşuyla bugün kapitalizm içinde eşitlik için verilen mücadele arasındaki ilişkiyi yeterince saptayamamıştır. Kadın-sorunu adı verilen sorunu, bir yandan bir birey olarak kadının konumuna özgü, öte yandan genel olarak toplumsal koşullara özgü bir mesele biçiminde kavramsallaştırmış, ancak iki analiz düzeyi arasında güvenilir bir köprü kuramamıştır.

Kadın ve Sosyalizm'in popülerliği, Engels'in *Köken*'de alçak bir tondan ve bir ölçüde muğlâk biçimde yürüttüğü muhalefete rağmen, kadın meselesi hakkında belirli bir pozisyonun İkinci Enternasyonal içindeki konsolidasyonunu yansıtmaktadır. Sosyalist hareket kadınların ezilmişliği sorununu ele aldığı ölçüde, Bebel'in analizini kendiliğinden benimser.

***

Örneğin, İngiltere'de, –Marks'ın en küçük kızı ve İngiliz İşçi Partisi'nin aktif üyesi–Eleanor Marks, eşi Edward Aveling ile birlikte, *The Woman Question* (Kadın Sorunu) başlıklı bir broşür yazmıştır.[13] İlk kez 1886'da yayımlanan ve 1887'de ikinci kez basılan popüler broşür, Bebel'in *Kadın* kitabının yakın zaman önce yayımlanan İngilizce baskısının spekülatif bir tarzda gözden geçirilmesi şeklini almıştır. On altı sayfalık broşür, "Sosyalistlerin kadın sorunuyla ilgili pozisyonunu anlatmaya yönelik bir girişimi" temsil eder.

Bebel'in *Kadın*'ı gibi, *Kadın Sorunu* da, aşk, cinsellik ve insani duygular meselelerine odaklanırken, aynı zamanda, kadının toplumsal ilişkiler içindeki konumunun sözüm ona doğal karakterine meydan okur. Kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğinin kaynağı olarak, yazarlar tekrar tekrar, "bütün meselenin özü ekonomiktir" diye ısrar ederler ama ne kastettikleri konusunda hiçbir açıklama sunmazlar. Yine de ima edilen, temel sorun olarak kadının erkeklere olan ekonomik bağımlılığına işaret etmekte Bebel'i izledikleridir. Gelecekteki bir sosyalist toplumda, tersine, "cinsiyet ayrımı olmadan, herkes eşit olacaktır" ve kadınlar da dolayısıyla bağımsızlaşacaktır. Eşit haklar anlamında eşitlik, *Kadın Sorunu*'nu boyunca temel bir temayı oluşturur. Broşür, feministlerden farklı olarak, sosyalistlerin "duygusal veya mesleki" bir mesele olarak eşit haklar kavramının ötesini zorladığını iddia eder, çünkü kadın-sorununun ekonomik

[13] Aveling ve Aveling 1972. Broşür yayımının tarihçesi için, bkz. Kappl 976, sy. 82-85.

temellerini ve bu sorunu kapitalist toplum içinde çözmenin imkânsızlığını kabul etmektedirler.

Kadın Sorunu, kadınların erkekler karşısındaki konumunun, erkeklerin kapitalistler karşısındaki konumuna paralel olduğunu açıkça ileri sürdüğünde, yeni bir tondan çalmaya başlar. "Kadınlar, tıpkı işçilerin örgütlü aylaklar tiranlığının yaratıkları olması gibi, örgütlü erkekler tiranlığının yaratıklarıdır". Kadınlar, "tıpkı emekçilerin üretici olarak sahip oldukları haklardan yoksun bırakılması gibi, insan olarak sahip oldukları haklardan yoksun bırakılmıştır." Kısacası, her iki grubun özgürlükleri de ellerinden alınmıştır. Yazarlar, bu tür formülleştirmelerle, ezilmişliği temelde politik hakların olmaması ve hiyerarşik otorite ilişkilerinin varlığı olarak kavramsallaştırırlar. Ayrıca, kadınların konumunun işçilerinkiyle paralel olduğu düşüncesi, özgürlük için paralel bir toplumsal mücadeleler stratejisi önerir. "Her iki ezilen sınıf, kadınlar ve dolaysız üreticiler, kendi kurtuluşlarının kendi eserleri olacağını anlamalıdır. Birinin bir bütün olarak erkeklerden ve ötekinin bir bütün olarak orta sınıftan umut edeceği hiçbir şey yoktur". Broşür sosyalist pozisyonuna karşın, paralel hak inkârları ve paralel kurtuluş hareketleri imgeleriyle, burjuva toplumunda saf anlamda siyasal özgürlüklerle ilgili liberal görüşlere yakın düşer.

Cinsel ve sınıfsal ezilmişlik arasındaki paralellik konusundaki bu açık vurgu, Engels'in *Köken*'i ve Bebel'in *Kadın*'ının ötesine geçen mantıksal bir adım atmaktadır. *Köken*'de paralellik, Engels'in tezlerini çerçevelendirmek için kullandığı bir dizi ikilik içinde örtük halde kalmıştı: aile ve toplum, ev işi ve kamusal üretim, insanların üretilmesi ve yaşam araçlarının üretimi, cinsler arası eşit haklar ve sınıflar arası yasal eşitlik gibi. Bebel ise, *Kadın ve Sosyalizm*'de, sıkça, kadın-sorunu ile sosyal sorunu, bunlara muğlâk biçimde ya ayrı meseleler ya da paradoksal biçimde özdeş meseleler olarak eşit ağırlık vermek suretiyle, dengelemişti. Ayrıca, "kadınlar erkeklerden, çalışan erkeklerin kapitalist sınıftan beklediği yardım kadar küçük bir yardım beklemelidir" tezini ileri sürerek, örtük anlamda, paralel bir toplumsal hareketler stratejisi ortaya koymuştu.[14] Cins ve sınıf mücadeleleri arasındaki kuramsal ve stratejik paralellik kavramı , İkinci Enternasyonal içinde belli ki bir geçerliliğe sahipti. *Kadın Sorunu* bu pozisyonun ilk berrak formülleştirmesini temsil ederken, sosyalist

[14] Bebel 1971, sy. 121.

kuramcılar ve eylemciler de açık ki işin özünü çoktan benimsemişti ve bu durum hızla sosyalist mirasın bir parçası haline geldi.

***

Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'i ve Aveling'lerin *Kadın Sorunu* broşürü, İkinci Enternasyonal içindeki hâkim görüşlerin göstergeleri olarak ele alınabilir. On dokuzuncu yüzyıl sonu sosyalist hareketi, kadınların ikincilliği meselesine dair pratik çalışmaya yöneldiği ölçüde, bu görüşler genellikle geliştirilen program ve taktiklerin zeminini oluşturdu. Hareket, her zamankinden çok daha fazla, bir yandan, uzak sosyalist gelecekteki bireysel cinsel ve toplumsal kurtuluşa dair ufukçu vaatleri, öte yandan, acil fakat muhtemel ki burjuva bir hedef olarak eşit haklar yaklaşımını birleştiren bir kadınların ezilmişliği perspektifi sundu. Bu şekilde, İkinci Enternasyonal, kadın-sorunu adı verilen sorun hakkında, eşitlik için verilen mücadeleyi devrimci toplumsal dönüşüm görevlerinden koparma eğiliminde olan kuramsal ve pratik bir miras bıraktı.

Sekizinci Bölüm

Devrime Doğru

Yirminci yüzyıl yaklaşırken, İkinci Enternasyonal partileri giderek devrimci bir uzun vadeli bakış açısının yerine acil pratik kazanımları koymaya başlamışlardı. Kuramsal düzeyde, kökenleri 1870'lere dayanan bu reformizme, revizyonizm adı verildi çünkü Marks'ın özgün fikirlerinden birçoğunu sözüm ona yeniden gözden geçiriyordu. Revizyonizm, Enternasyonal'in kuramsal bakış açısının hemen bütün veçhelerini etkiledi, ancak sosyalist hareketin kadın-sorunu adı verilen soruna ilişkin yaklaşımı üzerindeki etkisini belirlemek zordur. Marks ve Engels'in döneminde bile, kadınların ezilmişliği sorununa dair sosyalist çalışmalar oldukça geri kalmıştı ve İkinci Enternasyonal'in, konunun politik önemini genel olarak azımsaması, bu geri kalmışlık durumunu sadece pekiştirdi. Dolayısıyla, ortodoks devrimci pozisyonu neyin oluşturduğu da, bu pozisyonun reformistlerce nasıl bir yeniden gözden geçirmeye tabi tutulduğu da, tam olarak açık seçik değildi.

Reformizm, İkinci Enternasyonal içinde muhalefetsiz kalmadı. Hareketi devrimci bir yolda restore etmeyi amaçlayan bir sol kanat ortaya çıktı. Bu çaba, sonuçta başarısız olmakla birlikte, üyelerinin Marksizm'e ve sosyalistlerin karşı karşıya kaldığı neredeyse bütün kuramsal ve pratik

görevlere ilişkin kavrayışlarını derinleştirdi. Kadın meselesi hakkındaki çalışmaların karmaşık tarihçesi ve sosyalistler arasında genel olarak bu soruna ilişkin taahhütlerin zayıf olması nedeniyle, kadınların ezilmişliği sorunu söz konusu mücadelenin seyri içinde açık bir incelemeye tabi tutulmadı. O halde, reformizme karşı sosyalist hareket içindeki muhalefet, bu konuda sadece, en çok Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde görünür olan, olgunlaşmamış bir biçim kazanabilirdi.

SDP, kuramı ve pratiği arzu edilenin çok gerisinde kalsa da, kadınların ezilmişliği konusunda daima sosyalist hareketin ön saflarında yer almıştı. Sorunla ilgili önemli bir politik metni, Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* kitabını üretmişti. SDP, İkinci Enternasyonal içinde, kadınların genel oy hakkı lehine ve her türlü ayrımcı yasa karşısında, tutarlılıkla en güçlü ve en ileri pozisyonu benimsedi. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde yüzde 16'ya ulaşan kadın üye oranı, tüm sosyalist partiler içindeki en büyük orandı. En azından kâğıt üzerinde, kadınların parti işlerine aktif katılımını destekledi ve katılımlarını kolaylaştırmak için özel iç mekanizmalar geliştirme yönünde kimi adımlar attı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, Alman Sosyal Demokrat Partisi geniş, örgütlü ve olağanüstü militan sosyalist kadın hareketiyle övünebilirdi.

Bu kazanımların çoğu, sosyalist Alman kadınlarının kendilerini adayarak gerçekleştirdikleri çalışmaların kanıtıdır. Ayrıca, kadın parti üyeleri, temel konuların hepsinde genellikle bir bütün olarak Partinin oldukça solunda yer alan politik tutumlar benimsediler. Reformizm konusundaki mücadele yoğunlaştıkça, sosyalist kadın hareketi, sol kanat devrimci ortodoksluğun güçlü bir dayanağı haline geldi.[1] Kadınların ikincilliği sorunu asla net bir anlaşmazlık alanı haline gelmemiş olsa da, sol kanat üyeleri, kadınlar hakkındaki egemen SPD pozisyonları karşısında muhalefet öneren kuramsal ve pratik perspektifler ortaya koydular.

SPD'nin sosyalist kadın hareketinin lideri ve Parti'yi kuşatan reformizmin erken bir muhalifi olan Clara Zetkin'in konuşmaları ve yazıları, kadınların ezilmişliği sorununa dair bu örtük sol kanat yaklaşımın en net ifadelerinden bazılarını sunar. Örneğin, Zetkin, 1896'da, yıllık Parti konferansında, konu hakkında daha sonra broşür olarak dağıtılan bir

[1] SPD'nin kadın çalışması konusundaki kazanımları ve sınırlılıkları için bkz: Evans 1980; Evans 1977, sy. 159-65; Honeycutt 1979-80, Nolan 1977; Quataert 1979.

konuşma yaptı.[2] 1896 tarihli konuşma, Alman sosyalist hareketinin resmi bir siyaset beyanıydı. Aynı zamanda, hareketin reformizme kaymasına örtük biçimde karşı çıkan kuramsal bir pozisyon öneriyordu.

Zetkin, 1896 tarihli konuşmasına, kadınların toplumsal tabiiyetinin kökenlerine dair kısa bir özetle başlar. Morgan ve diğer yazarlar, özel mülkiyetin gelişmesinin aile içinde mülk sahibi olarak erkek ve mülksüz olarak kadın arasında bir çelişkiye yol açtığını göstermiştir. Bu temelden, kadın cinsinin tamamının ekonomik bağımlılığı ve sosyal haklardan yoksunluğu türer. Engels'den, sosyal haklar yoksunluğunun "sınıf egemenliğinin en önemli ve en erken örneklerinden birini" oluşturduğu anlamına gelen bir alıntı yapan Zetkin, yine de, kapitalizm öncesi aileyi geleneksel bir huzur cenneti olarak resmeder. "Modern kadın sorununu ortaya çıkartan toplumsal dönüşümü ilk kez yaratan, kapitalist üretim tarzıydı: Kapitalizm öncesi dönemlerde, büyük bir kadın kitlesine geçim ve anlamlı bir hayat içeriği sunan eski aileyi en küçük parçacıklarına kadar ezip geçti."[3] Bu noktaya kadar, Zetkin'in açıklaması genel olarak hâkim sosyalist gelenek tarafından ortaya konulan hatta ilerler. Bir tek, kapitalist üretim tarzı içindeki "modern kadın sorununun" özgünlüğü hakkındaki yorumu, farklı bir perspektif önerir.

Zetkin, kadın sorununun kuramsal anlamda özgün karakterine ilişkin analizinde daha da ileriye doğru hamle yapar. Kadın sorununun, kapitalist toplumun yükselişiyle birlikte "modern" bir sorun olarak ortaya çıktığını gözlemleyerek, onu sınıf terimleriyle incelemeye başlar. "Proletaryanın

---

[2] Zetkin 1957b, küçük kesintilerle birlikte İngilizce çeviri: Draper ve Lipow 1976, sy. 192-210 içinde. Karen Honeycutt'a göre, 1896 tarihli konuşmasının 1957 baskısında kimi değişiklikler ve eksiltmelere gidilmiştir; bkz. Honeycutt 1975, bölüm 5, dipnot 106, 129. Burada sadece tek bir metin analiz edilebilecek olmakla birlikte, Zetkin'in kuramsal ve pratik katkılarının yelpazesi azımsanmamalıdır. 1914'e kadarki dönem için, bkz. Honeycutt 1975.

[3] Zetkin 1957b, sy. 95; Draper ve Lipow 1976, sy. 192. Honeycutt, hem Bebel'in hem de Liebknecht'in Zetkin'den, 1896 tarihli konuşmasında erkeklerin kadınlar üzerindeki sınıfsal egemenliğine yönelik atıfları çıkarmasını istediğini, ama Zetkin'in kavramın Engels'in *Köken* adlı kitabında bulunabileceğini başarıyla savunduğunu belirtir. Draper ve Lipow cümleyi hiçbir yorum veya üç nokta koymadan çıkartmışlardır, bkz. Honeycutt 1975, sy. 193. Daha önce, Zetkin, Bebel'in çalışmasına daha da sıkı sarılmıştı. Örneğin, 1889 yılında İkinci Enternasyonal'in kuruluş konferansında yaptığı bir konuşmada, kadınların ekonomik bağımlılığını vurgulamış ve "işçinin sermaye tarafından köleleştirilmesiyle aynı biçimde kadın da erkek tarafından köleleştirilmektedir ve ekonomik anlamda bağımsız olmadığı sürece köleleştirilmeye devam edecektir": Zetkin 1957a, sy. 4; Honeycutt 1975, sy. 90.

kadınları için, orta burjuvazinin ve aydınların kadınları için ve En Yüksek On Binliklerin kadınları için bir kadın sorunu mevcuttur; sorun, bu katmanların sınıfsal durumuna bağlı olarak çeşitli biçimlere bürünür" Zetkin, konuşma metninin yarısını dolduran sonraki sayfalarda, sorunun bu üç biçimini, her bir durumda kadının ezilmişliğinin kaynağını, eşitlik taleplerinin doğasını ve bunların benimsenmesinin önündeki engelleri saptayarak özetler. Yaptığı tartışma yer yer, bazı hallerde oldukça ciddi biçimde tutuklaşsa da, böylesine sistematik bir analiz geliştirme girişiminin kendisi, hâkim sosyalist pozisyonun aşırılıkları karşısında üstü kapalı bir azarlamadır.

Zetkin, analize "En Yüksek On Binliklerin" hâkim sınıf kadınlarıyla başlar. Buradaki, özgün kadın-sorunu, evli kadınların kendi sınıflarının erkeklerine olan cinsel ve ekonomik bağımlılıklarıyla ilgilidir. Sorunlarının merkezini, karşılığı ödenmiş veya ödenmemiş çalışma değil, mülkiyet temsil eder, çünkü bu sınıfın kadınları neredeyse bütün ev içi görevlerini ve eşlik ödevlerini gerçekleştirmek için hizmetçi istihdam edebilmektedir. Bu kadınlar, "yaşamlarına ciddi bir içerik kazandırmayı arzuladıklarında, önce kendi mülkleri üzerinde özgür ve bağımsız kontrol talebini yükseltmelidirler" Bu talebi gerçekleştirmek için, tıpkı burjuvazinin daha önce bütün ayrıcalıklı sınıflara karşı savaştığı gibi, kendi sınıflarından erkeklere karşı savaşırlar. Bu anlamda, hâkim sınıf kadınlarının evlilikten sonra kendi servetleri üzerinde kontrol elde etme mücadelesi, "özel mülkiyetin özgürleşmesinin son aşamasını" oluşturur ve Zetkin bu savaşı, bireyi özgürleştirmeye yönelik burjuva iddialarla tamamen tutarlı bulur.

Kadın sorunu kendisini küçük ve orta burjuvazi ile burjuva aydınlarına dâhil kadınlar arasında oldukça farklı bir toplumsal biçimde sunar. Bunlar, kapitalist üretim ilişkilerinin toplum çapında yaygınlaşmasıyla birlikte yoğunlaşan bir gerilime maruz kalan ara katmanlardır. Bir sınıf olarak küçük ve orta burjuvazi giderek yıkıma sürüklenmekte, küçük ölçekli işletmeleri kapitalist sanayiyle rekabet edememektedir. Aynı zamanda, sermaye zeki ve vasıflı bir emek-gücüne gereksinim duyar ve "proleter kafa işçilerinin aşırı üretimini" teşvik eder; bu ise, burjuva aydınlarının adım adım eski güvenceli maddi pozisyonlarını ve toplumsal konumlarını kaybetmelerine yol açar. Küçük ve orta burjuvazi ile aydınlar sınıfının erkekleri genellikle evliliği erteler veya evlilikten tümüyle vazgeçerler. Bu katmandaki aile hayatının temeli, giderek büyüyen

bir evlenmemiş kadınlar havuzuyla birlikte, daha da güvencesizleşir; Zetkin, "bu çevrelerin kadınları ve kız çocukları, kendileri için sadece ekmek temin eden değil, aynı zamanda ruhlarını da tatmin edebilen bir hayat kurmak üzere toplumun içine fırlatılmaktadır" tezini savunur. Küçük ve orta burjuvazi ile burjuva aydınlarına dâhil bu kadınlar arasında, istihdam alanında kendi sınıflarından erkeklerle ekonomik eşitlik talebi biçiminde özgün bir kadın sorunu ortaya çıkar. Kadınlar, kendilerine liberal mesleklere girme imkânı verebilecek eşit eğitim olanakları ve bu meslekleri sürdürme hakkı için savaşırlar. Söz konusu talepler, kapitalizm için her alanda, bu kez de kadınlarla erkekler arasında, serbest rekabeti teşvik etme vaadini yerine getirme çağrısından daha azı anlamına gelmez. Zetkin'e göre, erkek direnişinin küçük inatçılıklarının arkasında, liberal meslekler içindeki bu rekabet korkusu yatar. Rekabetçi savaş, en sonunda, bu katmanlardan gelen kadınları, ekonomik ve toplumsal anlamda tam katılımlarının önündeki engelleri aşmak için bir kadın hareketi örgütlemeye ve politik haklar talep etmeye sürükler.

Zetkin, burjuva kadın hareketinden söz ederken, esasen küçük ve orta burjuvazi ile aydın kökenli kadınların örgütlü faaliyetine atıfta bulunur. Hâkim sınıf kadınları gibi, bu kadınlar da, mülk sahipleri yerine maaşlı çalışanlar olarak olsa da, kendi sınıflarının erkekleriyle eşit olmamaları meselesine odaklanır. Her iki durumda da, burjuva toplumu tarafından sunulan eşitlik vaadiyle bu eşitliğin gündelik hayatta gerçekte mevcut bulunmayışı arasında bir uçurum vardır. Ekonomik boyut, konunun özünü temsil etse de, Zetkin, burjuva kadın hareketinin saf ekonomik nedenlerden çok daha fazlasını içerdiği gözleminde bulunur. "Çok daha derin bir entelektüel ve ahlaki yöne de sahiptir. Burjuva kadın sadece kendi ekmeğini kazanmayı talep etmez, entelektüel anlamda tam bir hayat yaşamayı ve kendi bireyselliğini geliştirmeyi de ister" Dahası, bütün düzeylerde, "burjuva kadın hakperverlerinin mücadeleleri tamamıyla meşrudur".[4]

Proletaryaya dâhil kadınlar arasında ise, kadın sorunu yine bir başka biçime bürünür. İşçi sınıfı kökenli kadınların kapitalist ekonomik yaşama girmek için savaşmaya ihtiyaçları yoktur; zaten oradadırlar. "Proleter kadın için kadın sorununu yaratan, sermayenin sömürü ihtiyacı, bitmek

[4] "Kadın hakperverleri" (rightser) terimi İngilizcede olduğu kadar Almancada da garip bir deyiştir ve sosyalist hareket içinde polemikçi biçimde kullanılmıştır. bkz. Draper ve Lipow 1976, sy. 180.

bilmeyen en ucuz işgücü arayışıdır". Üstelik Zetkin, işçi sınıfı kadınının, gerek fabrikadaki gerekse aile-hane içindeki ikili yükümlülükleri nedeniyle bunun için ödedikleri bedel çok ağır olsa da, zaten hem eşitlikten hem de ekonomik bağımsızlıktan yararlandığını iddia eder. Proleter kadın, "ne bir kişi, ne bir kadın, ne de bir eş olarak, bir birey gibi tam bir hayat yaşama imkânına sahiptir. Eş ve anne olarak çalışması karşılığında yalnızca kapitalist üretimin masadan attığı kırıntıları alır". Kapitalizm onu kendi sınıfının erkeklerine karşı eşitlik uğruna mücadele etme ihtiyacından kurtardığı için, işçi sınıfı kadını başka taleplere sahiptir. Acil gelecekte, "sorun, proleter kadının sömürülmesine karşı yeni bariyerler dikme sorunudur; eş ve anne olarak haklarını onarma ve güvenceye alma sorunudur" Dahası, proleter kadının "mücadelesinin nihai amacı, erkeklerle özgürce rekabet etmek değil, proletaryanın siyasal düzenini yaratmaktır". Bu amaca ulaşmak için, kendi sınıfının erkekleriyle rekabet halinde değil, omuz omuza savaşır. O halde, proleter kadının önündeki temel engel, kapitalizmin kendisidir. Zetkin, aynı zamanda, işçi sınıfı kadını, burjuva kadın hareketinin taleplerini destekler", diye ekler: "ama bu taleplerin gerçekleşmesini sadece amaca giden bir araç olarak görür, böylece erkek işçilerin yanı başında ve eşit biçimde silahlanmış olarak mücadeleye girebilir"

Açıktır ki, Zetkin'in, kadın sorununun üç biçimi hakkında söylemek zorunda olduklarının önemli bir bölümü kapitalist toplumun gerçeklerinden kopuktur. 1896 konuşmasındaki hatalar, varlıklarını, bir ölçüde, Zetkin'in kuramsal iddiayı ampirik betimlemeden ayırt etmedeki başarısızlığına borçludur ki bu, döneminin çoğu sosyalist yazarı tarafından paylaşılan bir kafa karışıklığıdır. Ancak, bu sorunun da ötesinde, Zetkin'in katkısı belirli kuramsal zayıflıklarla sınırlandırılmış olmayı sürdürür. Yani, Zetkin'in kadın sorununu kavrayışındaki çarpıklıklar esasen ampirik görünmekle birlikte, kuramsal köklere ve ciddi siyasal sonuçlara sahiptir.

Her şeyden önce, Marks ve Engels bir yana, neredeyse bütün çağdaşları gibi Zetkin de, aile-hane içindeki ev içi emek konusunu geçiştirir. Her üç sınıfta bu emekle ilgili işbölümünden kaynaklanan çelişkileri ciddi biçimde hafife alır. Böylece, kadın sorununun sınıfa bağlı olarak özgün biçimlerde var olduğu tezini güçlendirecek önemli bir fırsatı kaçırır. Ampirik anlamda, hâkim sınıf kadınının ev işleriyle olan dolayımlı ilişkisi, işçi sınıfı kadınının asla bitmeyen ev içi angaryasıyla çok az benzerlik taşır. Kuramsal düzeyde ise, ayrım daha da keskinleşir, çünkü sadece işçi

sınıfı hanesi içindeki karşılığı ödenmemiş ev içi emek, kapitalist üretim için gerekli olan emek-gücünün yeniden üretimine katkıda bulunur.

İkincisi, Zetkin'in işçi sınıfı kadınıyla ilgili olarak çizdiği resim, karikatüre varan bir soyutlama oluşturur. Bir ücreti yönetme yeteneği daima belirli bir bağımsızlık düzeyi içerse de, "proleterin karısı, sonuçta, ekonomik bağımsızlığını kazanmıştır" fikri hiçbir biçimde bir olgu olarak teyit edilemez. İşçi sınıfı kadınları 1896 yılında, tıpkı bugün de olduğu gibi, işyerlerinde: ücret, çalışma koşulları, mesleklere erişim, yükselme imkânı ve benzeri olası bütün durumlarda, kendi sınıflarından erkeklerle eşitlikten yoksun oldukları için ciddi acılar çektiler. Dahası, işçi sınıfı kadınları kamusal alanda da eşitlikten yoksundular ve işçi sınıfı ailesi içinde eziliyorlardı. Zetkin, konuşmasının başka bir yerinde bu fenomenlerin sadece kadınlara değil, işçi sınıfı hareketine de verdiği zararlı etkilere dair bazı örnekler bile zikreder. Bu olgularla kuramsal anlamda yüz yüze gelmekten kaçınarak analizini basitleştirir, ama böylece, kadınların eşitliği mücadelesiyle kapitalizme karşı mücadele arasındaki ilişkiyi saptama sorununun üzerinden atlar. Üstelik döneminin çoğu sosyalist kuramcısı gibi, kadın işçileri işçi sınıfı kökenli kadınlardan ayrıştırmayı başaramaz; yani, proleter kadından söz ederken, daima kadının ücretli çalışmaya katıldığını varsayar. Böylece, ücretli çalışmaya dâhil olmayan hane üyeleri –örneğin, eşler, genç çocuklar, yaşlılar, hastalar– analitik dolayısıyla da politik anlamda görünmez hale gelir. Bugüne kadar sosyalist çalışmaların üstünde dolaşan bu kafa karışıklıklarının kökeninde, işçi sınıfı hanesinde emekgücünü yeniden üretmek için gerekli olan karşılığı ödenmemiş emeğin kuramsal anlamda görünmez olması yatmaktadır.

Son olarak, Zetkin, yalnızca kapitalist üretim tarzının ileriye fırlattığı sınıflar içinde özgün kadın sorunlarının baş gösterdiğini ileri sürerken hata yapar. Köylülerin Avrupa'nın ezilen kitlelerinin hala çoğunluğunu oluşturduğu bir dönemde, Zetkin, diğer pek çok sosyalist gibi, köylülüğü, yükselen kapitalizmin etkisi altında "sarsılmış ve hırpalanmış" olsa da, "doğal bir ekonominin" temsilcisi olarak idealize eder. İkinci Enternasyonal partileri genelde bu kitlesel köylülüğün büyümekte olan bir sanayi proletaryasının yanı başındaki mevcudiyetinden doğan zor kuramsal ve stratejik sorunları görmezlikten gelme eğilimi içinde olmuştur ve Zetkin de, politik zekâsına karşın, çok kolayca aynı saflara katılmıştır. Köylü kadınlarla ilgili olarak "üretken çalışmada anlamlı bir hayat

içeriği buldular... sosyal haklardan yoksun olmaları bilinçlerini etkilemedi" ve bu nedenle, "köylülük saflarında ortaya çıkan bir kadın sorunu görmüyoruz" diye, iddia etmiştir. Geçmişte veya günümüzdeki herhangi bir köylü toplumunun gerçekliği, Zetkin'in açıklamalarıyla burada güçlü biçimde çelişir. On dokuzuncu yüzyıl sonu Avrupa köylüleri arasında kadın sorunu, sosyalist hareket tarafından incelenmesi gereken, kendisine has, oldukça özgün bir karaktere sahipti. Köylüler, tıpkı kadınlar gibi, devrimci bir perspektifin dışında bırakılamazdı.

Zetkin, kadınların ezilmişliğiyle ilgili kuramsal konulara elinden geldiğince açıklık getirdikten sonra, 1896 konuşmasının geri kalanını, Almanya'daki kadın hareketinin mevcut durumuna ve partinin üstlenmesi gereken pratik görevlere ayırır. Uzun vadede, burjuva kadın hareketinin amacı (kendi sınıfının erkekleriyle eşitlik), kapitalist iktidar ilişkilerini pek fazla tehdit etmez; bu yüzden, "burjuva toplumu, burjuva kadın hareketinin taleplerine karşı temelden muhalif bir konumunu benimsemez" Ancak Almanya'da, ön yargılı ve ileriyi göremeyen bir burjuvazi, reformların gerçekleştirilmesi halinde hiçbir şeyin değişmeyeceğini kavramayarak, ne olursa olsun her türlü reformdan korkmaktadır. "Proleter kadın proletaryanın kampına, burjuva kadın burjuvazinin kampına gitmelidir." Zetkin ayrıca, "burjuva kadın hareketi içinde, sadece burjuva kadınlar kendilerini ezilmiş hissettikleri sürece sesini yükselten sosyalist çıkıntılıklara" karşı da uyarıda bulunur. Bu bağlamda, Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne sosyalist kadın hareketinin güçlendirilmesi taahhüdünü yerine getirme sorumluluğu düşmektedir.

Zetkin, sosyalist çalışmanın kadınlar arasında yayılması için bazı öneriler getirir. Partinin başlıca görevi, işçi sınıfı kadınının sınıf bilincini yükseltmek ve onu sınıf mücadelesine katmaktır. Bu yüzden, " özel bir kadın ajitasyonu değil, kadınlar arasında sosyalist ajitasyon yapmalıyız", der. Zetkin, "kadınların küçük çıkarlarına" odaklanma eğilimine karşı da uyarıda bulunur ve kadın işçileri sendikalarda örgütlemenin önemine olduğu kadar zorluğuna da dikkat çeker. İşçi sınıfı kadınları arasında başarılı bir sosyalist çalışma yürütmenin, kadınlara özgü olan kimi temel engellerine değinir. Kadınlar genellikle kendilerini yalıtılmış hissettikleri ve harekete geçmelerini zorlaştıran mesleklerde çalışmaktadır. Genç kadınlar ücretli çalışmalarının geçici bir iş olduğuna inanırken, evli kadınlar, çifte vardiyanın yükü altındadır. Son olarak, Almanya'daki özel yasalar kadınların

politik toplanma ve örgütlenme haklarını yasaklamaktadır, bu nedenle, işçi sınıfı kadınları erkeklerle birlikte örgütlenemez. Zetkin, kadınlar arasında sosyalist çalışma yürütmek için özel çalışma biçimlerinin geliştirilmesi gerektiğini vurgular.

Örneğin, Partinin, görevleri işçi sınıfı kadınlarının sendikalara katılmasını ve sosyalist hareketi desteklemesini teşvik etmek olan alan örgütçüleri ataması yönündeki bir önerge, Zetkin'in desteğini alır. Bu fikir zaten 1894 Kongresi'nde de desteklenmiştir ve Zetkin'in yorumları aslında Partinin kendi taahhüdünü gerçekleştirmesine yönelik bir ısrarı temsil eder. Sistemli, tutarlı ve geniş çaplı biçimde geliştirilmesi halinde, alan örgütçüleri ağının, işçi sınıfından birçok kadını sosyalist harekete çekebileceğini ileri sürer.

Aile yükümlülükleri birçok kadının toplantılara gelmesini imkânsız kılmaktadır; Zetkin, bu nedenle, basılı malzemelerin önemini vurgular. Partinin, "kadınları işçiler, eşler ve anneler olarak sosyalizme daha da yakınlaştıracak" bir broşürler dizisi yayımlamasını önerir. Günlük Parti basınını, kadın okurlarına hitap etmek üzere tasarlanmış daha siyasal bir yaklaşım benimsemediği için eleştirir. Partinin, kadınlara yönelik ajitasyon bildirilerini sistematik biçimde dağıtmasını önerir: "Sosyalist programın tamamını çağın bütün bilgelikleriyle birlikte kâğıt parçasının tek yüzüne sığdıran geleneksel bildiriler değil – hayır, tek bir pratik sorunu tek bir bakış açısıyla, sınıf mücadelesi bakış açısıyla sunan küçük bildiriler." Ayrıca bu bildiriler, düzgün bir kâğıda ve büyük puntolarla, çekici biçimde basılmalıdır. Zetkin, kadınlara yönelik ajitasyon malzemelerinin iyi örnekleri olarak, ABD ve İngiltere'deki çağdaş alkolizm karşıtı yazının örneklerini verir.[5]

Bu yorumların arkasında, Partinin kadınlar arasında yürüttüğü çalışmaların eleştirisinden ibaret olmayan bir şeyler vardır. Zetkin parti resmiyetinin bürokratik ve pasif sosyalist ajitasyon ve propaganda yaklaşımına karşı genel bir ithamda bulunmaktadır. Reformistlerin aksine, partinin, "sınıf mücadelesi bakış açısını" benimsediğinde ısrar eder: "esas nokta budur" Parti kadınlara ulaştığında, onlara politik varlıklar olarak muamele etmelidir. Kısa vadede olduğu kadar uzun vadede de, sosyalist devrim kadınların

[5] Bu tavsiyeler için, bkz. Zetkin 1957b, sy. 109; Draper ve Lipow tarafından yapılan çeviride detaylar atlanmıştır.

yaratıcılığına, en az işçi sınıfı kadınlarının tam anlamıyla özgürleşmeye duydukları ihtiyaç kadar ihtiyaç duyar. Kadınlar arasında çalışmak "zordur, meşakkatlidir, büyük bir adanmışlık ve büyük bir özveri gerektirir ama bu özveri karşılığını verir ve yapılmalıdır. Çünkü nasıl ki, proletarya ancak ulusal farklılıklarını veya mesleki farklılıklarını aşıp hep birlikte savaşarak özgürlüğüne ulaşabilecekse, aynı şekilde, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin bir arada olursa eğer, özgürlüğüne kavuşabilecektir". Zetkin konuşmasını, "en önemlisi, proleter kadınların büyük kitlesinin proletaryanın özgürlük mücadelesine katılması sosyalist düşüncenin zaferinin, sosyalist bir toplumun inşasının en önemli ön koşullardan biridir", diyerek bitirir.

Özetle, Zetkin'in 1896 konuşması, sosyalist hareketin kadınların ikincilliği sorununu kavrama biçimine önemli bir kuramsal ve politik katkıda bulundu. Esasında, konuşma, on dokuzuncu yüzyıl sosyalistleri için kadın-sorunu adı verilen sorunun merkezini oluşturan sevgi, cinsellik, kişiler arası ilişkiler veya insani duygular gibi konulara ender olarak değinir. Zetkin, bunun yerine, sosyalist hareketin karşısında duran kuramsal meselelere ve pratik görevlere odaklanır. Bir tek, işçi sınıfı hanesiyle ilgili yorumları ara sıra, çalışan kadınları savaşan (erkek) proletaryanın şefkatli eşleri ve anneleri şeklinde idealize ederek olsa bile, bu ciddi ve romantik olmayan yaklaşımdan uzaklaşır. Aynı şekilde, sosyalist gelecek tasavvuru, aileyi yalıtılmış bir varlık olarak betimlemesi ve kadınların bağımsızlığına yaptığı vurgu nedeniyle, Bebel'in çalışmasını anımsatır. "Aile, ekonomik bir birim olarak ortadan kalktığında ve yerini ahlaki bir birim olarak aile aldığında kadınlar, erkeklerle aynı biçimde eşit haklara, üretimde eşit bir yere ve eşit özlemlere sahip olacak; bir yandan da eş ve anne olarak işlevlerini en yüksek derecede yerine getirme imkânı bularak ilerleyen yoldaşlar olarak bireyselliklerini geliştireceklerdir". Kuramsal açıdan bakıldığında, bu ifadeler konuşmasının ana gövdesinde ileri sürülen pozisyondan geri bir adımdır. Politik açıdan ise, muhtemelen konuşmanın parti delegeleri tarafından kabulünü garanti altına almak amacıyla, sosyalist geleneğin muğlâklığına neredeyse ritüel bir ödün verildiğini ima etmektedir.

Zetkin'in metninin ana bölümleri, devrimci strateji için kuramsal bir temel inşa etmeye çalışmıştır. Kendisinden önceki herhangi bir sosyalist düşünürden çok daha açık seçik biçimde, sınıflı toplumda kadınların ikincilliğinin özel kuramsal karakterini ele almıştır. Kadın-sorunu adı verilen sorunun farklı üretim tarzları ve bu tarzlar içindeki çeşitli sınıflar

bakımından büründüğü özgün biçimlere dair tartışması, problemlerine rağmen, önemlidir. Aslında, izleri bir bütün olarak sosyalist hareketin paylaştığı yetersizliklere dayandırılabilecek olan zayıflıkları, gerçekte yeni bir kuramsal görevler kümesini betimlemektedir. Zetkin analizini Marks'ın toplumsal yeniden üretim kuramı çerçevesi içinde yaptığı ölçüde, hem Engels'in hem de Bebel'in içine düştüğü –ütopyacılık, ekonomik belirlenimcilik ve benzeri– kuramsal kördüğümlerden genelde kaçınmıştır. Bu anlamda, kuram kadınların ezilmişliği konusunda ne kadar geri kalmış olursa olsun, Zetkin'in ifadelerinin zorlayıcılığı, onu, Marksist kuramı yeniden gözden geçirmeyi amaçlayan reformist eğilimin karşısına yerleştirmiştir.

Zetkin'in 1896 konuşmasının barındırdığı stratejik yaklaşım, sosyalist hareket içinde boylu boyunca yayılan reformizme karşı ısrarlı muhalefetiyle tutarlı biçimde, kadınlar arasında yapılacak sosyalist çalışmaya ket vuran iki engelin çok ötesine uzanır. Birincisi, aralarındaki gerçek ilişkiyi yeterli biçimde saptamamış olsa da, İkinci Enternasyonal'in kadın sorununu genel sosyal sorunla özdeşleştirme eğilimini sorgulamıştır. Bu yolla, sosyalist hareketi ilan edilmiş taahhütlerinden doğan pratik sorunlarla yüzleşmeye zorlamıştır. İkincisi, sosyalist devrim için kadınların aktif katılımının asli olduğunda ısrar etmiş, dolayısıyla da kadınlar arasında yapılacak ciddi sosyalist çalışmaların ertelenmesini reddetmiştir. Sonraki yıllarda, birkaç on yıllık deneyimin kazandırdığı bakışla, İkinci Enternasyonal'in bu tür bir çalışma için anlamlı bir kuramsal veya örgütsel temel sunmaktan bütünüyle aciz olduğu sonucuna varır. Reformizm ve "kadınların kurtuluşu konusundaki en sıradan cahilce önyargılarla" kuşatılmış haldeki sosyalist hareket, "sorunlara kuramsal anlamda bir açıklık getirmek veya pratik anlamda çalışma yürütmek için hiçbir inisiyatif" almamıştır. Bu atmosferde Zetkin, "kaydedilen ilerleme esasen kadınların kendi eseri oldu" yorumunu yapmıştır.[6]

***

1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, sosyalist hareket içinde reformizmle daha devrimci bir bakış açısı arasındaki gerilimi kopma noktasına kadar zorladı. İkinci Enternasyonal'deki partilerin çoğu,

[6] Zetkin 1929, sy. 373, 375, 376. New Yorklu Charlotte Todes Stern'e bu makaleye dikkatimi çektiği için teşekkür etmek isterim.

kendi ulusal burjuvazileri hangi saftaysa onun yanında yer alarak savaşı destekledi. Dar yurtseverlik sosyalist safları silip süpürürken, işçi sınıfı enternasyonalizmi buharlaşmış gibi görünüyordu. Bu arada, bireysel sol kanat sosyalistler reformizme karşı savaşı kaybettiklerini anladılar ve yeniden gruplaşmaya başladılar. Ya esasen pasifist bir tutumu benimseyerek ya da savaşı, daha militan bir biçimde, devrimci eylem için bir olanak gibi görerek savaşa karşı çıktılar. Düşmanlıklar tırmanırken, başlangıçtaki yurtsever coşkunluğun yerini popüler bir hoşnutsuzluk aldı ve nüfusun önemli kesimleri yüzlerini, savaşı sona erdirmeye çalışanlara çevirdi. Sonuç olarak, bütün sosyalist partiler içindeki pasifist ve devrimci azınlıklar güçlendi. Bolşevik Partisi 1917 yılında Rusya'da iktidara geldiğinde, bu grupların savaş karşıtı perspektifi doğrulanmış gibi görünüyordu.

Bolşevik Devrimi yalnızca Rusya'yı değil, uluslararası sosyalist hareketi de dönüştürdü. Devrimciler, ilk kez, komünist bir topluma geçişi başlatma imkânı için savaşmış ve bu savaşı kazanmıştı; bu çaba dünyanın her yerindeki sosyalistlerin dikkatini çekti. Devlet iktidarının ele geçirilmesi sadece ilk adımdı ve yeni toplum ağır sorunlarla karşı karşıya kaldı. Dışarıda, kapitalizmin güçleri, askeri müdahale de dâhil, olası bütün yollarla devrimin başarısını engellemeye çalıştı. İçeride ise, sosyalist bir toplum inşa etme görevi hızla muazzam zorlukta bir görev olduğunu kanıtladı. Daha önce uluslararası sosyalist hareketin ilgisini çekmiş olan bütün sorunlar artık, hem kuramda hem de pratikte somut ayrıntısıyla çözülmesi gereken en acil konular haline gelmişti. Bu görevler arasında, Rus Devrimi'nin bazı özgünlükleri nedeniyle daha da yakıcı hale gelen, kadınların ikincilliği sorunu öne çıktı. Birincisi, Rusya nüfusunun çoğunluğu köylülerden oluşturuyordu; bunların yarısı genellikle hanede olduğu kadar tarlalarda da çalışan ve erkek üstünlüğüne dayalı feodal gelenekler tarafından zalimce ezilen özellikle zor hayatlara sahip köylü kadınlardı. İkincisi, özellikle Rusya'nın çok küçük sanayi sektörü içinde, savaş sırasında sayıları sanayi işgücünün yüzde kırkına yükselmiş olan kadın ücretliler, görece yeni ve hızla büyüyen bir grubu oluşturuyordu. Nihayet, Rusya'daki radikal hareketler, Bolşevik Partisi'nde de olduğu gibi, çoğunlukla önder roller oynayan önemli sayıda kadın eylemciyi geleneksel olarak kendisine çekmişti. Nesnel anlamda ve başından itibaren, kadın sorunu, Rusya'da sosyalizmin geleceği açısından kritik bir meseleyi temsil etti.

Sovyetler Birliği'ndeki kadınlık durumunun tarihçesi hala bütün yönleriyle analiz edilmeyi beklemektedir. Açıklamaların çoğu, kadınların tam anlamıyla kurtuluşuna ket vurmak üzere bir araya gelen çeşitli engellerin mevcut olduğu umutsuz bir tablo çizer: yetersiz maddi kaynaklar, hatalı veya oportünist politik öncelikler, topyekûn ideolojik gerilik, düşük bir kuramsal ilgi düzeyi gibi. Bu resim, genel hatlarıyla doğru olmakla birlikte, yine de bulanık kalır. Özellikle, çok sayıda araştırmaya karşın, kadın sorununun tarihçesini Rus Devrimi ile uluslararası sosyalist ve komünist hareketlerin gelişimine dair uygun bir yaklaşımın içine yerleştiremez.[7] Üstelik kadınların ikincilliği konusundaki Sovyet yapıtlarına dayanak oluşturan kuramsal çerçevenin doğası ve kaynağı sorunu da pek fazla ele alınmamıştır.

Bu kuramsal çerçevenin ön fikirleri, Bolşevik Partisi'nin lideri ve sosyalist kuram ve pratiğin üretken yazarı V.I. Lenin tarafından atılmıştı. Lenin'in kadınlar hakkındaki yorumları, çalışmalarının yalnızca çok küçük bir bölümünü oluşturur; bunların Bolşevik Partisi içinde ne ölçüde ele alınıp, pratikte uygulandığı ise açık değildir. Yine de, bu yorumlar, kadınların ezilmişliği sorununun kuramsal merkezine yönelik önsezileri açısından önemlidir.

Zetkin gibi, Lenin de, reformizme karşı mücadelede sol bir pozisyon benimsedi. Ancak, Rusya bağlamında bu mücadele, kitlesel ve güçlü Alman partisi içinde verilen kamuya açık mücadeleden oldukça farklı, kendine özgü bir biçim kazandı. Çarlık döneminde, Marksizm, geri kalmış bir ülkedeki yasadışı bir hareket olarak kaldı. Sosyalist Enternasyonal'e bağlı güçlü bir sendikal hareket veya sosyalist parti kurulamadı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Rus sosyalistleri için en önemli kuramsal görev, Marksist kuramı, koşulların Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın sanayileşmiş ülkelerinden oldukça farklı olduğu kendi ülkelerinde hayata geçirmek için uyarlamaktı. Rus sosyalistleri arasında revizyonizme karşı muhalefet, bu yüzden, ilk başlarda Marksizm'in kendisini anlamak ve savunmak gibi özel bir biçime büründü.

Rus radikalizmi içindeki iki eğilim, Marksist hareketin gelişmesini engelledi. Birincisi, Rus popülistleri veya *Narodnik*ler, köylülüğün

---

[7] Rusya'da kadınlar üzerine son dönemde yapılan önemli çalışmalar şunları içermektedir: Bobroff 1974; Clements 1982/3; Glickman 1977; Hayden 1976; Heitlinger 1979; Lapidus 1977; Massell 1972; Stites 1978.

devrimci sürecin belkemiğini oluşturduğunu, Rusya'nın sanayi kapitalizmi aşamasını atlayabileceğini ve köylü komününün gelecek komünist toplumun tohumunu barındırdığını iddia ediyordu. İkincisi, Rus sansüründen geçebilecek yazılar yazdıkları için "Legal Marksistler" diye adlandırılan bir grup, Marksizm'i esasen kapitalizmin ilerici karakterini kabul ettiği için benimsiyordu. Legal Marksistler, *Narodnikler* karşısında, kapitalizmi sosyalizm yolundaki ilk zorunlu aşama olarak selamladılar; beklenebileceği gibi, birçokları daha sonra devrime olan ilgisini yitirdi ve sadık burjuva liberallerine dönüştü.

Lenin'in en erken yazılarındaki merkezi tema, Marksizm'i bir yandan *Narodniklerin* saldırılarına ve öte yandan legal Marksistlerin çarpıtmalarına karşı savunmaktı. Aynı zamanda, Rusya'da kapitalizmin gelişimi ve sosyalist bir devrim olasılığına dair Marksist bir analizi detaylandırmaya başladı. Yüzyılın başında, Rus Marksistleri Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurduklarında, burjuva liberalizmi, Lenin'in polemiklerinin bir başka hedefi haline gelmeye başladı.

Lenin'in kadınların ezilmişliği sorununa dokunan ilk yorumları, Marksist kuramı karikatürleştiren *Narodnik* yazar Nikolay Mikhailovsky'ye yönelik 1894 tarihli eleştirisinde görülür. Kadınların durumu meselesi, Mikhailovsky'nin, Engels'in *Köken*'in önsözünde yaptığı "insanın kendisini üretmesi"; yani üreme" tartışmasını tuhaf bir "ekonomik materyalizm" biçimi olarak yerden yere vurarak bu tartışmayla alay etmesi yüzünden gündeme gelir. Mikhailovsky, bunun yerine, "sadece yasal ilişkiler değil, ekonomik ilişkilerin kendisi de, cinsel ilişkiler ve aile ilişkileri üzerinde bir 'üstyapı' oluşturur" önermesinde bulunur. Lenin, yanıt olarak, Mikhailovsky'nin "üremenin ekonomik bir faktör olmadığı" teziyle dalga geçer ve alaylı biçimde, "Marks veya Engels'in çalışmalarında muhakkak ekonomik materyalizmden söz ettiklerini nerede okudunuz? Kendi dünya görüşlerini tarif ettikleri zaman, buna basitçe materyalizm dediler. Başlıca fikirleri... toplumsal ilişkilerin maddi ve ideolojik olarak ayrıldığıydı. Bay Mikhalovsky elbette üreme ilişkilerinin ideolojik olduğunu düşünmüyordur?" diye sorar. Lenin'in Engels'in önsözdeki ifadelerini savunma biçimi, bunların kuramsal statüsü ne kadar tartışma götürür olursa olsun, önemlidir. Temel vurguyu, Marksizm'in ekonomik belirlenimcilik olmadığı noktasına yapar. Tüm toplumsal ilişkilerde, hatta kadınlar, aile ve cinsellikle ilgili ilişkilerde de gömülü olan maddi

merkezde ısrar eder.[8] Daha sonraki sosyalist kuramcılardan çok Marks'a dayanan bu perspektif, Lenin'in kadınların ikincilliği sorununa yaklaşımının temelini oluşturur.

Kapitalizm Rusya'da vahşi bir ataerkil feodal kültür temelinde gelişti. Lenin, 1899 yılında yayımlanan *Rusya'da Kapitalizmin Gelişimi* adlı kitabında, kapitalist toplumsal ilişkilerin köylü hayatı üzerindeki etkilerini inceledi. Kapitalizm, yüksek derecede toplumsallaşmış emek süreçleri nedeniyle, uzun vadede "ataerkilliğin ve kişisel bağımlılığın hayatta kalmasına hoşgörü göstermeyi mutlak anlamda reddeder". Lenin bu anlamda, bu kesimler sermaye egemenliği altında ne kadar özgün ezici koşullarla karşılaşırlarsa karşılaşsınlar, "kadınların ve gençlerin üretime çekilmesi, temelde, ilericidir" tezini öne sürer. Özetle: "büyük ölçekli makineleşmiş sanayi, nüfusun, daha önceden ev, aile ilişkilerinin dar çemberinden asla çıkmamış olan bu kategorilerinin maruz kaldığı ataerkil yalıtılmışlığı imha ederek, onları toplumsal üretime doğrudan katılıma çekerek gelişimlerini tetikler ve bağımsızlıklarını artırır. Bir başka deyişle, kapitalizm öncesi ilişkilerin ataerkil hareketsizliğiyle kıyaslanamaz ölçüde üstün yaşam koşulları yaratır." Lenin, "kadınların ve gençlerin sanayide çalışmasını yasaklamaya veya bu tür çalışmayı yöneten ataerkil hayat tarzını korumaya yönelik" her türlü girişim, "ütopyacı ve gericidir" diye işaret eder.[9] Lenin, bu ifadelerle, Rusya'da kadınların ve çocukların toplumsal emeğe katılımının önemine dair bir analiz geliştirmek için basitçe Marksist kuramı kullanmıştır. Bu yaklaşım, ne kadar açık seçik görünürse görünsün, o dönemde Marks ve Engels'in en önemli fikirlerine az rastlanır bir geri dönüşü temsil etmiştir.

Lenin, Rus sosyalist hareketinin bu erken döneminde, kadınların kadınlar olarak özel biçimde ezilmesiyle ilgili bazı özgün sorunlara da değindi. Fuhuşu, toplumsal koşullar bağlamına yerleştirerek ve onu sona erdirmeye yönelik liberal girişimleri yer yer eleştirerek, lanetledi. Küçük burjuva liberalinin psikolojisini sınıf bilincine sahip işçininkiyle kıyaslayıp doğum-kontrol hareketinin sınıfsal karakterini analiz etti. Lenin, aynı zamanda, sosyalistlerin kürtaj veya gebelikten korunmaya erişimi

---

[8] Lenin 1960-1970a, sy. 148-152. Engels'in *Köken* eserinin önsözüne dair bir analiz için, bkz 6. Bölüm.

[9] Lenin 1974, sy. 552.

sınırlandıran bütün yasaların ortadan kaldırılmasını desteklemesine ihtiyaç olduğunu vurguladı. "Tıbbi propaganda özgürlüğü ve erkek-kadın, yurttaşların temel demokratik haklarının korunması bir şeydir. Yeni-Malthusçu toplumsal kuram tamamen başka bir şeydir" En önemlisi, Lenin tekrar tekrar, köylülüğün "yüzyıllık ataerkil hayat geleneklerini" ve bunların kadınlar bakımından özellikle zalimane olan etkilerini itham etti.[10]

İzleyen yıllarda, Lenin cinsel ezilmişlik ve sınıfsal bölünmeler arasındaki ilişkiye özel dikkat sarf etmeye başladı. Kadınlarla erkekler arasındaki eşitliği geleneksel sosyalist tarzda daima savunurken, artık bu eşitliğin doğasını saptamak gibi daha zor bir soruyla karşı karşıya kalmıştı. Başlangıçta mesele, ulusal sorun denilen sorun tartışmaları bağlamında ortaya çıktı. Dünyanın her yerinde milliyetçi duygular ve siyasi çatışmalar yoğunluk kazanırken, yirminci yüzyılın başlarında, sosyalistler arasında ulusların eşitliği ve ulusal azınlıkların hakları meseleleri hararetli tartışma konuları haline gelmişti. Bu gelişmelerin kökeninde, ezilen ve ezen uluslar zinciriyle birlikte, emperyalizmin ortaya çıkışı yatıyordu. Bu durumda, Lenin'i burjuva toplumundaki eşitliğin doğasını incelemeye ve kapitalizmi alaşağı edecek devrimci bir hareket bağlamında demokratik haklar için mücadelenin rolünü tanımlamaya zorlayan, emperyalizm olmuştu.

Lenin'e göre, demokratik haklar meselesinin özgün karakteri, varlığını kapitalist toplumda politik fenomenlerin ekonomik fenomenlere kıyasla belirli bir özerkliğe sahip olması olgusuna borçludur. Çeşitli ekonomik kötülükler başlı başına kapitalizmin parçasıdır, bu nedenle "kapitalizmin kendisinden kurtulmadıkça ekonomik olarak bunlardan kurtulmak *imkânsızdır*." Tersine, demokrasiden sapmalar politik kötülüklere yol açar ve bunlar ilkesel olarak kapitalist toplum çerçevesi içinde çözülebilir. Lenin, ilk kez Rosa Lüksemburg tarafından ulusal sorun ve ulusal özerkliğe sahip olma hakkına ilişkin bir tartışmada kullanılan boşanma örneğini zikreder. Lenin, kapitalist bir devlet için boşanma hakkını tam anlamıyla tanıyan yasalar çıkartmanın, ender olmakla birlikte, kesinlikle mümkün olduğunu ileri sürer. Ama "birçok örnekte boşanma hakkı

[10] Lenin 1960, sy. 30; Lenin 1974, sy. 546. Kürtaj hakkında, bkz. yine Lenin 1966, sy. 28- 29. Köylülük hakkında, bkz. yine Lenin 1966, sy. 1960-70b, sy. 71-4. Fuhuş hakkında, bkz. Lenin 1966, sy. 26, 31-32. 1913 yılında yayımlanan görece çok sayıdamakale, kuşkusuz ki, 1912-14 yılları arasında Rus sosyalist kadın hareketinin canlanışı ve 1913 yılında Uluslararası Kadınlar Günü'nün Rusya'da ilk kez kutlanmasıyla ilgilidir, bkz. Stites 1978, sy. 253-8.

kapitalizm altında gerçekleşemeden kalacaktır, çünkü ezilen cins ekonomik olarak tabi kılınmıştır. Kapitalizmde ne kadar demokrasi mevcut olursa olsun, kadın 'bir ev kölesi', yatak odası, çocuk odası, mutfak arasında kilitlenmiş bir köle olarak kalır... Boşanma hakkı, istisnasız diğer *tüm* demokratik haklar gibi, koşullu, kısıtlı, biçimsel, dar ve gerçekleşmesi olağanüstü zor bir haktır". Özetle, "kapitalizm biçimsel eşitliği ekonomik, dolayısıyla da toplumsal eşitsizlikle birleştirir".[11]

Eğer kapitalist toplumda eşitliğin gerçekleşmesi bu kadar zorsa, sosyalistler neden demokratik hakları savunmak ve genişletmek için savaşa girmelidir? Neden görünüşe göre burjuva dünyasındaki yararsız bir savaş için enerji harcamalıdır? Birincisi, ne kadar sınırlı olursa olsun, her zafer, nüfusun tümüne biraz daha iyi yaşam koşulları sunmasıyla, kendi içinde bir ilerlemedir. İkincisi, demokratik haklar mücadelesi herkesin kendi düşmanını tanıma yeteneğini güçlendirir. Lenin'in ifadesiyle:

> "Marksistler demokrasinin sınıfsal ezilmişliği ortadan *kaldırmayacağını* bilirler. Demokrasi yalnızca sınıf mücadelesini daha dolaysız, daha geniş, daha açık ve belirgin hale getirir ve bizim de ihtiyacımız olan şey budur. Boşanma özgürlüğü ne kadar tam olarak gelişirse, kadınlar 'ev köleliklerinin' kaynağının haklardan yoksun olmaları değil, kapitalizm olduğunu o kadar net göreceklerdir. Hükümet sistemi daha demokratik olursa, işçiler kötülüğün kaynağının haklardan yoksun olmaları değil, kapitalizm olduğunu daha net göreceklerdir. Ulusal eşitlik ne kadar tamsa (ki ayrılma özgürlüğü olmadan tam *değildir*), ezilen ulusların işçileri ezilmişliklerinin nedeninin haklardan yoksun olmaları değil, kapitalizm olduğunu o kadar net göreceklerdir, vs.[12]

Bu anlamda, demokratik haklar mücadelesi, sınıf mücadelesinin içinde yürütüleceği en iyi çerçeveyi kurmanın ve korumanın bir aracıdır.

Lenin'in demokratik haklar konusundaki çalışması, eşitliğin doğası hakkındaki daha önceki sosyalist çalışmaların çok ötesine ulaştı. Kuramsal düzeyde, kapitalist toplumlardaki cinsel, sınıfsal ve ulusal ezilmişlik arasındaki ilişkinin gizemine dair ciddi önseziler sundu. Pratik anlamda

---

[11] Lenin 1966, sy. 42- 4, 80.

[12] Lenin 1966, sy. 43.

ise, ulusal azınlıklar, ezilen uluslar ve kadınlarla ilgili devrimci stratejinin gelişmesinde önemli bir öğe oldu. Burada, sosyalist hareket çifte tehlikeyle karşı karşıyaydı. Bir yandan, bazıları bu özgün ezilmişliklerin kritik önemini inkâr ediyor ve onları pratikte, çoğu kez de kuramda ciddiye almayı reddediyordu. Öte yandan, birçoğu, pratikte burjuva milliyetçiliği veya liberal feminizmden pek farklı olmayan reformist pozisyonlar geliştiriyordu. Demokratik hakların karakterini anlayarak donanım kazanan sosyalist bir hareket, ulusal ezilmişlik ve kadınların ezilmişliğine, bu iki yanlışa da düşmeden, karşı çıkma şansını daha iyi yakalayabilirdi.

1917'de Rusya'da olduğu gibi, burjuva devleti bir kez sosyalist bir devrimle alaşağı edildiğinde, tam politik eşitlik acilen gündeme gelir. Yeni Sovyet hükümeti kadınlara birçok alanda biçimsel eşitlik tanıyan yasalar çıkarmaya başladı. Yine de biçimsel eşitlik, sosyalist geçişte bile, gerçek toplumsal eşitlikten farklı bir şey olduğundan, yasalar yeterli olamazdı. Aslında, Lenin, "eski burjuva yasaları ve kurumları hurdalığının dibini daha *kapsamlı biçimde* temizledikçe, yalnızca üzerinde bir şeyler inşa edilecek toprağı temizlediğimizi, ama henüz hiç bir şey inşa etmemiş olduğumuzu çok daha iyi anlıyoruz" gözleminde bulunur. Kadınlar örneğinde ise, aile-hane içindeki karşılığı ödenmemiş emek gerçeğini, daha fazla ilerlemenin önündeki temel engel olarak saptar. Örneğin, 1919'daki bir yazısında, "kadını özgürleştiren tüm yasalara [rağmen], kadın hâlâ bir ev kölesi olmaya devam ediyor, çünkü *küçük ev işi* onu eziyor, boğuyor, aşağılıyor ve değersizleştiriyor, onu mutfağa ve çocuk odasına zincirliyor ve emeğini barbarca verimsiz, küçük, sinir bozucu, boğucu ve ezici angaryada israf ediyor", diye işaret eder.[13]

Lenin başından beri daima, kadınların haklardan yoksun olmaları, eşit toplumsal katılımdan dışlanmaları veya erkeklere olan bağımlılıklarından ziyade, kadınların tekil aile-hane içindeki maddi ezilmişliğine daha fazla ağırlık verir. Köylü ve proleter kadınlardan ve zaman zaman da küçük burjuva kadınlardan söz ederken, tekrar tekrar bir ev köleliği, hane köleliği, mutfağın, çocuk odasının ve benzerlerinin vahşi taleplerine aşağılayıcı bir tabiiyet resmi çizer.[14] Marksist yazında bu vurgu benzersiz bir yere sahiptir ve muhtemelen Lenin'in, ataerkil ilişki gelenekleriyle

[13] Lenin 1966, sy. 63-64.

[14] Lenin 1966, sy. 25, 26, 43, 60, 63–64.

birlikte, devrimci mücadelede kritik bir öğe olarak gördüğü köylülük üzerine odaklanmasından kaynaklanmıştır. Nedeni ne olursa olsun, Lenin'in ev içi emek sorununa olan ilgisi kendisine, kadınların ezilmişliği ve kadınların kurtuluşunun koşulları sorusunu daha önce ulaşılmamış bir berraklıkla formüle etme imkânı sağlamıştır.

Lenin, kadınların kapitalist toplumdaki özgün ezilmişliğinin çifte kökene sahip olduğunu ileri sürer. Birincisi, tıpkı ulusal azınlıklar gibi, kadınlar da bir grup olarak siyasal eşitsizliğe maruz kalırlar. İkincisi, kadınlar, Lenin'in ev içi köleleri olarak adlandırdığı biçimde hapsedilmişlerdir –yani, hanede, ezici koşullar altında, üreten sınıflara bakmak ve onları yenilemek için gereken karşılığı ödenmemiş emek sarf ederler: "İnsan ırkının kadın yarısı, kapitalizm altında çifte ezilmişlik yaşar. Çalışan kadın ve köylü kadın, sermaye tarafından ezilir, ama bundan daha fazlası ve daha önemlisi, burjuva cumhuriyetlerinin en demokratik olanında bile, öncelikle, kimi haklardan yoksun kalır çünkü yasa ona erkeklerle eşitlik tanımaz; ikincisi –ki esas olan da budur– 'hane köleliği' içinde kalır, 'hanenin köleleri' olmaya devam eder, çünkü mutfakta ve bireysel aile hanesinde en pis ve yıpratıcı ve boğucu işlerin angaryasıyla aşırı bir yük altına sokulmuştur". Bu pasajda, Lenin ikinci öğeyi (ev köleliğini) "esas öğe" olarak değerlendirdiğini belirginleştirir.[15]

Nasıl ki, kadınların kadınlar olarak ezilmişliğinin kaynağı iki yönlü ise, tam anlamıyla kurtuluşlarının koşulları da iki yönlüdür. Elbette, eşit haklardan yoksunluk düzeltilmesi gereken bir durumdur, ama bu politik yükümlülük yalnızca ilk ve en kolay adımdır, çünkü "kadınlar tüm haklara sahip olduğunda bile, hala ezileceklerdir zira bütün ev işleri onlara bırakılmıştır."[16] Lenin, kadınların tarihsel hane köleliğini sona erdirmek üzere maddi koşulları geliştirmenin çok daha zor bir görev olduğunu kabul eder. "Kadınların ortak üretken emeğe" ve kamusal hayata eşitlik temelinde "katılma" ihtiyacından söz eder, ancak, küçük ev işlerinin ortak mutfaklar, kamusal yemekhaneler, çamaşırhaneler, onarım atölyeleri, kreşler ve benzeri gibi büyük ölçekli toplumsallaştırılmış hizmetlere dönüştürülmesi çabalarını daha çok vurgular.[17]. Nihayet, kadınların kurtuluşunun siyasal

---

[15] Lenin 1966, sy. 83-84.

[16] Lenin 1966, sy. 69; ayrıca bkz. sy. 59–60, 63, 66–8, 80–1, 84, 88, 116.

[17] Toplumsal üretimde kadınlar hakkında, bkz Lenin 1966, sy. 69, ayrıca bkz. sy. 64, 81. Toplumsallaştırılmış hizmetler hakkında, bkz Lenin 1966, sy. 64, 69–70, 84, 115–16.

ve maddi koşullarına ek olarak, Lenin, eski düzenden miras alınan "en köklü, yerleşik, dar kafalı ve sabit fikirli" zihniyetlerin yeniden şekillendirilmesinde ideolojik mücadelenin kritik rolüne işaret eder.[18]

Yeni Sovyet hükümeti, kadınlarla ilgili politikalarını uygulamak için çeşitli cephelerde uygun yöntemler geliştirme göreviyle yüz yüze kaldı. Kadınların hukuksal eşitsizliğini ortadan kaldıran yasalar çıkarmak işin kolay yanıydı, ama insanları bunlarla birlikte yaşamaya ikna etmek bambaşka bir şeydi. Lenin bu konuyu, 1918 yılı Kasım ayında Moskova'da apar topar toplanan, kongredeki varlığıyla sansasyona yol açtığı ve Bolşeviklerin köylü ve proleter kadınlar arasında özel çalışma yapılmasına sunduğu desteğin elle tutulur bir kanıtını sunuyor görünen, Birinci Bütün-Rusya Çalışan Kadınlar Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada ele aldı. Yeni evlilik yasasını örnek gösteren Lenin, dikkatli propaganda ve eğitimin önemini vurgular, çünkü "mücadeleyi çok keskin bir uçta yürütürsek sadece popüler hoşnutsuzluk yaratabiliriz; bu tür mücadele yöntemleri halkın dinsel hatlar üzerinden bölünmesini yaygınlaştırır, oysa bizim gücümüz birliğimizden gelir." Benzer biçimde, kadınların işgücüne çekilmesi ve ev işleriyle çocuk bakımını toplumsallaştırmayı başlatacak önlemlere girişilmesi, mevcut koşullara en büyük duyarlılığı gerektirmektedir. Burada, Lenin, "çalışan kadınların kurtuluşunun çalışan kadınların kendisine ait bir mesele" olduğunu iddia eder, çünkü yeni kurumları geliştirecek olan onlardır. Aynı zamanda, Partinin de onlara yol gösterme ve çalışmalarına kaynak ayırma yükümlülüğü vardır ve Lenin, bu taahhüdü 1919'da bile oldukça eksik bulmaktadır. "Her komünistin kuramda tartışılmaz kabul ettiği bu soruna, pratikte yeterince ilgi gösteriyor muyuz?" diye sorar: "Elbette hayır. Bu alanda hâlihazırda mevcut olan komünizmin nüvelerine doğru dürüst özen gösteriyor muyuz? Yanıt yine *hayır*... Yeniye ait bu nüveleri beslememiz gerektiği gibi *beslemiyoruz*.[19]

Kadınların siyasal hayata katılımı ciddi bir kaygı oluşturuyordu, çünkü "kadınları da siyasete çekmeden kitleleri siyasete çekemezsiniz". Lenin, burada yine, hem uluslararası sosyalist hareketin hem de kendi Bolşevik partisinin ürkek çabalarını yetersiz bulmaktadır. İki büyük engel,

---

[18]Lenin 1966, sy. 84.

[19] Lenin 1966, sy. 60, 70, 64. 1918 Kongresi hakkında, bkz. Stites 1978, sy. 329 -31 içindeki açıklama. Bolşeviklerin karşılaştıkları engellerin bir özeti için, bkz. Clements 1982-3.

çalışmaları önlemektedir: Öncelikle, pek çok sosyalist, kadınlar arasında özel çalışma yapmaya yönelik her türlü girişimin kaçınılmaz olarak burjuva feminizmini veya revizyonizmi harekete geçireceğinden korkmakta, dolayısıyla da bu tür faaliyetlerin tümüne karşı çıkmaktadır. Lenin böyle bir pozisyonu sadece küçümser. Partinin kendi içinde ayrı bir kadın örgütlenmesinin hizipçilik olabileceğini ileri sürerken, kadınların durumuna ait gerçekliklerin, "[kadınlar] arasında çalışacak kendi grubumuza, özel ajitasyon yöntemlerine ve özel örgütlenme biçimlerine sahip olmak zorunda olduğumuz" anlamına geldiğinde ısrar eder. Daha da büyük sorun, mesele kadınlar arasında özel çalışma yapmaya geldiğinde, sosyalistlerin pratik destek sunma konusundaki isteksizlikleridir. Zetkin tarafından kayda geçirilen bir konuşmada, Lenin, erkek yoldaşların bu konudaki pasifliğini ve geri kalmışlığını eleştirir. "Kadınlar arasındaki ajitasyon ve propagandayı ve kadınları hareketlendirip devrimcileştirmeyi ikincil önemde bir iş, sadece kadın Komünistlerin işi gibi görüyorlar... Ne yazık ki, yoldaşlarımızın çoğu için şunu söyleyebilme durumundayız: 'Komünisti kazı, altından dar kafalı çıksın'" Söz konusu tutumun arkasında kadınlara yönelik aşağılama yatmaktadır. "Son tahlilde, bu, kadınların ve onların başarılarının hor görülmesidir" Lenin, sorunun ciddiyetinin bir kanıtı olarak, partili erkeklerin çoğunun, yardım eli uzatmayı asla düşünmeden, evin tüm yükünü ve dertlerini eşlerinin taşımasına nasıl seyirci kaldıklarını anlatır. Lenin erkekler arasında bu konularda özel çalışma yapılması gerektiği sonucuna varır. "Kadın kitleleri arasındaki komünist çalışmamız ve genel olarak politik çalışmamız, erkekler arasında kayda değer eğitim faaliyetini gerekli kılmaktadır. Hem Partide hem de kitleler arasında, eski köle sahipliği zihniyetini kökünden söküp atmalıyız." Zetkin'in notlarına göre, Lenin bu görevi kadınlar arasında çalışacak bir kadro ve örgütler oluşturmakla eşit önemde görecek kadar ileri gitmiştir.[20]

Lenin'in erkek şovenizmi hakkındaki ifadeleri asla programatik bir biçim kazanmadı ve erkeklerin ideolojik geriliğine karşı kampanya Bolşevik pratik içinde en iyisinden önemsiz bir konu olarak kaldı. Yine de, Lenin'in sorunla ilgili gözlemleri, problemin ciddiyetiyle ilgili olağanüstü ender nitelikte bir kabulü temsil eder. Kadınlar arasında özel

[20] Lenin 1966, sy. 83, 114-15. Bu dönemde gerçekten hiçbir sosyalisttin, hatta Alexandra Kollontai'nin bile, ev içi emeğin cinsiyete dayalı işbölümüne ciddi biçimde meydan okunmadığı hatırlanmalıdır; bkz. Heinen 1978.

çalışmaların geliştirilmesine gelince, hemen hepsi kadın olan sayısız sosyalist bu konuda ellerinden geleni yapmıştır.

Lenin, aşk ve cinsellik hakkında, Zetkin gibi çok az şey söylemiş ve bunların hiçbirinin yayımlanması düşünülmemiştir. 1915 yılında Inessa Armand'a yazdığı bir mektupta, onun özgür aşk kavramını, belirsizliği yüzünden eleştirir. Aşkın ekonomik, sosyal ve ataerkil kısıtlamalardan özgür olması gerektiğine katılırken, onu kişiler arası sorumluluktan özgür kılmak isteyen "burjuva yorumu"na karşı uyarıda bulunur.[21] Daha sonra, Zetkin tarafından kaydedilen konuşmada, Lenin "cinsellik ve evlilik sorunlarına" fazla önem verenlere karşı uzun bir tirat atar. Konuyu kadın işçilerle yapılan tartışmalarda ele alan Alman sosyalist örgütçülerini eleştirir. Sovyetler Birliği'ndeki nihilist cinsel radikalizm geleneğini sosyalist bir çerçeveye dönüştürme girişimleri hakkında kaygı duyar:

> Birçok kişi buna 'devrimcilik' ve 'Komünistlik' diyor. Bunun böyle olduğuna içtenlikle inanıyorlar. Ben yaşlı bir adamım ve bundan hoşlanmıyorum. Ben huysuz bir softa olabilirim, ama gençlerin –ve zaman zaman da yetişkinlerin–'yeni cinsel hayat' dedikleri bu şey, bana saf anlamda burjuva ve basitçe eski burjuva fuhşunun bir uzantısı gibi görünüyor. Bütün bunların biz Komünistlerin anladığı anlamdaki özgür aşkla hiçbir ortak yönü yok."

Lenin ve sosyalist geleneğin çoğu açısından, sosyalist toplumdaki bireysel cinsel aşkın, bir yandan baskıcı evlilikleri, öte yandan fuhuşu ortadan kaldırarak, kapitalist toplumların samimiyetten uzak ikiyüzlü cinsel hayatını aşmaya yönelmesi kaçınılmazdı, . Bireysel cinsel aşk, "boşanma zorluğu, kocaya üstünlük ve karısına kölelik sunması ve tiksindirici derecedeki hatalı cinsel ahlakıyla burjuva evliliğinin çürümüşlüğüne, kokuşmuşluğuna ve iğrençliğine" verilmiş sosyalist yanıttı. Diğer her şey kuralsızlıktı ve "cinsel konularda kuralsızlık burjuvadır. Bir bozulma alametidir".[22] Lenin'in, Zetkin tarafından hatırlanan ve ölümünden sonra yayımlanan formülleştirmeleri, temelde sosyalistler arasında cinsel tutuculuğun rasyoneli olarak işlev gördü.

---

[21] Lenin 1966, sy. 36-41.

[22] Lenin 1966, sy. 101, 105-7. Nihilist cinsel radikalizm ve Rus sosyalist hareketindeki cinsellik konusu hakkında, bkz. Stites 1978, sy. 89-99, 258-69, 346-91.

Uzun vadede, Rus devrimi tecrübesi, kadınların kurtuluşuyla sosyalizm arasındaki ilişki konusunda en az yanıtladığı sayıda soru da yarattı. Zetkin, burada da, tarihin kapitalist üretim ilişkilerince öne çıkarılanlardan farklı, özgün bir kadın sorununu ortaya koyduğu gözleminde bulunabilirdi: komünizme geçiş çağındaki kadın sorunu.

***

Kadınların ezilmişliği sorunuyla ilgili sosyalist çalışmanın genel olarak geri kalmış olduğu göz önünde tutulursa, Zetkin'in ve Lenin'in kuramsal katkıları kalıcı bir etki bırakamadı. Bazı istisnalarla birlikte, yirminci yüzyıl sosyalistleri ve komünistleri İkinci Enternasyonal içinde egemen olanlara çok benzeyen pozisyonları benimsediler. Oysa bu, hem tamamlanmamış hem de oldukça muğlâk bir mirastı.

4. KISIM
KADIN-SORUNUNDAN KADINLARIN KURTULUŞUNA

Dokuzuncu Bölüm

İkili Miras

Önceki bölümlerin de gösterdiği gibi, on dokuzuncu yüzyılın ve yirminci yüzyıl başlarının Marksist geleneği, kadınların ezilmişliği ve kadınların kurtuluşu çifte sorunları hakkında yalnızca sınırlı bir kuramsal kılavuzluk sağlamaktadır. İhmaller ve tutarsızlıklarla damgalanmış olan klasik literatür, sorunlarla sistematik bir tarzda uğraşmayı başaramamıştır. Üstelik literatürün önemli bir kısmı, Marks'ın toplumsal gelişim kuramının yetersiz biçimde kavranmasına dayanmaktadır. Yorumlar, ayrıca, Marksizm'e duydukları genel sadakate rağmen, başta ütopyacı sosyalizm, kaba materyalizm ve liberal feminizm olmak üzere burjuva toplumunun bir takım farklı eleştirileri arasında salınma eğilimi sergiler. Kısacası, sosyalistlerce, kadın sorununun ele alınmasına yönelik hiçbir istikrarlı Marksist kuramsal çerçeve yaratılmamıştır.

Bu kuramsal uğraşın düzensizliği dikkate alındığında, kimi şablonların fark edilmeksizin gelip geçmiş olması şaşırtıcı değildir. Görünen o ki, farklılık açıkça kabul edilmemiş ve pozisyonlar birbirlerinden net biçimde ayrıştırılmamış olsa da, sosyalist gelenek içinde, kadınların ikincilliği sorununa dair esasen çelişkili iki yaklaşım daima yan yana var olmuştur. Dolayısıyla, iki seçenek arasındaki zımni tartışma, kadınların ezilmişliği

ve kurtuluşuna ilişkin çeşitli ana kuramsal ve pratik sorulara yanıt verme girişimlerinin üzerinde asılı kalmıştır. Bu zımni tartışmanın kökenleri Marks ve Engels'in kendi eserlerine kadar uzanır; daha sonraki sosyalist ve komünist hareketlerin bulanık kuramları ve pratiklerinde de somut biçim kazanmıştır. Zımni tartışma yakın zaman önce çağdaş kadın hareketi içinde, önemli ölçüde dönüştürülmüş olarak, yeniden ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla, sosyalist literatürde, kadınlık durumuna ilişkin farklı kuramsal pozisyonlara denk düşen iki farklı görüş birbiriyle iç içe geçmiş halde yan yana durmaktadır. Kolaylık olması için, bu iki pozisyon, kadınların ezilmişliği konusunda geliştirdikleri analizlerin başlangıç noktasına göre şöyle sınıflandırılabilir. Bir yanda, "ikili sistemler perspektifi" yer almaktadır: buna göre, kadınların ezilmişliği, özerk bir cinsiyete dayalı işbölümü ve erkek egemenliği sistemi içindeki konumlarından kaynaklanır. Öte yanda, "toplumsal yeniden üretim perspektifi" vardır: buna göreyse, kadınların ezilmişliğinin kökenleri, kadınların bir bütün olarak toplumsal yeniden üretim içindeki farklılaşmış konumlarına dayanır.[1] Aşağıda iki perspektif hakkında yapılan kısa niteleme, her bir pozisyonun kuramsal dayanaklarını ve analitik sonuçlarını basitçe ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yeniden üretim perspektifi sonraki bölümlerde daha derinlemesine incelenmektedir.

İkili sistemler perspektifi, özü itibarıyla, apaçık gibi görünen şunlardan hareket eder: cinsiyete dayalı işbölümleri ve otorite, kadınların ezilmişliği ve aile. Bu fenomenlere, en azından kısmen, içinde gömülü oldukları toplumsal ilişkilerden analitik anlamda ayrılabilir olan, az çok verili durumlar muamelesi yapılır. Başlıca analitik görev, cinsiyete dayalı işbölümleri ile kadınların toplumsal ezilmişliği arasındaki ampirik karşılıklı ilişkinin kökenini ve gelişimini incelemektir. Genelde, kadınların ezilmişliğini yaratan, genel toplumsal yeniden üretime katılmalarından ziyade, cinsiyete dayalı işbölümüyle olan bağlantıları ve erkeklerle olan dolaysız –bağımlılık ve mücadele– ilişkileridir. Aynı zamanda, kadınların ezilmişliği ve cinsiyete dayalı işbölümü, verili bir toplumda hâkim olan üretim tarzına

---

[1] Bu terminoloji Vogel 1979'da kullanılan ve "aile tezini" "toplumsal yeniden üretim tezi"nin karşısına koyan terminolojiyi gözden geçirmektedir. İkili sistemler perspektifi terimi Young 1980'den alınmıştır. Hem bu terminolojiye hem de bu bölümdeki analize açıklık getiren tartışma için Nancy Holmstrom'a minnettarım. İlginç bir paralellik için, bkz. Blaut 1982'deki ulusal sorun denilen sorun hakkındaki iki pozisyonla ilgili tartışma.

bağlı ve sınıfa göre değişen bir durum olarak ele alınır. Bu son öğeler, önemli olmakla birlikte, kadınların ezilmişliğinin işleyiş tarzına esasen dışsal değişkenler olarak incelemeye dâhil edilir.

O halde, sınıfsal ve cinsel ezilmişlik, ikili sistemler perspektifi açısından özerk fenomenler olarak görülmektedir. Bu perspektif, cins ve sınıf arasında "kopmaz bir ilişki" olduğunu ifade etmesine karşın, bu ilişkinin karakterini belirsiz bırakır. Ancak, mantıksal anlamda, ikili sistemler perspektifi, kadınların ezilmişliğinin sınıfsal ezilmişlikten esasen bağımsız bir seyir izlediğini ima eder. Üstelik cinsiyete dayalı işbölümüne özgü ve verili bir üretim tarzını karakterize eden sınıf mücadelesinden farklı bir tür sistematik mekanizmanın, kadınların ezilmişliğinin arkasında duran başlıca itkiyi oluşturduğunu ileri sürer. Başka bir deyişle, ikili sistemler perspektifindeki zımni kurama göre, tarihin gelişimini şu iki güçlü motor sürükler: sınıf mücadelesi ve cins mücadelesi.

İkili sistemler perspektifi, karşılıklı ilişkileri makul bir çıkarsamalar zinciri aracılığıyla yorumlanan ampirik anlamda verili fenomenlerden yola çıkarken, toplumsal yeniden üretim perspektifi, kuramsal bir pozisyondan –yani, sömürüye dayalı toplumlarda, üretim koşulları üzerindeki sınıf mücadelesinin merkezi toplumsal gelişme dinamiğini temsil ettiğinden yola çıkar. Bu toplumlarda, artık-emeğe bir egemen sınıf tarafından el konulur ve üretimin zorunlu koşulu, emek sürecine adanmış bir tabi doğrudan üreticiler sınıfının daimi varlığı ve yenilenmesidir. Genellikle, nesilsel anlamda yenilenme bu sınıfın yenilenmesi için ihtiyaç duyulan yeni işçilerin çoğunu sağlamakta ve böylece kadınların çocuk doğurma kapasitesi sınıflı toplumda kritik bir rol oynamaktadır.

Toplumsal yeniden üretim bakış açısına göre, sınıflı toplumlarda kadınların ezilmişliğinin kökleri, nesilsel yenilenme süreçleri bakımından farklılaşmış konumlarına dayanır. Aileler, nesilsel yenilenmenin çoğunlukla gerçekleştiği tarihsel anlamda özgün toplumsal formu meydana getirir. Sınıflı toplumlarda, Marks'ın bir zamanlar söylediği gibi, " *'kendi başına'* ailenin varlığından asla söz edilemez"[2], çünkü aileler toplumsal yapı içinde oldukça değişken konumlara sahiptir. Mülk sahibi sınıflarda, aileler, başkaca roller de üstlenebilir olsalar da, genellikle mülkiyetin taşıyıcısı ve aktarıcısı olarak işlev görürler. Burada, kadınların ezilmişliği,

[2] Marks ve Engels 1976a, sy. 180.

mülkiyetin korunması ve miras bırakılmasındaki rollerinden kaynaklanır. Tabi kılınmış sınıflarda ise, aileler genellikle doğrudan üreticilerin varlığının sürdürüldüğü ve yeniden üretildiği alanı yapılandırır; bu tür aileler dolaysız üretime de doğrudan doğruya katılabilirler. Bu sınıflardaki kadınların ezilmişliği, kadınların doğrudan üreticileri yenileme süreçleriyle olan ilişkilerinden olduğu kadar, üretimle olan ilişkilerinden de türer. Kadınların sınıflı toplumlardaki ezilmişliği birçok düzeyde deneyimleniyor olmakla birlikte, nihai olarak, bu maddi koşullara dayanır. Bu ezilmişliğin özgün işleyişi kuramsal değil, tarihsel bir incelemenin konusudur.

Berrak biçimde sunulduğunda, ikili sistemler ve toplumsal yeniden üretim perspektifleri arasındaki fark görece nettir. İkisi arasında, toplumsal yeniden üretim perspektifi, Marks'ın, özellikle *Kapital*'de detaylandırılmış olan, kapitalist üretim tarzının işleyişi analiziyle daha yakın bir uyum içindedir. Fakat sosyalist hareketin ürettiği kuramsal çalışmaya damga vuran pek çok muğlâklığın altında bu çelişkili pozisyonların varlığı yatıyorken dahi, iki perspektif arasındaki ayrım daima bulanıklaştırılmıştır. Marks'ın çalışmasından yola çıkarak bir kadın sorunu analizi türetmek için gösterilen dönemsel çabalara karşın, ikili sistemler perspektifi genelde toplumsal yeniden üretim perspektifine baskın çıkmıştır.

Örneğin, Engels'in *Köken* kitabı, ağırlıkla ikili sistemler perspektifine dayanır. Öncelikle, bu perspektif kitabın düzenlenme biçimine içseldir. Engels, aileye ayrı bir bölüm ayırarak, zımnen -cinsiyete dayalı işbölümünce yaratılmış genel biçimlendirilişini verili kabul ettiği- aile kategorisinin aslında özerk bir tarzda ele alınabileceğini ileri sürer. Üstelik *Köken*'deki diğer bütün önemli fenomenler tarihsel bir temele sahipken, cinsiyete dayalı işbölümünü biyolojik temelli ve tarihsel anlamda esnekliği olmayan bir fenomen olarak görür. Engels, bu yolla, ailedeki cinsiyete dayalı işbölümüne merkezi bir rol atfeder, fakat onu kuramsal bir arafa yerleştirir. Benzer biçimde, kadınların ezilmişliği de cinsiyete dayalı işbölümünün kendisinin bağımsız doğasından kaynaklanıyor gibi görünür. Üretimin iki yönlü karakterine ilişkin Önsöz'deki ifadeler, bu ikiliği açık seçik hale getirmektedir. İkili sistemler perspektifi, *Köken*'de, kritik öneme sahip ancak genel toplumsal yeniden üretim bakımından sağlam biçimde konumlandırılmamış fenomenler olarak cinsiyete dayalı işbölümü ve aile üzerine yapılan vurgu gibi genel bir biçime bürünür. .

Ayrıca, *Köken*'in, "modern toplum, moleküller olarak bu tekil ailelerden oluşmuş bir kitledir" gibi ek bir sonuçla birlikte, tekil aileyi "toplumun ekonomik birimi" olarak nitelendirmesi, ikili sistemler perspektifine örtük bağlılığını gösterir. Engels, bu ifadelerde, ailenin toplumsal yeniden üretimden ayrılığını muhafaza eder, ancak özel olarak aileye hâkim-kurucu bir rol de verir. Aile biriminin, egemen sınıf örneğinde, mülkiyeti elde tutmak haricinde, toplumsal yeniden üretim içinde nasıl bir tarzda işlediği asla açıkça tanımlanmamıştır. Aynı biçimde, Engels gibi Marks da, birçok kez, aile içindeki cinsiyete dayalı işbölümünden toplum içindeki toplumsal işbölümünün bir tür temsili minyatürü olarak söz etmiştir. "En başından itibaren tarımsal hizmetlerle ilişkili olduğu için, modern aile, içinde yalnızca tohum halindeki köleliği değil, serfliği de barındırır. Daha sonra, toplum ve onun devleti boyunca genişleyen bütün çelişkileri *minyatür halinde* içinde barındırır" Engels de bu imgeyi cinsler arasındaki ilişkiyi tarif etmek için kullanır. "Aile içinde [koca] burjuvadır, eşi ise proletaryayı temsil eder." Ne Marks ne de Engels, bu "temsiliyetin" – yani, "tohum" aile ile toplumsal bütün arasındaki ilişkinin doğasını, herhangi kesinlikli bir tarzda hiç bir zaman belirlememiş oldukları için, bu imgeler basitleştirici paralellikler olarak işlev görür. Bunlar, en iyi halde, tehlikeli metaforlar; en kötü halde ise, erken burjuva siyasal felsefesinden eleştirel olmayan biçimde ödünç alınmış fikirlerdir.[3]

Son olarak, *Köken*'in cinsler arasındaki bir mücadele alanı olarak yürüttüğü aile tartışması, ikili sistemler perspektifine uygundur. Engels, cins (ve sınıf) çelişkisinin aynı anda ortaya çıkışını vurgularken, aralarındaki bağlantının berrak bir resmini asla çizmez. Aralarındaki kuramsal ilişki, en iyi ihtimalle, bir özerklik ilişkisi olarak karakterize edilen bu iki gelişme, tarihsel anlamda paralel fenomenler olmaya devam eder. Mülk sahibi aile için, kadınların ezilmişliğinin kaynağı, kocasının kendi özel mülkiyetini koruma ve aktarma ihtiyacıdır. Açıktır ki, özel mülkiyetin olmamasına cins çelişkisinin olmaması eşlik etmelidir. Aslında, Engels'in de kabul etmeye zorlandığı gibi, kadınlar mülksüz hanelerde de ikincil bir yer işgal ederler. Önsöz'ün "insanların kendilerinin üretimi" biçimindeki sistematik

---

[3] "Toplumun 'ekonomik birimi" olarak aile hakkında bkz. Engels 1972, sy. 138, 139, 223, 235, 236 n. "Sivil toplumun çekirdek biçimi" olarak aile hakkında bkz. Engels 1972, sy. 121-2 , 129, 131, 127; ayrıca bkz. Marks ve Engels 1975a, sy. 46 ve Marks 1973b, sy. 484. Benzer bir analiz için bkz. Brown 1978, sy. 38-41.

kavramı, farklı bir mekanizmanın ipucunu dolaylı olarak vermekle birlikte, Engels bu tarihsel ezilmişlik için hiçbir kuramsal temel önermez.

Köken, toplumsal yeniden üretim perspektifini büsbütün ihmal etmez. Engels, kamusal üretime katılmanın proleter kadına özgürleşme yolunu sunduğundan söz ettiğinde, ev işinin kamusal bir sanayiye dönüştürülmesi gerektiğinde ısrar ettiğinde veya tekil ailenin toplumun ekonomik birimi olmaktan çıkması gerektiğini ileri sürdüğünde, bu sav örtük olarak mevcuttur. Bu ifadeler yine de kuramsal olarak desteklenmesi gereken önemli önseziler olarak işlev görür. Neden kamusal üretime katılmak toplumsal eşitliğin bir önkoşulunu sunar? Ailenin ekonomik bir birim olma özelliğinin ortadan kaldırılması gerektiğini söylemenin anlamı nedir? Aile ne anlamda ekonomik bir birimdir? Bu meseleler ev işinin bir kamusal sanayiye dönüştürülmesi ihtiyacıyla nasıl bir bağlantı içindedir? Ne yazık ki, Engels bu sorulara doğru düzgün yanıt verilmesi için gereken açık kuramsal dayanakları sunmayı asla başaramaz. Marks, en azından ilkesel olarak, başlangıç noktasını oluşturabilecek bir emek-gücü ve işçi sınıfının yeniden üretimi kuramının ana hatlarını sunmuştu. Ancak Marks'ın çalışmasının bu ciddiyette genişletilmesi, Engels'in bu uğurda harcayacak zamana ve belki de motivasyona sahip olmadığı bir uğraşı temsil ediyordu. *Köken*'in yayımlanmasıyla birlikte, Engels'in çelişkili ikili sistemler ve toplumsal yeniden üretim perspektifleri harmanı, aslında, kadın-sorunu adı verilen sorunla ilgili sonraki tüm sosyalist araştırmalar için istikrarsız bir kuramsal temel haline geldi.

İki perspektif arasındaki bu teyit edilmemiş uçurum, İkinci Enternasyonal içinde Marksizm ve revizyonizm arasındaki mücadele yoğunlaştıkça daha da büyüdü. Engels, iki yaklaşımı, her ne kadar acemice olsa da, tek bir metin içinde birleştirmeyi başarmışken, izleyen analizler daha açıkça biri pahasına diğerini vurgulama eğilimi gösterdi. Genelde, ikili sistemler perspektifi sosyalist hareketin reformist kanadı içinde hâkim hale gelirken, reformizm karşıtlarının kadın sorununu ele almaya yönelik nadir girişimlerine de, toplumsal yeniden üretim perspektifinin kaba bir versiyonu hâkim oldu.

Örneğin, August Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm* kitabındaki veriler yığınının arkasında, ikili sistemler perspektifiyle boydan boya uyumlu bir kavramsal çerçeve bulunur. Kitabın ikili sistemler perspektifi bakımından

takındığı pozisyon, öncelikle, Bebel'in "kadın" kategorisinin uygun bir kuramsal başlangıç noktasını temsil ettiği varsayımıyla kurulur. "Kadın Sorununun çözümü bütünüyle Sosyal Sorunun çözümü ile iç içe geçmiştir" gibi ritüel beyanlara karşın, Bebel, kadınların ezilmişliği fenomenine bir bütün olarak toplumsal gelişmeden analitik anlamda ayrılabilir biçimde muamele eder. Üstelik sınıflı toplumda kadınların erkeklere olan bireysel bağımlılığının ezilmişliklerinin kaynağı olduğunu savunur, ama bu bağımlılığı genel toplumsal yeniden üretimin içine yerleştiremez. Kısacası, Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'i, ampirik anlamda açık seçik ve tarih dışı verili durumlar olarak ele alınan cinsiyete dayalı işbölümü ile kadınlarla erkekler arasındaki bağımlılık ilişkilerini, (en azından sosyalist toplumun ilerleyişine kadar), kadınların ezilmişliği sorununun merkezine yerleştirir.

Kadın ve Sosyalizm'e hâkim olan kuramsal ve politik karmaşanın yanında, Engels'in *Köken*'deki analizi kayda değer güçte ve açıklıktadır. Engels, kadın-sorunu ve sosyal-sorun adı verilen sorunlar arasında kararsız zikzaklar çizmek yerine, verili bir toplumda kadının pozisyonunu üreten toplumsal fenomenlere ve bu pozisyonda değişikliklere yol açabilecek koşullara yoğunlaşır. Zaman zaman, toplumsal yeniden üretim perspektifinde örtük olan emek-gücünün yeniden üretimi gibi daha kapsamlı bir kavramın ipuçlarını da vererek, kadınların ezilmişliğiyle ilgili faktörler (aile, cinsiyete dayalı işbölümü, mülkiyet ilişkileri, sınıflı toplum ve devlet) arasındaki ilişkiyi belirlemek için elinden geleni yapar. Engels'in *Köken*'deki tartışması Marks'ın konuya getirebileceği güçlü kuramsal ve siyasal önsezilerden şiddetle yoksun olmakla birlikte, Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'deki çabasının çok ilerisindedir.

Aveling'lerin *Kadın Sorunu* broşürü ise, ikili sistemler perspektifinin sosyalist hareket içindeki egemenliğini, Bebel'in *Kadın ve Sosyalizm*'inde olduğundan daha da açıkça teyit eder. Bu yazarlar da, Bebel gibi, kadınların ezilmişliğinin temelinin ekonomik bağımlılık olduğunu ileri sürerler, fakat bunun nasıl olduğunu açıklayamadıklarından, kadınların ikincilliği sorununu toplumsal gelişim içindeki konumundan aslında ayırırlar. Broşürün kadının konumunu esasen aşk, cinsellik, evlilik, boşanma ve erkeklere bağımlılık bakımından kavramsallaştırması, bir yanda kadınlar, aile ve cinsiyete dayalı işbölümü, öte yanda toplumsal işbölümü arasındaki bu kuramsal ayrışmayı güçlendirir. Son olarak, broşürün cinsel (ve sınıfsal) ezilmişliği, aralarındaki ilişki asla tartışma konusu

yapılmamış bir halde, paralel mücadeleler yaratan paralel fenomenler olarak açıkça formülleştirmesi, ikili sistemler perspektifine duydukları bağlılığı güçlü biçimde ortaya serer.

Kuramsal düzeyde, İkinci Enternasyonal içinde reformizmin artan gücü, kesinlikle, kadın sorununu ele alan her türlü sosyalist çabanın zımni temeli olarak ikili sistemler perspektifinin konsolidasyonunda ifadesini bulmuştur. Bu pozisyona karşı, sosyalist hareketin sol kanadı, fazlasıyla geri kalmış olmakla birlikte, toplumsal yeniden üretim perspektifinin genel öncülleriyle uyumlu örtük bir meydan okumayı benimsemiştir. Yani, reformizme karşı mücadelenin iki önderi, Zetkin ve Lenin, kadınların ikincilliği sorununa yaklaşımlarında, "kadın" veya "aile" evrensel kategorilerini kuramsal başlangıç noktaları olarak reddederler. Bunun yerine, her ikisi de kadınların ezilmişliğinin verili bir üretim tarzında farklı sınıflardaki özgünlüğüne odaklanırlar.

Örneğin, Zetkin, 1896 tarihli Parti Kongresi konuşmasında, kapitalist toplumlarda kadın sorunu denilen sınıfa bağlı bir sorun olduğunda ısrar eder. Hepsi de çözüm gerektiren, ancak ezilmişliğin kaynağı, eşitlik taleplerinin doğası ve taleplerin elde edilmesinin önündeki engellerle farklılaşan üç farklı kadın sorunu saptar. Kadın sorununu gelecekte çözümlenecek sınıfsız bir soyutlama olarak ele almayı reddederek, kapsamlı bir örgütsel faaliyet programı önerir. Pratik düzeyde, Zetkin'in reformizme karşı muhalefeti, bütün sınıflardan gelen kadınlar arasında sosyalist çalışmayı (reformizme düşmeden reformları destekleyecek ve aynı anda devrimci amacı sıkı sıkıya akılda tutacak bir çalışmayı) geliştirme taahhüdü biçimine bürünmüştür. Sosyalist hareket içindeki pek çok çağdaşından farklı olarak, kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerin değiştirilmesi için verilecek savaşı, belirsiz bir sosyalist geleceğin değil, bugünün görevi olarak görmüştür.

Lenin, Zetkin'den daha az orijinal ve daha az sadık biçimde olsa da, daha büyük bir kuramsal kesinlikle, kadınların ikincilliği meselesini sınıflı toplumda emek-gücünün yeniden üretimi bağlamına yerleştirir. Ev içi emeğin belirleyici rolüne tekrar tekrar yaptığı vurgu, kadınların ezilmişliğinin maddi temeli hakkında, Bolşevik Devrimi deneyimi tarafından derinleştirilen bir anlayışı yansıtır. Kapitalist toplumsal yeniden üretimin işleyişine ilişkin kavrayışı, cinsel ve sınıfsal ezilmişlik arasında,

demokratik haklar kavramı aracılığıyla, kuramsal olarak tutarlı bir ilişkinin ana hatlarını çizmesini sağlar. Bu pozisyonlar, Lenin'in, kadınlar arasında özel çalışma yapmanın önemi, tüm sınıflardan gelen kadınları bir araya getiren kitlesel kadın örgütlenmeleri yaratma ihtiyacı ve erkeklerin ideolojik geri kalmışlığıyla mücadele sorunu hakkındaki –Bolşevikler tarafından pratikte asla yeterince uygulanmamış olan– stratejik berraklığının altında yatan kuramsal temeli oluşturur. Bir arada ele alındıklarında, Zetkin ve Lenin'in kadınlar konusundaki gözlemleri, toplumsal yeniden üretim perspektifinin, kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğini analiz etmekte nasıl özgün biçimde kullanılabileceğinin ipuçlarını sunar.

İki perspektif arasındaki gerilim, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'daki modern kadın hareketi, özellikle de bu hareketin sosyalist-feminist kanadı bağlamında, yeni bir biçim almıştır. On dokuzuncu yüzyıl sonu sosyalist hareketi, kadınların ezilmişliği sorunu hakkındaki konumunu esas olarak liberal feminizmden ayrıştırmaya çalışmışken, çağdaş sosyalist feminizm liberal feminizmin ve sosyalist geleneğin başarısızlıklarına olduğu kadar, radikal feminizmin görüşlerine de sempati duyan bir yanıt olarak gelişmiştir. Sosyalist-feminist hareketin pek çok önemli katkıda bulunabilmesini sağlayan, kısmen, bu ileri pozisyonudur.

Sosyalist-feminist çerçeve içinde üretilen kuramsal çalışma, belli biçimlerde, ikili sistemler perspektifinin ana özelliklerini yeniden üretir. Örneğin, sosyalist-feminist kuramcılar, ilan ettikleri amaçlar ne olursa olsun, cinsiyete dayalı işbölümü ve otorite meselesini toplumsal yeniden üretimden ayırma eğilimi sergiler[4]. Üstelik kadınların ezilmişliğini kuramsal olarak üretim tarzı ve sınıf açılarından konumlandırmakta genellikle başarısız olmuşlardır. Ayrıca, aile ile cinsellik ve kişisel bağımlılık konularında tek yönlü bir vurgu önerirler. Son olarak, sosyalist feministler, sosyalizm mücadelesinde, toplumun tüm kesimlerinden gelen kadınların özerk örgütlenmesinin bütünleştirici rolüne ilişkin yaptıkları stratejik vurgu hakkında kuramsal bir dayanak oluşturmamışlardır. Böylece, sosyalist feministler genelde ikili sistemler perspektifinin zayıflıklarını yeniden üretirler, ancak çalışmaları bir yandan da kadınların ezilmişliği sorununun kuramsal olarak daha yeterli bir kavranma biçimine işaret

[4] Örneğin, yakın zaman önce, Young, çoğu sosyalist-feminist kuramın sahip olduğu ikiciliği zekice ortadan kaldırır, ama sonra kaçınmaya çalıştığı ikiciliği yeniden üretme tehlikesi yaratan "toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü analizi"ni vurgulamayı önerir. Young 1981.

eder. Özellikle, kadınların ezilmişliğinin farklı üretim tarzları ve sınıflar boyunca sürüp gitmesinin anahtarı olarak, kadının aile içindeki –çocuk doğuran, yetiştiren ve ev işleri yapan– konumu hakkında materyalist bir kavrayışa ulaşmanın merkezi önemi olduğunda ısrar ederler. Sosyalist-feminist kuramcıların özellikle önemli katkılarda bulundukları nokta da burasıdır. Dahası, bu göreve Marks'ın toplumsal yeniden üretim kuramı bağlamında odaklanan kuramcılar, toplumsal yeniden üretim perspektifinin öğelerini yenilemiş ve bu perspektifi Marks veya sosyalist gelenek tarafından hiç başarılmamış biçimlerde derinleştirmişlerdir. Özetle, sosyalist-feministlerin, dünya genelindeki toplumsal hareketler içinde kadınların ısrarlı militanlığıyla tetiklenen politik bir ciddiyetle kuramsal çalışmaya ilgi göstermesi, iki perspektif arasındaki gerilimi hem yeniden üretmiş hem de dönüştürmüştür. Sosyalist feminizm, bir yandan, iki kuramsal perspektifin, Marks ve Engels'le başlayan ve yalnızca revizyonizmin baskısı altında görünmez olan çelişkili bir aradalığını yeniden gözden geçirir; öte yandan, daha önceki dönemde kurulmuş olan sınırların oldukça ötesine ulaşır.

O halde, sosyalist-feminist kuram, klasik sosyalist geleneğin kimi başarısızlıklarını farkında olmaksızın tekrarlarken, aynı zamanda bunları düzeltmenin temellerini de atar. Sosyalist feminizm, on dokuzuncu yüzyıl sonu ve yirminci yüzyıl başı sosyalist hareketlerin çoğu gibi, Marksizm'e ve toplumsal devrime olan bağlılığıyla esasen çelişen kimi pozisyonları, istemeden de olsa, benimsemiştir. Ancak, bu hareketlerden farklı olarak, devrimci bir perspektife kapılarını kapatmamıştır ve bu nedenle de çelişkiyi aşmaktan sayısız fayda elde edecektir.

Onuncu Bölüm

Emek-Gücünün Yeniden Üretimi

Bu kitabın sayfalarında ifade edilen tez, kadınların ezilmişliğine ve kadınların kurtuluşuna ilişkin kimi sosyalist metinlerin eleştirel bir okuması biçimine büründü. Şimdi sonuçları özetleme zamanı.

Marks, Engels ve yakın takipçileri, kadınların ezilmişliğinin anlaşılmasına, modern kadın hareketi üyelerinin çoğu zaman kabul ettiklerinden daha büyük bir katkıda bulundular. Yine de, sosyalist geleneğin kadın-sorunu adı verilen sorunu oluşturduğu varsayılan konulara yönelik yaklaşımı, yalnızca eksik değil, aynı zamanda ciddi biçimde kusurluydu. Sosyalistler, herhangi bir istikrarlı analitik çerçevenin yokluğunda, kuramsal kılavuzluk bulmak için, çeşitli kaynaklardan derlenen bir kavramlar bohçasına yaslanmak durumunda kaldılar. Yeni gelişmeler, sorunu hem kuramsal hem de pratik olarak çözecek koşulların artık mevcut olduğuna işaret ettiği halde, bu yüzyıllık muğlâklık mirası, kadın sorununa ilişkin çalışmaları baltalamayı hala sürdürmektedir. Bugün kadınlar dünya çapındaki devrimci değişimlerde giderek daha aktif bir rol oynamaktadır; dolayısıyla da, sosyalist hareketleri kadınların katılımını tanımaya ve bu katılımı kolaylaştırmaya zorlamaktadır. Bu arka plan karşısında, sosyalist-feminist kuramcılar tarafından son dönemde ulaşılan başarılar kritik

bir öneme sahiptir. Bu başarılar, kadınlar hakkında yapılacak sosyalist çalışmalar için yeterli bir kuramsal temel geliştirme konusunda yeni bir enerjiyi yansıtmakta, ayrıca sosyalist gelenekten miras kalan zayıflıkların birçoğunu da aşmaktadır.

O halde, nesnel açıdan, modern kadın hareketi içindeki sosyalistlerin ve sosyalist hareket içindeki devrimcilerin kaygıları yakınsamıştır. Kadın mücadelelerinin toplumsal dönüşümle olan ilişkisi, yani aynı anda hem pratik hem de kuramsal olan bu sorun, devrimci gündemde bir kez daha yakıcı bir sorun olarak yerini almaktadır.

Kuramsal alanda ileriye doğru hareket etmenin ilk şartı, kadın-sorunu adı verilen yaklaşımın yeterli bir analiz kategorisini temsil ettiği fikrini terk etmektir. Bu terimin, sosyalistler açısından ciddiye alınan bir konu olarak uzun bir tarihi olsa da, kuramsal bir kavram olarak hiçbir tutarlı içeriğe sahip olmadığı açıklık kazanmaktadır. Sosyalist feministlerin de işaret ettiği gibi, kavrama eşlik eden çeşitli fikirler temel öneme haiz kuramsal bir sorunun, yani, genel toplumsal yeniden üretim bağlamında emek-gücünün yeniden üretimi sorununun aslında üstünü örtmektedir. Sosyalist kuramcılar bu sorunla asla yeterince yüzleşmemişlerdir, ama kullanılabilir bir yaklaşımın ön fikirleri Marks'ın *Kapital*'deki toplumsal yeniden üretim analizinin yüzey katmanının hemen altında gömülü durmaktadır.

Bu ve izleyen bölümdeki tartışma, kadınların ezilmişliği fenomenini toplumsal yeniden üretim bakımından konumlandırabilecek bir kuramsal çerçeve önermektedir. Kadın meselesi hakkındaki zayıf kuramsal çalışma geleneği düşünüldüğünde, birkaç uyarı sözü gerekli hale gelmektedir. Kuram, elbette, kadınlık durumuna dair özgün bir analizin geliştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Ampirik fenomenlerin kavramsal olarak anlaşılabilmeleri için, açık veya örtük biçimde, kuramsal bir yapı içinde örgütlenmeleri zorunludur. Kuram, aynı zamanda, doğası gereği ciddi anlamda sınırlı bir şeydir. Kuramsal bir çerçeve, bir kavramlar yapısı olarak, geçmişteki ve bugünkü mevcut toplumlara dair bir kavrayışa sadece kılavuzluk eder. Bu kuramsal kılavuzluk ne kadar vazgeçilmez olursa olsun, özgün değişim stratejileri, programları veya taktikleri doğrudan doğruya kuramdan türetilemez. Kadınlık durumunda zaman ve farklı toplumlar içinde ortaya çıkan değişimler fenomeni de, sadece kuram aracılığıyla ele alınamaz. Bunlar somut analizin ve tarihsel incelemenin konularıdır.

Tersine, bu bölümlerde ifade edilen tez önemli ölçüde kuramsaldır, dolayısıyla da, kaçınılmaz biçimde soyuttur. Örneğin, kadınların çağdaş kapitalist toplumdaki ezilmişliğinin ayrıntılı bir analizinin geliştirilmesi için hiçbir girişimde bulunulmamıştır. Bu tür çalışmalar ve bunların ima ettiği politik sonuçlar ve görevler, başka bir yerde ele alınacaktır.

Kadınların ezilmişliği fenomeni, genellikle cinsellik, kişiler arası ilişkiler ve ideoloji konularına vurgu yapılarak ayrıntılı betimsel terimlerle didiklenen, oldukça bireysel ve öznel bir deneyimdir. Michele Barett'in gözlemlediği gibi, "kadın kurtuluş hareketi, ezilmişliğin evlilik, cinsel ilişki, kadınlık ve erkek egemenliği ideolojisi dâhilinde tecrübe edilen veçheleri konusunda güçlü vurgulara sahiptir. 'Cinsel politikanın' merkezi bir mücadele alanı haline getirilmesiyle, özelleşmiş ilişkilerin üzerindeki örtüyü çekip almayı başarmıştır. Kişisel hayatın bu biçimde politikleştirilmesi... feminist hareketin, Marksizm'in kendisinden çok şey öğrendiği, büyük bir kazanımıdır". Barrett, bu analizlerin yine de yeterli olmadığını ileri sürer, çünkü analizler, "ezilmişliğin özel biçiminin, üretim ilişkileri ve sınıf yapısıyla hangi yollarla ilişkilendiği gibi daha geniş soruları görmezlikten gelme eğiliminde" olmuştur. İzleyen sayfalarda, odak noktası bu ikinci sorun üzerine, özellikle de, kadınlık durumunun ekonomik veya maddi yönü hakkında olacaktır. Buradaki yaklaşım, kadınların ezilmişliğinin tam anlamıyla açıklanmasına duyulan arzu açısından bakıldığında, ne kadar kısıtlı görünürse görünsün, bu maddi temellerin oluşturulması zorunludur. Bu temeller, bir kez ortaya konulduğunda, daha sonraki çalışmaların vazgeçilmez dayanağını oluşturulacaktır. Özetle, bu bölümlerdeki hareket noktası, toplumsal yeniden üretim üzerine kuramsal bir perspektiftir, ancak nihai hedef, kadınların ezilmişliği ve kadınların kurtuluşunun koşulları şeklindeki çifte sorunla yüzleşmektir.[1]

***

Kadınların ezilmişliğini toplumsal yeniden üretim ve emek-gücünün yeniden üretimi bağlamına yerleştirmek için, emek-gücü kavramının kendisinden başlamak üzere, kimi kavramların belirlenmesi gereklidir. Marks, emek-gücünü bütün insanlarda potansiyel biçimde bulunan bir şey olarak tanımlar: "Emek-gücü ya da emek kapasitesi dediğimiz zaman,

[1] Barrett 1980, sy. 79. Ira Gerstein'a bu ve bundan sonraki bölümlerdeki kuramsal tartışmalarla ilgili yorumları için teşekkür etmek isterim.

insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı zihinsel ve fiziksel yeteneklerin bütününü anlıyoruz". Kullanım değeri "yararlı bir şey", "taşıdığı özelliklerle şu ya da bu türden insan ihtiyaçlarını gideren" bir şeydir. Kullanım değerleri ve bunların üretimi için sarf edilebilecek yararlı emek, büründüğü belirli toplumsal biçimler değişe de, her toplumda mevcuttur, "Bundan dolayı... kullanım değerlerinin yaratıcısı, yararlı emek olarak emek, insanın bütün toplum biçimlerinden bağımsız bir varoluş koşuludur". Basitçe yararlı emek kapasitesi olan emek-gücü de, o halde, "[insan] hayatının bütün biçimlerinden bağımsızdır, daha doğrusu, onun tüm toplum biçimlerinde aynıdır".[2]

Emek-gücü insanın doğuştan sahip olduğu potansiyel bir kapasitedir. Potansiyel, emek-gücü bir emek süreci içinde kullanıma sokulduğu –harcandığı– zaman gerçekleşir. Emek-gücünün taşıyıcısı bir kez emek sürecine girdiğinde, çalışmaya katkıda bulunur, çünkü "emek-gücünün kullanımı, çalışmanın kendisidir".[3] O halde, emek-gücü, emek-gücü taşıyıcısının bedensel ve toplumsal varlığından ayrıştırılmalıdır.

Emek süreçleri yalıtılmış halde var olmazlar. Belirli üretim tarzlarının içinde yer alırlar. Ayrıca, her üretim, bir ve aynı anda, yeniden üretimdir. "Bir toplum, tüketmekten nasıl vazgeçemezse, üretmekten de aynı şekilde vazgeçemez. Bu nedenle, bir bütün oluşu ve bir akış halinde durmadan yenilenişi açısından bakıldığında, her toplumsal üretim süreci aynı zamanda bir yeniden üretim sürecidir". Son olarak, toplumsal yeniden üretim, üretim koşullarının yeniden üretimini de zorunlu kılar. Örneğin, feodal toplumda, "serfin ürününün onun geçim araçları dışında çalışmasının koşullarını da yerlerine koymak zorunda olması, tüm üretim tarzlarında aynı kalan bir durumdur" Çünkü bu, "üretim tarzının özgül biçiminin sonucu değil, genel olarak her tür sürekli ve üretici emeğin, yani devam eden her tür (her zaman aynı zamanda yeniden üretim olan, yani kendi işgörme koşullarının yeniden üretimi olan) üretimin doğal bir koşuludur".[4] Toplumsal yeniden üretim, diğer şeylerin yanı sıra, emek sürecini harekete geçirmek için bir emek-gücü arzının daima hazır olmasını zorunlu kılar.

---

[2] Marks 1971a sy. 164, 43, 50, 179. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 170, 50, 56, 187. Ç.N.)

[3] Marks, 1971a, sy. 173. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 181. Ç.N.)

[4] Marks 1971a, sy. 531; Marks 1971b, sy. 790. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 547 ve Marks 2015, *Kapital Cilt 3*, çev. M. Selik ve E. Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, sy. 776 – *Kapital 3. Cilt*'ten yapılan tüm alıntıların çevirisi Yordam baskısına aittir. Ç.N.)

Ancak, emek-gücü taşıyıcıları ölümlüdür. Çalışanlar aşınma ve yıpranmaya maruz kalır. Kimileri emek sürecine katılamayacak kadar gençtir, kimileri de yaşlı. Eninde sonunda, herkes ölür. O halde emek-gücü taşıyıcılarının insan bireyler olarak sürüp giden kişisel ihtiyaçlarını karşılayan kimi süreçler, tıpkı ölen veya aktif iş gücünden çekilen işçileri yenileyen kimi süreçler gibi, toplumsal yeniden üretimin bir koşuludur. Bu varlığını sürdürme ve yenileme süreçleri genelde, kullanışlı olmakla birlikte kesin olmayan biçimlerde, emek-gücünün yeniden üretimi terimi altında toplanır.[5]

Üretim ve yeniden üretim terimleri arasındaki dilsel yakınlığa rağmen, emek-gücünün yeniden üretimini oluşturan süreçler ile bir toplumun üretiminin parçasını oluşturan süreçler, kuramsal bir bakış açısından kıyaslanabilir değildir. Emek-gücünün yeniden üretimi, üretimin bir koşuludur, çünkü üretim için gereken emek-gücünü *yeni*ler veya onu *yenisiyle* değiştirir. Ancak, emek-gücünün yeniden üretiminin kendisi, bir üretim biçimi değildir. Yani, hammaddelerin ve üretim araçlarının, emek-gücü ürünü gibi bir sonuç yaratan bir emek sürecinde herhangi bir bileşim halinde yer almasını zorunlu olarak içermez. Bazıları, emek-gücünün yeniden üretiminin aile-hanelerinde gerçekleşen bir üretim süreci olduğunu ileri sürmekle birlikte, bu faaliyetler aslında emek-gücü taşıyıcılarını olası yenileme tarzlarından sadece birisidir. Çalışma kampları veya yatakhane tesisleri de işçilerin varlığını sürdürmesi için kullanılabilir ve işgücü mevcut işçilerin nesilsel anlamda yenilenmesi yoluyla olduğu kadar, göç veya köleleştirme yoluyla da yenilenebilir.

Marks, emek-gücünün yeniden üretimi sorununa geçici bir kuramsal biçim vermek için, (5. Bölümde tartışılan) bireyin tüketimi kavramını devreye sokmuştur. Bireyin tüketimi, bireysel doğrudan üreticinin geçim

[5] Emek-gücünün yeniden üretimi terimi başka çeşitli biçimlerde de kullanılmıştır. Kimi zaman, vasıfların geliştirilmesi ve ideolojik hegemonyanın korunmasıyla bağlantılı süreçleri adlandırmak için kullanılır. Örneğin, kapitalist toplumda eğitim sistemi toplumsal yeniden üretimde önemli bir rol oynar ve emek-gücünün yeniden üretimi denilen süreçteki rolü bakımından analiz edilir. Terimin bir başka kullanımı da, geçim araçlarının üretimine ve dağıtımına katılan emeğe atıfta bulunur. Örneğin, kapitalist toplumdaki restoranlar ve giysi fabrikalarındaki işçilerin de, emek-gücünün yeniden üretimine katkıda bulunduğu söylenir. Emek-gücünün yeniden üretimi teriminin bu çeşitli kullanımları ilgi çekici olmakla birlikte, bir ekonomi içinde toplumsal anlamda örgütlenmiş emeğin özgün karakteriyle örgütlenmemiş olanın karakteri arasındaki farkı görmezlikten gelmektedir. Yorumlar için ayrıca bkz. Hindess ve Hirst 1975, Bölüm 1.

araçları tüketimine atıfta bulunur. Marks, bireyin tüketimi ile toplumsal emek süreci içinde gerçekleşen üretken tüketim arasındaki farkı vurgular: "Bu üretken tüketim, bireyin tüketiminden şu özelliklerle ayrılır: bireyin tüketimi, ürünleri canlı bireyin geçim araçları olarak tüketir; üretken tüketim ise, ürünleri emeğin, yani faaliyet halindeki emek-gücünün geçim araçları olarak tüketir. Bundan dolayı, bireyin tüketiminin ürünü, tüketicinin kendisidir; oysa üretken tüketimin sonucu tüketiciden farklı bir üründür"[6].

Burada kullanıldığı biçimiyle, bireyin tüketimi kavramı temelde doğrudan üreticiyi onaran ve onun işe geri dönmesini sağlayan gündelik süreçlere atıfta bulunur. Yani, ne mevcut işçilerin nesilsel anlamda yenilenmesini ne de hastalar veya yaşlılar gibi, işçi olmayan insanların varlığını sürdürmesini kapsar. Örneğin, köleleştirme veya göçle iş gücüne, yeni işçilerin dâhil edilmesini de içermez. Bireyin tüketimi sadece zaten üretim süreci ağına düşmüş olan bireysel doğrudan üreticinin varlığını sürdürmesini ele alır; işçinin dolaysız üretim sürecine tekrar tekrar katılmasına imkân sağlar.[7]

O halde, bireyin tüketimi kavramı, dolaysız üretim süreci düzeyinde emek-gücünün yeniden üretimine atıfta bulunur. Toplam toplumsal yeniden üretim düzeyinde, varlığı sürdürülen ve yenilenenlerse tek tek doğrudan üreticiler değil, top yekûn emekçilerdir.[8] Emek-gücünün bu biçimde yenilenmesinin çeşitli biçimlerde gerçekleştirilebileceği açıktır. En azından, ilkesel olarak, mevcut emekçiler kümesi ölümüne çalıştırılabilir ve sonra da bütünüyle yeni bir kümeyle yenilenebilir. Çok daha muhtemel

---

[6] Marks 1971a, sy. 179. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 187- Ç.N.).

[7] Marks, bireyin tüketimi kavramı hakkındaki tartışmasında hiç de tutarlı değildir. Zaman zaman bunu bireysel doğrudan üreticinin gündelik bakımıyla açıkça sınırlar. Başka yerde, kavramın işçinin "ve ailesinin" bakımı ve yenilenmesini de kapsadığını ima eden formülleştirmelere kayar. Sosyalist feministler bu tutarsızlıklara Marksist geleneğin yetersizliğinin kanıtı olarak işaret etmiştir. Zorluk sadece bu vurgulardan değil, toplumsal yeniden üretimi bir bütün olarak ele alan *Kapital*'in diğer ciltlerinde de herhangi bir kapsamlı ücretli emek incelemesi olmamasından kaynaklanmaktadır. Marks'ın ücretli emek hakkında ayrı bir cilt yazmayı içeren orijinal planını tamamlayabilmiş olması halinde, sorunların bir bölümü ortadan kalkabilirdi. *Kapital*'le ilgili planlar hakkında, bkz. 5. Bölüm, dipnot 42.

[8] Kuramsal düzeyler sorunu için bkz. Establet 1973 ve Gerstein 1976. "Toplam toplumsal yeniden üretim" deyimi burada Kapital'in 3. cildinin işlendiği kuramsal düzeye ya da Gerstein'in deyimiyle, "üretim ve dolaşımın karmaşık birliği"ne atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Gerstein 1976, sy. 253- 256.

olan durumlarda ise, mevcut bir emek-gücü hem nesilsel anlamda hem de yeni emekçilerle yenilenir. İşçilerin çocukları büyür ve emek-gücüne dâhil olur. Daha önce işe dâhil olmayan kadınlar üretime katılmaya başlar. Toplumun sınırları dışından gelen göçmenler veya köleler, toplumun iş gücüne dâhil olur. Marks bu soruları genel terimlerle kısaca ele aldığı ölçüde, nüfus yasalarından söz etmiştir. "Her özel tarihsel üretim tarzı, kendi özel, tarihsel olarak geçerli nüfus yasalarına sahiptir. Soyut bir nüfus yasası, yalnızca bitkiler ve hayvanlar vardır; o da ancak, insanın tarihsel olarak müdahale etmemesi ölçüsünde".[9] Üstelik, mevcut olan bütün emekçiler de bir sonraki üretim döneminde çalışmayacaktır. Bazıları hastalanacak, sakatlanacak veya fazlaca yaşlanacaktır. Çocuk emeğini veya kadınların gece çalışmasını yasaklayan koruyucu yasaların kabulünde olduğu gibi, bazıları hariçte bırakılacaktır. Özetle, toplam toplumsal yeniden üretim düzeyinde, emek-gücünün yeniden üretimi kavramı hiç de sınırlı bir nüfus biriminin yeniden üretimini ima etmez.[10]

Tartışma bu noktaya kadar, doğrudan üreticilerin toplumsal cinsiyetinin belirlenmesini gerekli kılmamıştır. Kuramsal perspektiften bakıldığında, iş gücünü oluşturmak için bir şekilde hazır ve nazır oldukları sürece, doğrudan üreticilerin kadın veya erkek olmaları henüz önemli değildir. Toplumsal cinsiyet meselesini ortaya çıkartan, elbette, emek-gücü taşıyıcılarının nesilsel anlamda yenilenmesi olgusu –yani, mevcut işçilerin yerine bir sonraki kuşaktan işçilerin konulmasıdır. Nesilsel anlamda yenilenme gerçekleşecekse, devreye biyolojik yeniden üretim girmek zorundadır. Burada ise, kabul edilmelidir ki, insanlar kendilerini eşeysiz üremeyle yeniden üretmezler. Kadınlar ve erkekler birbirlerinden farklıdır.

O halde, çocuk doğurma bakımından kadınlar ve erkekler arasındaki biyolojik farklılığın kritik kuramsal önemi, toplam toplumsal yeniden üretim düzeyinde ortaya çıkar. Emek-gücünün toplam toplumsal yeniden üretim düzeyindeki yeniden üretimi mutlaka nesilsel anlamda yenilenmeyi gerektirmediği halde, konu bu kuramsal düzeye yerleştirilmelidir.

---

[9] Marks 1971a, sy. 592. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 610).

[10] Kuramsal düzeylerin ayrıştırılması, 2. Bölüm'de ele alınan ev içi emek tartışmasının, kimi zaman görüldüğü gibi, genelde emek-gücünün yeniden üretimi sorunuyla değil de, tam anlamıyla kapitalist üretim tarzındaki dolaysız üretim süreçleri düzeyinde bireyin tüketimi sorunuyla ilgili olduğunu açıklığa kavuşturur.

Daha fazla ilerlemeden önce, popüler bir analitik yanlış anlama bilince çıkartılmalıdır. İnsanlar nesilsel anlamda yenilenmeyi genelde bireyselleştirilmiş akrabalık temelli bağlamlarda tecrübe ederler; emek-gücünün yeniden üretimiyle ilgili bir kuram geliştirme girişimleri de, çoğunlukla, başlangıç noktası olarak aile-birimine veya haneye odaklanır. Böyle bir prosedür, ne kadar anlaşılabilir olursa olsun, kuramsal düzeyler bakımından ciddi bir kafa karışıklığını temsil eder. Yaygın biçimde anlaşıldığı haliyle, aile, içinde işçinin günlük bakımına (işçinin süre giden kişisel tüketimine) katkıda bulunan süreçlerin meydana geldiği akrabalık temelli bir toplumsal yapıdır. Aileler, ayrıca, çocukların doğduğu ve büyüdüğü bağlamı sağlar ve çoğu kez hâlihazırda iş gücüne katılmayan bireyleri de kapsar. Yani, birçok toplumda, aileler mevcut ve potansiyel işçilerin hem varlığını sürdürmesini hem de nesilsel anlamda yenilenmesini sağlayan önemli alanlardır.[11] Ancak, aileler, işçilerin kendilerini günlük temelde yeniledikleri yegâne yerler değildir. Örneğin, Güney Afrika'daki birçok işçi, işlerinin yakınındaki koğuşlarda yaşar ve uzak bölgelerdeki ailelerini görmelerine yılda bir kez izin verilir. Ayrıca, çocuklar da mutlaka ailenin toplumun emek-gücünün yenilenmesine yaptığı yegâne katkıyı oluşturmaz. Örneğin, diğer aile üyeleri de, zaman zaman, söz gelimi hasat zamanı veya ekonomik kriz dönemlerinde, iş gücüne katılabilirler. Son olarak, aileler bu tür bir yenilenmenin yegâne kaynağı da değildir; daha önce de belirtildiği gibi, diğer olasılıklar, yabancı nüfusların göçünü ve köleleştirilmesini içerir. Bu gözlemler, aileyi emek-gücünün yegâne varlığını sürdürme alanı olarak saptamanın, ailenin dolaysız üretim düzeyinde sahip olduğu rolü abarttığını gösterir. Aynı anda, nesilsel anlamda yenilenmeyi, toplumun emek-gücünün yegâne yenilenme kaynağı olarak temsil ederek, aileyi toplam toplumsal yeniden üretim düzeyinde de fetişleştirir.

Her durumda, kuramsal bakımdan, emek-gücünün yeniden üretiminin özgün bir toplumsal alanını, örneğin aileyi, bu aşamada tartışmaya dâhil etmek, olgun olmayan bir yaklaşım olacaktır. Ancak, çocuk doğurma alanında kadınlarla erkekler arasındaki mevcut biyolojik farklılıkla ilgili iki gözlem daha yapılmalıdır. Birincisi, biyolojik farklılıklar, cinsiyet farklılıklarının toplumsal anlamda inşasının maddi önkoşulunu oluşturdukları kadar, cinslerin toplum içinde sahip oldukları farklılaşmış konumların da

[11] Aile teriminin yaygın anlamları hakkında dikkate değer bir tartışma için bkz. Rapp 1978.

dolaysız maddi koşulunu oluştururlar.[12] İkincisi, cins farklılıkları belirli bir toplumsal yapı içindeki varlıklarından ayrı biçimde ele alınamaz ve bu noktada, cins farklılıklarının emek-gücünün yeniden üretimi süreci bakımından taşıdıkları önem hakkında yeni bir şey daha söylenemez. Emek-gücünün yeniden üretimi meselesiyle ilgili kavramlar şu ana kadar belirli bir üretim tarzına atıfta bulunulmaksızın geliştirilmiştir. Dolayısıyla, tartışma kaçınılmaz olarak olağanüstü soyut bir düzeyde –veya Marks'ın, emek sürecinden söz ederken söylediği gibi, "verili toplumsal koşullar altında büründüğü özgün biçimden bağımsız olarak" yürütülmüştür.[13] Şimdi, emek-gücünün yeniden üretiminin sınıflı bir toplumda nasıl gerçekleştiğini anlamaya doğru ilerleyelim.

Artık-emeğe el konulması veya sömürü, sınıf ilişkilerinin temelini oluşturur. Sınıflı bir toplumda, egemen sınıf sömürülen bir doğrudan üreticiler sınıfının gerçekleştirdiği artık- emeğe el koyar. Marks önemli bir pasajda sınıflı toplumun özünü şöyle özetler:

> Dolaysız olarak üretimin kendisinden kaynaklanan ve kendisi de üretimin üzerinde belirleyici etkide bulunan efendilik-kölelik ilişkisini belirleyen şey, karşılığı ödenmemiş artık emeğin dolaysız üreticilerden çekilip alınmasının özgül iktisadi biçimidir. Ama üretim ilişkilerinin kendilerinden kaynaklanan iktisadi topluluğun tüm biçimlenmesi ve dolayısıyla aynı zamanda onun özgül siyasal biçimi, bunun üzerine kuruludur. Tüm toplumsal yapının en iç sırrını, örtülü temelini ve dolayısıyla aynı zamanda egemenlik-bağımlılık ilişkisinin siyasal biçimini, kısacası, her bir durumdaki özgül devlet biçimini bulduğumuz yer, her zaman, üretimin koşullarının sahipleri ile dolaysız üreticiler arasındaki dolayısız ilişkidir (bu da, her bir biçimi, her zaman, doğası gereği, emeğin kullanılma tarzının belirli bir gelişmişlik düzeyine ve dolayısıyla onun toplumsal üretici gücüne karşılık gelen bir ilişidir).[14]

---

[12] Cins farklılıklarının toplumsal inşası hakkında bkz. Barrett 1980, sy 74-77; Beneria 1979; Brown 1978; Edholm, Harris ve Young 1977; Molyneux 1977. Bu literatürün iyi bir eleştirisi için bkz. Sayers 1982. Ayrıca bkz. bu bölümdeki dipnot 22.

[13] Marks 1971a, sy. 173. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 181 – Ç.N.).

[14] Marks 1971b, sy. 791; ayrıca bkz. Marks 1971a, sy. 209. (Ayrıca bkz. Marks 2015, sy. 777 – Ç.N.):

Sınıflı bir toplumda, emek-gücü kavramı özgün bir sınıfsal anlam kazanır. Emek-gücü, doğrudan üreticiler sınıfının bir üyesinin egemen sınıf tarafından el konulan artık-emeği gerçekleştirme kapasitesine atıfta bulunur. Bir başka deyişle, emek-gücü taşıyıcıları sömürülen sınıfı oluşturur. Sınıflı bir toplum için, emek-gücünün yeniden üretimi kavramı, dar anlamda ifade edildiğinde, sömürüye maruz kalan emek-gücü taşıyıcıları sınıfının varlığını sürdürmesi ve yenilenmesiyle ilgilidir. Sınıflı bir toplum, egemen sınıfı oluşturan bireylerin varlığının devamı ve yenilenmesi için de kimi süreçler geliştirmek zorunda olsa da, bu, toplumdaki emek-gücünün yeniden üretiminin parçası olarak kabul edilemez. Tanım gereği, sınıflı bir toplumdaki emek-gücü sadece doğrudan üreticiler sınıfının üyelerince taşınır.[15]

Marks, artık ve gerekli emek türlerini tek bir üretici tarafından tek bir çalışma günü boyunca sarf edilen zaman bakımından tanımlayarak, sınıflı bir toplumda doğrudan üreticiler tarafından gerçekleştirilen artık-emeği kendi gerekli emekleriyle kıyaslar. Gerekli emek, bir günlük çalışmanın, üreticinin kendi yeniden üretimini elde etmesini sağlayan bölümüdür. Günlük çalışmanın geriye kalan bölümü, sömürücü sınıf tarafından el konulan artık-emektir.[16] Gerçekte, doğrudan üreticinin emeğinin bir bölümü, sömürülen sınıfın diğer üyelerinin yeniden üretimini garanti altına almaya da ayrılabilir. Örneğin, çocuklar, yaşlılar veya emekçinin karısı doğrudan üreticiler olarak artık-üretimine dâhil olmadıklarında, emek-zamanın belirli bir bölümü onların varlıklarını sürdürmesi için de harcanmalıdır. Marks, bireyin tüketimi ve gerekli emek kavramlarının neyi kapsadığı konusunda asla net olmamıştır. Yukarıda da tartışıldığı gibi, bireyin tüketimi kavramı burada doğrudan üreticinin şimdiki bakımıyla sınırlandırılmıştır. Ancak, gerekli emek, hem doğrudan üreticilerin hem de ezilen sınıfın hâlihazırda doğrudan üreticiler olarak çalışmayan üyelerinin varlığını sürdürme ve yenilenmesi işinde sarf edilen toplam emeği kapsayacak biçimde kullanılmaktadır.

---

[15] Emek-gücünün yeniden üretimine dair sosyalist-feminist tartışmalar, kimi zaman terimi, açıkça olmasa da örtük olarak, egemen sınıfın bireylerinin yenilenmesini de içeren biçimde esnetmektedir. Böyle yaparak, kavramsal karışıklık yaratmakla kalmayıp, sınıflar (sömürenler ve sömürülenler) arasındaki özsel farkı da gözden kaçırmaktadırlar.

[16] Marks 1971a, sy. 208-9, 226-9. (Ayrıca bkz. Marks 2011, sy.216, 232-34 – Ç.N.).

Gerekli emek, genelde çeşitli birleşik süreçler içerir. Öncelikle, doğrudan üreticilerin bireysel tüketimi için belirli bir geçim araçları miktarı sağlar. Örneğin, feodal bir toplumda, doğrudan üreticiler toplam ürünün bir parçasını ellerinde tutabilirler. Kapitalist bir toplumda ise, ücretler metaların piyasadan satın alınmasına imkân verir. Çoğu durumda, bu şekilde elde edilen ham geçim araçları, kendi başına emekçinin varlığını sürdürmesini garanti altına almaz. İhtiyaçların uygun biçimde tüketilebilmesi için, belirli bir miktarda ek emek sarf edilmesi zorunludur: yakacak odunlar kesilmeli, yemekler pişirilmeli, bahçeler sulanmalı, giysiler onarılmalıdır vesaire. Doğrudan üreticilerin bireysel tüketimini kolaylaştıran bu emek süreçlerine ek olarak, iki emek süreci kümesi daha saptanabilir. Gerekli emeğin belirli bir bölümü, sömürülen sınıfların hâlihazırda doğrudan üreticiler olarak çalışmayan –yaşlı, hasta, üreticinin karısı gibi- üyelerinin bakımı için gereken geçim araçlarının sağlanmasına ayrılır. Ayrıca, emek-gücünün nesilsel anlamda yenilenmesiyle bağlantılı önemli bir emek süreçleri dizisi de (yani, ezilen sınıfın çocuklarının doğrulması ve yetiştirilmesi de) söz konusu olabilir. Yukarıda da tartışıldığı gibi, gerekli emeğin bu çeşitli veçheleri, kuramsal bakımdan belirli bir özerkliğe sahiptir. Hep birlikte emek-gücünün yeniden üretimi, dolayısıyla da, toplam toplumsal yeniden üretim için vazgeçilmez bir koşulu temsil ederler. Gerekli emek kavramının, kesinkes sömürülen sınıf içindeki emek-gücünün yeniden üretimiyle bağlantılı görevler için geçerli olduğu belirtilmelidir. Egemen sınıfa üye bireyler de günlük bakıma ihtiyaç duyar ve kendilerini genelde nesilsel yeniden üretim aracılığıyla yenilerler. Ancak, bu faaliyetler, sömürülen emek-gücünün yenilenmesiyle ilgili olmadıklarından, Marks'ın kullandığı anlamda gerekli emek olarak nitelenemez.

Verili bir sınıflı toplumda, emek-gücünün yeniden üretimi süreçlerinin koşulları ve sonucu esasen belirsiz ve tesadüfîdir. Aksini savunmak, bir sistemin emek-gücü yönünden ihtiyaçlarının, o sistemin işleyişi tarafından kaçınılmaz biçimde karşılanmasını zorunluluk olarak gören işlevselci teze düşmek olurdu. O halde, gerekli emeğin kendileri aracılığıyla gerçekleştirildiği toplumsal ilişkiler, özgün tarihsel örneklerden bağımsız biçimde ifade edilemez. Özellikle, nasıl tanımlanırsa tanımlansın, aile, insan toplumunun zaman dışı evrensel bir niteliği değildir. Her türlü toplumsal yapıda olduğu gibi, akrabalık temelli ilişkilerin

büründüğü biçim de, daima, toplumsal gelişime bağlıdır ve potansiyel anlamda bir mücadele alanıdır.[17]

Gerekli emek ve artık-emek analitik anlamda farklı olmakla birlikte, somut emek süreçlerinin gerçek yaşantısı içinde tecrübe edildikleri zaman, özgünlüklerini ve ayrımlarını yitirebilirler. Çeşitli örnekler, olasılıklar yelpazesini ortaya koymaktadır. Birincisi, serflerin derebeyine ürünün bir bölümünü vererek, ayni rant ödediği feodal bir toplumda, gerekli emek ve artık-emek, emek süreçleri olarak birbirinin içine nüfuz eder. Tersine, serflerin kendi tarlalarından başka derebeyinin topraklarında da çalıştığı emek-rant (angarya) örneğinde, artık-emek net bir mekânsal ve zamansal çizgiyle gerekli emekten ayrılır. Kapitalist toplumlarda ise, 11. Bölüm'de göreceğimiz gibi, gerekli emeğin, biri, artık-emekle bağlantılı olarak sürdürülen ve diğeri, artık-emeğe el konulması alanının dışında cereyan eden iki bileşeni arasında bir ayrım ortaya çıkar.

Son olarak, kendi sınırlarının dışından emekçiler getirtip onları, kelimenin gerçek anlamıyla, öldürücü bir tempoda çalışmaya zorlayan varsayımsal bir köle sistemini ele alalım. Bu koşullar altında, nesilsel anlamda yenilenme neredeyse imkânsız hale gelebilir ve gerekli emek miktarı da neredeyse sıfıra indirgenebilir.

Gerekli emeğin üç boyutu (doğrudan üreticilerin varlıklarının sürdürülmesi, ezilen sınıfın çalışmayan üyelerinin varlıklarının devamı ve nesilsel yenilenme süreçleri) arasında yalnızca sonuncusu, en azından asgari ölçüde, bir cinsiyete dayalı işbölümünün mevcudiyetini mutlak anlamda zorunlu kılar. Çocuk doğrulacaksa, onları taşıyıp doğuracak olanlar kadınlardır. Dolayısıyla, ezilen sınıf üyesi kadınlar, emek-gücünün nesilsel anlamda yenilenmesiyle ilgili özel bir role sahiptir. Kendileri de doğrudan üreticiler olsalar da, sınıflı toplumdaki ezilmişliklerinin kökeninde yatan, emek-gücünün yeniden üretimindeki bu farklılaşmış rolleridir. Bu farklılaşmış rol, kuramsal biçimde konumlandırılabilir. İlk olarak, Paddy Quick tarafından ortaya konulan tezi inceleyen aşağıdaki paragraflar, kadınların ezilmişliğine dair analizin temeli anlamında böyle bir kuramsal çerçeve sunmaktadır.[18]

---

[17] O'Laughlin 1977, sy.6-7; Rapp 1979, sy. 319, 321-2; Vogel 1978. Sosyalist-feminist kuramdaki işlevselcilik tartışmaları için, bkz. Barrett 1980, sy. 93-6 ve Sayers 1982, sy. 202.

[18] Quick, 1977. Quick, kadınların sınıflı toplumdaki ezilmişliğini ele almanın yanı sıra, sınıflı toplumlarla sınıfsız toplumlar arasında bir karşıtlık geliştirerek, "yalnızca sınıflı toplumlar-

Söz konusu tezin ekseninde, sınıflı toplumda çocuk doğurmakla artık-emeğe el konulması arasındaki ilişki bulunur. Çocuk doğurmak, ezilen sınıfa üye bir kadının doğrudan üretici ve gerekli emek katılımcısı olarak sağlayabileceği katkıyı azaltma tehdidi yaratır. Gebelik ve emzirme, en asgarisinden, çalışma kapasitesini birkaç aylığına eksiltir.[19] Kadın artık-üretimine katılmaya devam ettiği zaman bile, çocuk doğurmak, artık-emeğe doğrudan el konulmasına bir ölçüde müdahalede bulunur. Üstelik kadının emeği genelde emek-gücünün varlığını sürdürmesi için gerekliyken, gebelik ve emzirme onun bu alandaki kapasitesini de küçültebilir. O halde, egemen sınıfın kısa vadeli bakış açısından, çocuk doğurmak potansiyel olarak annenin çalışma kapasitesinde masraflı bir düşüşü beraberinde getirirken, aynı zamanda da, anneye bu azaltılmış katkı dönemi boyunca bakılmasını gerektirir. İlkesel anlamda, kadına bu dönem boyunca sunulan gerekli emeğin bir bölümü, öbür türlü egemen sınıf tarafından el konulacak olan artık-emeğin parçasını oluştururdu. Yani, gerekli emek genelde annenin çocuk doğurma dönemi boyunca bakılmasını bir ölçüde karşılayabilecek biçimde artmak zorundadır ki bu da, artık-emekte buna denk düşen bir azalmayı ima eder. Çocuk doğurmak, aynı zamanda, egemen sınıfın da yararınadır, çünkü emek-gücü nesilsel yenilenme yoluyla yenilenecekse, çocuk doğrulması zorunludur. Dolayısıyla, egemen sınıf açısından, artık-emeğe el koymaya dönük acil ihtiyacı ile artık-emeği yaratacak bir sınıfın varlığına dönük uzun dönemli zorunluluğu arasında, potansiyel bir çelişki mevcuttur.

---

da kadınların çocuk doğurmayla olan ilişkisi kadınların ezilmişliğiyle sonuçlanır" iddiasında bulunur. (sy.45) Aynı doğrultuda, "aile yalnızca... üretimin ve (yeniden üretimin) bir bütün olarak toplumun çıkarlarına hizmet ettiği üretim örgütlenmesinden (örneğin, hem ilkel hem de gelişkin komünist toplumlardan) farklı bir anlama sahip olan sınıflı toplumlar için geçerli bir terimdir" biçiminde radikal bir önermede bulunur. (sy. 47)

[19] Biyoloji, cinsiyete dayalı işbölümü ve kadınların ezilmişliği arasındaki ilişki hakkındaki tartışmalar için bkz. Barrett 1980, sy. 72-77, 195-199 ve Sayers 1982. Mark Cousins, biyolojik cins farklılıkların Marksizm tarafından açıklanamayacağını öne sürer, çünkü "kapitalist ve emekçi, soyut ve cins farklılığı sorununa kayıtsız kişiselleştirmelerdir"; bkz. Cousins 1978, sy. 63. Aksine, Marks, biyolojinin toplumsal yeniden üretim içindeki rolünü görmezlikten gelmemiştir. Örneğin, doğrudan üreticilerin ölümlü olmalarının, onların varlıklarının sürdürülmesini ve yenilenmelerini gerektirdiğini, dolayısıyla da, emek-gücünün yeniden üretimi problemini, sınıflı toplumun toplumsal yeniden üretimi bakımından yaşamsal kıldığını vurgular. Kapitalizm örneğinde, "emek-gücünün yeniden üretimi, gerçekte, bizzat sermayenin yeniden üretiminin bir unsurudur". Marks 1971a, sy. 575-576 (ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 594-595 – Ç.N.). Ölümlülük gibi biyolojik bir olgu Marksist analizde merkezi bir öneme sahipse, biyolojik cinsel iki biçimlilik neden olmasın ki!

Önceki paragrafta özetlenen tez, ampirik bir olgunun (kadınların çocuk doğurma kapasitesinin) artık-emeğe el konulması süreçleri bakımından yarattığı potansiyel sonuçları analiz etmektedir. Tartışmanın, kuramsal düzlemde yürüdüğü ve bir çelişkiyi ortaya çıkardığı vurgulanmalıdır. Egemen sınıf, gerçek bir toplumda bu çelişkiyi çözüme kavuşturmak için, aynı anda, bir yandan emek-gücünün yeniden üretimini garanti altına alırken, öte yandan gerekli emeği uzun vadede minimize eden stratejileri tercih eder. Bu stratejileri uygulamakta sahiden ne ölçüde başarılı olduğu ise, elbette, sınıf mücadelesinin konusudur.

Bu çelişkinin tarihsel çözümündeki öğelerden biri olarak, emek-gücünün yeniden üretimine yönelik gerçek düzenlemeler çoğunlukla kadınlarla erkekler arasında cinsellik ve akrabalığa dayanan ilişkilerden yararlanır. Diğer yetişkinler, genelde biyolojik baba ve onun akraba grupları veya çocuk doğuran kadının kendi erkek akrabaları, kadının çocuk doğurmak nedeniyle etkinliğinin azaldığı dönemdeki bakımından tarihsel olarak sorumlu olmuşlardır. Dolayısıyla ezilen sınıfın erkekleri, emek-gücünün nesilsel anlamda yenilenmesiyle bağlantılı olarak özel bir tarihsel rolü, çocuk doğuran kadına geçim araçlarının sağlanmasını garanti altına alma rolünü üstlenirler.

İlkesel olarak, kadınların ve erkeklerin emek-gücünün yeniden üretimindeki farklı rolleri sınırlı bir süreye sahiptir. Sadece kadının fiilen doğum yapacağı aylarda devreye girer. Gerçekte, bu roller, aile olarak bilinen toplumsal yapılar çeşitliliği içinde özgün tarihsel bir biçim kazanır. Kuramsal açıdan, ezilen sınıflara üye aileler, erkeklerin, çocuk doğuran kadınlara çalışma katkılarının azaldığı dönem boyunca geçim araçlarını sağlamada daha fazla sorumluluğa sahip oldukları, akrabalık temelli toplumsal birimler olarak kavramsallaştırılabilir. Ezilen bir sınıfın aileleri, gerçek sınıflı toplumlardaki kurumsallaşmış yapılar olarak, genelde gerekli emeğin hem varlığının sürdürülmesi hem de nesilsel anlamda yenilenmesi işinin ana toplumsal alanları haline dönüşür. O halde, burası, kadınlara ve erkeklere gerekli ve artık-emekle ilgili farklı roller atfeden cinsiyete dayalı tarihsel işbölümünün kaynaklarından biridir. Genellikle, kadınların gerekli emekle ilişkili sürekli görevler ve özellikle de çocuklarla bağlantılı çalışma açısından daha büyük sorumlulukları vardır. Erkeklerse, buna denk düşen biçimde, çoğunlukla maddi geçim araçlarının sağlanmasında daha fazla sorumluluğa sahiptir ki

bu da, genelde artık-emeğin gerçekleştirilmesine orantısız biçimde daha fazla dâhil olmalarının eşlik ettiği bir sorumluluktur.

Kadınlar sınıflı toplumlarda gerekli emeğe ilişkin sürekli görevler bakımından tarihsel anlamda daha fazla sorumluluğa sahip oldukları halde, kamusal üretim dünyasından ayrı evrensel bir ev içi alanın mevcut olduğunu söylemek doğru değildir. Tarıma dayalı sınıflı toplumlarda (örneğin feodalizmde), gerekli emeğin emek süreçleri çoğunlukla artık-üretimiyle iç içe geçmiştir.[20] 11. Bölümün gösterdiği gibi, artık-emeğin gerçekleştirildiği alan ile bildiğimiz anlamda ev içi olarak adlandırılabilecek alan arasında keskin bir ayrımın ortaya çıkmasını sağlayan, kapitalizmin gelişimidir. Analizciler, bir tür değişmez ev içi alanın evrenselliğini ifade ettikleri ölçüde, aslında kapitalist olmayan toplumlara kapitalist üretim ilişkilerinin ürünü olan bir ayrımı yüklemektedirler.

Erkeklerin kendi kişisel tüketimleri için gerekli olandan daha fazla geçim aracı elde etmelerinin özgün biçimi kesin biçim, toplumdan topluma değişir, ama bu düzenleme genelde kadınlar üzerindeki egemenlikleriyle meşrulaştırılmış ve kadın ezilmişliğinin kurumsallaştırılmış yapılarıyla güçlendirilmiştir. Egemen sınıf, hem emek-gücünün yeniden üretimini stabilize etmek hem de gerekli emek miktarını kabul edilebilir düzeylerde tutmak için, ezilen sınıf içindeki erkek üstünlüğünü teşvik eder. Quick, bu dinamiği şöyle özetler:

> Kadınların, geçimleri için gerekenden daha fazlasına kendileri için el koymaya yönelik her türlü girişimleri, artığın egemen sınıf tarafından el konulan parçasına dair dolaysız bir taleptir. Bu nedenle, kadınlar üzerindeki erkek otoritesi egemen sınıf tarafından desteklenir ve hatta dayatılır. Öte yandan, erkek üstünlüğüne dayanan bir sistemin sınırları içinde, erkeklerin kadınları destekleme 'sorumluluklarından' her türlü kaçış girişimine de direnç gösterilir. Erkeklerin kendi günlük düzeyde yeniden üretimleri için gerekenden daha fazla geçim aracı üzerinde denetim sahibi olmaları, onlara sadece kendi sınıfının yeniden üretimine katkıda bulunmalarını sağlamak üzere 'bahşedilmiştir' [21]

---

[20] Örneğin, bkz. Middleton 1979.

[21] Quick, 1977, sy. 47.

Bu stratejiler, erkek üstünlüğünün erkeklere sağladığı dolaysız avantajlar her ne olursa olsun, egemen sınıf adına işler.

Sınıflı toplumda kadınların ezilmişliğinin maddi temelini oluşturan, başlı başına cinsiyete dayalı işbölümü değil, erkeklerin kadınlara çocuk doğurdukları dönemde geçim araçlarını sağlıyor olmalarıdır. Kadınların ve erkeklerin, gebelik ve emzirme sırasında ve çoğunlukla çok daha uzun bir süre boyunca emek-gücünün yeniden üretimine farklı biçimlerde katılmaları, mutlaka ezilmişliğin kaynağını oluşturmaz. İşbölümü bütün toplumlarda mevcuttur. En eşitlikçi avcı-toplayıcı toplumlarda bile, bir işbölümünü gerektiren çeşitli görevler gündelik olarak yerine getirilir. İnsanlar arasında biyolojik veya toplumsal gelişmeden kaynaklanan farklılıklar da her bir toplumu karakterize eder. Bazı bireyler zekâ veya fiziksel bakımdan engelli olabilirler. Bazıları eşcinsel, bazıları heteroseksüel olabilir. Bazıları evlenebilir, bazıları evlenmeyebilir. Elbette, bazıları erkek, bazılarıysa çocuk doğurma kapasitesine sahip kadınlar olabilir. İşbölümünün ve bireysel farklılıkların toplumsal önemi, içine gömülü oldukları gerçek toplum bağlamında inşa edilir. Sınıflı toplumlarda, kadınların çocuk doğurma kapasitesi, egemen sınıfın artıkemeğe el koyma ihtiyacı açısından çelişkiler yaratır. Sömürülen sınıf üyesi kadınların ezilmişliği, bu çelişkilerin çözümü konusunda verilen sınıf mücadelesi sürecinde gelişir.

Egemen sınıfa üye kadınlar da kendi sınıflarının erkeklerine tabi olabilirler. Varlığı durumunda böyle bir tabiiyet, tamamen, egemen sınıfa üye bireylerin nesilsel yenilenmesi konusunda kadınların taşıdığı özgün role dayanır. Sosyalist geleneğin iddia etmiş olduğu gibi, burada mesele, mülkiyettir. Mülkiyetin erkeklerin elinde olması ve çocuklarına miras bırakılması durumunda, kadın ezilmişliği, bu çocukların babasının garanti altına alınmasının kolay bir yoludur. Belirli bir toplumda, kadın ezilmişliğinin paylaşılmış tecrübeleri ve bu ezilmişliğe karşı verilen kültürel tepkiler, kadınlar arasında sınıf çizgilerini aşan belirli bir dayanışma derecesi üretebilir. Bu dayanışma gerçekte bir temele ve ciddi politik öneme sahiptir, ancak kuramsal açıdan, egemen ve ezilen sınıflardaki kadınlık durumları köklü biçimde farklıdır. Sadece ezilen sınıfa üye kadınlar, sınıflı bir toplumun sürüp gitmesini sağlayan o vazgeçilmez öğenin –sömürülebilir emek- gücünün– varlığını sürdürmesine ve yenilenmesine dâhil olur.

Sınıflı toplumlarda, kadınların ezilmişliğinin mevcudiyetinin tarihsel bir fenomen olduğu vurgulanmalıdır. Bu fenomen, burada olduğu gibi, kuramsal bir çerçevenin kılavuzluğunda analiz edilebilir, ancak ezilmişliğin kendisi kuramsal olarak çıkarsanabilir değildir. Kadınların ezilmişliğinin niteliğine dair kafa karışıklığı, sık sık kadınların ezilmişliğinin bir tür nihai kuramsal nedenini veya kökenini bulmak için yürütülen verimsiz araştırmalara neden olmaktadır. Elbette, kökenler mevcuttur, ama bunlar kuramsal değil, tarihseldir.[22]

***

Buraya kadarki tezler yeniden şöyle özetlenebilir. İnsanlar kendi acil geçimleri için gerekenden daha fazla kullanım değerleri üretme kapasitesine sahiptir. Sınıflı bir toplumda, bu potansiyel, ezilen bir sınıfın artık-emeğine bazı belirli toplumsal ilişkiler kümesi uyarınca el koyan bir egemen sınıfın çıkarına hizmet edecek biçimde örgütlenir. Bu sınıflı toplumun bekası için, artık-emeği gerçekleştirecek sömürülebilir bir emek-gücünün daima mevcut olması gerekir. Ancak, işçiler sonsuza kadar yaşamazlar; "yıpranma ve ölüm sonucu piyasadan çekilen emek güçlerinin yeri, en azından aynı sayıda yeni emek gücü ile sürekli olarak doldurulmalıdır" Yenilemenin nesilsel yeniden üretim yoluyla olduğu durumda, insanların iki farklı biyolojik gruba, kadınlara ve erkeklere bölünmüş olması gerçeği devreye girer. Kadınların çalışma kapasitesinin çocuk doğurma sırasında bir ölçüde azalması, egemen sınıf açısından potansiyel anlamda bir çelişki yaratır. Bu çelişkiyi çözmek için verilen sınıf mücadelelerinden, tarihin seyri içinde, çok çeşitli emek-gücü yeniden üretimi biçimleri ortaya çıkmıştır. Hemen hemen bütün örneklerde, bu biçimler, erkeklerin maddi geçim araçlarının temini konusunda daha fazla sorumluluk almasını, kadınların ise gerekli emeğe ilişkin sürekli görevlerde daha fazla sorumluluk almasını ve kadınlar üzerindeki erkek egemenliğinin kurumsal biçimlerini içermiştir. İstisnalar olsa da ve bu istisnalar sınıflı toplumda emek-gücünün yeniden üretimi meselesine dair aslında önemli önseziler sunsa da, tarihsel miras, ne olursa olsun, ataerkil diye nitelenebilecek bir mirastır. Bu anlamda Joan Kelly,

---

[22] Kadınların ezilmişliğinin tarihsel kökenleri ile ilgili olarak bkz. Alexander 1976; Beneria 1979; Caulfield 1981; Ciancanelli 1980; Deere ve Leon de Leal 1981; Godelier 1981; Middleton 1979; Young 1981.

"ataerkinin... evde kendisini evinde" hissettiğini söylerken haklıdır. "Onun uygun alanı özel ailedir".[23]

Çoğu sınıflı toplumda, ezilen sınıftan kadınlar gerekli emeğe olduğu kadar artık-üretimine de bir ölçüde katılırlar.[24] Gerekli emeğe ilişkin görevler bakımından sahip oldukları özgün sorumluluklar ve tabiiyet, artık-üretimi alanında yaptıkları çalışmayla da ilgili sonuçlara sahip olabilir. Örneğin, kapitalist toplumda çocuk bakımının bireysel bir sorumluluk olması, kadınları evde çalışmanın baskıcı koşulları karşısında olağanüstü kırılgan hale getirir. Tersine, artık-emeğe katılım kadınların gerekli emek biçimlerini de etkileyebilir. Örneğin, Amerikan plantasyonlarında, köle kadınların çoğu efendinin tarlalarında çalışırken, yemek yapmak ve çocuk bakımı daha yaşlı kadınlar ve çok genç çocuklar tarafından kolektif olarak gerçekleştirilir.[25] Verili bir sınıflı toplumun gelişimindeki belirli bir dönemeçte, sömürülen sınıfa üye kadınların ezilmişliği sadece emek-gücünün varlığını sürdürmesi ve yenilenmesi süreçleriyle olan ilişkileri tarafından değil, artık-emeğe katılımlarının ölçüsü ve niteliği tarafından da biçimlenir.

Emek-gücünün yeniden üretiminin özgün bir sınıflı topluma ait biçimlerinin mevcut işleyişi, tarihsel araştırmanın -ve bugün için- politik müdahalenin konusudur. Ancak, az önce sunulmuş olan kuramsal çerçeveden belirli eğilimler çıkarsanabilir. Emek-gücünün nesilsel yenilenmesinin önemini en aza indirgeyen durumlarda, sömürülen sınıf içindeki cinsiyete dayalı işbölümü ve aile kurumları görece zayıf olabilir. Bir egemen sınıf, örneğin, toplumun sınırları dışından gelen göçmen emeğine dayanıyorsa, bu işçileri koğuşlara yerleştirebilir, kadınları ve erkekleri benzer işlerde çalıştırabilir, doğum kontrolünü veya kısırlaştırmayı teşvik edebilir ve ağır çalışmanın gebeliğin son aylarında kadınlar üzerindeki etkilerini görmezlikten gelebilir. Genelde, nesilsel yenilenme, bir toplumun emek-gücü yeniden üretimi ihtiyacının ana bölümünü karşılar. Burada savaş, açlık veya doğal felaketin neden olduğu şiddetli

---

[23] Marks 1971a, sy. 168 (ayrıca bkz. Marks 2011, sy. 173 – Ç.N.); Kell - Gadol 1975-6, sy. 821.

[24] Benzer biçimde, erkekler, genelde, gerekli emeğe ilişkin dolaysız görevlere bir ölçüde katılırlar. Kişisel bakım görevlerinin de (yıkanma, diş fırçalama vb.), tıpkı çalışma alanına ulaşmak (fabrikaya kadar altı kilometre yürümek, işe trenle gitmek vb.) gibi gerekli emeği oluşturduğunu kabul etmek önemlidir.

[25] Alexander 1976; Davis 1971.

bir emek-gücü kıtlığı, kadın işçiler üzerindeki çelişkili basınçları abartma eğiliminde olacaktır. Tarihsel duruma bağlı bir şekilde, ya nesilsel yeniden üretim alanı olarak ailenin rolü ya da kadınların artık-emeğe katılımlarının önemi veya her ikisi birden, vurgulanabilir. Egemen sınıfın artık-emeği maksimize etme ihtiyacının uzun vadeli kaygılara galebe çaldığı bir dönemde ise, sömürülen sınıfın bütün bireyleri artık-üretimi için seferber edilebilir, bu da aile-hayatı ve erkek egemenliği kurumlarında ciddi kaymalara yol açabilir. On dokuzuncu yüzyılın sanayileşen İngiltere'sindeki durum buydu ve günümüzün ileri kapitalist ülkelerinde de durumun yine bu olduğu ileri sürülebilir.

Bu eğilimler muhalefetsiz biçimde ilerlemez. Göçmen işçiler akrabalarından yalıtılmalarına karşı mücadele edebilir. Yerli işçiler yabancı emek kullanımına karşı çıkabilir. Kadınlar çocuk doğurmak ve bakmak için evde oturmayı reddedebilir. Erkekler kadınların iş-gücüne katılmalarına direnebilir. İşçiler çocuk emeğini yasaklayan yasaları destekleyebilir. Kadınlar ve erkekler aile hayatı kurumlarının var olan biçimlerini savunmak üzere örgütlenebilir. Kısacası, sınıflı toplumda emek-gücünün yeniden üretimi süreçleri genelde önemli bir kavga alanını oluşturur.

On Birinci Bölüm

Ev içi Emek ve Ötesi

Bir önceki bölümde, emek-gücünün yeniden üretimiyle ilgili bazı temel kavramlar oluşturuldu ve bu kavramlar, sınıflı toplumda kadınların ezilmişliği meselesini ele almak için kullanıldı. Şimdi, kadınların kapitalist toplumsal yeniden üretim bağlamındaki ezilmişliği meselesine geri dönebiliriz. Kapitalist toplumlarda sömürü, artık-değere el konulması yoluyla gerçekleşir ve artık-emek de ücretli emek biçiminde ortaya çıkar. Emek-gücü, piyasada alınıp satılabilen özgün bir meta biçimine bürünür. Bu meta, Marks'ın keşfettiği üzere, bir değer kaynağı oluşturmak gibi, özellikle yararlı bir niteliğe sahiptir. Piyasada alınıp satılıyor olmasına karşın, diğer metalar gibi bir meta değildir, çünkü kapitalist tarzda üretilmez. Tersine, emek-gücünü bir meta olarak yaratan, sömürülebilir emek-gücü taşıyıcılarının sürekli yeniden üretilmesi sürecidir. Böylesi bir süreç, sermaye açısından varlık koşuludur. Marks'ın sözleriyle, işçi "nesnel zenginliği sermaye olarak, kendisine yabancılaşmış, kendisine hükmeden ve kendisini sömüren bir güç olarak durmaksızın üretir; aynı şekilde kapitalist de yine, öznel, kendini nesnelleştirme ve kendine gerçeklik kazandırma araçlarından ayrılmış, soyut, yalnız işçinin bedensel varoluşunda bulunan bir zenginlik kaynağı olarak emek gücünü; kısaca, ücretli işçi

olarak işçiyi durmadan üretir. İşçinin bu biçimde sürekli yeniden üretilmesi ya da ebedileştirilmesi, kapitalist üretimin *sine qua non*'udur (vazgeçilmez koşuludur)". Bu dramatik ifadeler geniş anlamda doğrudur, ama emek-gücünün yeniden üretiminin kapitalist toplumda sahip olduğu kuramsal statüyü pek az, bu yeniden üretimin nasıl gerçekleştiğini ise, daha da az aydınlatmaktadır.[1]

Kapitalist yeniden üretim, emek-gücünün satın alınabilir bir meta olarak yeterli miktar ve nitelikte, ayrıca uygun bir fiyattan ulaşılabilir olmasını talep eder. Bu ihtiyaçlar, mevcut emek-gücü taşıyıcılarını ayakta tutan süreçleri, ne kadar kusurlu olursa olsun, biçimlendirirken, aynı zamanda, bir bütün olarak işgücü de gelecekteki ihtiyaçlar uyarınca sürekli olarak yeniden yaratılır. Emek-gücü satıcılarının nasıl bir hayat yaşadıkları, kapitalist sınıfın, ilkesel anlamda, kayıtsız kaldığı bir meseledir. Fakat bu durum, tersine, emek-gücü taşıyıcılarının en başta gelen kaygısıdır. Bu anlamda, emek-gücünün yeniden üretiminin, emek-gücünün fiyatının belirlenmesini de içerecek biçimde, hangi koşullar altında gerçekleştiği daima sınıf mücadelesinin sonucu olarak belirlenir.

Kapitalist toplumda emek-gücünün yeniden üretiminin ve kadınların ezilmişliğinin kimi özellikleri, kapitalist birikim mantığının kendisinden kaynaklanır. Belki bu mantıkla en bağlantılı olanı da, gerekli emeğin büründüğü özgün biçimdir. Gerekli emek iki bileşenine ayrılmış bir hal alır. Gerekli emeğin toplumsal bileşeni olarak adlandırabileceğimiz ilki, kapitalist üretim sürecindeki artık-emekle kopmaz bağlara sahiptir. Marks'ın gösterdiği gibi, kapitalist istihdamın iş günü, işçinin kendi emek-gücünün yeniden üretimi için gereken metaların değerine eşdeğer bir değeri ürettiği, belirli bir zaman dilimini kapsar. Bu, Marks açısından, işçinin, karşılığında

---

[1] Marks 1971a, sy. 535-536 (bkz. Marks 2011, sy. 552-53 –Ç.N.); benzer cümleler sy. 533, 537, 538 ve 542 ile yine Marks 1973b, sy. 458, 676-677, 717n'de de ortaya çıkar. Marks'ın "işçi kendi kendisine aittir ve üretim süreci dışında kendi hayat fonksiyonlarını yerine getirir", "kapitalist iç rahatlığıyla... işçinin kendine ve neslini devam ettirme içgüdüsüne bırakabileği" bir performans biçimindeki ünlü yorumu, emek-gücünün yeniden üretiminin, kapitalist meta üretimine dışsal bir süreç olarak kalması gerektiğini zımnen kabul eder. Oldukça haklı olarak feminist eleştirilere hedef olan bu talihsiz ifadeleri, emek gücünün yeniden üretim sürecini kuramsal incelemeden muaf tutmuş gibi görünmekte ve sahici bir kuramsal önseziye sahip olan özünü gizlemektedir; Marks 1971a, sy. 536-537 (bkz. Marks 2011, sy. 552-53 –Ç.N.). Molyneux "ev içi emek, değer yasasına tabi olmayan özelleştirilmiş bireysel emek olarak, *kapitalist üretim tarzı kuramının dışında kalır*" demektedir, ancak o da kapitalist toplumda ev içi emeğin Marksist analizini geliştirmenin önemini inkâr etmez; Molyneux, 1977, sy. 20.

kendisine bir ödeme yapılan gerekli emeğidir. İş gününün geriye kalanı içinse, işçi, kapitalist için artık-değer, karşılığında kendisine ödeme yapılmayan bir değer üretir. Ancak, işçi açısından, gerekli ve artık-emek zamanı arasında herhangi bir ayrım mevcut değildir ve ücret her ikisini birden kapsıyor gibi görünmektedir. Mark'ın sözleriyle, "Demek ki, ücret biçimi, iş gününün gerekli emek-zaman ve artık emek-zaman, karşılığı ödenmiş ve karşılığı ödenmemiş emek-zaman diye bölünmesiyle ilgili her türlü izi siler. Her tür emek, karşılığı ödenmiş emek gibi görünür".[2]

Marks, kapitalist toplumda gerekli emeğin ikinci bileşenini, ev içi -veya ev içi emek- olarak da adlandırabileceğimiz bileşenini tanımlamamıştır. Ev içi emek, gerekli emeğin kapitalist üretim alanının dışında gerçekleştirilen bölümüdür. Emek-gücünün yeniden üretiminin gerçekleşmesi için, gerekli emeğin hem ev içi hem de toplumsal bileşenleri zorunludur. Yani, ücret, işçinin metaları satın almasına olanak tanıyabilir, ama bunlar tüketilmeden önce genellikle ek bir emeğin -ev içi emeğin- sarf edilmesi gereklidir. Ayrıca, emek-gücünün yenilenmesiyle ilgili emek süreçlerinin çoğu da, ev içi emeğin parçası olarak gerçekleştirilir. O halde, kapitalist toplumlarda, artık-emek ve gerekli emek arasındaki ilişkinin iki yönü vardır. Bir yandan, artık-emekle gerekli emeğin toplumsal bileşeni arasındaki farklılık, kapitalist emek sürecindeki ücret ödemeleri yoluyla gizlenir. Öte yandan, gerekli emeğin ev içi emek bileşeni de, artık-emeğin gerçekleştirildiği alan olan ücretli emekten kopartılır.

Birikim sürüp giderken, ücretli emekle ev içi emek arasındaki karşıtlık keskinleşir. Kapitalizmin, özellikle sanayileşme yoluyla, üretkenliği güçlendirerek artı değeri artırma dürtüsü, ev içi emek ve kapitalist üretim süreci arasında keskin bir mekânsal, zamansal ve kurumsal ayrışmayı dayatır. Kapitalistler, üretimi, ücretli emeğin belirlenmiş zaman dilimlerinde sarf edildiği atölyeler ve fabrikalarda gitgide kendi dolaysız denetimleri altına alacak biçimde örgütlemek zorundadır. Ücretli emek, emekçinin, gerekli emeğin ev içi bileşeniyle olan ilişkisi de dâhil olmak üzere, iş dışındaki hayatından büsbütün ayrıksı bir nitelik kazanmaya başlar. Ücret, aynı zamanda, devlet katkılarıyla desteklenen veya kimi zaman ikame edilen, gündelik bakım ve nesilsel yenilenme süreçlerine de aracılık eder. Yani, işçinin gerekli emeğinin toplumsal bileşeni, bu durumda, metaları elde

[2] Marks, 1971a, sy. 505; (bkz. Marks 2011, sy. 517 –Ç.N.).

etmek için mübadele edilmesi gereken parayı sağlamak suretiyle emek-gücünün yeniden üretimini dolaylı biçimde kolaylaştırır. Bu iki nitelik (ücretli emeğin ev içi emekten ayrılması ve ücret ödemeleri), ev içi emeğin sarf edilmesine hasredilmiş uzmanlaşmış alanların ve toplumsal birimlerin gelişiminde cisimleşir. Özel hanelerde yaşayan işçi sınıfı aileleri, çoğu kapitalist toplumdaki hâkim biçimi temsil eder, ancak ev içi emek ayrıca çalışma kamplarında, koğuşlarda, yetimhanelerde, hastanelerde, hapishanelerde ve benzeri diğer kurumlarda da sarf edilir.[3]

Kapitalist toplumlarda, gerekli emeğin ev içi bileşeninin yükü orantısızca kadınların sırtına yüklenirken, ücretli emeğe katılım yoluyla gerçekleştirilebilecek olan meta temini de, orantısızca erkeğin sorumluluğunda olma eğilimindedir. Kadınların ve erkeklerin hem artık-emek hem de gerekli emeğin iki bileşeni açısından, genellikle bir erkek egemenliği sisteminin eşlik ettiği bu farklılaşmış konumları, daha önceki sınıflı top-

---

[3] Gerekli emeğin ev içi bileşenini sarf etmeye hasredilmiş birimler, kapitalist üretim araçlarına ve koşullarına ne "sahip" ne de "hâkim" olan doğrudan üreticinin çifte anlamda "kopartılması" olarak analiz edilebilir. Ücret ödemeleri ve yalıtılmış ev içi emek alanı, bu çifte kopartılmayı içerir. Ücretli artık-değere el koyamaz veya ona sahip olamazlar. Somut emek sürecini de harekete geçirip bu sürece hâkim olamazlar. Bu anlamda, ücret ödemeleri işçinin, kendi emek-gücü bir yana, her türlü mülkiyetten yoksunluğuna denk düşer. Ev içi emek alanının ücretli emek alanından mekânsal, zamansal ve kurumsal olarak ayrıştırılması, işçinin toplumsal emeğin araçlarını harekete geçirmedeki yeteneksizliğini yansıtır. Özetle, emek-gücü taşıyıcıları üretim araçları ve üretim koşulları karşısında mülksüz ve hâkimiyetsiz bir durumdadır. Bu bakış açısından, ev içi emeğin sarf edilme birimleri, kapitalist toplumdaki toplumsal birimlerin özel bir alt kümesini oluşturur. Bunlar, işçi sınıfının üretim araçları ve üretim koşulları karşısındaki mülksüzlük ve hâkimiyetsizlik ilişkisinin büründüğü somut biçimlerdir. Poulantzas'ın kapitalist girişimi, "her ikisi de sermayeye ait olan, bir ekonomik mülk sahipliği ile hâkimiyet arasındaki ilişkinin somut bir biçimi" olarak nitelendirdiğini belirtelim; Poulantzas, 1975, sy. 123. Ayrıca, bkz. Althusser ve Balibar 1970 ve Bettelheim 1975. Ev içi emeğin sarf edildiği bu toplumsal birimler, üretim araçları ve üretim koşulları ile olan belirli bir ilişkiyi (yani, emek-gücünün taşıyıcıları bakımından mülksüzlük ve hâkimiyetsizlik ilişkisini) cisimleştirdiğinden, kapitalist üretim süreçlerinden görece yalıtılmışlık içinde gelişen özel adacıklar olarak görülemezler. Ev içi emek alanları olarak işlev gören özgün toplumsal birimler kümesinin biçimi, bileşimi ve içsel yapısı, aslında, kapitalist birikimin seyrinden dolaysız biçimde etkilenir.

Sınırlı bir anlamda, gerekli emeğin ev içi bileşeninin yer aldığı toplumsal birimler, kapitalist girişimin karşılıklarıdır. Bu bakış açısından, Bettelheim'in tekelci kapitalizmin yükselişiyle birlikte, kapitalist girişimin "sınırlarının kayması"na ilişkin tartışması, kapitalist toplumda ailehanenin gelişimiyle ilgili benzer bir kavramsallaştırma önermektedir. Örneğin, belirli işlevlerin haneden çıkartılması ve kolektif tüketimin gelişimi, benzer bir sınır kaymasını temsil eder. Ev içi emek birimlerinden kapitalist üretim birimlerinin karşılıkları olarak söz etmenin hiçbir basit paralellik ima etmediği vurgulanmalıdır.

lumlardaki baskıcı iş bölümlerinden kalma tarihsel bir mirastan kaynaklanır. Sonrasında, ev içi emekle ücretli emek arasında kapitalist üretim tarzı tarafından yaratılan özel ayrım tarafından pekiştirilir. Ücretli emekten mekânsal ve zamansal anlamda yalıtılmışlığı erkek egemenliği tarafından daha da vurgulanmış hale getirilen ev içi emek, giderek uzmanlaşmış toplumsal birimlerde gerçekleşmeye başlar. Bu koşullar, ev içi emeğe kendi özgün karakterinin damgasını vurur.

Tecrübeyle sabittir ki, ev içi emeğin sanayileşmiş-kapitalist toplumdaki özgün yapısı, hem kadınlar hem de erkekler açısından, insanın kişisel hayatıyla kamusal alan arasında yoğun karşıtlık duyguları yaratır. Ev içi emeğin, erkek egemenliği bağlamında, ücretli emekten yüksek bir kurumsallıkla ayrıştırılması, kendilerine ait güçlü bir hayat kazanan bir dizi kuvvetli ideolojik yapının temelini oluşturur. Ev içi emek birimlerinin yalıtılmışlığı, kadınların erkeklerden doğal biçimde ayrılmasıymış gibi görünür. Kapitalist üretimden duvarlarla ayrılmış bir dünyaya kapatılmak, kadının gelenekselleşmiş doğal fıtratı gibi görünür. Hayatın görünüşte evrensel biçimde iki deneyim alanına bölünmesi, iç bağlantılara sahip bir dizi karşıtlık içerir: özel ve kamusal, ev içi ve toplumsal, aile ve çalışma, kadınlar ve erkekler. Kökleri kapitalist üretim tarzının ekonomik işleyişine dayanan ve erkek egemenliği sistemiyle pekiştirilen bu birbirinden ayrı alanlar ideolojisi, aşılması olağanüstü zor olan bir güce sahiptir. Kimi erkek işçi kategorilerinin çalışmayan bir eşin bulunduğu özel haneye bakmaya yeterli ücretler elde edebildikleri örneklerde, bu ideoloji özellikle dirençli kurumsal bir biçim kazanır.

Birikim dürtüsü kapitalist toplumlarda, gerekli emeğin ev içi bileşeninin nicelik ve niteliğindeki değişimler de dâhil olmak üzere, sürekli değişimlere yol açar. Marks'ın gösterdiği gibi, kapitalist birikim, mutlak ve göreli artık-değer biçiminde el konulan artık-değerin büyümesine bağlıdır.[4] Marks, bu iki artı-değer artışı biçimini, belirli bir toplumda kapitalist üretimin gerekli ve artık-emeğin her biri için beşer saate bölünmüş olduğu on saatlik yerleşik iş günü bağlamında tartışır. Çalışma saatlerinin, örneğin, on iki saate çıkartılması halinde, kapitalistler her bir işçi için iki saat değerindeki mutlak artık-değere el koymuş olur. Gerekli emek miktarının, diyelim, dört saate düşmesi halinde ise, her bir işçi için bir saat

[4] Marks 1971a, 12. ve 16. bölümler (bkz. Marks 2011, 14. ve 15. bölümler–Ç.N.).

değerinde göreli artık-değere el koymuş olur. Her iki süreç de kapitalist birikime katkıda bulunurken, genelde göreli artık-değer daha önemli rol oynar, çünkü bireyin yerleşik iş günü ancak bu kadar uzatılabilir. Marks, kapitalistler açısından ulaşılabilir olan iki ana göreli artık- değer üretimi biçimini analiz eder: makinelerin, teknolojik yeniliklerin ve benzerlerinin devreye sokulması ve geçim araçlarının maliyetlerinin azaltılması. Bunların, hep birlikte, kapitalizmin toplumsal hayatın bütün alanlarına nüfuz edişini hızlandırdığını belirtir.

Sermayenin artık-değeri çoğaltma ihtiyacı, ev içi emekle ücretli emek arasında bir çelişki ima eder. Ev içi emek, gerekli emeğin bir bileşeni olarak, işçilerin ücretli çalışmaya katılarak artık-emeği gerçekleştirme taahhüdünü potansiyel anlamda zayıflatır. O halde, nesnel anlamda, ev içi emek sermayenin birikim dürtüsüyle rekabet eder. İnsanın kendi bahçesini ekmesi, kendi odunlarını kırması, kendi yemeğini pişirmesi ve işe gitmek için altı kilometre yol yürümesi halinde, ücretli emek için ayrılabilecek zaman ve enerji miktarı, süpermarketten alışveriş etmesi, merkezi olarak ısıtılan apartman dairelerinde yaşaması, restoranlarda yemek yemesi ve işe gitmek için toplu ulaşım kullanması durumunda olacağından daha azdır. Aynı şekilde, işçinin, bir başka kişiyi, örneğin karısını, ev içi emeği üstlenmesi için desteklemesi halinde, o kişi ücretli emeğe katılmaya daha az uygun hale gelirken, işçinin kendi ücreti de karısının tüketim araçlarının maliyetini karşılamak zorundadır. Kapitalist bir toplumun ev içi emeği özel haneler içinde yer aldığı ölçüde, kapitalist birikimin basıncı, her bir hanede sarf edilen emek miktarını azaltma eğilimiyle sonuçlanır. Yani, gerekli emeğin ev içi bileşeni keskin biçimde azalır. Aynı zamanda, daha fazla hane üyesi de iş gücüne dâhil olarak, hane tarafından gerçekleştirilen toplam ücretli emek miktarını artırır ki bu da, tek bir işçinin emeğinin yoğunlaştırılmasına yakın bir fenomendir. Kısacası, ev içi emeğin azaltılması potansiyel anlamda hem göreli hem de mutlak artık-değer yaratır.

Ev içi emeği azaltmanın başlıca yollarından biri, üstlendiği görevleri toplumsallaştırmaktır. Örneğin, çamaşırhaneler, hazır giysi mağazaları ve fast-food zincirleri ev içi emeğin görevlerini kar amaçlı sektörlere aktarırken, aynı zamanda da kapitalist girişimcilere yeni imkânlar sunar. Kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri, ev içi emek öğelerini devletin sorumluluğu haline getirir, ayrıca emek-gücünün yeniden üretimi maliyetlerini yardımlar ve vergiler yoluyla daha geniş bir ölçeğe dağıtır.

Bir toplumun toplam ev içi emeği, kurumsal nüfusları (hapishane emeği, ordu emeği) istihdam ederek ve ulusal sınırlar dışından göçmen emek getirterek de azaltılabilir. Ev içi emeği azaltma eğilimi zamanla ev içi emeğin gerçekleştirildiği birimleri, araştırmacılar tarafından birçoğu ailedeki değişimler ve çalışma ile aile arasındaki ilişkilerdeki değişimler bakımından belgelenmiş olan, çeşitli biçimlerde etkiler. Bu eğilimin, emek-gücünün akrabalık ilişkilerine dayanmayan (hapishaneler, yatakhaneler, göçmen emek kampları) yeniden üretim alanları üzerindeki etkisinin tarihi çok daha az incelenmiştir.

Gerekli emeğin ev içi bileşeni kapitalist toplumda bütünüyle toplumsallaştırılamaz. Başlıca engel ekonomiktir, çünkü çocuk bakımı ve ev işleri gibi alanlardaki maliyetler olağanüstü yüksektir.[5] Örneğin, karlı kreş zincirleri henüz geliştirilmemiş ve ev temizliği hizmetleri de, maliyetleri işçi sınıfı hanelerinin kullanabileceği düzeye indirilememiştir. Ev içi emeğin toplumsallaştırılmasının önünde ayrıca politik ve ideolojik engeller de vardır. Daha önce evde yapılan işlerin toplumsallaştırılması, tıpkı kamusal eğitimin devreye girmesinin kapitalist beyin yıkamadan korkan kimi işçi sınıfı militanları arasında yarattığı muhalefette olduğu gibi, kurulu işçi sınıfı yaşam biçimine yönelik bir saldırı gibi tecrübe edilebilir. Yaşlılara yönelik bakım evlerinin son dönemde yaygınlaşması da, kimi zaman, geleneksel aile değerleri denilen değerlerdeki genel erimenin parçası olarak itirazla karşılaşmaktadır. Ancak, kapitalist toplumlardaki işçi sınıfı aileleri, ev içi emeğinin toplumsallaştırılması için atılan adımları genelde sıcak karşılamıştır. Böylelikle, hem emeğin tasarruf edilmesine hem de toplumsal tecrübenin niteliksel gelişim potansiyeline yönelik kabullerini ifade etmektedirler.[6] Ev içi emeğin toplumsallaştırılmasının önündeki farklı türde bir politik engel ise, yatakhanelerde veya çalışma kamplarında barındırılan göçmen emeği örneğinde ortaya çıkar. Bu tür düzenlemeler, ev içi emeği azaltmakta ve yenilenme maliyetini ucuzlatmaktadır, ancak, Güney Afrika'da yaşanan son olayların gösterdiği gibi, bir yandan da örgütlenmeyi kolaylaştırarak egemen sınıfa karşı politik bir tehdidi de temsil ederler. Ev içi emeğin toplumsallaştırılmasının önündeki son engeli, biyoloji oluşturur. Ev

[5] Blumenfeld ve Mann 1980; Holmstrom 1981.

[6] Ev içi emeğin toplumsallaştırılmasının özgürleştirici potansiyeli 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında özellikle belirgindi, bkz. Hayden 1981.

içi emeğin üstlendiği görevlerin birçoğunun toplumsallaştırılmasıyla, bu emek kolaylıkla asgariye indirilebilir olsa da, temel fizyolojik çocuk doğurma süreci kadınların alanı olmaya devam edecektir.[7]

Kapitalist toplumda ev içi emeğinin azaltılması eğilimi, elbette, sadece genel bir eğilimden ibaret olarak kalır. Gerçek düzenlemeler, belirli bir toplumun tarihi içinde ve ona bağlı olarak gelişmekte, ayrıca o toplumdaki sınıf çatışmasından etkilenmektedir. Aile ücreti, kadınların işgücüne katılımı, kadınlara karşı emek piyasasında ayrımcılık yapılması, koruyucu yasalar ve çocuk emeği yasaları gibi olgular, bu bağlamda analiz edilmelidir. Genel olarak, belirli bir toplumda sarf edilen ev içi emeğin özgün türleri ve miktarı, çeşitli düzeylerde çarpışan sınıflar arasındaki mücadelenin sonucudur. Ev içi emek, aslında, kapitalist toplumsal yeniden üretim içinde oldukça çelişkili bir role sahiptir. Bir yandan, kapitalizm için yaşamsal bir koşulu oluşturur. Kapitalist üretim gerçekleşecekse, emekgücüne sahip olmalıdır ve emek-gücüne ulaşılacaksa da, ev içi emek icra edilmelidir. Öte yandan, ev içi emek kapitalizmin kar dürtüsünün önünü tıkar, çünkü aynı zamanda emek-gücünün ulaşılabilirliğini sınırlandırır. Sermayenin bakış açısından, ev içi emek aynı anda hem vazgeçilmezdir hem de birikimin önünde engeldir. Uzun vadede, kapitalist sınıf emekgücünün yeniden üretimini düşük bir maliyette ve asgari ev içi emekle stabilize etmeye çalışır. Aynı zamanda, ister birleşik bir güç halinde, isterse rakip kesimlere bölünmüş bir halde olsun, işçi sınıfı da, kendini yenilemenin en iyi olası koşullarına ulaşmak için savaşır ki bu koşullara belirli bir ev içi emek düzeyi ve tipi de dâhil olabilir.

Ev içi emek, işçilerin emek-güçlerini piyasada satarak elde ettikleri ücretlerle satın alınan belirli nicelik ve nitelikteki metaları kendi hammaddesi haline getirir. Peki, ücretler nasıl belirlenir?

Marks'ın görüşüne göre, emek-gücünün değeri işçinin varlığını sürdürmesi ve yenilenmesi için ihtiyaç duyulan geçim araçlarının içerdiği

---

[7] Feministler eşitlik ve özgürlük arzularında kimi zaman biyolojinin rolünü ortadan kaldırmak istediler. Örneğin, Firestone rahim dışında suni üreme dâhil, "kadınların ulaşılabilir her türlü araçla kendi biyolojilerinin tiranlığından özgürleştirilmesi" çağrısında bulunmaktadır; bkz. Firestone 1970, sy. 206. Bu tür önermelerin çelişkili ve materyalizm karşıtı niteliğine ilişkin bir tartışma için bkz. Sayers 1982.

toplumsal anlamda gerekli emek miktarıyla belirlenir. Yani, emek-gücünün değeri, işçinin gereksinim duyduğu metaların değerine eşittir. Ancak, Marks, bu değerin belirlenmesine "tarihsel ve manevi bir öğenin" de dâhil olduğu uyarısında bulunur. Emek-gücünün değerinin belirlenmesinde iki öğe daha etkide bulunur: birinci öğe, emek-gücünün uygun vasıflarla geliştirilmesinin maliyeti ve ikincisi, emek-gücünün "erkek ya da kadın, yetişkin ya da yetişkin olmayan bir kimsenin emek gücü oluşu ile ilgili doğal farklılıktır", ki bu da, "işçi ailesinin yeniden üretim maliyetinde ve yetişkin erkek işçinin emek-gücü değerinde büyük bir fark yaratır" Marks, bu iddiasının önemli bir bölümünde, söz konusu iki öğenin yarattığı etkilerin dışarıda bırakılabileceği biçiminde basitleştirici bir varsayımda bulunur.[8]

Emek-gücünün değeri hakkında yapılan son çalışmalar, özellikle de sosyalist feminist bağlamda geliştirilmiş olanlar, Marks'ın formülleştirmesindeki bulanıklıklara işaret etmiştir. Burada, özellikle ilginç olan tartışma, çalışmayan kadınların ve işçinin ücretiyle desteklenen diğer bağımlı bireylerin rolüne odaklanan tartışmadır. Ev içi emeğin, böyle bir katkıda bulunuyorsa, emek-gücünün değerinin belirlenmesine yaptığı katkı meselesi, ev içi emeği tartışması olarak bilinen (İkinci Bölüm'de gözden geçirilen) uzun bir münakaşaya yol açmıştır. Bu soruya verilen en tatmin edici yanıt, ilk olarak Ira Gersten tarafından ileri sürülmüş ve Paul Smith tarafından daha titiz biçimde geliştirilmiştir. Her ikisi de, somut, yararlı bir emek olarak ev içi emeğinin, ücretle satın alınan metaların değerini, işçinin taşıyıcısı olduğu emek-gücüne sadece transfer ettiğini ileri sürmüştür. Gerstein'e göre, aile ücreti normu (tek bir erkek işçiye tüm ailesinin tüketimini karşılamaya yetecek şekilde ödenen ücret), "tarihsel ve manevi öğenin" emek-gücünün değerinin belirlenmesini nasıl etkilediğini gösteren özgün bir örneği temsil eder.[9] Yani, ücret normları yalnızca belirli bir nicelik ve nitelikteki metaları içermekle kalmaz, aynı zamanda, belirli bir nicelik ve nitelikteki ev içi emeğini de ima eder.

---

[8] Marks 1971a, sy. 168, 486 (bkz. Marks 2011, sy. 173, 495 – Ç.N). Marks'ın emek-gücünün değeri ve fiyatı ve ücretler hakkındaki tartışmasına dair daha ayrıntılı bir sunum için bkz. Bölüm 5.

[9] Gerstein 1978; Smith 1978. Smith, çalışmayan hane üyeleri tarafından tüketilen geçim araçlarının içerdiği değerin istikameti sorununa işaret etmez ve aile ücreti konusunda hiçbir şey söylemez. Bu durumun ima ettiği şey, ücretli emeğe dâhil olmayan kimselerin bir biçimde kapitalist üretim tarzının dışına düştüğüdür.

O halde, bir işçinin ücreti, tarihsel olarak oluşturulmuş belirli koşullar altında, kendi varlığını sürdürmek ve yenilenmek için ihtiyaç duyduğu metaların toplam değerine karşılık düşer. Bu koşullar eşler, çocuklar, yaşlı anne-babalar vb. gibi çalışmayan bağımlı bireyleri kapsayabilir veya kapsamayabilir. Aile ücretinin bazı erkek işçiler için mevcut olması, bu durumda, "tarihsel ve manevi öğenin" uygun yorumuyla ilgili tartışmaları tetiklemiştir. Bazıları, aile ücretinin daha yüksek bir yaşam standardını, dolayısıyla da, işçi sınıfının sermayeyle olan kavgasında bir zaferi temsil ettiğini iddia etmektedir. Ancak, aile ücreti, yalnızca işçi sınıfı içindeki kimi kesimler için geçerlidir; kapitalist toplumlardaki çoğu işçi sınıfı ailesi, tek bir gelirle idare edemez. Bu durumda, diğer yorumcular, aile ücretinin sermaye tarafından işçi sınıfının belirli kesimlerine erkek egemenliğine dayalı politik istikrar karşılığında verilen bir taviz olduğunu ileri sürmektedir. Bu bakış açısına göre, aile ücreti bir zafer değil, erkek işçilerin bir alt-grubuna sunulmuş olan bir ayrıcalıktır. Bu tartışma soyutta çözümlenemez. Aile ücreti talebinin ve kazanımının önemi, mantıksal çıkarsamayla değil, somut analizle belirlenmelidir. Ancak, açıktır ki, çalışmayan kadın-eşin varlığı erkek emek-gücünün değerini düşürmez, dolayısıyla da, kapitalist sınıfın kaçınılmaz biçimde yararına değildir. Tam tersine, iş gücüne dâhil olmayan bir eşe sahip olmak, iki yetişkinin tüketimini karşılamaya yeterli bir erkek ücretini zorunlu kılar. Kapitalist sınıf böyle bir ücret düzeyini çok dikkatlice, ekonomik maliyetleri politik ve ideolojik yararlar ve basınçlarla tartarak değerlendirecektir.[10]

Sosyalistler kimi zaman aile-ücretini, tek bir erkek ücretlinin olduğu heteroseksüel bir çekirdek birim anlamına gelen işçi sınıfı ailesini savunmaya dönük genel bir stratejinin parçası olarak desteklediler. Ancak, işçi sınıfının kendini yenilemesi için en iyi koşulları elde etme hakkını savunmak, hiçbir şekilde belirli bir sabit sosyal biçimi içermez. Kimi durumlarda, aile-ücreti talebi aslında emek-gücünün taşıyıcıları olarak işçi sınıfının yeniden üretimi için mümkün olan en iyi koşulları elde etmek üzere verilen meşru savaşı çarpıtabilir. Örneğin, kadınların aile reisi olduğu hanelerin nüfusun büyük bir bölümünü oluşturduğu koşullarda, aile-ücreti talebi, büyük bir ihtimalle kadınların emek piyasasındaki konumunu

[10] Aile ücreti hakkındaki yorumlarla ilgili tartışmalar için bkz. Barrett ve Mcintosh 1980. Emek-gücüne katılmayan bağımlı bir ev kadınının, emek-gücünün değerini (düşürmekten çok) yükseltmesiyle ilgili tartışmalar için bkz. Holmstrom 1981 veya Molyneux 1979.

tehdit edecek ve işçi sınıfı içinde zaten var olan bölünmeleri derinleştirecektir. Kısacası, emek-gücünün yeniden üretimi alanındaki sosyalist taleplerin özgün içeriği, diğer alanlarda da olduğu gibi, somut bir analizden yola çıkmalıdır. Sosyalistler, böyle bir analizi geliştirmenin ilk koşulu olarak, işçi sınıfı ailesinin değişmeyen, emek-gücünün varlığını sürdürüp yenilendiği ve daima bir aile ücretini hak ettiği tek toplumsal birim olduğu yolundaki katı ideolojik görüşleri terk etmelidir.

***

Genel toplumsal yeniden üretim -perspektifinden bakıldığında, emek-gücünün yeniden üretiminin sabit bir nüfus biriminin yenilenmesiyle sınırlandırılmış bir süreçten ibaret olmadığı hatırlatılmalıdır. Kapitalist yeniden üretim sadece üretim sürecini harekete geçirecek az ya da çok yeterli bir işgücüne ihtiyaç duyar. İlkesel olarak, kapitalistler, ellerindeki işgücünü, bir yenisini işe alacak kimi araçlara sahip oldukları sürece, ölümüne çalıştırabilirler. Pratikte, genel olarak başka alternatifleri benimserler. Normalde, bir toplumun aktif işgücü, mevcut ve yeni işçilerin karışımından oluşur –yeni işçilere mevcut işçilerin çocukları, yedek sanayi ordusunun üyeleri ve göçmenler de dâhildir.

Bu düzeyde, emek-gücünün yeniden üretimi, bir bütün olarak işçi sınıfının yeniden üretimi meselesine dönüşür. İşçi sınıfı terimi, kimi zaman, yalnızca ücretli işçileri kapsayacak biçimde yorumlanmaktadır. Bu kullanımda, örneğin, sadece kadın işçiler işçi sınıfı kadınları olarak kabul edilecektir. Bu tür bir kategorileştirme, işgücüne dâhil olmayan herkesi (çocukları, yaşlıları, sakatları ve çalışmayan evli kadınları) sınıf yapısının dışındaki kuramsal bir Araf'a terk eder. Bu kitapta, işçi sınıfı, geçimleri ücrete dayalı olup kendileri ücretli emeğe dâhil olmayan ve olamayan kimselerle birlikte, bir toplumun geçmişteki, şimdiki ve potansiyel ücretli işgücünü kapsayan bir yaklaşımla ele alınacaktır. İşçi sınıfı, herhangi bir verili anda, aktif işgücünden, yedek sanayi ordusundan ve göreli artık-nüfusun yedek sanayi ordusuna dâhil olmayan bölümünden oluşur. Kapitalizmin tarihi, bu son kategorinin [göreli artık-nüfusun], zaman zaman, küçük çocuklar ve bebekler hariç, pek az insanı içerdiğini göstermektedir. Doğuştan ciddi sakatlıkları olanlar bile, bazen işgücüne katılmaya zorlanmış ve bu nedenle, ne kadar belli belirsiz biçimde olsa da, yedek sanayi ordusuna dâhil olmuşlardır.

Kadınları kuramsal olarak işçi sınıfı içinde konumlandırabilmek için, kimi analizciler onları yedek sanayi ordusu içindeki bir grup olarak adlandırmıştır. Kadınların, genişleme dönemlerinde kolaylıkla çağrılıp artık kendilerine ihtiyaç duyulmadığı zaman evlerine geri gönderilen bir yedek oluşturduğunu iddia ederler. Kadınlar sadece bu konjonktürel harekete katılmakla kalmaz, yedek sanayi ordusu içindeki güncel akıcı, saklı ve durgun katmanların da giderek daha önemli bir unsurunu temsil eder. Bu türden tartışmaların çoğu, sonuçta, kadınların yedek sanayi ordusu saflarına katılımlarının oldukça yeni bir durum olduğunu ileri sürmekte ve işçi sınıfı içindeki daha önceki konumlarına ilişkin soruları yanıtsız bırakmaktadır. Kadınları yedek sanayi ordusu içindeki konumları bakımından ele alan bu analiz, ilerletici olmakla birlikte, daha yeterli bir bakış açısı, kadın nüfusun büyük kesimlerinin, Engels'in sözleriyle, "sadece ticaretin olağanüstü iyi olduğu dönemlerde fark edilmiş" olsa da, on yıllardır yedek sanayi ordusu içinde yer aldığını kabul etmek durumundadır. Yedek sanayi ordusunun içinde yer almayan işçi sınıfı kadınları, göreli artık-nüfusun parçasını oluşturacaktır.[11]

Kadınların yedek sanayi ordusu içindeki konumu meselesi, aslında, kuramsal bir mesele değil, somut analizin bir konusudur. Belirli bir toplumda, hangi kadın grupları yedek sanayi ordusu ile ücretli emek arasında daha aktif şekilde hareket etmektedir? Çeşitli sektörler içindeki sayıları ne kadar büyüktür ve katılımları ne kadar yoğundur? Hangi kadın grupları yedek sanayi ordusunun dışında göreli artık-nüfusa hapsedilmiştir, neden? Bazı kadınların ücretli emeğe katılımının önündeki politik ve ideolojik engeller nelerdir? Gözlemlenebilen herhangi bir hareketi belirleyen faktörler nedir? Örneğin, belirli bir kapitalist toplumda, babalarının hanesinde yaşayan evlenmemiş kızlar evlenene kadar çalışabilir. Başka yerlerde, kırsal alanlardan gelen kızlar, geride bıraktıkları ailelerinin başlıca desteği haline geldikleri sanayi merkezlerine göç edebilirler. Yerli hanelerde değil de, göçmen hanelerde yaşayanlar veya okul çağında çocuğu olan beyaz değil de siyah anneler, ücretli emeğe dâhil olabilirler. Evli kadınlar normalde çocukları doğana kadar çalışabilir veya çocuklar okula başladıktan veya evi terk ettikten sonra işe girebilirler. Emek sömürüsünün

[11] Engels 1073, sy. 98. Kadınlar ve yedek sanayi ordusu hakkındaki son tartışmaların özeti için, bkz. Simeral 1978. Ayrıca bkz. Anthias 1980; Barrett 1980, sy. 24-7, 158-62; Bruegel 1979.

yoğunlaştığı dönemlerde, okul öncesi çocukları olan anneler de ücretli emeğe dâhil olabilirler. Veronica Beechey'in işaret ettiği gibi, "verili bir tarihsel durumda, kimlerin tercih edilen yedek sanayi ordusu kaynaklarını oluşturduğu meselesi, somut olarak incelenmelidir. Bu durum kapitalizmin mantığından türetilemez, sınıf mücadelesi tarafından (tek tek kapitalistler tarafından, sendikal pratikler tarafından ve kendileri de sınıf mücadelesinin ürünü olan devlet politikaları tarafından harekete geçirilen stratejilerle) belirlenir".[12] Beechey, Britanya'daki evli kadınların, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, yedek sanayi ordusunun önemli bir kesimini oluşturduğunu öne sürmektedir. Buna, ileri kapitalist ülkelerdeki genel eğilimin, bütün kadınların ücretli emeğe artan katılımı doğrultusunda, farklı kadın kategorileri arasındaki katılım oranlarını eşitlemek yönünde bir eğilim olduğu eklenmelidir. Örneğin, ABD'de farklı kadın grupları arasındaki işgücüne katılım oranları birbirine yaklaşmaktadır. Evli siyah kadınlar kadar evli beyaz kadınlar da işgücüne katılmakta, çok küçük çocukları olan daha fazla sayıda anne de artık çalışmaktadır vb.

Kadınların işgücüne katılımının eşitlenmesi, kapitalist toplumda bütün emek-gücüne serbestçe ulaşılabilmesi yönündeki yapısal eğilimin özgün bir ifadesidir. Ev içi emeğin azaltılması eğilimi gibi, bu eğilim de, daha fazla kapitalist birikim dürtüsüyle ilgilidir. Marks, tek tek sermayeler arasındaki rekabete dair analizi bağlamında, bu konuyu açıkça tartışmıştı. Sermaye, görece düşük kar oranlarının olduğu sektörlerden yüksek kâr oranlarının olduğu sektörlere doğru hareket eder, böylelikle, üretimin farklı dalları ve farklı tekil sermayedarlar arasında kar oranlarının eşitlenmesine katkıda bulunur. Sermaye ve emek-gücü ne kadar hareketliyse, rekabet de, ortalama bir kar oranı oluşturma sonucunu o kadar kolay ve hızlı gerçekleştirebilir. O halde, ilkesel anlamda, kapitalist birikim emek-gücünün tam anlamıyla hareketli olmasını ve böylece, Marks'ın sözleriyle, "işçilerin bir üretim alanından bir başkasına ya da bir yerel üretim merkezinden herhangi bir başkasına geçmesini engelleyen tüm yasaların kaldırılmasını; işçinin kendi emeğinin içeriğine kayıtsızlığını, emeğin tüm üretim alanlarında mümkün olduğu ölçüde basit emek düzeyine düşmesini, işçiler arasındaki her tür mesleki önyargının ortadan kalkmasını; son olarak ve özellikle, işçinin kapitalist üretim tarzının boyunduruğu altına sokulmasını" talep eder. Hareketliliğin önünde engellerin bulunduğu

[12] Beechey 1980, sy. 58.

hallerde, kapitalist genişlemenin gücü bunları bir kenara itmeye çalışır. Bazı engeller yerli yerinde kalıyorsa, bunlar kısmen, tam hareketliliğe duyduğu uzun vadeli ekonomik talebi, farklı işçi kategorilerine duyduğu kısa-vadeli gereksinimleri ve bölünmüş bir işçi sınıfı üzerinde politik ve ideolojik hegemonya kurma ihtiyacı arasında sıkışmış olan kapitalist sınıfın çelişkili pozisyonunu yansıtabilir. Kadınlar işgücü içinde veya dışında katmanlaşmış oldukları ölçüde, bu çelişkili öğeler önemli bir rol oynar.[13]

Ev içi emekten özellikle sorumlu olan kişiler olarak kadınlar, gerek göreli artık-nüfusun gerekse de aktif işgücünün varlığını sürdürmesi ve yenilenmesine yoğun biçimde katkıda bulunurlar. Geleneksel olarak, Mark'ın gözlemlediği gibi, "kendi bölünmüş parçaları içinde toplum, Bay Kapitalist için asli emek aracını (onun kanını ve terini) daha sonra kullanılmak üzere el değmemiş biçimde saklama işini üstlenir".[14] İşçi sınıfı, artık-nüfusun idamesinin önemli bir bölümünü ve işçi sınıfı kadınları da, bunun için gerekli olan ev içi görevleri yerine getirir. Ancak, bu kadınlar ücretli emeğe dâhil oldukları ölçüde, hâlihazırda işgücüne katılmamış olan hane üyelerinin bakımını üstlenmeye daha az uygun hale gelirler. Belirli bir durumda, artan kadın işgücü katılımının sermaye lehine yarattığı avantajlar, kadınların ev içi emek sarf etme kapasitesindeki zayıflamayı dengeleyebilir. Bu durumda, çeşitli devlet müdahalesi türleri göreli artık-nüfusun bakımında daha büyük önem kazanabilir. Örneğin, bugün ABD'de, yaşlı ve engelli kişiler giderek devlet organlarının dolaysız sorumluluğu altına alınmaktadır.

Bu noktaya kadar, kapitalist toplumda emek-gücünün yeniden üretimi kavramı ekonomik bir fenomen olarak geliştirilmiştir. Politik ve ideolojik boyutlar, tartışmaya esas olarak, ekonomik düzeyde yer alan yapısal eğilimlerin mevcut toplumlarda nasıl özgün biçimlere büründüğünü tarif ederken dâhil edilmiştir. Ancak, kökleri kapitalist üretim tarzının ekonomik işleyişine dayanan önemli bir politik fenomen de mevcuttur. Burjuva toplumunun temel bir politik özelliği olan tüm insanların eşit olması

---

[13] Marks 1971b, sy. 196 (bkz. Marks 2015, sy. 201 – Ç.N.). Gaudemar, emek-gücünün tam hareketliliğine doğru eğilim kavramını geliştirmiştir. Ancak, ev içi emeğin ve aile-hanenin varlığının oluşturduğu engeli bir kez olsun dikkate almaz (Gaudemar 1976).

[14] Marks 1973b, sy. 609-10.

eğilimi, üretimin ve dolaşımın ekonomik düzeydeki eklemlenmesine dayalı bir temele sahiptir. (Bu, kişiler arası eşitliğin, biçimsel anlamda dahi olsa, kapitalist üretim ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu söylemek anlamına gelmez. Görüldüğü üzere, bu eğilimin gelişmesinin önünde sayısız engel bulunmaktadır. Belirli bir toplumda, kişiler arası eşitlik eğiliminin ne ölçüde gerçekleştiği, o toplumun tarihsel gelişimine ve özellikle de tabi sınıflar içindeki popüler toplumsal hareketlerin gücüne bağlıdır).

Marks'ın gösterdiği gibi, eşitlik düşüncesi farklı toplumlarda farklı biçimlere bürünür ve yalnızca kapitalist üretim tarzında sağlam bir temele kavuşur. "Eşitlik ve özgürlük antik dünyada ve Orta Çağlarda henüz gerçekleşmemiş olan üretim ilişkilerini varsayar".[15] Kapitalist toplumda eşitliğin iki yönü, kadınların ezilmişliği analizi açısından ilgi çekicidir: ilki, kişiler arası eşitlik fenomeninin kapitalist üretim tarzının kendi ekonomik işleyişine içerilme biçimidir; ikincisi ise, bu fenomenin kapitalizmin evrimiyle birlikte geçirdiği dönüşümdür.

Eşitliğin kapitalist toplumda büründüğü özgün biçim, nihayetinde, metaların özel karakterinden türer. Meta, hem değere hem de kullanım değerine sahip olan bir emek ürünüdür. Marks, Kapital' in 1. Cildi'nin açılış sayfalarında, metaların doğasını büyük bir dikkatle analiz ederken, değerin insan emeğinin eşitlenmesi sürecinde ortaya çıktığını gösterir. Metaların mübadelesi, bu metaları üreten çok çeşitli yararlı somut emeği, eşit bir zemine yerleştirir. Bu metaların mübadelesi yoluyla, "her bir üreticinin kişisel yararlı emeği diğerlerininkiyle eşit bir şekilde sıralanır" Metalar mübadele edilebilir çünkü her biri aynı şeyin, soyut insan emeğinin, yani değerin belirli bir miktarını içerir. "İnsan emeklerinin eşitliği, emek ürünlerinin aynı değer nesnelliklerinin maddi biçimini alır" Değerin varlığı çeşitli emek tipleri arasındaki farklılıkların görmezden gelinmesini gerektirir. "Farklı emeklerin tam eşitliği ancak, bunların gerçekteki eşitsizliklerinden soyutlanmasıyla, insan emek gücü harcaması, soyut insan emeği olarak sahip oldukları ortak niteliklere indirgenmeleriyle mümkün olabilir" Özetle, insan emeğindeki farklılıkların eşitlenmesi, kapitalist üretim tarzının, değerin oluşumuna dayanak sağlayan temel bir özelliğidir.[16]

---

[15] Marks 1973b, sy. 245 Ayrıca bkz. Engels 1947, sy. 124-9.

[16] Marks 1971a, sy. 78, 76-7, 78 (bkz. Marks 2011, sy. 83, 82, 83). Ayrıca bkz. Marks 1971a, Bölüm 1, Kısımlar 2 ve 4 (bkz. Marks 2011, 1. Kısım, Bölüm 1 – Ç.N.); Marks 1970a, Bölüm 1; Rubin 1972, bölümler 10-14.

Dahası, kapitalizmin genişlemesine, emeğin artan biçimde eşitlenmesi eşlik eder. Birikim, insan emeğinin giderek hep daha fazla farklılaşmamış soyut emek biçimine bürünmesini talep eder.

Kullanıldığında çalışmayı ortaya çıkartan emek-gücünün kendisi de, her ne kadar oldukça özgün olsa da, bir metadır. Diğer bütün metalar gibi, emek-gücü de hem değere hem de kullanım değerine sahiptir. Emek-gücünün değeri, gördüğümüz gibi, belirli "tarihsel ve manevi" koşullar altında, emek-gücünün taşıyıcısının varlığını sürdürmesi ve yenilenmesi için gerekli olan metaların değerinin toplamına karşılık gelir. Kapitalistin bakış açısından, emek gücünün kullanım değeri, üretimde kendisinin sahip olduğundan daha fazla değer, yani artık-değer yaratma yeteneğinden oluşur. Emek-gücü bir meta olarak piyasada alınıp satılır. İşçi piyasaya kendi metasının (emek-gücünün) taşıyıcısı olarak ve bir alıcı arayarak girer. Aynı biçimde, kapitalist de piyasaya kendi metasını (parayı) taşıyarak ve emek-gücü satın almaya talip olarak girer. Her ikisi de, bir meta içinde pıhtılaşmış olan soyut insan emeği kütlesi satmak isteyen mal sahipleridir. Metaların sahipleri olarak, bir mübadele (ücret pazarlığı) sözleşmesi yapmak üzere piyasada karşı karşıya gelen eşit tacirlerdir. Alışverişleri meta mübadelesi yasalarına tabidir. Kapitalist, işçinin emek-gücünü satın almak için onun değerine eşdeğer bir ücret teklif etmek zorundadır. Marks, alıcının ve satıcının "eşit hakları temelinde" yürütülen bu eşdeğerler mübadelesinin, kapitalist üretimin özgün sömürüsüyle el ele gittiğini göstermek için büyük çaba sarf etmiştir.[17] Paradoksal olarak, dolaşım alanında, kapitalist üretim tarzının zorunlulukları, eşitliğin hâkim olmasını şart koşar.

Kapitalistlerin emek-gücünü satın alması için, emek gücü taşıyıcılarının onu satabiliyor olması gerekir. Yani, emek-gücü taşıyıcıları, eşdeğerleri mübadele etmek isteyen bağımsız tacirler olarak piyasaya girmek durumundadır. Marks'ın alaylı sözleriyle, ücretli işçiler "çifte anlamda özgür" olmalıdır. Birincisi, kendi emek-güçlerinin, nasıl istiyorlarsa öyle kullanabildikleri, özgür sahipleri olmak zorundadırlar. Örneğin, kişisel anlamda bağımlı ve özerk faaliyetten yoksun oldukları feodal kısıtlamaların ağına düşmüş olmamalıdırlar. İkincisi, emek- güçlerini kendi

[17] Marks 1971a, sy. 165 (bkz. Marks 2011, sy. 170 –Ç.N.). Ayrıca bkz. Marks 1971a, sy. 156-7, 164-6, 172, 188, 547-50. Metaların mübadelesi yasaları hakkında, bkz. Marks 1971a, sy. 88-96, 106-15.

yararlarına uygun biçimde kullanabilecekleri başka herhangi bir yöntemden de özgür olmalıdırlar. Farklı geçim kaynaklarına sahip olanlar, kapitalistin taleplerine kolaylıkla tabi olmayacaktır. İşçileri, emek-güçlerini satmak üzere piyasaya sürükleyen, işte tam da bu çifte özgürlüktür.[18]

Kişiler arası eşitlik, emek-gücünün alınıp satıldığı dolaşım alanında yer alır. Marks, "kuşkusuz" diye gözlemde bulunur, "kapitalist üretimi kesintisiz bir akım halindeki yenilenişi açısından ele alır ve tek bir kapitalist ile tek bir işçi yerine, birbirleri karşısında yer almış olarak, kapitalistler sınıfı ile işçi sınıfını göz önünde tutarsak, mesele bambaşka bir görünüş alır. Ne var ki, böyle hareket ettiğimiz zaman ücret pazarlığına tamamıyla yabancı bir ölçü uygulamış oluruz".[19] Sınıf ilişkilerinin kökleri, bireysel ücret pazarlığının sonuçlandırıldığı dolaşım alanına değil, kapitalist üretim alanına yaslanır. Piyasadan satın alınan emek-gücünün tüketildiği ve artı-değerin üretildiği süreç, üretim sürecidir. Üretim sürecinde, kapitalistlerle işçiler arasındaki ilişkileri, siyasal eşitlikten ziyade, sömürü ve ekonomik iktidar kuralları yönetir.

O halde, dolaşım alanında kurulan kişiler arası eşitlik eğiliminin arkasında, sınıfsal ezilmişliğin kudretli güçleri pusuda bekler. Ancak, bireysel özgürlük fenomeni, kapitalist toplumsal ilişkilerin yanılsamalı bir izdüşümü değildir. Bu, daha ziyade, tam da kapitalist yeniden üretimin kendi mantığıyla sınıfsal sömürüye bağlanan gerçek bir eğilimdir. Kapitalizm siyasal özgürlüğü, burjuva toplumunun karakteristiği olan bir gerilim içinde, ekonomik kısıtlamayla birleştirir. Lenin'in burjuva demokratik haklar kavramı olarak analiz ettiği, işte bu çelişkidir.

Demek ki, kişiler arası eşitlik, basitçe, soyut bir politik ilke veya sahte bir ideoloji değildir. Bu, kapitalist üretim ilişkileri içinde maddi köklere sahip olan karmaşık bir fenomendir. Kapitalizm geliştikçe, gitgide toplumsal süreçler sermayenin egemenliği altında girer; buna, insan emeğinin eşitlenmesinin artışı ve potansiyel olarak kişilerin eşitliğinin artışı yönündeki eğilimler eşlik eder. Gerçeklikte, bu eğilimler çeşitli engellerle karşılaşır ve tarih, kapitalizmin, aslında, katmanlaşmış bir emek

---

[18] Marks 1971a, sy. 164-7 (bkz. Marks 2011, sy. 169-171 –Ç.N.). Bu "çifte özgürlük", bu bölümde dipnot 3'de sözü tartışılan çifte ayrışmayı da kapsar.

[19] Marks 1971a, sy. 550 (bkz. Marks 2011, sy. 567 – Ç.N.). Ayrıca bkz. bu bölüm dipnot 16' deki aktarımlar.

piyasasıyla olduğu kadar, son derece anti-demokratik siyasal düzenlemelerle de uyumlu olduğunu göstermektedir. Görece sürekli bir demokrasi tarihine sahip olan toplumlarda bile, kişiler arası eşitlik fenomeni zaman içinde ciddi dönüşümlerden geçer.

Kapitalizmin erken aşamalarında, kişiler arası eşitlik fenomeni, mülkiyet ve kişiler üzerindeki feodal kısıtlamaları içeren bir arka plana karşı ortaya çıktı. Erken kapitalizm, kişisel farklılıkları bir yana koyarak, tüm bireylerin bu kısıtlamalardan özgürleşmesi için ilham verici bir çağrıda bulundu. Köle, serf veya özgür kişi, mülksüz veya mülk sahibi, erkek veya kadın – kapitalizm hepsine eşitlik, özgürlük ve kurtuluş umudu sundu. Eşitlik vaadi, bazıları için gerçekleştirilirken, nüfusun geniş kategorileri genelde özgürlükten yoksun kaldılar veya en azından, tam anlamıyla sivil ve siyasal eşitlikten dışlandılar. Örneğin, Bağımsızlık Bildirgesi, tüm insanların "eşit yaratıldığını, Yaradanları tarafından kendilerine devredilemez hakların verildiğini ve bu hakların Yaşam, Özgürlük ve Mutluluğa Erişme hakları olduğu gerçeğinin apaçık ortada olduğunu" ilan ediyordu. Buna karşın, ABD Anayasası köleleri, kadınları ve mülksüzleri yurttaşlar olarak eşit statüden dışlamıştı. Geçen yüzyılın tarihinin önemli bir bölümü, bu gruplar bakımından yadsınan kişilik ve mülkiyet haklarının kullanılması yönündeki temel özgürlüklerin elde edilmesi için verilen mücadeleleri yansıtır. [20]

Sanayi kapitalizminin başlangıcından iki yüzyıl sonra, büyük sivil ve siyasal eşitsizlikler geniş ölçüde ortadan kalktı. Burjuva toplumunun eşitlik vaadi ise, hâlâ yürürlüktedir ve bu vaadi daha da büyük bir gerçeğe dönüştürmeye yönelik kampanyalar devam etmektedir. Bugün, eşitlenmesi talep edilen kişisel farklılık türleri çok daha inceliklidir. Örneğin, ABD'de, siyahlar ve kadınlar uzun zaman önce başlamış olan mücadelelerini sürdürüyorlar, ancak şimdi çok daha incelikle tanımlanmış bir ayrımcılık yorumuna sahipler. Ayrıca, farklı bir tarihe sahip olan bütün etnik veya ırksal gruplar, kendi özgün eşitsizlik miraslarını yok etmek için örgütleniyorlar. Kolektif anlamda farklı olarak tanımlanmış başka pek çok kesim (eşcinseller, yaşlılar, engelliler, akıl hastaları, hatta obezler), maruz kaldıkları ayrımcılığı belgeliyor ve hakları için mücadele ediyorlar.

---

[20] 18. ve 19. yüzyıllarda ABD'de eşitliğin doğası hakkındaki iyi bir tartışma için, bkz. Dawley 1976, sy. 1-10, 60-8, 207-11; DuBois 1978, sy. 40-7; Du Bois 1971, Bölümler 1-2.

Yirminci yüzyıl sonunun eşitlik talepleri, kısmen, emek-gücünün özgürce satılmasına yönelik koşulların mükemmelleştirilmesi eğilimini yansıtmaktadır. Bu talepler, aynı zamanda, değer alanının genişlemesiyle birlikte, ileri kapitalizmin insan emeğini yüksek bir derecede eşitleme eğilimini de içermektedir. Öznel anlamda, bunlar, kapitalizm tarafından vaat edilen ancak asla tutarlı biçimde yerine getirilmeyen bir özgürlük arzusunun yoğunlaşmasını ifade etmektedir. Aslında, insanlar bu amaç için mücadele ederken bile, burjuva toplumu dâhilinde eşitlik hedefi artık o kadar da güçlü bir amaç gibi görünmemektedir, çünkü giderek kişisel özgürlük ve insani kurtuluş çağrışımlarını yitirmektedir. Yirminci yüzyılın son birkaç on yılında, kapitalizmin muhteşem eşitlik ve bireysel tatmin vaatleri, kendi acımasız gerçeklikleriyle her zamankiden daha çok açıkça çatışır hale gelmiştir. Şimdi yeni bir enerjiyle sorulan eski bir soru hala geçerliliğini korumaktadır: eşit temelde veya değil, insan neden emek-gücünü satar? Dünyanın dört bir köşesinde, sömürünün kendisinden özgürleşme sözü veren sosyalist hareketler, bu soruya yanıt sunmaktadır.

Kapitalist toplumda eşitliğin çelişkili karakteri göz önünde tutulduğunda, demokratik haklar için verilen mücadeleler potansiyel anlamda ciddi bir devrimci etkiye sahiptir. Eşitlik için savaşmak, öncelikle, insanlar açısından kapitalist toplum dâhilinde mümkün olan en iyi koşulları talep etmek ve savunmak demektir. Ancak, bu koşullar, kendi doğaları gereği, ciddi anlamda sınırlandırılmıştır. Lenin'in ortaya koyduğu gibi, "kapitalizm biçimsel eşitliği, ekonomik dolayısıyla da toplumsal eşitsizlikle birleştirir".[21] O halde, artan eşitlik eğilimi, son derece çelişkili bir sonuca sahiptir. Demokratik haklar herkese doğru ne kadar çok genişletilirse, kapitalizmin baskıcı ekonomik ve toplumsal karakteri o kadar çok açığa çıkmaktadır. Eşitlik mücadelesi kapitalist toplumsal ilişkilerin egemenliğini iki cephede tehdit etmektedir. Kapitalizm, bütün insanları daha eşit bir zemine yerleştirerek, ezilen sınıflar arasındaki ve sınıf içi bölünmeleri olduğu kadar, bu sınıflarla diğer kesimler arasındaki bölünmeleri de azaltmayı vaat etmektedir. Aynı anda da, burjuva toplumunun temelinin bireysel eşitlikten değil, sınıfsal sömürüden oluştuğunu ifşa etmektedir. Demokratik haklar uğruna verilen mücadele, yararsız bir burjuva reformculuğunu aşarak, kapitalizmin ötesine işaret edebilir.

---

[21] Lenin 1966, sy. 80.

Kapitalist toplumda, çok çeşitli oluşumlara ve karakterlere sahip birçok grup eşit haklardan yoksundur. Bazıları, ABD'deki Afrika kökenli veya yerli Amerikalılar gibi, ezilen halklar olarak özgün tarihlere sahiptir. Bu halkların üyelerinin eşitlikten yoksun oluşu, her birinin beşikten mezara kadar yaşadığı tecrübeleri damgalayarak, acımasızca kuşaktan kuşağa geçen bir ezilmişlik tarihinden türemektedir. Eşcinseller, engelliler veya yaşlılar gibi diğer gruplar, az çok tesadüfen edinilmiş ve mutlaka soy bağına dayalı olmayan özgün niteliklere sahip bireylerden oluşmaktadır. Bu nitelikler, kalıcı olsun ya da olmasın, bir ayrımcılık ve hak yoksunluğu zemini yaratmaktadır. Kapitalist toplumlardaki kadınlar ise, ne özgün bir tarihe sahip ezilen bir halk, ne de özgün niteliklere sahip bir bireyler toplamıdır. Kadınlar insanlığın, çocuk doğurma yeteneği olan ve doğurduklarında, sermayenin emek-gücü talebini yenileyebilen yüzde 51'ini oluştururlar. Bir başka deyişle, kadınların maruz bırakıldığı eşitsizlik, bu eşitsizliği, diğer grupların demokratik hak yoksunluklarından ayıran özgün bir niteliğe sahiptir. Bu, kadınların, kapitalist toplumsal yeniden üretim içindeki ayrışık konumundan kaynaklanan özgün bir niteliktir. Aynı biçimde, kadınların gerçek toplumsal eşitliğe erişmelerinin önündeki engeller de, diğer grupların eşitliğinin önündeki engellerden ayrılabilir kendi özgünlüğüne sahiptir.

***

Bu bölümdeki tartışma, kadınların ezilmişliğini kapitalist toplumsal yeniden üretim bağlamında analiz etmeye yönelik kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Kadınların kapitalist toplumdaki özel konumu iki tanımlayıcı yöne sahiptir. Öncelikle, bütün sınıflı toplumlarda olduğu gibi, kadınlar ve erkekler, toplumsal yeniden üretimin önemli maddi boyutları bakımından farklı biçimlerde konumlandırılmıştır. İkinci olarak, kapitalist toplumdaki diğer birçok grup gibi, kadınlar da, tam demokratik haklardan yoksundur.

Kadınlar ve erkeklerin toplumsal yeniden üretimde işgal ettikleri farklılaşmış konumlar, sınıfa bağlı olarak değişir. İşçi sınıfı kadınları, gerekli emeğin ev içi bileşeni, yani, emek-gücünün varlığını sürdürmesi ve yenilenmesiyle ilgili sürekli görevler bakımından orantısız bir sorumluluğa sahiptir. Aynı biçimde, işçi sınıfının erkekleri de, gerekli emeğin toplumsal bileşeni, yani, metalar biçimine bürünen geçim araçlarının

temini bakımından orantısız bir sorumluluğa sahiptir ki bu, sadece ücretle emeğe dâhil olarak yerine getirmeyi umut edebilecekleri bir sorumluluktur. Kapitalist sınıf içindeki kadınlar da, bireysel sınıf üyelerinin nesilsel anlamda yenilenmesiyle ilgili süreçlerde orantısız sorumluluğa sahip olabilirken, erkekler orantısız biçimde kapitalist birikim süreçlerinin sürdürülmesiyle ilgilenebilirler. (Burada, çağdaş kapitalist toplumda, tam olarak hangi kadınların işçi sınıfı kategorisine girdiğinin analizi yapılmamaktadır. Bu tartışma, haklı olarak, çağdaş sınıf yapısına ilişkin son derece tartışmalı ve hala çözümlenmemiş olan Marksist araştırmanın parçasını oluşturur. Bu sorun çözümlenmediği sürece, kadınların kurtuluşu hareketi gerekli kuramsal kılavuzluktan yoksun kalacaktır.)

Kapitalist toplumda sadece bazı kadınlar (adını koymak gerekirse, sömürülebilir emek-gücünün bakımını ve yenilenmesini çabalarıyla üstlenen işçi sınıfı kadınları) ev içi emek sarf ederken, kapitalizmde bütün kadınlar, en azından ilkesel olarak, eşitlik yoksunluğundan muzdariptir. Kadınların eşitlikten yoksunlukları, diğer sınıflı toplumların aksine, kapitalizmde kadınların ezilmişliğinin özgün bir özelliğini oluşturur. Daha eski sınıflı toplumlarından kalan ayrımcı gelenekler, burjuva siyasal ayrımcılığının yeni geliştirilmiş mekanizmalarıyla desteklenir ve güçlendirilir. Hem yasal sistem, hem de bir dizi enformel toplumsal pratik, kadınların ezilmişliğini ve eşitsizliğini destekler. Aynı zamanda, kapitalizm herkese eşitlik vaat eder ve kadınlar örneğinde bunu gerçekleştiremediğinde, eşitlik yoksunluğu kendisini güçlü biçimde hissettirir. Eşit haklardan mahrum bırakılan diğer gruplar gibi kadınlar da, bu hakları elde etmek için mücadele verirler. Geçmişte, feminist hareket, sivil toplumdaki büyük eşitsizliklere, özellikle de yasalara gömülü olan eşitsizliklere odaklanmıştı. Bugünse, ileri kapitalist ülkelerde eşitlik savaşı sürmekte ve on dokuzuncu yüzyıl feministlerinin asla hayal edemeyecekleri alanlara yayılmaktadır. Kadınlar, önceden büyük ölçüde yasal ve toplumsal çözüm kapsamının dışında görülen özel alan denilen alanda eşit haklar için savaşmaktadır. Örneğin, hane içinde eşitlik, cinsel seçim özgürlüğü ve çocuk doğurma veya doğurmama hakkına odaklanmaktadırlar. Ücretli çalışma alanında ise, kadınlar, aynı zamanda eşdeğer çalışma için eşdeğer karşılık da talep ederek, eşitlik meselesini eşit ücret ve eşit fırsat taleplerinin ötesine sürüklemektedir. Özünde, son dönemin eşitlik talepleri, çoğu kez, gerçek eşitsizliğe dayalı bir toplumda biçimsel eşitliğin anlamının

ne olduğu sorusunu ortaya koymaktadır. Üstelik ileri kapitalist ülkeler, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkların kimi zaman sınıflar arasındaki farklılıklara ağır basar göründüğü başlıca sınıflı toplumlar haline gelmiştir. Bu ülkelerde, sınıf yapısının orta katmanlarının genişlemesi ve homojenleştirilmiş tüketimci bir yaşam tarzının gelişmesi, ev içi emekten oluşan "kadınlar alanı" ile ücretli emekten oluşan "erkekler alanı" arasında hala çok güçlü olan ayrımla birleşerek, erkeklere kıyasla eşitlikten yoksun olmanın, pek çok kadının hayatındaki en belirleyici toplumsal faktör olarak görünebileceği bir bağlam yaratmaktadır. İşçi sınıfı ile toplumun diğer kesimleri arasındaki köklü ayrımı görmezden gelmek oldukça kolaylaşmıştır. Sosyalist feministler, Jacqueline Kennedy Onassis'in, kelimenin hiçbir anlamıyla, kız kardeşleri olmadığında ısrar etmektedir, ama diğer ayrımlar silikleşme eğilimi göstermektedir.

Kısacası, kapitalist toplumlarda kadınların ezilmişliğinin özgün karakteri, ev içi emek ve eşit haklar bakımından sahip oldukları özel ikili konumla belirlenmektedir. Kadınların özel statüsü, aynı zamanda, kapitalist birikime içsel olan kimi eğilimlerin önünde bir engel oluşturmaktadır. Yani, kadınların işgücüne katılımının önündeki engeller ve özel bir hane içindeki yalıtılmışlık, ev içi emeğin azaltılması ve emek-gücüne özgürce ulaşılması eğilimlerine ket vurmaktadır. Zaman içinde, birçok kapitalist toplum aslında kadınların yalıtılmışlığında bir düşüş ve ücretli emeğe katılımlarında bir artış tecrübesi yaşamaktadır. Kadınların özel statüsü devam ettiği ölçüde, bu durum, kadınlara karşı sermaye lehine sonuçlanabilecek bir ayrımcılığa olanak sağlamaktadır. Örneğin, "kadın" mesleklerine ödenen ücretlerin düşüklüğü dillere destandır. Siyasal düzeyde ise, kadınların hak yoksunluğu, ileri kapitalist ülkelerde eşitliğin kapsamının genişlemesi eğilimiyle giderek daha fazla çelişmektedir. Yirminci yüzyılda, kadınların eşitliğinin önündeki engeller muazzam ölçüde azalmıştır, bu da biçimsel ve gerçek eşitlik arasındaki temel gerilimi ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist toplumda diğer ezilen grupların birçok üyesi için olduğu gibi, birçok kadın için de, burjuva eşitliği, adil bir toplumdaki özgürlükten keskin anlamda farklı olduğunu artık bizzat göstermektedir.

Bir grup olarak eşitlikten yoksun olmak, kadın hareketlerinin farklı sınıflardan ve kesimlerden gelen kadınları birleştirme temelini oluşturur. Bu hareketler, eşitliğin anlamına dair, açık veya örtük, yorumlarına göre farklılaşacaktır. Örneğin, bazıları, kadınların ve erkeklerin burjuva toplum

dâhilindeki eşitliğini esasen tatmin edici bir amaç olarak görebilir. Bu tür hareketler, gayet uygun bir biçimde, burjuva kadın hareketleri olarak adlandırılabilir. Ancak, geç kapitalizmin çelişkileri, kadın hareketlerinin, burjuva eşitliği ile gerçek toplumsal eşitlik arasındaki farka ilişkin en azından kimi önsezilere sahip olacağını olası kılmaktadır. Bu durum, sosyalizme yönelen bir kadın hareketinin gelişimi için bir dayanak oluşturabilir. Son yirmi yıl içinde, ileri kapitalist ülkelerdeki kadın hareketleri, genellikle bu potansiyeli sergilemiştir. Ne yazık ki, sol bu duruma nadiren yapıcı müdahalelerde bulunabilmiştir. Solun zayıflığı, kısmen, kadınların ezilmişliğine dair yeterli bir kuramın mevcut olmayışından kaynaklanmaktadır.

Burada geliştirilen konum, yani, kadınların ezilmişliğinin ev içi emek ve eşit haklar bakımından çözümlenmesi, birçok sosyalist ve sosyalist-feminist analizden büyük ölçüde farklıdır. Sosyalist-feminist çalışmalar, kadınların kapitalist toplumdaki ezilmişliğini çoğunlukla ev içi emekçiler ve ücretli işçiler olarak sahip oldukları ikili pozisyona yerleştirir. Örneğin, Margaret Coulson, Branka Magas ve Hilary Wainwright, tipik bir formülleştirme uyarınca, "kapitalizm altında kadınların konumunun asli özelliği, *hem* ev içi *hem de* ücretli emekçiler olmaları, varlıklarının iki boyutunun hiçbir biçimde uyumlu bir ilişki taşımaması, bu ikili ve çelişik rolün ezilmişliklerinin özgün dinamiğini yaratmasıdır" demektedirler. Jean Gardiner, aynı farklılığı kadınların, ücretli işçiler olarak dolaysız biçimde ve erkeklere bağımlı, ev içi emekten sorumlu aile üyeleri olarak dolaylı biçimde "sınıfsal yapıyla kurdukları ikili ilişki" açısından incelemiştir.[22] Çağdaş sosyalist ve sosyalist-feminist çalışmalarda sık sık ortaya çıkan bu tez, yalnızca ekonomik fenomenlere odaklanmaktadır. İşçi sınıfı içinde yer almayan kadınların ezilmişliğini açıklayamamakta, ne sınıfsal bölünmeleri kesen ilerici kadın örgütlenmeleri yaratma potansiyelini ne de farklı ırk veya ulusal gruplardan gelen kadınları tek bir kadın hareketi içinde birleştirmenin önündeki olası engelleri aydınlatabilmektedir. Farklı biçimde ifade edersek, kadınların ezilmişliğinin ev içi emek ve ücretli emekle ilgili ikili konumlarına dayandığı iddiası, ekonomistçe bir iddiadır. Sosyalist-feminist hareket, tüm kadınların kurtuluşuna, örgütsel özerkliğe ve öznel tecrübenin önemine duyduğu bağlılığa karşın, paradoksal biçimde, kadınların ezilmişliği konusunda sosyalist geleneğin

[22] Coulsen, Magas ve Wainwright 1975, sy. 65; Gardiner, 1977, sy. 159.

büyük çoğunluğunun savunduğu türden bir ekonomizme oldukça benzeyen bir bakış açısına sahiptir. Tersine, kadınların ezilmişliğinin ev içi emek ve eşit haklar bakımından sahip oldukları ikili konuma dayandığı tezi, hem kadınların ücretli emek içindeki konumunu anlamaya, hem de geniş tabanlı bir kadınların kurtuluşu hareketinin sosyalizm mücadelesinde nasıl yaşamsal bir bileşeni temsil edebileceğini analiz etmeye imkân veren bir çerçeve sunmaktadır.

Kapitalist egemenlik çağında, ev içi emeğin ve eşit haklar statüsünün karakterinde birçok değişim meydana gelmiş olsa da, kadınların ezilmişliği kapitalist toplumun demirbaşı olmaya devam etmektedir. Egemen sınıf, bütün sınıflı toplumlarda olduğu gibi, şu veya bu biçimde, emek-gücünün yeniden üretimini tarihsel olarak belirlenmiş bir asgari gerekli emekle stabilize etmeyi başarmaktadır. Ev içi emek, kadın hakları ve kadınların ezilmişliğinin mevcut bileşkesi, emek-gücünün yeniden üretimi hakkında verilen özgün mücadelelerin sonucunu temsil etmektedir.

Kapitalizm varlığını sürdürdüğü müddetçe, orantısız biçimde kadınlar tarafından sarf edilen ev içi emek de kendi yeniden üretimi için gerekli olmaya devam edecek ve buna, büyük bir ihtimalle, bir erkek üstünlüğü sistemi eşlik edecektir.

***

Artık işçi sınıfı ailesini kuramsal olarak kapitalist toplumsal yeniden üretim bağlamına yerleştirmemiz mümkündür. Özünde, işçi sınıfı ailesi akrabalık temelli bir emek-gücü yeniden üretimi alanıdır. Kapitalist toplumda ev içi emekle ilgili birçok birim gibi, toplumsal anlamda ücretli emeğin dünyasından yalıtılmıştır. Genelde, bu alan bir hane veya karşılıklı yükümlülük ağlarıyla birbirine bağlanan bir dizi hane şekline bürünür. Örneğin, bir işçi sınıfı ailesi, çocuklarıyla birlikte, birbirine bitişik kiralık birimlerde yaşayan birkaç yetişkinler kuşağını içerebilir. Veya kendi evlerinde yaşayan, çocuklu veya çocuksuz, iki kişiden oluşabilir. Göçmen emeği örneğinde, tek bir işçi iki haneye birden dâhil olabilir. Bunlardan biri, memleketindeki hanesidir ve bağımlı akrabalarını içerir; diğeri, işyerindedir ve yatakhane koğuşları, hanlar ve benzeri şekillerde olabilir. Çoğu kapitalist toplumda, işçi sınıfı ailesi haneleri, emek-gücü taşıyıcılarının varlığını sürdürmesi ve yenilenmesi süreçlerinde temel sorumluluğa sahiptir.

Gerekli emeğin ev içi bileşeninin gerçekleştirilmesi, işçi sınıfı ailesi-hanesinin maddi eksenini oluşturur. Bu görevin, tarihsel olarak, genellikle erkek egemenliği tarafından karakterize edilen bir bağlamda esasen kadınlar tarafından yürütüldüğü dikkate alındığında, işçi sınıfı ailesi, kadınların ezilmişliğinin oldukça kurumsallaştırılmış bir havuzu haline dönüşür. Kadınlar, özel hanelerdeki ev içi emekçiler olarak, zamanlarının büyük bir bölümünü ücretli erkekler için karşılığı ödenmemiş hizmetler gerçekleştirmeye ayırıyor gibi görünürler, ki bu da, cinsler arasında uzlaşmaz ilişkiler ortaya çıkartabilecek bir durumdur. Ek olarak, kadınların maruz kaldığı siyasal ve toplumsal eşitsizlik ve haklarını elde etmek için verdikleri mücadeleler, cinsler arasında bir başka potansiyel çatışma kaynağını oluşturur. Özel aile haneleri içindeki bu kronik gerilim atmosferinde, kadınların ezilmişliği, salt, kökleri tarih ötesi biçimde, uzlaşmaz bir cinsiyete dayalı işbölümüne dayanan ve ailede cisimleşen bir erkekler tarafından ezilmişlik gibi görünebilir. Yine de, kapitalist toplumda kadınların ezilmişliğinin ve eşitsizliğinin sürekliliğine dayanak oluşturan maddi temel –*başlı başına* cinsiyete dayalı işbölümü veya aile değil– kapitalist yeniden üretim için gerekli olan ev içi emek sorumluluğudur.

Bu yorumların, işçi sınıfı ailesinin maddi temelinin sadece bir taslağını sunduğu vurgulanmalıdır. İşçi sınıfı ailesinin mevcut biçimi ve karakteri, verili bir kapitalist toplumun özgün tarihsel gelişimine göre, büyük ölçüde değişir. Genelde, işçi sınıfı ailesi deneyimi, ev içi emeğin ve emekgücünün yeniden üretiminin kapitalist toplumsal yeniden üretim içindeki çelişkili rolünü yansıtır. Bir yandan, kapitalist toplumda aile hayatı, genellikle, zaten bölünmüş olan işçi sınıfını daha da parçalayan gerilimler ve çelişkiler üreten erkek üstünlüğü ve kadınların ezilmişliğiyle karakterize edilir. Öte yandan, aileler, işçi sınıfı toplulukları içinde, üyelerine anlam ve sıcaklık sunan ve kapitalist sınıfın ekonomik, siyasal veya ideolojik egemenliğini dayatma veya genişletme girişimlerine karşı durmak için potansiyel anlamda bir zemin sağlayan önemli destekleyici kurumları oluştururlar. Bir başka deyişle, aile, ne bazı sosyalistler için olduğu gibi, işçi sınıfı açısından bütünüyle bir savunma ve dayanışma kalesi, ne de bazı sosyalist feministlerin ileri sürebileceği gibi, içsel mücadele ve erkek egemenliği tarafından lime lime edilmiş, ortadan kaldırılması gereken bir kurumdur. Daha ziyade, işçi sınıfı aileleri çoğunlukla, sabit olması gerekmeyen dinamik bir bileşim içinde birbirine bağlanmış durumdaki destek

ve çatışma öğelerinin her ikisini de barındırır. Somut araştırmalar, belirli bir durumda, destekleyici mi yoksa çatışmacı mı öğelerin hâkim olduğunu ortaya çıkartacaktır. Örneğin, başarılı bir grevde, işçi sınıfı aileleri arasındaki ve içindeki dayanışma, gerçi işçi sınıfı aile hayatının bu savunmacı yönü kavganın sonuçlanmasından sonra geri çekilebilecek olsa da, belirleyici bir faktör olabilir. Başka örneklerde, erkek işçilerin gerçekleştirdiği bir grev, kısmen örgütçülerin bağımlı eşlerin ve çocukların desteğini alamaması, dolayısıyla, aile içinde var olan gerilimlerin yükselmesi nedeniyle kaybedilebilir. Aile ücreti veya mesleki yapının cinsiyete dayalı katmanlaşması üzerinde sürüp giden rekabet de, çelişkili işçi sınıfı aile hayatı deneyimine dayalı kökenlere sahiptir. Aslında, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl toplumsal tarihi, işçi sınıfı ailesinin kilit ve çelişkili rolünü gösteren vaka çalışmalarıyla doludur; bu aile, üyeleri için kapitalist birikimin saldırılarına karşı bir cennet, ama aynı anda da, ataerkil ilişkilerin yoğunlaşmış bir çekirdeğidir.[23]

Yirminci yüzyılın sonlarında, işçi sınıfının ve popüler mücadelelerin başarısı giderek, erkeklerin olduğu kadar kadınların da harekete geçmesine bağlı hale gelmeye başlamıştır. İşçi sınıfı aileleri içindeki erkek şovenizmi ve kadınların ezilmişliği, bu yüzden, sosyalist amaçların elde edilmesinin önünde hiç olmadığı kadar büyük bir engel haline gelmiştir. İşçi sınıfı ailesinin mevcut biçimlerini eleştirel olmayan biçimde destekleyen veya kadınların tabi kılınması sorununu sadece üstünkörü şekillerde ele alan bir sosyalist hareket, aktivistlerinin ve müttefiklerinin yarısından çoğunu kendisine yabancılaştırma riskini göze almış demektir. Tersine, erkek şovenizmiyle dinamik biçimde mücadele eden ve kadınların ezilmişliğine karşı duran popüler hareketler, kadınlarla erkeklerin gerçek toplumsal eşitliğinin inşa edilebileceği bir gelecek toplumun temellerini atma potansiyeline sahiptir.

Toplum, kapitalist üretim tarzının egemenliği altında bulunduğu sürece, artık-emekle gerekli emek arasındaki ve ücretli emekle ev içi emek arasındaki çelişki de varlığını sürdürecektir. Eşit haklar eğilimi ve mücadelesinin, gerekli emeğin ev içi bileşeninin icrasında cinsiyet farklılıklarını belirli bir asgariye indirmesi beklenebilir olsa da, bu asgari, yine de, kadınlara çocuk doğuranlar olarak orantısız bir sorumluluk atfedecek ve potansiyel

[23] Rayna Rapp, bu farklılıklar hakkındaki literatürü özetlemektedir, bkz. Rapp 1978-9 içinde.

biçimde bir erkek üstünlüğü sisteminin maddi temellerini sunacaktır. Demokrasinin genişlemesi, ne kadar geniş boyutlarla olursa olsun, ne kapitalist sömürüyü ortadan kaldırabilir, ne de kadınları özgürleştirebilir.

Sınıfsal sömürüyle tanımlanmayan bir toplumda, artık-üretimi ile emek-gücünün yeniden üretimi süreçleri arasındaki ilişki, sömürünün hâkim olduğu toplumları karakterize eden ilişkilerden niteliksel olarak farklıdır. İlkinde, Marks'a göre, artık-emek, bu emeğe özelleşmiş biçimde el konulması gerçeğiyle değil, toplumsal yeniden üretime yaptığı katkıyla tanımlanır. Artık-emek, toplam toplumsal ürünün birçok anlamda artık olan bölümünü üretir. Bir kısmı, aşınan üretim araçlarının yenilenmesi, ileriye dönük genişleme, felaketlere karşı sigorta, idari maliyetler vb. için ayrılır. Artık-ürün, ayrıca, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi ihtiyaçların kolektif biçimde yerine getirilmesini sağlar. Keza, yaşlılık, hastalık vs. gibi nedenler yüzünden üretime katılmayan bireylerin bakımı işine yarar. Marks'a göre, böyle bir toplumdaki gerekli emek, sadece "ürünü üreticiler ve onların aileleri tarafından bireysel olarak doğrudan tüketilen" bir emek biçiminde görünür. Emek-gücünün yeniden üretimine katkıda bulunan emek, bir artığın üretimiyle de uzlaşmaz çelişki içinde değildir.[24] Bu olguyu erken insan toplumunda inceleyen antropologlar, böyle bir toplumdaki "ev içi" veya "aile" üretiminin kamusal üretim *olduğunu* ileri sürer.[25] Sosyalistler için, ister gerekli isterse artık-emek olsun, tüm emeğin, toplumsal üretimin parçasını oluşturduğu, sınıfsız veya "komünist" bir toplum, sosyalist devrimin nihai hedefini temsil eder. Toplum, komünizm hedefine ulaşmak için, uzun bir geçiş döneminden geçmelidir.

Sosyalist geçiş dönemi boyunca, ev içi emeğe, aileye ve kadınların ezilmişliğine ne olacaktır? Bu soru, elbette, yalnızca mevcut bir toplumun tecrübesinin gerçekliğinde yeterli yanıt bulabilir. Ancak, geçiş döneminin kimi genel özellikleri, açıktır.

---

[24] Marks 1971b, sy. 877. Artık-üretim ve emek-gücünün yeniden üretimi arasındaki uzlaşmaz olmayan ilişki ile ilgili olarak ayrıca bkz. Marks 1970b; Marks 1971a, sy. 82-3, 496 ve Marks 1971b, sy. 818-20, 847, 878. Her ne kadar Marks'ın kullanımını izliyor olsam da, sömürüye dayanmayan sistemler için gerekli ve artık-emek terimlerini muhafaza ediyor olması, yararlı olmaktan çok kafa karıştırıcı olabilir ki, kendisi de "şimdi artık-emek olan şeyin bir parçası, o zaman gerekli emek sayılacaktır; rezervler ve birikim için bir fon oluşturan emeği kastediyorum" yorumunda bunu ileri sürer. Marks 1971a, sy. 496.

[25] Caulfield 1981, sy. 213, Ayrıca bkz. Leacock 1977.

Gerekli emeğin –biri, toplumsal veya kamusal ve diğeri, ev içi veya özel olan– iki bileşeni arasındaki karşıtlık, sosyalist geçiş döneminde de varlığını sürdürür. Üretim bir anda komünist bir temelde örgütlenemez. Ev içi emek terimini, kamusal üretimin dışında gerçekleştirilen emek-gücünün yeniden üretimiyle ilgili gerekli emeği ifade etmek üzere muhafaza edelim. Açıktır ki, ev içi emek sosyalist geçişte önemli bir rol oynar. Ev içi emek, aynı zamanda, komünist toplumdaki toplumsal üretimin bütünsel bir parçası olmaya doğru giden uzun bir dönüşüm sürecinden geçmeye başlar.

Kapitalist toplumda olduğu gibi, bireysel hanelerde gerçekleştirilen ev içi emek miktarını azaltmaya yönelik bir eğilim mevcuttur. Ancak, bu eğilim, kapitalist birikim dürtüsüyle ilgili olmak yerine, bütün emeğin komünist bir toplumda toplumsal üretimin parçası haline gelmesi doğrultusundaki sosyalist eğilimi temsil eder. Bu ev içi emeğinin azaltılması, üretici güçlerin gelişimine katkıda bulunuyor olsa da, ekonomik düzeydeki kör eğilimlerden kaynaklanmaz. İlkesel anlamda, sosyalist toplumlar, bir bütün olarak halkın ihtiyaçlarına karşılık düşen planlı ve bilinçli bir biçimde, bireysel hanelerde gerçekleştirilen ev içi emek yükünü hafifletir.

Sosyalizme geçişin önemli bir siyasal özelliği, demokrasinin dönüşümüdür. Kapitalist toplumda, demokrasi daima ciddi anlamda sınırlı kalır. Yalnızca mülk sahibi sınıfların erkek üyeleri, burjuva toplumunun bütün insanlara vaat ettiği haklara etkin biçimde sahiptir. Sosyalist toplum, gerçek toplumsal eşitliğe ulaşmak için demokrasiyi küçük bir azınlıkla sınırlandıran birçok kısıtlamayı ortadan kaldırmak zorundadır. Kadınlar açısından, sosyalist toplumda çoğunluk için demokrasi, öncelikle, eşit hakları içerir. Burada, tek başına yasaların yeterli olmadığı çok açıktır. Ev içi emek, kadınlar bakımından etkin bir eşitliğin önündeki bir engel olarak, tek başına yasaların üstesinden gelemeyeceği kadar inatçı bir maddi varlığa sahiptir. O halde, sosyalist toplumun önemli bir endeksi, ev içi emek tarafından kadınların sırtına yüklenen orantısız yükün adım adım azaltılmasıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için iki yol mümkündür. Birincisi, ev içi emeğinin kendisi, üstlendiği görevlerinin toplumsallaştırılmasıyla azaltılabilir. İkincisi, kamusal üretimin dışında yapılmak durumunda kalan ev içi emek, kadınlar, erkekler ve uygun oranda çocuklar arasında paylaştırılabilir. Ev içi emek bir gecede büyük ölçüde azaltılamayacağı, bir ölçüde ortadan kaldırılabileceği için, sosyalist toplum

kadınların gerçek toplumsal eşitliğini güvence altına almak için her iki yoldan da gitmelidir.

Sosyalist geçiş boyunca, akrabalık temelli emek-gücü yeniden üretim alanları –yani aileler– toplumsal yeniden üretimde belirli bir role sahiptir. İlkesel olarak, kapitalist toplumdaki işçi sınıfı ailelerinden kimi önemli yönlerden farklılaşırlar. Bütün aile üyeleri, artan ölçüde, kamusal üretimde ve siyasal hayatta eşit bireyler olarak yer alırlar. Aynı zamanda, aile-hane içindeki ev içi emek de adım adım azaltılır. Geriye kalan ev içi emek, hep daha eşitlikçi biçimde paylaşılır.

Mevcut sosyalist toplumlar, kadınların kamusal üretim ve siyasal hayata eşit katılımı alanında önemli ilerlemeler kaydettiler. Ancak, bir bütün olarak bakıldığında, ev içi emek ve kadınların tabiiyeti sorunlarını sistematik olarak karşılarına almadılar. Ev içi emeği toplumsallaştırmaya yönelik çabalar bir ölçüde sarf edildi, ama aile-hane içindeki baskıcı işbölümü büyük ölçüde dokunulmadan kaldı. Sonuç olarak, sosyalist feministler kimi zaman sosyalist toplumlarda kadınların kamusal üretime çekilmesinin kurtuluşu değil, meşakkatli bir ikili çalışma dayatmasını temsil ettiğini ileri sürmektedir. Sadece 1970'lerden bu yana, ev işlerinin ve çocuk bakımının paylaşılması meselesi az sayıdaki sosyalist ülkede ele alınmaya başlanmıştır. Bu alanda atılan somut adımların ne ölçüde yeterli olduğu, ciddi inceleme gerektiren bir sorundur.[26]

Uzun vadede, iki cinsiyet arasındaki, özellikle çocuk doğurma alanındaki gerçek farklılıklar, sosyalist toplumda kadınlarla erkekler arasında etkin bir toplumsal eşitliğin kurulmasının önünde engel oluşturmaktadır. Kapitalist topluma içsel olan çelişkilerin dönüşümü olarak sosyalist toplumdaki eşitliğin kendisi de, çelişkili bir niteliğe sahiptir. Marks'ın sözleriyle, "[sosyalist toplumda] *eşit* haklar, eşit olmayan emek için eşit olmayan haktır" Yani, sosyalist toplumda insanlar arasındaki farklılıkların eşit

[26] Küba, Çin'in de yaptığı gibi, ev işlerinde ve çocuk bakımında sorumlulukların paylaşılması tartışmalarını 1973 civarında başlattı ve bu konu Arnavutluk'ta 1967 kadar erken tarihlerde ele alındı. Sovyetler Birliği henüz ev içi sorumlulukların eşitlenmesine resmi destek vermedi. Sosyalist geçişte kadınlar hakkındaki ayrıntılı çalışmalar için bkz. Croll 1978; Croll 1981-2; Molyneux 1982; Stacey 1983 ve ayrıca Sovyetler Birliği hakkında 8. Bölüm Dipnot 7'de belirtilen çalışmalar. Bu çalışmalar, Sosyalist ülkelerdeki hanelerde kadınların eşitsizliğini belgelemeye ek olarak, kamusal üretim ve siyasal hayat alanlarında aynı biçimde kadınların aleyhine işleyen cinsiyete dayalı işbölümünün kalıcılığını incelemektedir. Arnavutluk hakkında bkz. Omvedt 1975, sy. 25- 26.

çalışma miktarları için eşit ücret anlamına gelmesi, büyük bir ihtimalle eşitsiz bir sonuç yaratacaktır. "İşçinin biri evlidir, diğeri değildir; biri diğerinden daha çok çocuğa sahiptir vesaire. Yani, eşit ürünle ve dolayısıyla toplumsal tüketim fonundaki eşit payla, biri aslında diğerinden daha fazla almış olacak, biri diğerinden daha zengin olacaktır, vesaire. Bütün bu kusurlardan kaçınmak için, hak, eşit olmak yerine, eşitsiz olmalıdır".[27] Aynı biçimde, kadınlar için gerçek toplumsal eşitlik aslında belirli dönemlerde eşitsiz muameleyi gerektirir: doğum izni, gebeliğin son aylarında daha hafif işler, adet gören kadınlar için gerektiğinde dinlenme dönemleri vesaire. Bu şekilde, kadınların, üretimden politikaya, kültürden kişisel ilişkilere kadar, toplumsal hayatın bütün alanlarındaki tam katılımının maddi koşulları geliştirilebilir.

Sosyalist toplum, açıktır ki, ev içi emeğin gerçekleştirildiği tek tek toplumsal birimleri ortadan kaldırmak anlamında aileyi ortadan kaldırmaz. Cinsiyete dayalı işbölümünü de yok etmez. Yaptığı tek şey, bireysel haneler ve toplum içinde kadınların ezilmişliğinin temelini zayıflatmaktır. Sosyalist geçiş sırasında demokrasinin genişlemesi, kadınların kamusal üretime çekilmesi ve ev içi emeğin adım adım dönüştürülmesi, Marks'ın "ailenin ve cinsler arasındaki ilişkilerin daha yüksek bir biçimi" olarak adlandırdığı durumu olası hale getirir. Bu ilişkilerin bürüneceği kesin biçim önceden tahmin edilemez. Engels'in ileri sürdüğü gibi, "kapitalist üretimin yaklaşan yıkılışından sonra cinsel ilişkilerin nasıl düzenleneceği hakkında şu anda temelde olumsuz, genel olarak neyin ortadan kalkacağıyla sınırlı kestirimlerde bulunabiliriz." Nasıl yaşamak istediklerine karar vermek, gelecek kuşakların işidir. "Bu insanlar dünyaya geldiği zaman, ne yapmaları gerektiği hakkında bugün kimin ne düşünmüş olduğuna pek kulak asmayacaklar; kendi pratiklerini ve her bir bireyin pratiğine denk düşen kendi kamuoylarını yaratacaklardır—işte bu kadar".[28]

Kadınların ezilmişliğinin korkunç gerçekliğiyle karşı karşıya kalan on dokuzuncu yüzyıl ütopyacı sosyalistleri, ailenin ortadan kaldırılması çağrısında bulundular. Onların bu güçlü talebi sosyalistler arasında bugün bile savunuculara sahiptir. Ancak, tarihsel maddecilik, bunun yerine, komünist bir toplumda ev içi emeğini toplumsal üretimin bütünsel bir

[27] Marks 1970b, sy. 9-10.

[28] Marks 1971a, sy. 460 (bkz. Marks 2011, sy. 468 –Ç.N.); Engels 1972, sy. 145.

parçasına dönüştürürken, onu aynı anda hem azaltmak hem de yeniden bölüştürmek gibi zor bir soruyu ortaya atmaktadır. Nasıl ki, sosyalist geçişte "devlet 'ortadan kaldırılmaz', *sönümlenir*" ise, ev içi emek de, aynı biçimde sönümlenmelidir.[29] O halde, ev içi emeğin ve kadınların yaptıkları işlerin komünizme geçiş esnasında düzgün biçimde yönetilmesi, sosyalist toplum açısından kritik bir meseledir, çünkü kadınların gerçek kurtuluşu yalnızca bu temelde inşa edilebilir ve sürdürülebilir. Bu süreçte, sınıflı toplumda, sömürülebilir emek-gücünün yeniden üretimine hizmet eden akrabalık temelli bir toplumsal birim olarak sahip olduğu özgün tarihsel biçimi içindeki aile –ve onunla birlikte hem ataerkil aile ilişkileri hem de kadınların ezilmişliği de sönümlenecektir.

[29] Engels 1947, sy. 333; ayrıca bkz. sy. 338.

Ek

Ev İçi Emek Yeniden[1]

1960'ların sonlarından 1970'lere kadar, sosyalist feministler kadınların karşılığı ödenmemiş aile emeğini Marksist bir politik ekonomi çerçevesi içinde analiz etmeye çalıştılar.[2] Böyle bir analizin, kadınların anneler, aile üyeleri ve işçiler olarak farklılaşan konumlarını anlamayı sağlayacak,

---

[1] Bu makale ilk kez Vogel 2000 içinde yayımlandı. Makale, Sosyalist İktisatçılar Konferansı'nın Temmuz 1994'te İngiltere, Leeds'te gerçekleştirilen toplantılarındaki bir sunuştan yola çıktı. Beni konferansa davet ettiği için Filio Diament'e ve yaptığımız canlı tartışmalar için panelist arkadaşlarıma ve izleyicilere çok teşekkür ederim. Bu metni yayına hazırlarken, Christine Di Stefano'nun ve Atlantik'in her iyi yakasındaki isimsiz birkaç eleştirmenin çok yararlı yorumlarından faydalandım. Ayrıntılı gözlemleri ve kışkırtıcı soruları her zaman olduğu gibi paha biçilmez olan, meslektaşım James Dickonson'a özel şükran borçluyum.

[2] 1970'lerde olduğu gibi, sosyalist bir feminizmi Marksist bir feminizmden ayırmak imkânsızdır; bu nedenle sosyalist feminist terimini kapsamlı biçimde kullanıyorum. Bu makalede, genellikle, terimlerin çağdaş Amerikan kullanımlarını izleyeceğim. 1960'ların sonlarından 1970'lerin ortalarına kadar, kadın hareketinin daha genç ve muhtemelen daha radikal kollarını, Ulusal Kadın Örgütlenmesi'nin (NOW) sözüm ona burjuva feminizminden ayırt etmek amacıyla, kadınların kurtuluşu terimi kullanıyordu. Kadınların kurtuluşu hareketi içinde, sosyalist feministler ayırt edici bir eğilim oluşturuyordu. 1970'lerin sonlarında, kadınların kurtuluşu teriminin yerini feminizm terimi aldı. Feminizmin bugün geçmişte olduğundan daha geniş bir terim olması, belki de, kadın hareketi içindeki farklı kolların öneminin azalmasını yansıtmaktadır.

dolayısıyla da, kadınların ezilmişliğine dair maddeci bir analizi mümkün kılacak bir temel sunacağını düşündüler. O dönemde, Marksist kuramın kadınların kurtuluşu konusundaki pozisyonuna ilgi duyulması son derece normal görünüyordu ve bu durum, sadece sosyalist feministlerle de sınırlı değildi. Radikal feministler de Marksist kavramlardan anladıklarını dönüştürerek kullanıyorlardı.[3]

Bu çalışmalar hacimli bir literatür yarattı. Kadınların kurtuluşu savunucuları Marksist metinleri incelediler, Marksist kavramlarla boğuştular ve Marksizm ile feminizmi birleştiren veya en azından iç içe geçiren bir dizi orijinal formülleştirme ürettiler. Bugün, bu çalışmayı ne büyük bir coşkuyla yaptıklarını hatırlamak artık çok zor.[4] Üstelik bu ilgi kısa ömürlü de oldu. 1970'lerin sonlarında, ev içi emek kuramsallaştırmalarına yönelik ilgi dramatik biçimde zayıfladı. Ev içi emek tartışması diye adlandırılan tartışmadan uzaklaşma, ABD'de özellikle belirgin biçimde yaşandı. Bu makalede, karşılığı ödenmemiş ev işi, çocuk doğurma ve çocuk bakımına sarf edilen emeği kuramsallaştırmanın zorluğunu yeniden ele alacağım. İlk dönem ev içi emek literatürünün önemlice bir bölümünün çok da iyi anlaşılmamış olan entelektüel bir gündemi takip etmiş olduğunu, kendi çalışmamı da bu ışık altında yeniden değerlendirerek, ileri süreceğim. Daha sonra, bu tür girişimlerin izleyiciler tarafından nasıl ele alındığını değerlendireceğim. En sonunda, erken dönem ev içi emek kuramcılarının tamamlanmamış projesinin daha büyük bir dikkati hak ettiğini ileri süreceğim.

Kuramlar ve kuramsallaştırma

"Ev içi emek" olarak adlandırılan emeğin kuramsallaştırılması fikri, 1960'ların sonlarında, Kuzey Amerikalı kadınların kurtuluşu savunucuları tarafından başlatılan eleştirinin bir parçası olarak ortaya çıktı ve kısa zamanda da, başta Britanya olmak üzere, birçok ülkeye yayıldı. Karşılığı ödenmemiş çalışma ve aile-hayatının sorumlulukları, kadınların tecrübelerinde merkezi bir yer işgal etmekle birlikte, radikal düşünce ve sosyalist pratikte nadiren ele alınmış olan konulardı. Kendi aktivizmlerini daha

[3] Örneğin, Firestone 1970 ve Millet 1970.

[4] Feministlerin 1960'lar ve 70'lerde Marksist kuramla nasıl heyecanla karşı karşıya geldiklerine ilişkin tanımlamalar için, bkz. Echols 1989; Vogel 1998 ve Duplessis ve Snitow (ed.) 1998 içindeki kişisel açıklamalar.

yeterli bir kuramla temellendirmek isteyen kadınların kurtuluşu savunucuları, aile-hanelerde genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilen ev işi ve çocuk bakımının kuramsal statüsüne ilişkin sorular sormaya başladılar. İzleyen yıllarda, kolektif olarak ev içi emek tartışması olarak bilinen muazzam bir yazılar dizisi bu bulmacayı incelemeye girişti.[5]

Ev içi emek literatürü, aile-hanelerini üretim alanları olarak tanımladı. Ev içi emek olarak yeniden kavramsallaştırılan ev işi ve çocuk bakımı da, bu durumda, emek süreçleri olarak analiz edilebilirdi. Bu başlangıcı ciddi sorular takip etti. Ev içi emek bir emek süreciyse, o halde ürünü neydi? İnsanlar mı? Metalar mı? Emek-gücü mü? Bu ürünün değeri var mıydı? Varsa, bu değer nasıl belirleniyordu? Bu ürün nasıl ve kim veya ne tarafından tüketiliyordu? Ev içi emeğin koşulları, şartları ve sınırları nelerdi? Ev içi emeğin emek-gücünün yeniden üretimiyle ilişkisi neydi? Peki ya, genel toplumsal yeniden üretimle ilişkisi? Kapitalist birikimle ilişkisi? İnsanların yeniden üretilme tarzı, üretim tarzıyla kıyaslanabilir ancak ondan ayrı biçimde konumlandırılabilir miydi? Bu sorulara verilen yanıtlar, kadınların ezilmişliğinin kökenlerini açıklayabilir miydi?

Hızla gelişen ev içi emek literatürü, ilk başlarda, sosyalist feministlerin kadınların kurtuluşuna ve sosyalizme olan çifte bağlılığını teyit ediyor, hatta meşrulaştırıyor gibi görünüyordu. Ancak, kısa sürede, bir dizi sorun su yüzüne çıktı. Önceleri aşikâr görünen kavramlar ve kategoriler, istikrarını yitirdi. Örneğin, emek-gücünün yeniden üretimi kavramı şaşırtıcı biçimde, biyolojik üremeden insanların varlığını sürdürmesine katkıda bulunan (ister karşılığı ödenmiş veya ödenmemiş, isterse özel hanelerde, piyasada veya işyerinde gerçekleştiriliyor olsun) her türlü çalışmaya uzanan esnek bir kavram haline geldi. Benzer biçimde, ev içi emek kategorisinin anlamı da değişmeye başladı. Bu kavram, basitçe ev işine mi atıfta bulunuyordu? Yoksa çocuk doğurmayı ve çocuk bakımını da mı içeriyordu? Döngüsel önermeler yaygınlaştı. Örneğin, ev içi emek çoğunlukla kadınların çalışmasıyla özdeşleştiriliyor ve dolayısıyla, tersten kadınların kurtuluşu savunucularının açıklamayı amaçladığı cinsel işbölümünün kendisini varsayıyordu. Ayrıca, tartışmanın neredeyse yegâne ilgi konusunu oluşturan karşılığı ödenmemiş hane-emeği, ister

[5] Ev içi emek tartışmasının iyi (ve çok kısa) özetleri için, bkz. Himmelweit 1983a ve 1983c. Literatürün çok kısa bir özeti için, bkz. Vogel 1986. Ayrıca bkz. Sargent (ed.) 1981 ve Hansen ve Philipson 1990 içindeki makaleler.

ev içi hizmetçiler olarak isterse ücretli işçiler olarak kadınların karşılığı ödenen emeklerinin önemini azımsıyordu. Ayrıca, odağının ekonomik konulara dayalı olması yakıcı siyasal, ideolojik, psikolojik ve cinsel meseleleri atlıyor gibi görünüyordu.

Kadınların kurtuluşu savunucuları da ev içi emek literatürünün soyutluğunu ürkütücü buluyordu. Tartışma sadece izlenmesi zor biçimlerde değil, eylemcilerin ilgilendiği sorunlardan uzakta da cereyan ediyordu. Kavramlar ampirik dünyayla bağlantısız biçimde, kendi aralarında etkileşim içindeymiş gibi görünüyordu. Tartışma yalnızca soyut değil, aynı zamanda tarih dışı da gibiydi. Belki de, en zarar verici olanı, ev içi emek literatürünün önemli bir bölümünün işlevselci bir açıklama çerçevesini benimsemiş olmasıydı. Örneğin, toplumsal bir sistemin ev içi emek ihtiyacı, bu ihtiyacın değişmez biçimde karşılandığını ima edecek biçimde ele alınıyordu. Birçokları bu tartışmada insan ediminin yerinin neresi olduğunu soruyordu. Bu arada, feminist gündemler kuramsal ve pratik nitelikteki başka meselelerle birlikte patlama noktasına geliyordu. 1980'lerin başında, çoğu sosyalist feminist "ev içi emek tartışmasının ötesine" geçmeye karar verdi. Arkalarında tamamlanmamış bir projenin bulanıklığını, kavramsal kargaşasını, döngüselliğini ve açık uçlarını bıraktılar[6].

Ev içi emeğini Marksist bir politik ekonomi çerçevesi içinde kuramlaştırmaya yönelik çabalardan uzaklaşılması anlamlı gibi görünüyordu. Birçok kadınların kurtuluşu savunucusu, kuramın günlük faaliyetlere dolaysız biçimde uygulanabilir olması gerektiğini varsayıyor ve verili bir kuramın belirli siyasal ve stratejik imalara sahip olduğunu düşünüyordu. Buna karşılık, ampirik tarih açıklamalarına ve kuram için uygun temel oluşturmanın bir yolu olarak mevcut koşullara başvuruyordu.[7] Erken dönem ev içi emek literatürünün soyutlamalarını reddederek, kadınların hayatlarına ilişkin verileri organize edip yorumlamak üzere kullanılabilecek kavramsal bir aygıt arayışına girdiler.

Bu yaklaşım, kuramı ampirik olanla bir tür bire bir ilişki içine sokan, özgün bir epistemolojik yaklaşımı yansıtıyordu. Kuramın gerçeklik olarak anlaşılan durumla izomorfik (eş yapılı) olduğu varsayılıyordu.

---

[6] Molyneux 1979.

[7] Örneğin, bkz. Brenner ve Holmstrom 1983; Molyneux 1979; veya kendine özgü biçimde, Nicholson 1986.

Öyleyse, kuram ampirik genelleştirmeler, sürekliliklere dair izahatlar ve modeller üretebilirdi. Bu durumda, açıklama ve öngörü de, sözüm ona doğru olan bu temsillerden yapılacak kestirimlere bağlı olacaktı. Sosyal bilimler literatüründen tanıdık olan bu bakış açısına göre, kuram, temeli ampirik olana dayanan ve tanımlar, açıklamalar ve öngörüler sunma, dolayısıyla da, siyaset ve stratejiye kılavuzluk etme yeteneğine sahip geniş yelpazeli bir entelektüel faaliyetti.

Ancak, kuramı ele almanın tek yolu bu değildir. Erken dönem ev içi emek literatürünün büyük bölümü, kökleri 1960'lar ve 1970'lerdeki belirli bir Marksist kuramsal okumaya dayanan farklı bir perspektifi örtük biçimde benimsemişti. En iyi bilinen biçimiyle Fransız felsefeci Louis Althusser'le bağlantılı olan bu alternatif perspektif, kurama epistemolojik bir özgünlük ve sınırlı bir kapsam atfeder. Bu bakış açısına göre, kuram, güçlü ama son derece soyut ve tarihten keskin biçimde farklı bir girişimdir.[8] Marks'ın *Kapital*'inden söz ederken, Althusser'in ortaya koyduğu gibi:

"Marks, görünüşe karşın, herhangi bir 'somut toplumu', hatta Birinci Cilt'te sürekli olarak sözünü ettiği İngiltere'yi değil, *kapitalist üretim tarzını* analiz eder, başka bir şeyi değil. Bu soyut bir konudur: ki bu, son derece gerçek olduğu ve saf durumda asla *mevcut olmadığı* anlamına gelir, çünkü sadece kapitalist toplumlarda mevcuttur. Basitçe söylersek: bu somut kapitalist toplumları (İngiltere, Fransa, Rusya, vs.) analiz edebilmek için, o toplumların, (çıplak gözle) 'görünmez' olan, bu son derece somut gerçekliğin, yani, kapitalist üretim tarzının hâkimiyeti altında olduklarını bilmek zorunludur. 'Görünmez' yani, soyut."[9]

Bu perspektife göre, kuram kaçınılmaz biçimde soyut ve ima ettikleri bakımından da ciddi anlamda kısıtlıdır. Kilit öğelere ve eğilimlere işaret edebilir ama toplumsal hayat için zengin bir dokuya sahip açıklamalar sunamaz. Doğrudan doğruya olayları açıklamayı, stratejiler önermeyi veya siyasal eylem ihtimallerini değerlendirmeyi ise, daha da az başarabilir. Bunlar niteliksel anlamda farklı türden –mevcut toplumsal oluşumlardaki belirli tarihsel konjonktürlerin özgünlüklerini inceleyen– araştırmalar gerektiren meselelerdir.

---

[8] Diğerlerinin yanı sıra, bkz. Althusser 1971a; Hindess ve Hirst 1975; Willer ve Willer 1973; ayrıca, Marks 1973a.

[9] Althusser 1971a, sy. 77.

Başka biçimde ifade edersek, bu alternatif yaklaşım kuramı bir tür lens olarak kavramsallaştırır. Lens, kendi başına, bize belirli bir andaki belirli bir toplumun özgünlükleri hakkında pek az şey söyler. Gözlemciler sadece bu lensi kullanarak böyle özgünlükleri değerlendirebilir ve gelecek için stratejiler oluşturabilirler. Kuramsallaştırmayla –lens üretmeyle– kıyaslandığında, bu ampirik araştırma ve siyasal analiz görevleri farklı ve bence daha da meydan okuyucu türden entelektüel bir çalışmayı oluşturur.

Farklı bir başlangıç noktası

Şimdi, ev içi emek hakkındaki kendi çalışmama döneceğim. Bunu yaparken amacım, kasıtlı olarak az önce tarif edilen soyut çerçeve dâhilinde üretilmiş bir kadınların kurtuluşu kuramlaştırması örneği sunmak olacak. Bu perspektife göre, ev içi emek tartışması tarihsel veya sosyolojik olmaktan ziyade, kuramsal bir tartışmaydı. Sonucunun da, soyut bir kavramlar kümesi ve olası mekanizmalar ve eğilimlerin saptanması biçimine bürünmesi beklenmelidir. Bunlar, kendi başlarına, somut herhangi bir şeyi –ne deneyimin zengin, nevi şahsına münhasır ve yorumlanmış niteliğini ne de popüler hareketliliğin veya toplumsal dönüşümün özgün doğasını ve istikametini– sahiden "açıklayamaz" Politik stratejiler önerme yeteneği ise, daha da azdır. Bu meseleler, işin içindeki öznelerin ampirik araştırmasını ve siyasal analizini gerektirir.

O halde, esas zorluk, kadınların karşılığı ödenmemiş aile-emeklerini maddi süreçler olarak kuramsallaştırmaya hizmet edecek kategorileri keşfetmek veya yaratmaktır. Ben dâhil, kadınların kurtuluşu savunucuları, Marks, Engels, Bebel ve diğerlerinin klasik metinlerini inceleyip, en iyisinden, sadece belirsiz bir kuramsal miras keşfedebildik. Bu buluş, benim durumumda, uzun bir eleştirel Marks okumasına yol açtı. Bu okumada Althusser'in tavsiyesinden anladıklarımı izlemeye çalıştım:

"*Kapital*'e, tarihçilerin ve iktisatçıların bu terimlerden anladıkları anlamda, 'somut' bir tarih kitabı veya 'ampirik' bir politik ekonomi kitabı bulmak için bakmayın. Bunun yerine, onda *kapitalist üretim tarzını* analiz eden bir kitap bulun. Tarih (somut tarih) ve iktisat (ampirik iktisat), başka amaçlara sahiptir."[10]

[10] Althusser 1971a, sy. 78.

Kuramla ilgili bu yaklaşımı kullanarak, kadınların ezilmişliğini analiz edebileceğimiz daha tatmin edici bir kuramsal lensin inşasına katkıda bulunabilmeyi umdum.

Kavramsal hareket noktam olarak, Marks'ın çalışması için temel önemde olan iki mefhumu ele aldım: emek-gücü ve emek-gücünün yeniden üretimi. Marks açısından, emek-gücü bir insan tarafından taşınan ve taşıyıcısının bedensel ve toplumsal var oluşundan ayrıştırabilir olan bir kapasitedir. Emek-gücünün potansiyeli, taşıyıcısı, mübadeleye konu olsun veya olmasın, yararlı bir şey, bir kullanım değeri yarattığında gerçekleşir. Ancak, emek-gücünün taşıyıcıları ölümlüdür ve aşınmaya-yıpranmaya maruz kalırlar; her birey eninde sonunda ölür. O halde, emek-gücü taşıyıcılarının sürüp giden kişisel ihtiyaçlarını karşılayan kimi süreçler, tıpkı zaman içinde onları yenileyen kimi süreçler gibi, toplumsal yeniden üretimin bir koşuludur. Bu günlük bakım ve uzun vadeli yenilenme süreçleri, emek-gücünün yeniden üretimi teriminde birleştirilir.

Sınıflara bölünmüş toplumlarda, egemen sınıflar emek-gücünün kullanım değerleri üretme yeteneğini bir şekilde kendi yararlarına koşarlar. Konuya açıklık kazandırmak için, bu nedenle, emek-gücünün yeniden üretimi kavramını, artığa el koyan sınıf için artık üretme yeteneğine sahip emek-gücünün varlığını sürdürmesini sağlayan ve onu yenileyen süreçlerle sınırlandırdım.[11] Bu bölümün geri kalanında, bu tür emek-gücünün yeniden üretiminin çeşitli özelliklerini kısaca ele alacağım: ilgili süreçler, biyolojik üremenin rolü ve belirli içsel çelişkiler olacaktır. Bu da, bir sonraki bölümdeki emek-gücünün kapitalist toplumlardaki yeniden üretimi tartışmasına hazırlık sağlayacaktır.

Marks, emek-gücünün yeniden üretiminin toplumsal yeniden üretim açısından merkezi olduğunu düşündü ancak bu durumun kapsamı konusunda asla geniş bir açıklamada bulunmadı. Zaman zaman bireysel emekçinin yenilenmesine odaklandı; başka yerlerde, işçi sınıfının çalışmayan üyelerinin varlığını sürdürmesinin ve yenilenmesinin önemini vurguladı. Yine, berraklık sağlamak için, bu nedenle, sınıflı toplumlarda

[11] Emek-gücünün yeniden üretimi kavramı, o halde, aslında, sadece ezilen sınıflar için geçerlidir. Bu, egemen sınıflardan kadınların toplumsal cinsiyet tabiiyetine maruz kalmadığını söylemek anlamına gelmez. Daha ziyade, onların durumu mülk sahibi sınıfların varlığını sürdürmesi ve yenilenmesindeki rolleriyle bağlantılıdır ve kendi analizini gerektirir.

emek-gücünün yeniden üretimini oluşturan üç süreç türünü saptayacağım. Birincisi, bir dizi gündelik faaliyet dolaysız üreticilerin enerjilerini yeniler ve onların işe geri dönmelerini sağlar. İkincisi, benzer faaliyetler ezilen sınıfların emek sarf etmeyen üyelerinin –çok genç, yaşlı veya hasta olanlar veya kendileri bakım faaliyetleriyle uğraşanlar ya da başka nedenlerle işgücünün dışında kalanlar– bakımını sağlar. Üçüncüsü, yenilenme süreçleri ezilen sınıfların ölen veya artık çalışmayan üyelerini yenileyerek emek-gücünü yeniler.

Bu üç tür sürecin ayrıştırılmasıyla birlikte, emek-gücünün yeniden üretimi kavramı, heteroseksüel aile bağlamları içindeki biyolojik üremeyle ilgili normatif varsayımlardan özgür kılınabilir. Mevcut toplumlarda emek-gücünün yeniden üretimi genellikle aile adı verilen akrabalık-temelli düzenlemeler içinde çocuk doğurmakla ilgili olsa da, ilkesel olarak, en azından belirli bir zaman için, başka biçimlerde de örgütlenebilir. Mevcut emekçiler kümesi yatakhanelerde barındırılabilir, kolektif biçimde bakım görebilir, ölümüne çalıştırılabilir ve sonra da dışarıdan getirilen yeni işçilerle yenilenebilir. Bu katı rejimin benzerlerine aslında tarih boyunca birçok kez rastlanmıştır. Roma Mısır'ındaki altın madenleri, Fransız Hindiçini'ndeki kauçuk plantasyonları ve Nazi *Arbeitslager*'i (çalışma kampı), akla gelen örneklerdir. Daha yaygın biçimde, mevcut bir emek-gücü iki biçimde yenilenebilir. Birincisi, işçilerin, kendileri de işçi olan çocuklar doğurdukları, "nesilsel anlamda yenilenme" dediğim süreçlerle. İkincisi ise, işgücüne yeni işçilerin dâhil olmasıyla. Örneğin, evli kadınların 1950'lerde Amerikan emek piyasasına dâhil olması gibi, daha önce hiç çalışmamış olan bireyler, ücretli emeğe katılabilir. İnsanlar işgücüne, örneğin hasat zamanlarında veya ekonomik krizlerde aralıklı biçimde dâhil olabilir. Göçmenler bir toplumun işgücüne katılmak üzere ulusal sınırları aşabilir. İnsanlar, Yeni Dünya'nın köle plantasyonlarında yapıldığı gibi, zorla kaçırılıp memleketlerinden uzağa taşınabilir ve yeni bir işgücüne katılmaya zorlanabilir.

Bir başka deyişle, kuramsal açıdan, emek-gücünün yeniden üretimi, ev içi emek tartışmasının yaygın olarak varsaydığı gibi, değişmez biçimde özel akrabalık-temelli hanelerle bağlantılı değildir. Özellikle, şunların herhangi birini veya hepsini kaçınılmaz olarak içermez: heteroseksüellik, biyolojik üreme, aile biçimleri veya nesilsel anlamda yenilenme. Yine de, sınıflı toplumların çoğu, günlük bakım ve nesilsel

yenilenmeyi bir heteroseksüel aile biçimleri sistemi içinde kurumsallaştırmıştır. Bu tür düzenlemelerin ampirik anlamda çok yaygın olması, muhtemelen, alternatifler karşısında –çekişmeli ve sürekli müzakere konusu yapılan– avantajlarını yansıtmaktadır.

Emek-gücünün yeniden üretimi için biyolojik üremeye yaslanan sınıflı toplumlar çeşitli çelişkilerle karşılaşır. Ezilen sınıfların kadınları, gebelik sırasında ve sonrasındaki kısa bir dönemde, en azından fazla uzun olmayan bir süreliğine, günlük bakım faaliyetlerinde çalışma ve/veya bunlarla uğraşma yeteneklerinin bir biçimde azalmasını tecrübe eder. Kadınların kendisi de, bu tür daha düşük faaliyet dönemlerinde, bakım görmelidir. Böylece, çocuk doğurmak, ezilen sınıf kadınlarının doğrudan üreticiler ve bakım faaliyetlerinin katılımcıları olarak yaptıkları katkıları azaltabilir.[12] Egemen sınıfların perspektifinden, o halde çocuk doğurmak potansiyel anlamda maliyetlidir, çünkü gebe kadınların emeği ve onlara bakım sağlayan emek, başka türlü artık-emeğin parçasını oluşturabilecektir. Ezilen sınıfın çocuk doğurması, aynı zamanda, işgücünü yeniler, dolayısıyla da, egemen sınıfların yararınadır. O halde, egemen sınıfın artık-emeğe el koyma ihtiyacı ile bunu gerçekleştirecek emek-gücüne ilişkin zorunlulukları arasında örtük bir çelişki vardır.

Ezilen sınıfların perspektifinden, başka çelişkiler de ortaya çıkabilir. Emek-gücünün yeniden üretimine yönelik düzenlemeler, genellikle, kadınlarla erkekler arasındaki cinsellik ve akrabalığa dayalı ilişkilerden yararlanır. Diğer bireyler, çoğunlukla biyolojik baba ve onun akraba grubu veya çocuk doğuran kadının kendi akrabaları, kadınların etkinliğinin çocuk doğurmakla bağlantılı biçimde azaldığı dönemlerde onların bakımını sağlama sorumluluğunu taşır. İlkesel olarak, kadınların ve erkeklerin farklı rollerinin sadece bu çocuk doğurma aylarında sürmesi gerekirken, birçok toplum bunları aileler olarak bilinen, günlük bakımın olduğu kadar, nesilsel yenilenme faaliyetlerinin de gerçekleşme alanı haline gelen çeşitli toplumsal yapılara atfeder. Düzenlemeler genelde kadınların ezilmişliğiyle bağlantılı kurumsallaştırılmış yapılarla desteklenen erkek egemenliğiyle meşrulaştırılır.

---

[12] Paddy Quick (1977), sınıflı toplumlarda kadınların ezilmişliğiyle ilgili asli maddi temelin, başlı başına cinsiyete dayalı işbölümü veya toplumsal cinsiyet farklılıkları değil, çocuk doğurma sırasında ezilen sınıf kadınlarına bakım verilmesi ihtiyacı olduğunu ileri sürer.

Mevcut sınıflı toplumlarda, söz konusu muhtelif çelişkilerin kendilerini nasıl dışa vurduğu ve bunlarla nasıl karşı karşıya kalındığı, bu son derece genel düzeydeki var oluşlarından dolaysız biçimde türetilemez. Bu tartışma sadece ezilen sınıf kadınlarının çocuk doğurma kapasitesinin, onları artığa el koyma ve emek-gücünün yeniden üretimi süreçleri açısından erkeklerden farklı biçimde konumlandırdığını göstermektedir. Kendileri de işçi olsalar bile, ezilen sınıftan kadınların özgün durumlarını damgalayan, emek-gücünün bakımı ve yenilenmesindeki farklı rolleridir.[13]

Kapitalizm ve ev içi emek

Bir önceki bölüm, sınıflara bölünmüş toplumlarda emek-gücünün yeniden üretiminin öğelerini ele aldı. Bu bölümde, kapitalizm olarak bilinen ayırt edici türdeki sınıflı toplumda emek-gücünün yeniden üretimine bakacağım. Bu konuda Marks'ın söyleyeceği oldukça fazla söz vardır, ama ev içi emek literatürünün gösterdiği gibi, bunlar yine de yeterli değildir.[14]

Marks'a göre, kapitalist toplumlarda, emek-gücü özgün bir meta biçimine bürünür, yani, sadece kullanım değerine değil, değişim değerine de sahip bir şeye dönüşür. İnsanların taşıyıcısı olduğu bu metanın, belirli özellikleri vardır. Emek-gücünün kullanım değeri, sahip olduğu kapasitedir; bu kapasite kapitalist bir üretim sürecinde işe koşulduğunda, kendi değerinden daha fazla bir değerin kaynağı haline gelir. Emek-gücünün değişim değeri (piyasada emek-gücünü satın almanın maliyeti), "emekçinin varlığını sürdürmesi için gerekli olan geçim araçlarının değeri"dir[15], ki bu, belirli bir anda, verili bir toplumda, tarihsel ve toplumsal bir tarzda belirlenir.

Marks, emek-gücünün değeri ile sermayenin artık-değere el koyması arasındaki ilişkiyi göstermek için, bir soyutlamadan yararlanmıştır: tek bir işçinin, saatlerle ifade edilen iş günü. (Marks için, işçi, elbette, hep erkekti). "Gerekli emeği", günlük çalışmanın işçinin geçim araçlarını satın almasına imkân veren bölümü olarak tanımlar. "Artık-değeri" ise, günlük

[13] Benzer biçimde, egemen sınıf kadınları kendi sınıflarının varlığını sürdürmesi ve yeniden üretiminde özgün ama oldukça farklı bir role sahiptir.

[14] İzleyen üç paragraf, Marks'ın emek-gücünün yeniden üretiminin boyutlarına ilişkin tartışmasını radikal biçimde sıkıştırmaktadır. Marks, konuyu çok uzun ve bol ampirik örneklerle tartışır.

[15] Marks 1971a, sy. 167 (bkz. Marks 2011, sy. 173 –Ç.N.).

çalışmanın, kapitalist tarafından el konulan geriye kalan bölümü olarak tanımlar.[16] Bir başka deyişle, işçi iş saatinin belirli bir bölümünde kendisi için, geriye kalanında ise patron için çalışır. İlk bölüm, yani işçinin gerekli emeği, ücretlerine denk düşer; ikinci bölüm, yani işçinin artık-emeği, patronun kullanımında olan artık-değeri oluşturur.

Marks açısından, kapitalist birikim sürekli olarak değişen kar güdülü bir sistem yaratır. Eğer kapitalistler hep daha fazla kar peşinde koşmak zorundaysa, gerekli emeği azaltmaya girişmek kendi yararlarınadır. Marks, böyle bir azaltmayı sağlamak üzere, kapitalistlerin (hırsızlık dışında) kullanabilecekleri yöntemleri tartışır. Bir yandan, emek-gücünün değerini değiştirmeksizin çalışma saatlerini uzatabilir veya çalışma ritmini yoğunlaştırabilirler. Daha uzun saatler veya daha yoğun çalışma, işçinin aynı ücret için daha fazla emek-gücü sarf etmesi demektir. Yani, emek-gücü ucuzlatılır. Marks, gerekli emeğin bu biçimde azaltılmasını "mutlak artık-değer" olarak adlandırır. Öte yandan, kapitalistler üretim sürecini daha üretken hale getirerek, gerekli emeği azaltabilirler. Daha fazla üretkenlik, işçinin gerekli emeği tamamlamak için daha az çalışma saatine ihtiyaç duyması ve daha fazla artık-değerin patrona gitmesi anlamına gelir. Belirli sınırlar içinde, bir ücret artışı bile verilebilir. Marks, gerekli emeğin bu biçimde azaltılmasını "göreli artık-değer" olarak adlandırır.

Marks'ın gerekli ve artık-emeğin iş günü içindeki ilişkisine dair tartışması son derece açıktır. Aynı zamanda, tek bir emekçi bireye odaklanmış olması, sadece işçinin değil, aynı zamanda akrabalarının, topluluğunun ve toplam işgücünün de varlığını sürdürmesini ve yenilenmesini güvence altına alan bütün ilave emeği, ister istemez dışarıda bırakır.[17] Söz konusu çeşitli süreçlerin Marks'ın açıklamasının dışında bırakılabilmesi, en azından bu noktada, kapitalizmin özgün toplumsal örgütlenmesinin etkisidir. Başka hiçbir üretim tarzında olmadığı biçimde, günlük bakım ve nesilsel yenilenme görevleri mekânsal, zamansal ve kurumsal olarak üretim alanından yalıtılmıştır. Marks, "bireysel tüketim" kavramı dâhilinde, kapitalizmin çalışmaya ücretli emekten radikal

---

[16] Aslında, işçinin emeği tarafından yaratılan değerin bir bölümü sabit sermayeyi yenilemeye gider.

[17] Başka yerde, Marks bu tür emeğin genel toplumsal yeniden üretimin bir koşulu olduğunu kabul eder.

anlamda farklı bir nitelik kazandırdığını kabul eder. Bireysel tüketim "işçi, emek-gücüne ödenmiş parayı geçim araçları satın almak için harcadığı" zaman meydana gelir.[18] Burada, Marks'ın temel ilgi konusu, işçinin geçim araçlarına ilişkin bireysel tüketimini, çalışırken gerçekleştirdiği üretim araçlarının "üretken tüketimi" ile karşılaştırmaktır. Ancak, bireysel tüketime dâhil olan çalışma hakkında çok az şey söyler. Burası, kapitalist üretim açısından yaşamsal olan ancak yine de Marks'ın açıklamasında eksik kalan ekonomik bir etkinlik alanıdır.

Ev içi emek literatürü, kapitalist toplumlarda emek-gücünün yeniden üretiminin işleyişini, çeşitli biçimlerde görünür hale getirmeye çalıştı. Benim bakış açıma göre, bunun anlamı, gerekli emeği, emek-gücünün yeniden üretimi süreçleriyle bütünleştirmek üzere yeniden kavramsallaştırmaktı. Gerekli emeğin iki öğeden oluştuğunu ileri sürdüm. Marks tarafından tartışılan ilki, ücretlere eşdeğer bir değer üreten gerekli emektir. Gerekli emeğin toplumsal bileşeni olarak adlandırdığım bu öğe, kapitalist üretim sürecinde artık-emeğe kopmaz biçimde bağlıdır. Gerekli emeğin, Marks'ın açıklamasında derin bir biçimde örtük kalan ikinci öğesi, emek-gücü metasının taşıyıcılarının ve bir bütün olarak işçi sınıfının günlük ve uzun vadeli yenilenmesine katkıda bulunan ücretsiz çalışmadır.[19] Bunu da, gerekli emeğin ev içi bileşeni veya ev içi emek olarak adlandırdım.

Ev içi emek bu biçimde tanımlandığında, kapitalizme özgü ve sabit bir toplumsal cinsiyet atfı içermeyen bir kavram haline geldi. Bu ise kavramı, ev içi emek tartışmasını tuzağa düşüren bazı genel geçer varsayımlardan, en önemlisi de, ev içi emeğin evrensel olduğu ve muhakkak kadının işi olduğu varsayımından özgürleştirdi.

Gerekli emeğin toplumsal ve ev içi bileşenleri dolaysız biçimde kıyaslanabilir değildir, çünkü ikincisi bir değere sahip değildir.[20] Bu ise, gerekli emeğin oldukça görünür ve çok değerli toplumsal bileşenine

---

[18] Marks 1971a, sy. 536 (bkz. Marks 2011, sy. 552 – Ç.N.).

[19] Bu soyutluk düzeyinde, işçi sınıfı terimini, üretim araçlarına sahip olmayanlar anlamında mülksüz olan herkesi belirtmek için kullandım. Başka yerlerde olduğu gibi ABD'de de bugün nüfusun çoğunluğu, bu anlamda işçi sınıfıdır ki bu da daha az soyut bağlamlarda hanelerin meslek, eğitim, gelir vb. üzerinden katmanlaşmasını değerlendirmeyi gerekli kılar.

[20] Ev içi emeğin Marksist anlamda değere sahip olup olmadığı sorusu, kadınların kurtuluşu literatürü içinde kendi küçük-tartışmasını tetikledi. Bana göre, böyle bir değeri yoktur. Nedeniyle ilgili bir açıklama için, bkz. Smith 1978.

belirsiz, ölçülemez ve (teknik anlamda) değersiz bir ev içi emek öğesinin eşlik etmesi demektir. Bileşenlerden sadece biri piyasada ortaya çıkabilir ve açıkça görülebilir iken, emek-gücünün yeniden üretimi ikisiyle de ilişkilidir. Ücretler işçilerin metaları satın almasını sağlıyor olabilir, ama ilave bir emek (ev içi emek de) genellikle sarf edilmelidir. Gıda ürünleri pişirilir ve giysiler onarılıp temizlenir. Çocuklara sadece bakılmaz aynı zamanda yetenekli işçi sınıfı yetişkinlerine dönüşmeleri için ihtiyaç duydukları vasıflar da öğretilir. İşçi sınıfının hasta, engelli veya zayıf düşmüş üyelerine de bakılır. Bu çeşitli görevler, en azından kısmen, ev içi emek tarafından üstlenilir.

Bir başka deyişle, gerekli emeğin önceden düşünüldüğünden çok daha karmaşık bir kavramsal kategori olduğunu ileri sürdüm. Biri değeri olan, diğeri değeri olmayan iki öğeye sahiptir. Önceden eksik olan ikinci öğe, yani ev içi emek, toplumsal öğeden keskin biçimde farklıdır ama benzer biçimde kapitalist toplumsal yeniden üretim için vazgeçilmezdir. Değerden yoksundur, fakat yine de artık-değere el konulması sürecinde kilit bir rol oynar. Gerekli emeğin gerçekleştirilmesi işinde birbirine kilitlenen toplumsal emek ve onun yeni keşfedilen arkadaşı, ev içi emek, Marksist kuramda daha önce asla benzeri görülmemiş tuhaf bir çifti oluşturur.[21]

Kapitalistlerin gerekli emeği azaltmaya dönük ilgisi, gerekli emeğin toplumsal öğesine olduğu kadar ev içi öğesine de uzanabilir. Eğer bazı insanlar enerjilerinin çoğunu ev içi emeğe (kuyudan su çekmeye, tandırda yemek pişirmeye, çamaşırları kaynatarak yıkamaya, çocuklara alfabe, aritmetik öğretmeye vs.) ayırırsa, bu durumda, üretimde çalışmak için daha az uygun hale geleceklerdir. Tersine, ev içi emek azaltıldığında, ilave emek-gücü potansiyel anlamda emek piyasası için serbest kalır. Ev içi emeğin azaltılması on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda devam ede gelen bir süreç oldu. 1900'ların başlarında, yiyecek hazırlamak daha az zaman tüketir hale geldi, çamaşır yıkamak bir biçimde daha az meşakkatli oldu ve okullar vasıf öğretme görevinin çoğunu üstlendi. Yakın zamanda, donmuş gıdalar, mikrodalgalar, çamaşır makineleri ve gündüz bakımı, bakımevi, kreş ve okul sonrası programları ev içi emeği daha da

[21] Önceki tezimi (Vogel 1983) netleştiren ama değiştirmeyen bu tartışma, şimdi bana daha az ikna edici geliyor. Ancak, açık olan şey, ev içi emek gerekli emeğin bir öğesi olarak teorize edilsin ya da edilmesin, asıl önemli olan, ev içi emeğini Marksist politik ekonomi içinde kuramlaştırmanın bir yolunun bulunması gerektiğidir.

azalttı.[22] Ev içi emeğin teknolojik ve teknolojik olmayan araçlarla azaltılması, hanelerin daha fazla sayıdaki üyesinin emek-gücünü piyasaya göndermesi anlamına gelmez. Ancak, bunu yapabilmeleri için daha büyük bir olanak yaratır.

Kısacası, kapitalistler bir sınıf olarak, aralarında şunların bulunduğu bir dizi çelişkili basınca yakalanmıştır: emek-gücüne duydukları uzun vadeli ihtiyaç, farklı işçi ve tüketici kategorilerine olan kısa vadeli talepleri, kar zorunlulukları ve bölünmüş bir işçi sınıfı üzerinde hegemonya tesis etme arzuları. Kuramsal yapının soyutluğu içinde, bu çelişkili basınçlar, elbette, önceden belirlenmiş kaçınılmazlıklar değil, eğilimler yaratır. Böyle eğilimler, işlevselci yorumların varsayacağı gibi, muhakkak egemen sınıflar lehine sonuçlar üretmez. Daha ziyade, emek-gücünün yeniden üretimi süreçleri bir savaş alanı oluşturur. Mevcut toplumlarda, kapitalistler, bir kısmı ev içi emeği mutlak veya göreli artık-değer yaratıyormuş gibi analiz edilebilecek biçimlerde güdümlemeyi içeren çeşitli stratejiler benimserler. Aynı zamanda, çalışanlar kendilerini yenilemenin en iyi koşullarını elde etmek için mücadele ederler ki buna, belirli bir ev içi emek düzeyi ve tipi de dâhil olabilir. Hem sermaye hem de emek genelde farklı kesimlere parçalanmış olduğu için, sonuçlar da katmanlar arasında yeknesak değildir.

O halde, çelişkili eğilimlere dayalı bir dinamik, emek-gücü metasının yeniden üretimi koşulları üzerinde verilen tarihsel mücadeleler aracılığıyla yol alır. Özgün sonuçlar belirli gruplar için aile ücretini, kadın ve çocuk sanayi işçilerini kapsayan koruyucu yasaları, emek piyasasındaki cinsel ve ırksal katmanlaşmayı, koğuşlardaki göçmen emeğini vs.yi içermiştir.[23]

---

[22] Nona Glazer (1987) "iş-transferi"ni, ev içi emeğin azaltılmasına karşı yirmi birinci yüzyılın önemli bir karşı-eğilimi olarak tartışmaktadır. İş-transferi, önceden tezgâhtarlar tarafından yapılan işlerin self-servis müşterilerine aktarılmasıyla gerçekleşir, bu yolla, ev içi emeği artırır. Martha Gimenez (1990), Glazer'in iş-transferi analizini ev içi emeğinin dört farklı türüne ilişkin yaptığı kendi tartışmayla birleştirir. İş-transferinin çeşitli mekanizmaları önemli olmakla birlikte, bunların, hanelerin sarf ettikleri toplam ev içi emek miktarını azaltmaya dönük uzun vadeli eğilimleriyle çeliştiğinden kuşkuluyum.

[23] Emek-gücünün yeniden üretiminin kilit bir öğesi olarak ev içi emek analizinin, işçi sınıfının son otuz yıl içinde nasıl değiştiğine ilişkin çalışmalarda ampirik bir karşılığı vardır. Birçok araştırmacı, sadece işçiler ve sendikaları üzerine yoğunlaşmak yerine, işçi sınıfı hanelerine ve topluluklarına emek gücünün taşıyıcıları, bakıcıları ve yenileyicileri olarak daha geniş anlamda bakmaktadır. Bkz. Sacks 1989; Glucksmann 1990.

Bu noktaya kadar, emek-gücü metasının yeniden üretimini ekonomik bir fenomen olarak tartıştım.[24] Ancak, eşitlik yönünde bir eğilimi sürdüren kilit bir siyasal fenomen de mevcuttur. Marks, kapitalist toplumların bu temel siyasal özelliğinin üretimin ve dolaşımın eklemlenmesinde bir temele sahip olduğunu ileri sürmüştü.[25] Üretimde, geniş bir yelpazeye yayılan yararlı somut emek, soyut insan emeğinde veya değerde eşdeğerini bulur. Dolaşımda, metalar aynı değerin kıyaslanabilir miktarlarını içerdiklerinde piyasada mübadele edilebilirler. Elbette, emek-gücü de bir metadır, piyasada alınıp satılır. İşçiler ve kapitalistler, o halde, piyasada metalarını mübadele etmek isteyen mal sahipleri olarak karşı karşıya gelirler. Alışverişin gerçekleşmesi için, kapitalistler işçilerin emek-gücünün değerine eşdeğer olan ücretler teklif etmelidir. Kapitalizmin bir hırsızlık sistemi olduğu yaklaşımlarının tersine, bu eşit bir alışveriştir. Piyasadaki eşitlik üretimdeki sömürüyle el ele gider.

Öyleyse, kişiler arası eşitlik, soyut bir ilke veya yanlış ideoloji değil, kökleri üretim ve dolaşım alanlarının eklemlenmesine dayanan karmaşık bir eğilimdir. Eşitlikten yoksun olmanın, kapitalist toplumlarda kadınların (ve diğer grupların) ezilmişliğinin özgün bir niteliğini temsil ettiğini ileri süreceğim. Sadece ezilen sınıfların kadınları, yukarıda tartışıldığı gibi, ev içi emek sarf ederler, ama bütün kadınlar kapitalist toplumlarda eşitlik yoksunluğundan muzdariptirler.

Eşitliğin kapsamını genişletme çabaları, en azından iki cephede radikal meydan okumalar yaratır. Birincisi, bütün insanları daha eşit bir temele doğru taşıyarak, ezilen katmanlar ve kesimler arasındaki ve kendi içlerindeki bölünmeleri azaltma eğilimi sergiler. İkincisi, kapitalizmin temelde sömürüye dayanan karakterini açığa çıkartabilir, çünkü daha fazla hak elde edildikçe, kapitalizmin ekonomik ve toplumsal karakteri daha fazla açığa çıkar. Eşitlik mücadeleleri, yararsız reformculuk veya sözüm ona bölücü kimlik siyaseti egzersizleri olmak bir yana, stratejik ittifakların inşasına katkıda bulunabilir ve hatta kapitalizmin ötesine işaret edebilir.

---

[24] Genel anlamda toplumsal cinsiyet ilişkileri olarak tanımladığımız şeyin önemli bir bölümünün ekonomik alanda yer almadığı konusunda Nancy Fraser'e (1998) katılıyorum. Buradaki iddiam, yine de, ekonomik nitelikli bir şeylerin *var olduğu*, bunların sermaye birikimi dinamikleri içinde önemli bir rol oynadığı ve kurumsallaştırılmasının politik ekonomiye ait olduğudur. Kapitalizmde kadınların ezilmişliğinin bu önemli ama sınırlı ekonomik boyutu elbette, örneğin, ırksal veya sınıfsal tabiiyete kıyasla, özgünlüğe işaret eden öğelerden biridir.

[25] Burada, bir kez daha, Marks'ın daha uzun açıklamasını radikal biçimde sıkıştırdım.

Tüm soyutluğu içinde, sunmuş olduğum kuramsal senaryoyu özetlersek: kapitalist üretim tarzında, birikim mantığı ile üretim ve dolaşım alanları arasındaki eklemlenme, kadınların konumunu damgalayan bir çift oluşturur. Bir yandan, ezilen sınıf kadınları ve erkekleri toplumsal yeniden üretimin önemli ekonomik yönleri bakımından farklı biçimde konumlandırılır. Öte yandan, bütün kadınlar eşit haklardan yoksun bırakılır. Mevcut toplumlarda, kadınların ezilmişliğinin dinamikleri, diğer öğelerin yanı sıra, bu ikili konumlandırmanın karşılığıdır.

İzleyiciler ve paradigmalar

Ev içi emeğini kuramsallaştırma çabaları 1970'lerde iki farklı izleyiciye hitap etti: feministler, özellikle sosyalist feministler ve sol. Birçok feminist zamanla ev içi emek literatürünü, uygun olmayan Marksist kategorileri kullanmaya dönük hatalı bir çaba olarak reddetti. Çoğu Marksist ise, bu tartışmayı basitçe görmezlikten geldi; ne izledi ne de katıldı. Potansiyel izleyiciler de, sosyalist feministlerin, açık veya zımnen, Marksist kuramın hangi biçimlerde gözden geçirilmesi gerektiğini öneriyor olduklarını tam anlamıyla kavramadı.

Feminist izleyicileri nihai olarak kısıtlayan faktörlerden biri, ev içi emek tartışmasının kurama ilişkin yaklaşımıydı. Önceden de tartışıldığı gibi, birçok feminist, ev içi emek literatürünün büyük bir bölümünün altında yatan epistemolojik perspektifle ilgili zorluklar yaşadı. Literatür sadece aşırı derece soyut değildi, aynı zamanda, kuramın kapsamını da ciddi anlamda sınırlandırılmış biçimde ele alıyordu. Özellikle, öznellik ve faillik meseleleri bu tür kuramın dışında kalıyordu. Bu meseleler, daha ziyade, somut tarihsel araştırma ve analizin zor ve karmaşık dünyasına aitti. Birçok feminist, bu kuram yaklaşımını reddetti ve onun yerine ayrıntılı ampirik tanımlamalar içinde kuram bulmaya çalıştı. Böylece, güçlü ama genelde doğrulanmamış bir kuramsal paradigma farklılığı, iki perspektifi birbirinden ayırdı. Şimdi o günlerde olduğundan çok daha açık seçik biçimde gördüğüm üzere, perspektiflerden birini savunanlar, diğerinden yana taraf olanlarla etkin bir iletişim kuramadılar. Birbirlerinin çalışmalarını yararlı biçimde eleştirmek bir yana, karşılıklı olarak okumak bile, paradigmaların uyumsuzluğu engeline takıldı.[26]

[26] Thomas Kuhn (1963), kuramsal paradigmaların, onları kullananların düşünüşünü güçlü biçimde çerçevelediği halde, birçok biçimde görünmez kaldığını tarif eder. Tartışma konusu

1970'ler boyunca, sol, Marksist kuramı gözden geçirmek konusunda bu derece değilse de, feminist bir sosyalizmi geliştirme fikri konusunda çoğunlukla düşmanca davrandı. Birçok kampta, feminizm içsel anlamda burjuva bir tutum ve sınıfın birliğine yönelik bir tehdit olarak değerlendirildi. Çoğunlukla erkeklerden oluşan ABD'li Marksist kuramcılar, genellikle ev içi emek literatürünü görmezlikten geldiler. Kısmen, buradaki sorun yine, bu kez farklı bir türden olmakla birlikte, bir paradigma uyumsuzluğuydu. Geleneksel Marksist perspektife göre, kapitalizmin dinamikleri nihayetinde sınıfsal sömürüyle ilgiliydi. Diğer konular –örneğin, toplumsal cinsiyet, ırksal veya ulusal ezilmişlik– sosyalistler için önemli konular olsa bile, Marksist kuram dünyası olarak anlaşılan şeyin dışında kalıyordu.

Ev içi emek kuramsallaştırmasının izleyicileri, 1980'lerde dramatik biçimde daraldı. Bu gerilemede, elbette, giderek muhafazakârlaşan iklim veya birçok radikal toplumsal hareketin imhası da rol oynadı. Feminist entelektüel çalışma ilerlemeyi başardı, ancak bunu kadın hareketinin aktivizmiyle eskisinden çok daha zayıf bağlar kurarak yaptı. Yüksek okul veya üniversite kampuslarında varlığını sürdüren feminizm ise, bir dizi disipliner kısıtlama ve mesleki baskılarla karşılaştı. Üstelik feminist araştırmacıların daha genç kuşakları, 1960'ların isyanlarından yükselen radikal bir kadınların kurtuluşu hareketine katılma şansına da sahip olmamıştı. Şaşırtıcı olmayan biçimde, sosyalist düşüncenin feminist kuram bakımından geçerliliğine duyulan güven eriyip gitti.

1980'ler ve 90'lar, birçoklarını şaşırtan biçimde, ev içi emek kuramsallaştırmasının ölüp gitmesine sahne olmadı. Bilakis, belirli bir ilgi düzeyi devam etti. İngiltere ve Kanada'da olduğu gibi, şu veya bu nedenle görece daha güçlü Marksist kuram geleneklerine sahip olan yerlerde, kadın ve erkeklerden oluşan küçük iktisatçı, sosyolog ve tarihçi toplulukları, önceki ev içi emek literatürünün ortaya koyduklarından miras kalan soruları yanıtlamaya devam etmektedir.[27]

---

yapılan kuramsal çerçeve bakımından, Althusser de (1993, sy.185-6) fenomene dair yorumda bulunur: "Başından itibaren *birleşimsel* (soyut) ve *birleşik* (somut) arasında, ana sorunu yaratan yapısal bir farklılaşma çizmekte ısrar ettik. Ama kimse bunu kabul etti mi? Kimse bu farkı hiçbir biçimde fark etmedi... Kimse kuramla [yaklaşımımla] ilgilenmedi. Yalnızca az sayıda kişi nedenlerimi ve amaçlarımı anladı"

[27] İngiltere için, bkz. Gardiner 1997 içindeki bibliyografya ve *Capital&Class* dergisi. Kanada için, bkz. Hamilton ve Barrett 1990 ve *Studies in Political Economy* dergisi.

Ancak, bu yıllarda ABD'de, görece az sayıda araştırmacı ev içi emek tartışmasında ortaya konulan meselelerle ilgilenmiştir. Terminolojiyi kullanmayı sürdüren feministler, bunu genellikle analitik olmaktan ziyade, daha metaforik biçimde yapmaktadır. Örneğin, ev içi emek halen, alanı ve çalışanları belli (özel hane, kadınlar), içeriği ise aşikâr olan (genellikle, ev işi veya ev işi ve çocuk bakımı) bir şey olarak ele alınmaktadır. Önceleri farklı birçok entelektüel gelenek içinde epey tartışmaya konu olmuş anlamlara sahip bir terim olan yeniden üretim, ayrıca, kapsamlı bir anlam kazandı.[28] Kavram artık genellikle, "yeniden üretim emeği" biçimindeki yeni bir vurguyla birlikte, kol emeği ile duygusal ve entelektüel emeğin yanı sıra ücretlendirilmiş ve ücretlendirilmemiş çalışma da dâhil olmak üzere, insanların yenilenmesine katkıda bulunan geniş bir faaliyetler yelpazesini kaplamaktadır. Literatürü gözden geçiren Evely Nakano Glenn[29] şu gözlemde bulunur:

"*Toplumsal yeniden üretim* terimi... kültürel ve toplumsal olduğu kadar, fiziksel varlıklar olarak da insanların üretilmesine ve rekreasyonuna atıfta bulunacak biçimde... daha geniş biçimde algılanır hale geldi. Dolayısıyla zihinsel, duygusal emeği ve kol emeğini içeriyor. Bu emek sayısız biçimlerde örgütlenebiliyor –hanenin içinde ve dışında, ücretlendirilmiş veya ücretlendirilmemiş çalışma olarak, değişim değeri veya sadece kullanım değeri yaratan biçimde... [Örneğin, yiyecek üretimi] hanede ücretlendirilmemiş çalışma olarak bir aile üyesi tarafından, hanede ücretlendirilmiş çalışma olarak bir hizmetçi tarafından veya kar üreten ücretlendirilmiş çalışma olarak bir fast-food restoranında eli çabuk bir aşçı tarafından gerçekleştirilebilir."

1980'lerde ve 90'larda, ABD'li Marksistler, çoğunlukla erkeklerden oluşmaya ve birkaç on yıllık tarihe sahip sosyalist-feminist literatüre ve yoruma genellikle ilgisiz kalmaya devam etti. Marksistlerin birçoğu feminizmi, solu yalnızca Balkanlaştırabilecek kimlik politikaları denilen siyasetin bir örneği olarak ele almaktadır. Marksist kuramın birliği konusunda da endişeliler. Aynı zamanda, tam da bu meseleleri ele alan geniş bir çağdaş tartışma ve münakaşa yelpazesinden habersiz gibi görünüyorlar.

---

[28] Yeniden üretim kavramının anlamına ilişkin 1970'lerin değerlendirmeleri için, bkz. Edholm, Harris ve Young 1977 ve Beechey 1979. Ayrıca, bkz. Himmelweit 1983a.

[29] Glenn 1992.

Yine de, bir avuç Marksist diyaloga girmeye başladı. Bazıları ev içi emek tartışmasında çoktan geçilmiş yollardan geçmekte, hatta ilk kez 1970'lerde feministler tarafından önerilen analizleri yeniden keşfetmektedir. Diğerleri ise dil, psikoloji veya cinsellik gibi kadınların ezilmişliğini sarmalayan meseleleri yorumlamaktadır. Bunu yaparken, kadınların ezilmişliğini, artığa el koyma ve kapitalist toplumsal yeniden üretim süreçlerine tamamıyla dışsal ve dolayısıyla Marksist politik ekonominin konusu olmayan bir şey olarak kurgulamaktadırlar.

Erken dönem ev içi emek kuramcıları, kadınların hayatını kapitalizmin tam ortasına yerleştirmeye çalıştılar. Marksizm'in yaklaşan krizini ilk sezenler ve Marksist kuramın sınırlılıklarını aşmaya başlayanlar arasında yer aldılar. Bence, feminist kurama ve Marksist politik ekonomi geleneğine yönelik meydan okumaları, tamamlanmamış bir proje olarak varlığını sürdürmektedir.

Yirmi birinci yüzyılda ev içi emeği

Ev içi emek literatürü, kadınların ezilmişliğinin genel toplumsal yeniden üretim açısından merkezi bir yeri olduğunda ısrar etti. Bütün sorunlarına karşın, bu öngörü geçerliliğini sürdürmektedir. Sermaye hala sağlam sömürülebilir emek-gücü kaynakları ve uygun biçimde yapılandırılmış meta tüketicileri talep etmektedir –bunlar kalıcı biçimde mücadele konusu olan ve her zaman karşılanmayan taleplerdir. Küresel yeniden yapılandırmayla birlikte, emek-gücünün bakıldığı ve yenilendiği süreçler radikal dönüşümden geçmekte ve ev içi emek bu değişimler bakımından kilit rolünü sürdürmektedir. Ev içi emek biçimleri çoğalmakta, eve ekmek götüren erkek/bağımlı kadın biçimindeki çekirdek aile normundan daha da uzaklaşmaktadır. Birçok hane, üyelerinin gerçekleştirdiği ev içi emek miktarı ve niteliğini genellikle azaltarak, ücretli emeğe artan zaman dilimlerinde katkıda bulunmaktadır. Diğer haneler, sürekli işsizlik, yoğunlaşan marjinallik ve yoksullaşan ev içi emek düzeyi ve türlerine yakalanmıştır. Burada, meselenin, emek-gücünün bir kesiminin yeniden üretimi olduğu ileri sürülebilir.[30] Emek-gücünün yenilenmesi süreçleri, ayrıca, coğrafi olarak da dağılmakta, sık sık ulusal sınırların ötesine geçmektedir. Göç

[30] Gimenez (1990, sy. 37), bu tür hanelerin "basitçe insanları yeniden ürettiğini ve insanların [emek gücünün] ... pazarlanabilir vasıflar olmadan, kapitalist koşullarda hiçbir değeri [olmadığını]" ileri sürer. Farklı bir yorum için, bkz. Sassen 1998.

daha da yaygınlaşmakta, aileleri bölmekte ve akrabalık temelli olduğu kadar akrabalık dışı yeni türden ev içi emek alanları yaratmaktadır. Bu arada, geleneksel anlamda marjinalleştirilen gruplara yönelik hak-temelli eşitliğin kapsamı ve ulaşılabilirliğinin genişlemesi, birçok bakımdan yararlı olmakla birlikte, beklenmedik tehlikeler yaratmaktadır.[31]

Yirmi birinci yüzyıl dönümünde, kadınların payına, inkâr edilemeyecek biçimde güçlendirici değişimler kadar ağır yükler de düşmektedir. Bu yükler, diğerlerinin yanı sıra, çifte mesai, ortada görünmeyen kocalar, akrabalardan yalıtılmışlık ve yeterli toplumsal destek olmadan bekâr annelik gibi yükleri içermektedir. Kısacası, kadınların deneyimi hala ev içi emeğin ve bu emeğin kapitalist toplumsal yeniden üretim içindeki rolünün kuramsallaştırılması sorununa işaret etmektedir.

[31] Örneğin, bkz. Vogel 1995.

Kaynakça

Alexander, Sally 1976, 'Women's Work in Nineteenth-Century London: A Study of the Years 1820–1850', in Mitchell and Oakley (eds.) 1976.

Allen, Theodore 1994, *The Invention of the White Race: Volume One, Racial Oppression and Social Control*, London: Verso.

___ 1997, *The Invention of the White Race: Volume Two, The Origins of Racial Oppression in Anglo-America*, London: Verso.

Altbach, Edith (ed.) 1971, *From Feminism to Liberation*, Cambridge, Mass: Schenkman Publishing.

Althusser, Louis 1971, *Lenin and Philosophy and Other Essays*, New York: Monthly Review Press.

___ 1971a [1969], 'Preface to *Capital* Volume One', in Althusser 1971.

___ 1993, *The Future Lasts Forever*, New York: The New Press.

Althusser, Louis, and Balibar, Etienne 1970, *Reading Capital*, London: New Left Books.

Anonymous 1964, *International Workingmen's Association, General Council Minutes*, Volume 4, Moscow: Progress Publishers.

___ 1975, 'The National Conference on Socialist-Feminism', *Socialist Revolution*, 26: 85–116.

Anthias, Floya 1980, 'Women and the Reserve Army of Labour: A Critique of Veronica Beechey', *Capital and Class*, 10: 50–63.

Armstrong, Pat and Armstrong, Hugh 1983, 'Beyond Sexless Class and Classless Sex: Towards Feminist Marxism', *Studies in Political Economy*, 10: 7–43.

Atkinson, Jane 1982–3, 'Anthropology', *Signs*, 8: 236–58.

Atkinson, Dorothy, Dallin, Alexander, and Lapidus, Gail Warhofsky (eds.) 1977, *Women in Russia*, Stanford: Stanford University Press.

Aveling, Edward, and Aveling, Eleanor Marx 1972 [1886], *The Woman Question*, reprinted (with subtitles added), *Marxism Today*, 16,3: 80–8.

Bakker, Isabella and Gill, Stephen (eds.) 2003, *Power, Production and Social Reproduction*, Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Bakker, Isabella and Silvey, Rachel 2008, 'Introduction: Social Reproduction and Global Transformations – From the Everyday to the Global', in Bakker and Silvey (eds.) 2008.

___ (eds.) 2008, *Beyond States and Markets: The Challenges of Social Reproduction*, New York: Routledge.

Bannerji, Himani 1995, *Thinking Through: Essays on Feminism, Marxism and AntiRacism*, Toronto: Women's Press.

Barker, Diana Leonard and Allen, Sheila (eds.) 1976, *Dependence and Exploitation in Work and Marriage*, New York: Longman.

Barrett, Michèle 1980, *Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis*, London: Verso.

Barrett, Michèle, and McIntosh, Mary 1980, 'The "Family Wage": Some Problems for Socialists and Feminists', *Capital and Class*, 11: 51–72.

Bebel, August 1891, *Die Frau und der Sozialismus*, Stuttgart: Dietz Verlag.

___ 1976 [1885], *Woman in the Past, Present and Future*, New York: AMS Press.

___ 1971 [1904], *Woman under Socialism*, translated by Daniel De Leon, Reprint, New York: Schocken Books.

Beecher, Jonathan, and Bienvenu, Richard (eds.) 1971, *The Utopian Vision of Charles Fourier*, Boston: Beacon Press.

Beechey, Veronica 1979, 'On Patriarchy', *Feminist Review*, 3: 66–82.

___ 1977, 'Some Notes on Female Wage Labour in Capitalist Production', *Capital and Class*, 3: 45–66.

___ 1978, 'Women and Production: A Critical Analysis of Some Sociological Theories of Women's Work', in Kuhn and Wolpe (eds.) 1978.

Benería, Lourdes 1979, 'Reproduction, Production and the Sexual Division of Labour', *Cambridge Journal of Economics*, 3: 203–25.

Benston, Margaret 1969, 'The Political Economy of Women's Liberation', *Monthly Review* 21,4: 13–27.

Berreman, Gerald (ed.) 1981, *Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches*, New York; Academic Press. Bettelheim, Charles 1975, *Economic Calculation and Forms of Property*, New York: Monthly Review Press.

Bezanson, Kate and Luxton, Meg (eds.) 2006, *Social Reproduction: Feminist Political Economy Challenges Neo-Liberalism*, Montreal: McGill-Queen's Press.

Blaut, James 1982, 'Nationalism as an Autonomous Force', *Science and Society*, 46: 1–23.

Blumenberg, Werner (ed.) 1965, *August Bebels Briefwechsel mit Friedrich Engels*, The Hague: Mouton.

Blumenfield, Emily, and Mann, Susan 1980, 'Domestic Labour and the Reproduction of Labour Power: Towards an Analysis of Women, the Family, and Class', in Fox (ed.) 1980.

Bobroff, Anne 1974, 'The Bolsheviks and Working Women, 1905–1920', *Soviet Studies*, 26: 540–67.

Bottomore, Tom (ed.) 1983, *A Dictionary of Marxist Thought*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Boxer, Marilyn and Jean Quataert (eds.) 1978, *Socialist Women: European Socialist Feminism in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries*, New York: Elsevier. Brenner, Johanna 1984, 'Review: Marxist Theory and the Woman Question', *Contemporary Sociology*, 13,6: 698–700.

___ 2000, 'Intersections, Locations, and Capitalist Class Relations: Intersectionality from a Marxist Perspective', in Brenner (ed.) 2000.

___ (ed.) 2000, *Women and the Politics of Class*, New York: Monthly Review Press. Brenner, Johanna and Ramas Maria 1984, 'Rethinking Women's Oppression', *New Left Review*, I, 144: 40–7.

Brenner, Johanna and Holmstrom Nancy 1983, 'Women's Self-Organization: Theory and Strategy', *Monthly Review*, 34: 34–46.

Bridenthal, Renate 1976, 'The Dialectics of Production and Reproduction in History', *Radical America*, 10,2: 3–11.

Bridenthal and Koonz (eds.) 1977, *Becoming Visible: Women in European Society*, Boston: Houghton Mifflin Co.

Brown, Beverly 1978, 'Natural and Social Division of Labour: Engels and the Domestic Labour Debate', *m/f*, 1: 25–47. Brown, Liz 1979, 'The Family and Its Genealogies: A Discussion of Engels' *Origin of the Family*', *m/f*, 3: 5–34.

Bruegel, Irene 1979, 'Women as a Reserve Army of Labour: A Note on Recent British Experience', *Feminist Review*, 3: 12–23.

Buhle, Paul, Buhle Mari Jo and Georgakas, Dan (eds.) 1998, *Encyclopedia of the American Left*, second edition, Oxford: Oxford University Press.

Bujra, Janet, 'Female Solidarity and the Sexual Division of Labour', in Caplan and Bujra (eds.) 1978, 13–45.

Burman, Sandra (ed.) 1979, *Fit Work for Women*, London: Croom Helm.

Burris, Val 1982, 'The Dialectic of Women's Oppression: Notes on the Relation between Capitalism and Patriarchy', *Berkeley Journal of Sociology*, 27: 51–74.

Camfield, David 2002, 'Beyond Adding on Gender and Class: Revisiting Marxism and Feminism', *Studies in Political Economy*, 68: 37–54.

Caplan, Patricia and Bujra Janet (eds.) 1978, *Women United, Women Divided*, London: Tavistock Publications.

Carroll, Berenice (ed.) 1976, *Liberating Women's History*, Urbana: University of Illinois Press.

Caulfield, Mina Davis 1981, 'Equality, Sex and Mode of Production', in Berreman (ed.) 1981, 201–220.

___ 1974, 'Imperialism, the Family, and Cultures of Resistance', *Socialist Revolution*, 20: 67–85.

Chinchilla, Norma Stoltz 1980, 'Ideologies of Feminism: Liberal, Radical, Marxist', in Social Sciences Research Reports, 61, School of Social Sciences, University of California at Irvine.

___ 1977, 'Mobilizing Women: Revolution in the Revolution', *Latin American Perspectives* 4,4: 83–102.

___ 1979, 'Working-Class Feminism: Domitila and the Housewives Committee', *Latin American Perspectives* 6,3: 87–92.

Ciancanelli, Penelope 1980, 'Exchange, Reproduction and Sex Subordination among the Kikuyu of East Africa', *Review of Radical Political Economics* 12,2: 25–36.

Clark, Anna 1995, *The Struggle for the Breeches: Gender and the Making of the British Working Class*, Berkeley, CA: University of California Press.

Clements, Barbara Evans 1982–83, 'Working-Class and Peasant Women in the Russian Revolution, 1917–1923', *Signs* 8: 215–35.

Collins, Jane L. and Gimenez, Martha E. (eds.) 1990, *Work without Wages: Domestic Labor and Self-Employment within Capitalism*, Albany, NY: SUNY Press.

Collins, Patricia Hill 1993, 'Toward a New Vision: Race, Class, and Gender as Categories of Analysis and Connection', *Race, Sex & Class*, 1,1: 25–45.

___ 1998, 'The tie that binds: race, gender, and US violence', *Ethnic and Racial Studies*, 21,5: 918–38.

Collins, Patricia Hill and Anderson, Margaret (eds.) 1992, *Race, Class and Gender: An Anthology*, Belmont, CA: Wadsworth Publishing.

Coulsen, Margaret, Magas, Branka; and Wainwright, Hilary 1975, '"The Housewife and Her Labour under Capitalism": A Critique', *New Left Review*, 89: 59–71.

Cousins, Mark 1978, 'Material Arguments and Feminism', *m/f*, 2: 62–70.

Croll, Elisabeth 1978, *Feminism and Socialism in China*, London: Routledge and Kegan Paul.

___ 1981–2, 'Women in Rural Production and Reproduction in the Soviet Union, China, Cuba, and Tanzania', *Signs*, 7: 361–99.

Dalla Costa, Mariarosa 1972, 'Women and the Subversion of the Community', in Dalla Costa and James (eds.) 1972.

Dalla Costa, Mariarosa and Selma James (eds.) 1972, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol: Falling Wall Press.

Davis, Angela 1971, 'Reflections on the Black Woman's Role in the Community of Slaves', *Black Scholar* 3,4: 3–15.

___ 1981, *Women Race and Class*, New York: Random House.

Dawley, Alan 1976, *Class and Community: The Industrial Revolution in Lynn*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Deckard, Barbara Sinclair 1978, *The Women's Movement: Political, Socioeconomic, and Psychological Issues*, New York: Harper and Row.

Deere, Carmen Diana 1976, 'Rural Women's Subsistence Production in the Capitalist Periphery', *Review of Radical Political Economics* 8,1: 9–17.

Deere, Carmen Diana, and Léon de Leal, Magdalena 1981–82, 'Peasant Production, Proletarianization, and the Sexual Division of Labor in the Andes', *Signs*, 7: 338–60.

Delmar, Rosalind, 'Looking Again at Engels' *Origin of the Family, Private Property and the State*' in Mitchell and Oakley (eds.) 1976, 271–87.

Dixon, Marlene 1977, 'The Centrality of Women in Proletarian Revolution', *Synthesis* 1, 4.

___ 1970, 'Where Are We Going?', *Radical America* 4,2: 26–35.

___ 1972, 'Why Women's Liberation – 2?', in Salper (ed.) 1972, 184–200.

Draper, Hal 1972, 'Marx and Engels on Women's Liberation', in Salper (ed.) 1972.

Draper, Hal, and Lipow, Anne 1976, 'Marxist Women versus Bourgeois Feminism', in Miliband and Saville (eds.) 1976.

Dreitzel, H. P. (ed.) 1972, *Family, Marriage, and the Struggle of the Sexes*, New York: Macmillan Co.

DuBois, Ellen Carol 1978, *Feminism and Suffrage: The Emergence of an Independent Women's Movement in America 1848–1869*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Du Bois, W. B. 1971 [1935], *Black Reconstruction in America 1860–1880*, Reprint, New York: Atheneum Publishers.

___ 1998 [1935], *Black Reconstruction in America 1860–1880*, New York: Free Press.

Duplessis, Rachel Blau and Snitow, Ann (eds.) 1990, *The Feminist Memoir Project: Voices from Women's Liberation*, New York: Three Rivers Press.

Easton, Barbara 1978, 'Feminism and the Contemporary Family', *Socialist Review*, 39: 11–36.

Echols, Alice 1989, *Daring to Be Bad: Radical Feminism in America, 1967–1975*, Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press.

Edholm, Felicity, Harris, Olivia and Young, Kate 1977, 'Conceptualising Women', *Critique of Anthropology*, 9–10: 101–30.

Eisenstein, Zillah (ed.) 1978, *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York: Monthly Review Press.

Engels, Frederick 1972 [1884], *The Origin of the Family, Private Property and the State*, New York: International Publishers.

___ 1967 [1886], *Ludwig Feuerbach and the Outcome of Classical German Philosophy*, New York: International Publishers.

___ (ed.) 1975a [1845], *The Theses on Feuerbach*, in Marx and Engels 1975, Volume 5.

___ 1975b [1844], *The Condition of the Working Class in England*, in Marx and Engels 1975, Volume 4.

___ 1975c [1843–44], *Outlines of a Critique of Political Economy*, in Marx and Engels 1975, Volume 3.

___ 1975d [1845], *Draft of a Communist Confession of Faith*, in Marx and Engels 1975, Volume 6.

___ 1975e [1847], *Principles of Communism*, in Marx and Engels 1975, Volume 6.

___ 1968 [1844], *The Condition of the Working Class in England*, translated and edited by W. O. Henderson and W. H. Chaloner, Stanford: Stanford University Press.

___ 1947 [1877], *Anti-Dühring*, Moscow: Progress Publishers.

Epstein, Barbara 1980, 'Thoughts on Socialist Feminism in 1980', *New Political Science* 1,4: 25–35.

Establet, Roger 1973, 'Presentation du plan du "Capital"', in Establet and Machery (eds.) 1973, 4: 47–109.

Establet, Roger and Machery, Pierre (eds.) 1973, *Lire le Capital*, Volume 4, Paris: François Maspero.

Evans, Richard 1980, 'Bourgeois Feminists and Women Socialists in Germany 1894–1914: Lost Opportunity or Inevitable Conflict?', *Women's Studies International Quarterly*, 3: 355–76.

___ 1977, *The Feminists: Women's Emancipation Movements in Europe, America and Australasia 1840–1920*, New York: Barnes and Noble.

Evans, Sara 1975, 'The Origins of the Women's Liberation Movement', *Radical America* 9,2: 1–12.

___ 1979, *Personal Politics: The Roots of Women's Liberation in the Civil Rights Movement and the New Left*, New York: Alfred A. Knopf.

Ferguson, Susan 1999, 'Building on the Strengths of the Socialist Feminist Tradition', *Critical Sociology*, 25,1: 1–15.

___ 2008, 'Canadian Contributions to Social Reproduction Feminism, Race and Embodied Labor', *Race, Gender and Class*, 15(1–2): 42–57.

Firestone, Shulamith 1970, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*, New York: William Morrow and Co.

Floyd, Kevin 2009, *The Reification of Desire: Toward a Queer Marxism*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Fox, Bonnie (ed.) 1980, *Hidden in the Household: Women's Domestic Labour under Capitalism*, Toronto: Women's Press.

Fraser, Nancy 1998, 'Heterosexism, Misrecognition and Capitalism: A Response to Judith Butler', *New Left Review*, 228: 140–9.

Freeman, Caroline 1980 [1973], 'When Is a Wage Not a Wage?', in Malos (ed.) 1980, 202–09.

Freeman, Jo 1973, 'The Origins of the Women's Liberation Movement', *American Journal of Sociology*, 78: 792–811.

___ 1972, 'The Women's Liberation Movement: Its Origins, Structures, and Ideas', in Dreitzel (ed.) 1972, 201–16.

Gardiner, Jean 1976, 'The Political Economy of Domestic Labour in Capitalist Society', in Barker and Allen (eds.) 1976.

___ 1977, 'Women in the Labour Process and Class Structure', in Hunt (ed.) 1977, 155–63.

___ 1997, *Gender, Care and Economics*, London: Macmillan.

Gaudemar, Jean-Paul de 1976, *Mobilité du travail et accumulation du capital*, Paris: François Maspero.

Geiger, H. Kent 1968, *The Family in Soviet Russia*, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Gerstein, Ira 1973, 'Domestic Work and Capitalism', *Radical America*, 7,4–5: 101–28.

___ 1976, 'Production, Circulation and Value', *Economy and Society*, 5: 243–91.

Gerstel, Naomi and Gross, Harriet Engel (eds.) 1987, *Families and Work*, Philadelphia, Pennsylvania: Temple University Press.

Gimenez, Martha 1978, 'Structuralist Marxism on "The Woman Question"', *Science and Society*, 42,3: 301–23.

___ 1990, 'The Dialectics of Waged and Unwaged Work: Waged Work, Domestic Labor and Household Survival in the United States', in Collins, Jane L. and Gimenez, Martha E. (eds.) 1990.

Glazer, Nona Y. 1987, 'Servants to Capital: Unpaid Domestic Labor and Paid Work', in Gerstel and Gross (eds.) 1987.

Glenn, Evelyn Nakano 1992, 'From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor', *Signs*, 19: 1–43.

Glickman, Rose 1977, 'The Russian Factory Woman, 1880–1914', in Atkinson, Dallin, and Lapidus 1977.

Glucksmann, Miriam 1990, *Women Assemble: Women Workers and the New Industries in Inter-War Britain*, London: Routledge.

Godelier, Maurice 1981, 'The Origins of Male Domination', *New Left Review*, 127: 3–17.

Guesde, Jules 1959, *Textes choisis 1867–1882*, Paris: Éditions sociales.

Guettel, Charnie 1974, *Marxism and Feminism*, Toronto: Women's Press.

Hamilton, Roberta and Barrett, Michèle (eds.) 1986, *The Politics of Diversity*, London: Verso.

Hansen, Karen V. and Philipson, Ilene J. (eds.) 1990, *Women, Class and the Feminist Imagination: A Socialist-Feminist Reader*, Philadelphia, Pennsylvania: Temple University Press.

Harrison, John 1973, 'The Political Economy of Housework', *Bulletin of the Conference of Socialist Economists*, 7.

Hartmann, Heidi 1979, 'The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union', *Capital and Class*, 8: 1–33.

___ 1981, 'The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union', in Sargent (ed.) 1981.

Hartmann, Heidi, and Bridges, Amy 1975, 'The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism', working draft.

Haug, Frigga 2005, 'Gender Relations', *Historical Materialism*, 13,2: 279–302.

Hayden, Carol Eubanks 1976, 'The Zhenotdel and the Bolshevik Party', *Russian History*, 3: 150–73.

Hayden, Dolores 1981, *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*, Cambridge, MA: M.I.T. Press. Hegel, G. W. F. 1977, *The Phenomenology of Spirit*, translated by A. V. Miller, Oxford: Oxford University Press.

Heinen, Jacqueline 1978, 'Kollontai and the History of Women's Oppression', *New Left Review*, 110: 43–63.

Heitlinger, Alena 1979, *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia*, London: Macmillan and Co.

Hennessy, Rosemary 1993, *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*, New York: Routledge.

___ 2000, *Profit and Pleasure: Sexual Identities i Late Capitalism*, New York: Routledge.

Hennessy, Rosemary and Ingraham Chrys (eds.) 1997, *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference and Women's Lives*, New York: Routledge.

Hensman, Rohini 2011, 'Revisiting the Domestic-Labour Debate: An Indian Perspective', *Historical Materialism*, 19,3: 3–28.

Himmelweit Sue 1983a, 'Domestic Labour' in Bottomore (ed.) 1983.

___ 1983b, 'Reproduction' in Bottomore (ed.) 1983.

___ 1983c, 'Value of Labour Power' in Bottomore (ed.) 1983.

Hindess, Barry, and Hirst, Paul 1975, *PreCapitalist Modes of Production*, London: Routledge and Kegan Paul.

Hole, Judith, and Levine, Ellen 1971, *Rebirth of Feminism*, New York: Quadrangle Books.

Holmstrom, Nancy 1981, '"Women's Work", The Family, and Capitalism', *Science and Society*, 45: 186–211.

Honeycutt, Karen 1975, 'Clara Zetkin: A Left-Wing Socialist and Feminist in Wilhelmian Germany', PhD. dissertation, Columbia University.

___ 1979–80, 'Socialism and Feminism in Imperial Germany', *Signs*, 5: 30–41.

hooks, bell 2000, *Where We Stand: Class Matters*, New York: Routledge.

Humphries, Jane 1977, 'Class Struggle and the Persistence of the Working Class Family', *Cambridge Journal of Economics*, 1: 241–58.

Hunt, Alad (ed.) 1977, *Class and Class Structure*, London: Lawrence and Wishart.

Ignatiev, Noel 1995, *How the Irish Became White*, New York: Routledge.

James, Selma 1975, *Sex, Race, and Class*, Bristol: Falling Wall Press/Race Today Publications.

Jameson, Fredric 1972, *The Prison-House of Language*, Princeton: Princeton University Press.

Kapp, Yvonne 1976, *Eleanor Marx: II: The Crowded Years, 1884–1898*, London: Lawrence and Wishart.

Katz, Cindi 2001, 'Vagabond Capitalism and the Necessity of Social Reproduction', *Antipode*, 33: 709–38.

Kelly, Joan 1979, 'The Doubled Vision of Feminist Theory', *Feminist Studies*, 5: 216–27.

Kelley, Robin D.G. 1990, *Hammer and Hoe: Alabama Communists and the Great Depression*, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

___ 1994, *Race Rebels: Culture, Politics and the Black Working Class*, New York: Free Press.

___ 1997, *Yo' Mama's Disfunktional: Fighting the Culture Wars in Urban America*, Boston: Beacon Press.

___ 2002, *Freedom Dreams: The Black Radical Imagination*, Boston: Beacon Press.

Kelly-Gadol, Joan 1975–76, 'The Social Relation of the Sexes: Methodological Implications of Women's History', *Signs*, 1: 809–823.

Kinsman, Gary 1987, *The Regulation of Desire: Sexuality in Canada*, Montreal: Black Rose Books.

Krader, Lawrence (ed.) 1972, *The Ethnological Notebooks of Karl Marx*, Assen: Van Gorcum.

Kuhn, Annette, and Wolpe, Annemarie (eds.) 1978, *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production*, Boston: Routledge and Kegan Paul, 1978.

Kuhn, Thomas 1962, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago, Illinois: University of Chicago Press.

Landes, Joan 1977–8, 'Women, Labor and Family Life: A Theoretical Perspective', *Science and Society*, 41: 386–409.

Landy, Donna and Maclean Gerald 1993, *Materialist Feminisms*, Cambridge MA: Blackwell.

Lane, Ann 1976, 'Women in Society: A Critique of Frederick Engels', in Carroll (ed.) 1976, 4–25.

Lapidus, Gail Warshofsky 1977, 'Sexual Equality in Soviet Policy: A Developmental Perspective', in Atkinson, Dallin and Lapidus (eds.) 1977, 115–38.

Larguia, Isabel. 'The Economic Basis of the Status of Women', in Rohrlich-Leavitt (ed.) 1975, 281–95.

Laslett, Barbara and Johanna Brenner 1989, 'Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives', *Annual Review of Sociology*, 15: 381–404.

Leacock, Eleanor 1963, *Introduction to 'Ancient Society' by Lewis Morgan*, Cleveland: World Publishing Co.

___ 1972, *Introduction to 'The Origin of the Family, Private Property and the State' by Frederick Engels*, New York: International Publishers.

___ 1977, 'Women in Egalitarian Society', in Bridenthal and Koonz (eds.) 1977.

Lenin V. I. 1960–70, *Collected Works*, 45 volumes, Moscow: Progress Publishers.

___ 1960–70a [1894], *What the 'friends of the people' are and how they fight the social-democrats* in Lenin, 1960–70, Volume 1.

___ 1960–70b [1914], *Karl Marx*, in Lenin 1960–70, Volume 21.

___ 1966, *The Emancipation of Women*, New York: International Publishers.

___ 1974, *The Development of Capitalism in Russia*, Moscow: Progress Publishers. Luxton, Meg 2006, 'Feminist Political Economy in

Canada and the Politics of Social Reproduction', in Bezanson and Luxton (eds.) 2006.

Malos, Ellen (ed.) 1980, *The Politics of Housework*, London: Allison and Busby. McDonough, Roisin, and Harrison, Rachel 1978, 'Patriarchy and Relations of Production', in Kuhn and Wolpe (eds.) 1978, 11–41.

McIntosh, Mary 1979, 'The Welfare State and the Needs of the Dependent Family', in Burman (ed.) 1979.

Mackintosh, Maureen 1979, 'Domestic Labour and the Household', in Burman (ed.) 1979.

___ 1977, 'Reproduction and Patriarchy: A Critique of Claude Meillassoux, "Femmes, greniers et capitaux"', *Capital and Class*, 2, 119–27.

Malos, Ellen 1978, 'Housework and the Politics of Women's Liberation', *Socialist Review*, 37: 41–71.

Marcus, Steven 1974, *Engels, Manchester, and the Working Class*, New York: Random House.

Marx, Karl 1976 [1867], *Capital*, Volume 1, translated by Ben Fowkes, Harmondsworth: Penguin.

___ 1934, *Letters to Dr. Kugelmann*, New York: International Publishers.

___ 1964 [1868], 'On the Consequences of using Machinery under Capitalism', in Marx and Engels 1975, Volume 21.

___ 1965 [1857], *Pre-capitalist Economic Formations*, New York: International Publishers, 1965.

___ 1970a [1859], *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Moscow: Progress Publishers.

___ 1970b [1875], *Critique of the Gotha Programme*, New York: International Publishers.

___ 1973a, *The Revolutions of 1848: Political Writings Volume One*, Harmondsworth: Penguin.

___ 1973b [1857], *Grundrisse*, Baltimore: Penguin Books.

___ 1973c [1865], *Wages, Price and Profit*, Peking: Foreign Languages Press.

___ 1973d [1857], 'Introduction' in Marx 1973b, 81–111.

___ 1975a [1844], *On the Jewish Question* in Marx and Engels 1975, Volume 3.

___ 1975b [1844], *The economic and philosophical manuscripts*, in Marx and Engels 1975, Volume 3.

___ 1975c [1845], *Theses on Feuerbach*, in Marx and Engels 1975, Volume 5.

___ 1975d [1847], *The Poverty of Philosophy*, in Marx and Engels 1975, Volume 6.

___ 1975e [1847], *Wages*, in Marx and Engels 1975, Volume 6.

___ 1977 [1867], *Capital* Volume 1, New York: Vintage Books.

___ 1977a [1863–6], 'Results of the Immediate Process of Production' in Marx 1977, 949–1084.

___ 1971a [1867], *Capital* Volume 1, Moscow: Progress Publishers.

___ 1971b [1894], *Capital* Volume 3, Moscow: Progress Publishers.

___ 1974, *The First International and After*, edited by David Fernbach, New York: Vintage Books.

Marx, Karl and Engels, Frederick 1968, *Selected Works in One Volume*, New York: International Publishers.

___ 1973 [1848], *The Manifesto of the Communist Party*, in Marx 1973a.

___ 1975, *Collected Works*, New York: International Publishers.

___ 1975a [1845], *The German Ideology* in Marx and Engels 1975, Volume 5.

___ 1975b [1844], *The Holy Family* in Marx and Engels 1975, Volume 4.

___ 1975c [1850], 'Review of G. Fr. Daumer, *Die Religiondesneuen Weltalters. Versuch einer combinatorisch-aphoristischen Grundlegung*' in Marx and Engels 1975, Volume 10.

___ 1975d [1848], *The Manifesto of the Communist Party* in Marx and Engels 1975, Volume 6.

___ 1965, *Selected Correspondence*, 2nd edition, Moscow: Progress Publishers.

Marx, Karl und Engels, Friedrich 1956, *Werke*, 39 volumes, Berlin: Dietz Verlag.

___ 1956a, 'An Kugelmann?' in Marx und Engels 1956, Volume 32.

___ 1956b, Lost 'German Ideology' manuscript later found, Volume 36.

Massell, Gregory 1972, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia 1919–1929*, Princeton: Princeton University Press.

McClintock, Anne 1995, *Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Context*, New York: Routledge.

McNally, David 2001, *Bodies of Meaning: Studies on Language, Labor and Liberation*, Albany, NY: State University of New York Press.

Meillassoux, Claude 1975, *Femmes, greniers et capitaux*, Paris: François Maspero.

Meyer, Alfred 1977, 'Marxism and the Women's Movement', in Atkinson, Dallin and Lapidus 1977.

Middleton, Christopher 1979, 'The Sexual Division of Labour in Feudal England', *New Left Review*, 113–114: 147–68.

___ 1974, 'Sexual Inequality and Stratification Theory', in Parkin (ed.) 1974.

Miliband, Ralph and Saville, John (eds.) 1976, *Socialist Register 1976* London: Merlin Press.

Millett, Kate 1970, *Sexual Politics*, New York: Doubleday and Co.

Mitchell, Juliet 1966, 'Women: The Longest Revolution', *New Left Review*, 40: 11–37.

___ 1971, *Woman's Estate*, Baltimore: Penguin Books.

Mitchell, Juliet and Oakley, Ann (eds.) 1976, *The Rights and Wrongs of Women*, Harmondsworth: Penguin Books.

Molyneux, Maxine 1977, 'Androcentrism in Marxist Anthropology', *Critique of Anthropology*, 9–10: 55–81.

___ 1979, 'Beyond the Domestic Labour Debate', *New Left Review*, 116: 3–27.

___ 1982, 'Socialist Societies Old and New: Progress Towards Women's Emancipation', *Monthly Review* 34,3: 56–100.

Morgan, D. H. J. 1975, *Social Theory and the Family*, London: Routledge and Kegan Paul.

Morgan, Lewis 1877, *Ancient Society*, New York: Holt.

Morton, Peggy 1971, 'A Woman's Work Is Never Done', in Altbach (ed.) 1971, 211–227. Murdock, George 1949, *Social Structure*, New York: Macmillan Co.

Nicholson, Linda 1986, *Gender and History: The Limits of Social Theory in the Age of the Family*, New York: Columbia University Press.

Nolan, Molly 1977, 'Proletarischer AntiFeminismus: Dargestellt am Beispiel der SPD-Ortsgruppe Düsseldorf, 1890 bis 1914', *Frauen und Wissenschaft*, Berlin: Courage.

Okin, Susan Moller 1979, *Women in Western Political Thought*, Princeton: Princeton University Press.

O'Laughlin, Bridget 1975, 'Marxist Approaches in Anthropology', *Annual Review of Anthropology*, 4: 341–70.

___ 1977, 'Production and Reproduction: Meillassoux's *Femmes, greniers et capitaux*', *Critique of Anthropology*, 8: 3–32.

Ollman, Bertell and Vernoff, Edward (eds.) 1986, *The Left Academy*, 3, New York: Praeger.

Omvedt, Gail 1980, *We Will Smash This Prison! Indian Women in Struggle*, London: Zed Press.

___ 1978, 'Women and Rural Revolt in India', *Journal of Peasant Studies*, 5: 370–403.

___ 1975, 'On the Liberation of Women in Albania', New York: Gamma Publishing Co.

Palmer, Bryan 1990, *Descent into Discourse*, Philadelphia: Temple University Press.

Parkin, Frank (ed.) 1974, *The Social Analysis of Class Structure*, London: Tavistock Publications.

Petchesky, Rosalind 1978, 'Dissolving the Hyphen: A Report on Marxist-Feminist Groups 1–5', in Eisenstein (ed.) 1978.

Poster, Mark 1978, *Critical Theory of the Family*, New York: Seabury Press.

Poulantzas, Nicos 1975, *Classes in Contemporary Capitalism*, London: New Left Books.

Quataert, Jean 1979, *Reluctant Feminists in German Social Democracy, 1885–1917*, Princeton: Princeton University Press.

___ 1978, 'Unequal Partners in an Uneasy Alliance: Women and the Working Class in Imperial Germany', in Boxer and Quataert (eds.) 1978.

Quick, Paddy 1977, 'The Class Nature of Women's Oppression', *Review of Radical Political Economics*, 9,3: 42–53.

___ 1980, 'Why Women Work for Wages', *New Political Science* 1,4: 43–8.

Rapp, Rayna 1978–79, 'Anthropology', *Signs*, 4: 497–513.

___ 1978, 'Family and Class in Contemporary America: Notes Toward an Understanding of Ideology', *Science and Society*, 42: 278–300.

___ 1977, 'Review of Claude Meillassoux, *Femmes, greniers et capitaux*', *Dialectical Anthropology*, 2: 317–23.

Red Apple Collective 1978, 'Socialist-Feminist Women's Unions: Past and Present', *Socialist Review*, 38: 37–57.

Reiter, Rayna R. (ed.) 1975, *Toward an Anthropology of Women*, New York: Monthly Review Press.

Robinson, Lillian 1975, *Robinson on the Woman Question*, Buffalo: Earth's Daughters.

Roediger, David 1991, *The Wages of Whiteness: Race and the Making of the American Working Class*, London: Verso.

___ 1994, *Toward the Abolition of Whiteness: Essays on Race, Politics and Working Class History*, London: Verso.

___ 2008, *How Race Survived US History: From Settlement and Slavery to the Obama Phenomenon*, London: Verso.

Rohrlich-Leavitt, Ruby (ed.) 1975, *Women Cross-Culturally: Change and Challenge*, The Hague: Mouton.

Rosdolsky, Roman 1977, *The Making of Marx's 'Capital'*, London: Pluto Press.

Rowbotham, Sheila 1973, *Woman's Consciousness, Man's World*, Baltimore: Penguin Books.

___ 1972, *Women, Resistance and Revolution: A History of Women and Revolution in the Modern World*, New York: Pantheon Books.

Rowntree, Mickey, and Rowntree, John 1969, 'Notes on the Political Economy of Women's Liberation', *Monthly Review*, 21,7: 26–32.

Rubin, Gayle 1975, 'The Traffic in Women: Notes on the "Political Economy" of Sex' in Reiter (ed.) 1975, 157–210.

Rubin, Isaak Illich 1972, *Essays on Marx's Theory of Value*, Detroit: Black and Red. Sacks, Karen 1975, 'Engels Revisited: Women, the Organization of Production, and Private Property', in Reiter (ed.) 1975.

Sacks, Karen Brodkin 1989, 'Towards a Unified Theory of Class, Race, and Gender', *American Ethnologist*, 16: 534–50.

Saffioti, Heleieth 1977, 'Women, Mode of Production, and Social Formations', *Latin American Perspectives* 4, 1–2: 27–37.

Salper, Roberta 1972, 'The Development of the American Women's Liberation Movement, 1967–1971', in Salper (ed.) 1972.

___ (ed.) 1972, *Female Liberation: History and Current Politics*, New York, Alfred A. Knopf.

Santamaria, U. 1975, 'Review Article: The Ethnological Notebooks of Karl Marx, edited by L. Krader', *Critique of Anthropology*, 4–5, 156–64.

Sargent, Lydia (ed.) 1981, *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, Boston: South End Press.

___ (ed.) 1982, *Women & Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, Montreal: Black Rose Books.

Sassen, Saskia 1998, *Globalisation and its Discontents*, New York: The New Press.

Sayers, Janet 1982, *Biological Politics: Feminist and Anti-Feminist Perspectives*, London: Tavistock Publications.

Sears, Alan 2005, 'Queer Anti-Capitalism: What's Left of Lesbian and Gay Liberation?', *Science and Society*, 69,1: 92–112.

Seccombe, Wally 1974, 'The Housewife and Her Labour Under Capitalism', *New Left Review*, I,83: 3–24.

Simeral, Margaret 1978, 'Women and the Reserve Army of Labor', *Insurgent Sociologist*, 8,2–3: 164–179.

Smith, Barbara (ed.) 1983, *Home Girls: A Black Feminist Anthology*, Bristol: Falling Wall Press.

___ 1993, *Writings on Race, Gender and Freedom: The Truth that Never Hurts*, New Jersey: Rutgers University Press.

Smith, Dorothy 1987, *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, Toronto: University of Toronto Press.

Smith, Paul 1978, 'Domestic Labour and Marx's Theory of Value', in Kuhn and Wolpe (eds.) 1978, 198–219.

Stacey, Judith 1983, *Patriarchy and Socialist Revolution in China*, Berkeley: University of California Press.

Steinberg, Hans-Josef 1976, 'Workers' Libraries in Germany before 1914', *History Workshop*, 1: 166–80.

Stern, Bernhard 1948, 'Engels on the Family', *Science and Society*, 12: 42–64.

Stites, Richard 1978, *The Women's Liberation Movementin Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860–1930*, Princeton: Princeton University Press, 1978.

Thompson, Edward Palmer 1963, *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth: Penguin.

Urdang, Stephanie 1979, *Fighting Two Colonialisms: Women in Guinea-Bissau*, New York: Monthly Review Press.

Vogel, Lise 1978, 'The Contested Domain: A Note on the Family in the Transition to Capitalism', *Marxist Perspectives* 1,1: 50–73.

___ 1973, 'The Earthly Family', *Radical America*, 7,4–5: 9–50.

___ 1979, 'Questions on the Woman Question', *Monthly Review* 31,2: 39–59.

___ 1980, 'Women, Work, and Family: Some Theoretical Issues', paper presented at the annual meetings of the Society for the Study of Social Problems, New York City.

___ 1983, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*, New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.

___ 1986, 'Feminist Scholarship: The Impact of Marxism', in Ollman and Vernoff (eds.) 1986.

___ 1995, 'Beyond Equality: Some Feminist Questions', *Woman Questions: Essays for a Materialist Feminism*, New York: Routledge.

___ 1998, 'Socialist Feminism' in Buhle, Buhle and Georgakas (eds.) 1998.

___ 2000, 'Domestic Labour Revisited', *Science & Society*, 64,2: 151–70.

Willer, David and Willer, Judith 1973, *Systematic Empiricism: Critique of a Psuedoscience*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

Young, Iris 1981, 'Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of the Dual Systems Theory', in Sargent (ed.) 1981.

___ 1980, 'Socialist Feminism and the Limits of Dual Systems Theory', *Socialist Review*, 50–1: 169–88.

Zetkin, Clara 1957a, 'Für die Befreiung der Frau!', in *Ausgewählte Reden und Schriften*, 1: 3–11, Berlin: Dietz Verlag.

___ 1957b, 'Nur mit der proletarischen Frau wird der Sozialismus siegen!', in *Ausgewählte Reden und Schriften*, 1: 95–111, translated by Hal Draper and Anne Lipow in Miliband and Saville (eds.) 1957.

___ 1929, 'Surrender of the Second International in the Emancipation of Women', *The Communist International*, 6: 371–82.

NOTA BENE

MARKSİZM VE KADINLARIN EZİLMİŞLİĞİ

BİRLEŞTİRİCİ BİR KURAMA DOĞRU

LISE VOGEL

"Her kitabın kendine has, ilginç bir yaşam öyküsü vardır. Kimileri bir toplumsal beğeni dalgası içinde başarının zirvelerine tırmanırken, kimileri hızla karanlıklara gömülür. Bir de, varlıklarını büyük ölçüde yeraltında sürdüren ve büyük bir sessizliği hiçe sayarak sözü yayan küçük, sadık okur gruplarının çabalarıyla canlı kalabilen kitaplar vardır. Lise Vogel'in kitabının öyküsü, bu sonuncuya örnek verilebilir. Vogel'in ilk kez 1983'te yayımlanan çalışması, siyasal alanda neo-liberalizmin, entelektüel alanda ise post-modernizmin indirdiği balyoz darbeleri altında başı dönen, işçi sınıfının, sosyalist hareketin ve kadın hareketinin geri çekilmesiyle yönünü kaybeden sosyalist feminist hareketin, entelektüel ve siyasal yaşamın en ücra noktalarındaki umutsuz bir varoluşa sıkışıp kaldığı bir anda ortaya çıktı.

Marksizm ve Kadınların Ezilmişliği'nde ortaya konulan tezin ana hatları, kapitalizme ve kadınların ezilmişliğine dair tarihsel-materyalist kuramsallaştırmaların titizlikle geliştirilmesi için vazgeçilmez kaynaklar sunmaktadır. Vogel, kadınların ezilmişliği sorununu Kapital'in kategorik çerçevesi içinde ortaya atarak ve bunu yaparken modaya uymanın ötesine geçerek, sosyalist-feminist araştırmalar için yeni bir yönelimin önünü açmıştır."

Susan Ferguson - David McNally

Vogel'in kuramsal yeniliklerini genişletip berraklaştıran ve ilk kez 2000 yılında yayımlanan "Yeniden Ev-içi Emek" başlıklı makalesini de içeren bu yeni ve güncellenmiş baskıya, Susan Ferguson ve David McNally imzalı, "Sermaye, Emek-Gücü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri" başlıklı yeni giriş bölümü de eşlik ediyor.

9 786059 020923